

Č E S K O S L O V E N S K O 8 8

Sborník
příspěvků pro mezinárodní symposium
a
dokumentů o jeho zmařeném a permanentním průběhu

This copy of a typewritten manuscript (samizdat)
was made available by
**Dokumentationszentrum zur Förderung der
unabhängigen tschechoslowakischen
Literatur e. V.**
for research and information purposes.
Copyright continues to be held by the author and
must be strictly observed.
**Dokumentationszentrum, Schwarzenberg 6,
D-8533 Scheinfeld**

Praha 1989

Úvodem

Když členové přípravného výboru sympozia ČESKOSLOVENSKO 88 projednávali a schvalovali text dopisu, jímž chtěli pozvat vědce, publicisty a vůbec zájemce o československé dějiny a československý osud do Prahy na učenou diskusi, nemohli tušit, že věta "je možné, že vážnost, hloubka a důvěryhodnost nové politiky sovětského bloku bude opět testována na případu Československa" se stane větou prorockou: neboť československá podoba "přestavby" a "demokratizace" byla pak skutečně otestována na případu sympozia.

Pro čtenáře, který není do událostí zasvěcen, toto krátké vysvětlení úvodem.

Symposium s tématem Československo v evropském dění 1918-1988 bylo přípravným výborem, v němž byly zastoupeny Charta 77, Demokratická iniciativa, Nezávislé mírové sdružení a Společenství přátel USA, svoláno na 11.-13.listopadu 1988 do Prahy. Pro ty, které by čs. úřady do Československa nepustily, bylo připravováno paralelní jednání ve Vídni.

Už během října bezpečnost několikrát zadržela a varovala členy přípravného výboru a pak dne 9.listopadu a hlavně 10.listopadu v časných ranních hodinách tzv. "orgány pořádkové služby SNB" zajistily všechny, o nichž v Praze i jinde v republice předpokládaly, že se sympozia zúčastní nebo je organizují. Úřady rozhodovaly teprve během 10.listopadu, zda symposium zakázat, a zákaz byl některým členům přípravného výboru doručen až pozdě odpoledne do cel ve vězení. Více jak polovinu zadržených policie pak věznila v Ruzyni dvakrát 48 hodin.

Zahraničním účastníkům, před jejichž očima byl zatčen předseda přípravného výboru sympozia Václav Havel, bylo 11.listopadu v hotelu Paříž písemně dáno na vědomí, že symposium "je ilegální" a "bylo by proti zájmům pracujícího lidu". Po protestech na policii a na ÚV KSČ odjeli zahraniční účastníci do Vídně, kde se uskutečnila paralelní část sympo-

zia. O rozehnutí pražského sympozia zahraniční účastníci informovali tisk i delegáty následné vídeňské konference o evropské bezpečnosti. Na jejich návrh se symposium stalo permanentním.

Rozehnutí sympozia ČESKOSLOVENSKO 88 způsobilo republice vedle ostudy i některé vážné politické a hospodářské škody. Pro vnitřní poměry bylo signálem, že hesla o přestavbě a demokratizaci jsou stále jen rouškou, za níž se skrývá nechuť politických míst ke skutečně obrozujícím proměnám.

E.K.

Leden 1989

Blanka Císařovská, Praha

Vznik Československa a Rusko

V obou světových válkách se řešila česká otázka především v zahraničí. Naši krajané, usedlí v největším počtu v Americe a v Rusku, odnesli si lásku k vlasti do nových domovů a čile pracovali v patriotických spolcích pro národní věc. Seznamovali s českou otázkou světovou veřejnost a pomáhali boji za národní osvobození jak finančně, tak i dobrovolnickou službou ve spojeneckých armádách. Jako jedni z prvních vyhlásili osvobozovací programy pro svůj národ. Jejich pojetí neslo stopy rozdílu duchovní atmosféry zemí, v nichž po odchodu z vlasti žili. Na východě převládalo rusofilství, na západě idea svobody a demokracie. V polovině srpna 1914 přednesli krajané v Rusku před carem své Memorandum, v němž vyjádřili víru, že Rusko osvobodí naše národy a na českém trůně zazáří nad korunou svatováclavskou koruna Romanovců. Rusofilskou proklamaci napravili ve svobodomyšlném duchu naši ruští legionáři. Po březnové revoluci roku 1917 vyhlásili úplnou československou samostatnost v čele s T.G. Masarykem. V programu amerických krajanů se projevil ideje svobody a demokracie. Clevelandská dohoda, uzavřená v říjnu 1915 mezi Českým národním sdružením a Slovenskou ligou, žádala úplné osamostatnění a spojení Čechů a Slováků v jeden stát.

Polarita názorových východisek byla předznamenáním střetávání dvou rozdílných proudů v řešení české otázky a vlastně od počátku první světové války trvá v různých modifikacích.

T.G. Masaryk, největší autorita v boji za národní svobodu, dal této rozpolcené orientaci pevný a promyšlený tvar. Spočívá na třech hlavních zásadách: 1/ odvrát od tradičního rusofilského citění Čechů a Slováků 2/ oddanost idejím demokracie a svobody a orientace na státy, které jsou na těchto hodnotách budovány 3/ odhodlání řešit českou otázku velkým činem, to znamená, že Češi a Slováci si mají vybojovat svobodu sami.

Masaryk nesdílel rusofilské cítění, tak tradiční u Čechů a Slováků doma a u českých usedlíků na Rusi, byl velký znalec ruských poměrů a za svůj spis *Rusko a Evropa* získal jak obdiv ruských intelektuálů, tak nepřítelů carských kruhů. Nevěřil ve vítězství carského Ruska a jako demokrat měl výhrady jak k carskému, tak bolševickému režimu. Proti některým optimistickým názorům z domova roku 1914, kdy už pražské hospodyně připravovaly husy na přivítání Rusů, varoval již ve spise *Naše nynější krise*: "Rusko zabralo by nás... se zbraní v ruce a ruský vojenský guvernér postaral by se o pořádky ruské..." A pak znovu ve *Světové revoluci*: "Rusové svou neznalostí poměrů a osob, svým absolutismem a rozmařilým životem naše rusofilství brzy pocuchají..." Ve *Světové revoluci* hodnotí Masaryk jako své nejlepší poznání a rozhodnutí skutečnost, že národní věc nevšedil na ruskou kartu, ale že ji včlenil do celosvětového kontextu s důrazem na demokracii, svobodu a humanistická, v dnešní terminologii lidská práva. Masaryk je vlastně pokračovatel a dovršitel klasického demokratického období, které zahájila francouzská revoluce roku 1789 přijetím Deklarace práv člověka a občana, jež mimo jiné vyhlásila i sebeurčení národů. Podobně jako Jefferson a Lincoln, Masaryk uvedl do politiky filosofii demokracie a plnou vahou své osobnosti pozvedl vznešenost úkolu boje za svobodu. Důsledně aplikoval lidskost na problém malých národů. Tak, jako má každý člověk právo na svou individualitu, tak má každý národ právo na svou suverenitu. Tuto zásadu krásně vyjádřil prezident Wilson v *Poslání Rusku* z 9.6. 1917: "Žádný národ nesmí být donucen pod suverenitu, pod kterou si žít nepřeje." Připomeňme si také, jak velký znalec a obdivovatel českých dějin francouzský historik Ernst Denis ve svém časopise *La Nation Tchèque* v květnu 1915 napsal, že samostatnost Čech je v Evropě nutná, neboť národní český program vyplývá z prohlášení práv lidských a práva lidská domáhají se u národů práva na vlastní národní život.

Jako filosof demokracie byl tedy T.G.Masaryk orientován na Západ. Ale mezinárodní okolnosti rozhodly, že pro Československý boj za svobodu bylo Rusko neopomenutelné a osudové. Masarykovi mužná statečnost, hrdost a vlastenecká etika velely,

aby celá zahraniční akce byla probíhána ve skutečném boji a Češi a Slováci aby se tak zasloužili o svobodu sami. Právě v Rusku byly nejlepší předpoklady pro ozbrojený boj, protože zde byl největší počet zajatých Čechů z ruské, srbské a italské fronty a zajatí Češi, v menší míře i Slováci se tu hlásili do československých vojenských jednotek. Zprvu bojovali v ruské armádě dobrovolníci z řad našich krajanů na Rusive vojenském oddílu zvaném Česká družina, později ruská vláda, i když nerada a neochotně, povolovala vstoupit do vojska i zajatcům. V roce 1917 jsme měli v Rusku asi 50 000 vojáků. Vešli do historie jako ruští legionáři, není to však přesné. Na začátku byli součástí ruské armády, později probíjoval Masaryk, že se stali součástí armády francouzské a měli být nasazeni do bojů na západní francouzské frontě. Na půdě Ruska vytvořili legie pouze Poláci, kteří bojovali proti Rusům. Naše legie v pravém slova smyslu vznikly na západě. Byla to původně dobrovolnická skupina Nazdar přivtělená k Cizinecké legii, čili francouzští legionáři; později vznikly legie italské, které se úspěšně uplatnily v posledních bojích na italsko-rakouské frontě.

Vznikem československého vojska v Rusku se vytvořila mohutná a silná základna české revoluce. V českém vojákovi, který vyšel z domácího přidušeného prostředí, probudily se silné vlastenecké emoce, pocit národní hrdosti a naléhavost historické chvíle činu. Byla to doba heroického vzepětí k ideálům národa, jejímž mottem bylo svoboda nebo smrt. Ovšemže tak nasmýšleli všichni zajatci: v letech 1914-1917 jich bylo v Rusku 250 000, 30 000 jich zemřelo v zajateckých táborech, k vojsku se přihlásilo asi 50 000, tedy 29 %. Těch 50 000 legionářů bylo, jak se vyjádřil Josef Holeček, opravené vydání českých dějin. Kořeny antuziasmu ruského legionáře tkvěly v minulosti českého lidového radikalismu a vlastenectví, které měly v Čechách silnou tradici a není nezajímavé, že Masaryk, původně odpůrce radikalismu, setkal se v této šťastné chvíli s českým vojákem v duchovním revolučním souznění. Při svém pobytu v Rusku ve svých projevech k legionářům několikrát zdůraznil, že inspiraci pro své revoluční odhodlání našel v českých vojá-

cích. "Kdo začal tuto revoluci? To začali jste vy, čeští vojáci," řekl v červenci 1917 v Bobrujsku a dodal ve Velké Berezné v srpnu 1917: "Připojil jsem s-e v této válce k našim českým vojákům..." Pro Masaryka byli ruští legionáři jeho hochy a on byl pro ně jejich tatičkem. Toto sjednocení v ideálu svobody národa se stalo zosobněním ideálu republiky a na velikosti tohoto faktu nic neubírají otazníky nad praktickým výsledkem činnosti legionářů v Rusku. Rusko totiž nedalo legionářům šance, které se očekávaly. Čím bylo československé vojsko konsolidovanější a organizovanější, tím víc se ztrácela naděje na možnost uplatnit se v boji proti Rakousku-Uhersku a Německu. Ruská fronta se rozpadávala. Československé vojsko vyhrálo 2.7-1917 bitvu u Zborova, ale ruští vojáci utíkali z fronty. S bolševiky československé vojsko operovalo vítězně u Bachmače, ale bolševici brzy uzavřeli s centrálními mocnostmi mír. Další setrvávání legionářů v Rusku ztrácelo smysl. Masaryk vyhlásil zásadu přísné neutrality a s francouzskými vojenskými představiteli dojednal, že se naše vojsko stane součástí francouzské armády a přejde na frontu do Francie.

Uzavření míru mezi bolševickým Ruskem a centrálními státy bylo pro ruské legionáře šokující. Přes všechny velmocenské zájmy obou soupeřících stran, první světová válka nesla s sebou i demokratický problém malých ohrožených národů. Rusko údajně vstoupilo do války bránit Srbsko, přepadení Belgie Německem vyburcovalo svědomí západního světa, národy v Rakousku-Uhersku se probudily k národnímu sebevědomí.

Ale většina Rusů neměla pochopení pro národní citění a nerozuměla touze Čechů a Slováků po samostatném státě. Rusové nepoznali národní bezpráví, nebyli omezováni jazykově, nebyli kráćeni ve státní suverenitě. S českou otázkou sympatizovalo jen málo politických skupin a stran: sociální demokraté kolem časopisu Jedinstvo v čele s Plechanovem, který měl Masaryka v úctě, lidoví socialisté tv. trudovici, eseři, tj. socialisté-revolucionáři a někteří jednotlivci, jako například: "Bábuška revoluce" Kateřina Breško-Breškovská. Teprve březnová revoluce 1917 uvolnila národnostní iniciativu a pomohla našemu

národním hnutí tím, že umožnila volný nábor do československého vojska. Březnová revoluce vyhlásila zásadu sebeurčení národů a na tomto základě se v některých neruských oblastech rozvíjelo národní autonomistické hnutí. Ale rychlý vývoj situace v Rusku národním hnutím nepřál: čím víc sílily v Rusku socialistické ideje, tím víc se ztrácela perspektiva na řešení idejí národních.

Proto představitelé odbočky Čs. národní rady v Rusku volali Masaryka do Ruska a zdůvodňovali, že jeho přítomnost je tu nanejvýš nutná kvůli levým socialistickým proudům. Po příjezdu si Masaryk v Moskvě postěžoval: "Zde v Rusku máme dosti obtížné postavení, obtížnější nežli ve Francii a v Anglii. Ruský socialista je dotčen, když mu přichází s národnostní otázkou, protože ta je proti jeho programu. Toho ve Francii a v Anglii není, ačkoliv jsou tam austrofilové..." Na náhodou psal T.G. Masaryk svůj spis o národní otázce právě v Rusku /vyšel pod názvem Nová Evropa/, ne náhodou právě v Rusku přednášel mnohokrát o problematice národa. Masaryk vyvinul v Rusku velké úsilí, aby dokázal, že socialisté ochuzují svůj program o humaní a demokratické aspekty, nerespektují-li práva národní, konkrétně práva slabších a utlačených národů. Jeho teorie národa je aplikací humaních, lidských práv na národ se všemi důsledky, včetně práv sociálních a hospodářských. V četných projevech na Rusi přirovnával malý národ k malému, sociálně slabému člověku, který má stejné právo na existenci jako silnější a od silnějšího potřebuje podporu, ale silnější nemá právo zneužít svou sílu nad slabším.

Kontraverze socialistických a národních přístupů se však v praxi tehdejší situace těžko dala řešit podle principů filosofie humanismu. Na pořadu dne byly národní a socialistické vášně, emoce, nenávisti a boje. Konflikt socialistických a národních zájmů vyústil nakonec v ozbrojený boj mezi legionáři a bolševiky a měl několik aspektů a projevů.

1/ Část českých a slovenských vojáků, nadšených Říjnovou revolucí, odešla z československého vojska do Rudé armády. Došlo k rozpolcení dříve jednotného národního organismu a zároveň

bohužel k velké vzájemné averzi. Čeští a slovenští komunisté rozněcovali u bolševických představitelů nedůvěru k československému vojsku a tím spoluzavinili vyostření konfliktu, a naopak zase českoslovenští legionáři považovali české rudoarmějce za zrádce.

2/ Část zajatých Němců, Rakušanů a Maďarů přešla do Rudé armády. Tito internacionalisté se nezbavili nacionálních vášní proti Čechům, Slovákům a ostatním Slovanům a využili účast v Rudé armádě, aby si vyřídili účty se svými nepřáteli.

3/ Naši legionáři nevyvodili z brest-litevského míru věcné důsledky, které by odpovídaly mezinárodnímu dosahu jeho platnosti a jejich uvažování bylo emotivní; protože se bolševici spojili s našimi nepřáteli, jsou našimi nepřáteli všichni: bolševici, Němci, Maďaři a Rakušané.

Bojový konflikt mezi bolševiky a legiemi propukl z naprosté vzájemné nedůvěry kvůli odevzdávání zbraní před transportem československých vojáků z Evropy do Vladivostoku. Legionáři postupně obsazovali kolem sibiřské magistrály od Uralu na východ jednu oblast za druhou. Ideovou motivací legionářských bojů byla záchrana Ruska pro demokracii před totální diktaturou. Určitou nadějí na návrat k demokracii ruské březnové revoluce konkrétně na Sibiři vzbudila omská vláda, která vyhlásila demokracii, parlamentarismus a anulování brest-litevského míru.

Ruská demokracie však neměla dost sil a spojenci neměli chuť legionáře podpořit. Legionáři ohromili svět svou vojenskou zdatností, když se načas stali pány Sibíře, heroický a slavný boj skončil však jako beznadějný a tragický. Ale co zůstává, byl jejich ušlechtilý čin: tito mužové hrdinně bojovali za svobodu, za demokracii, za svůj národ a za záchranu Ruska.

Poslední problém, který souvisí s problematikou vzniku Československa ve vztahu k Rusku, je vliv Říjnové revoluce na 28. říjen 1918. Heslo "Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo samostatného Československa" je propagandistické a neobstojí před fakty. Seběrčení národů je staré heslo francouzské revoluce, před Říjnovou revolucí jej vytyčila revoluce březnová a je konečně tradiční i v našich dějinách. V Memorandu, kte-

ré podali čeští poslanci 8.12.1870 říšské radě /mezi nimi byl Palacký, Rieger, Brauner/ se žádá rozšíření svobody člověka na rovnoprávnost a svobodné sebeurčení národů: "Všichni národové, ať velcí, ať malí, mají rovné právo sebeurčení..." Čeští poslanci, věrní zásadě sebeurčení, protestovali jako jediní v říšské radě proti anexi Alsaska-Lotrinska ve válce francouzsko-pruské r. 1871, když Prusko okupovalo toto území. Memorandum z r. 1870 je koncipováno na zásadě spojení národních a lidských práv a tuto zásadu dále rozpracoval T.G.Masaryk.

Říjnová revoluce vyhlásila sice sebeurčovací právo národů, ale ve skutečnosti nenechala rozhodnout o právu na odtržení žádný národ. Pokud se osvobodilo Finsko, pobaltské státy a Polsko, byl to důsledek mezinárodní situace: brest-litevský mír umožnil Německu obsadit tato území, ale po porážce Německa byla samostatnost těchto zemí vyřešena mezinárodně. Přesto přece jen Říjnová revoluce nepřímo ovlivnila náš osvobozenec-ký boj. Při mírovém jednání v Brestu Litevském se rakouský ministr zahraničí ohradil proti návrhu, aby národy Rakouska-Uherska rozhodly o svém osudu plebiscitem, řekl, že tato otázka je vnitřní vládní věc a ne rozhodování lidu. To vyvolalo houře nevole u českých domácích politiků a uspíšilo doprvšení sebeurčujících snah.

Samé heslo sebeurčení většinou nespécifikovalo bližší určení státní formy. Kdyby Rakousko-Uhersko uskutečnilo federalizaci se všemi důsledky demokracie, rovnosti a svobody všech národů, ztratil by boj za národní svobodu smysl a český národ by se mohl svobodně rozvíjet v rámci Rakouska. Ale obrovské úsilí Čechů a Slováků za národní svobodu bylo výrazem té skutečnosti, že Rakousko aspirace Čechů a Slováků na národní svobodné a demokratické bytí nikdy neumělo splnit. Ale snad všechno, co se stalo, muselo se odestát. Naše národy se vyléčily ze staleté nevraživosti vůči Rakousku, z nekritického a slepého rusofilství a spolu s ostatními malými národy, dříve v Rakousku nenávidnými, prošly smutnými a hluboce tragickými zkušenostmi fašistické¹ stalinské diktatury. Doufejme,

že se jednou uskuteční sen T.G. Masaryka o Nové Evropě, kde budou malé národy střední Evropy v bratrském soužití samy rozhodovat o svém osudu.

Miloš Hájek , Praha

Dělnické internacionály a vznik Československé republiky

Do roku 1914 se žádný český či slovenský politik neorientoval na vytvoření samostatného českého či československého státu. Nacionalističtí státoprávní pokrokaři, kteří se z tohoto rámce vymykali, zůstávali na okraji politiky a neměli šanci ji znatelně ovlivnit. Jestliže myšlenka národní samostatnosti nebyla cílem předválečné české politiky, nelze se divit, že se s ní nesetkáváme ani ve Druhé internacionále. Internacionalistická ideologie a poznání ekonomické výhodnosti větších státních celků nutně vedly ke snaze tyto celky zachovat a zájmy neplnoprávných národů uspokojovat v jejich rámci. K tomu ještě přistupuje skutečnost, že národnostní otázka byla jedním z méně propracovaných míst v marxistickém smýšlení. Největším sporným bodem mezi českými a německo-rakouskými sociálními demokraty, který se řešil na fóru mezinárodního kongresu, byla otázka, zda čeští dělníci mají či nemají vytvářet samostatné odbory. A při sporu ukázala Druhá internacionála více pochopení pro rakouské Němce než pro Čechy. Vyslovila se proti existenci samostatných českých odborů, zatímco Finům právo na samostatné odbory přiznávala.

Vypuknutím světové války se II.internacionála zhroutila a nikdy se neobnovila v původní podobě. K vyhlášení čs. samostatnosti došlo za rok po Říjnové revoluci, jejíž nositelka, bolševická strana, se stala inspirátorkou vzniku Třetí internacionály. Proces polarizace a velkých přesunů se v roce 1923 stabilizoval v paralelní existenci dvou mezinárodních sdružení:

Socialistické dělnické internacionály /tzv. Druhé/ a Komunistické internacionály /tzv. Třetí/.

Je přirozené, že hnutí, které počítalo se zachováním velkých státních celků, sledovalo vznik mnoha nových malých států se skepsí. V kostce byly tyto obavy vyjádřeny slovy: "...zatímco proklamujeme právo každého národa nebo jeho části na sebeurčení, je povinností konference zdůraznit nebezpečí, která mohou vyplynout z balkanizace Evropy a světa, z nadměrného znásobení počtu malých států bez hospodářské síly, bez kulturních zařízení a bez zdrojů pro sociální pokrok, nevyhnutelně ponechaných na pospas chtivosti velkých kapitalistických států." ^{1/} Tato věta je citována z rezoluce konference II. internacionály v Luzernu, ale obavy z balkanizace Evropy byly domovem i v kominterně. A nejen tam - mnoho buržoazních politiků nevěřilo v životaschopnost nových malých států.

x x x

Lenin vytyčil již před válkou heslo práva národů na sebeurčení až do odtržení. Přitom zdůrazňoval, že jde o právo, nikoliv o program rozbíjení mnohonárodních státních útvarů. Vyčítal polským sociálním demokratům, že toto heslo odmítají, ale sám nebyl stoupencem vytvoření samostatného polského státu.

Podobný byl postoj bolševiků ke vzniku Československa. Dne 3. listopadu 1918 vydal Všeruský ústřední výkonný výbor sovětů, rada lidových komisařů a moskevský sovět společnou výzvu k "pracujícímu lidu Rakousko-uherské říše". Postoj k národnímu osvobození Čechů a Slováků a k čs. samostatnosti je vyjádřen v těchto větách: "My pozdravujeme osvobození národů bývalé Rakousko-Uherské říše od hnětu rakouské královské, císařské černožluté byrokracie." ... "Jsme pevně přesvědčeni, že mužní a čestní dělníci čeští nesvrhli jeho vídeňského imperialismu proto, aby se dali klamat českou buržoazií s Kramářem v čele, že neponechají řízení své politiky v rukou bankéřů v čele s Presissem." ... "Jsme pevně přesvědčeni, že jestliže němečtí, čeští, chorvatští, maďarští, slovenští dělníci, vojáci a rolníci vezmou vládu do svých rukou a dokonají dílo svého národního osvoboze-

ní, uzavřou bratrský svaz svobodných národů a spojenými silami zvítězí nad kapitalisty." Provolání podepsali Sverdlov a Lenin.^{2/} Bolševici tím dali najevo, že si přejí osvobození národů spolu s vítězstvím revolučních rad v nerozbitém Rakousko-Uhersku. Chápali je jako krok v procesu světové proletářské revoluce, v jejíž brzké vítězství pevně věřili.

Vývoj na území bývalé habsburské monarchie šel ovšem jinou cestou a zrodilší se III. internacionála byla nucena vzít novou realitu na vědomí. Národnostní otázka v Evropě a zejména v Evropě střední byla velmi komplikovaná, národnostní rozpory byly velmi ostré a tato situace vyžadovala mimořádnou pozornost. Kominternu však v době svého ustavování význam této problematiky podceňovala. Na druhém kongresu /v létě 1920/ byl národnostní a koloniální otázce věnován zvláštní bod programu. V předběžném návrhu též žádal Lenin delegáty, aby se vyslovili ke 20 navrženým okruhům problémů. Polovina z nich se týkala Evropy a na prvním místě byly uvedeny "rakouské zkušenosti".^{3/} Tento návrh se však setkal s nezájmem delegátů a jednalo se převážně o koloniální problematice.

Teprve V.kongres /1924/ se věnoval národnostní otázce v Evropě zevrubněji. Pokud jde o vztah k čs.státu, byla stanoviska vyjádřena v Manuilského referátu a v rezoluci dvojnásobná. Na jedné straně bylo zdůrazněno, že komunisté musí bojovat především proti nacionalismu vlastní buržoasie - a v této souvislosti bylo uvedeno i Slovensko a německé oblasti v Československu. Pozitivního ocenění vzájemnosti Čechů a Slováků /stejně jako jihoslovenských národů/ a jejich převládající vůli žít ve společném státě v referátu a v rezolucích nenajdeme. Odpověď na otázku, zda komunisté navrhnou konkrétně odtržení utlačovaných národů od daných státních útvarů, byla poznamenána rozpory. Na jedné straně se soudilo, že plné osvobození nerovnoprávných národů je možné jen cestou svržení moci kapitálu. Rezoluce vytýčila nejen právo, ale i požadavek oddělení Slovinců, Chorvatů a Makedonců od Jugoslávie a utvoření jejich nezávislých republik, stejně jako uložila KSČ úkol podporovat boj Slováků za nezávislost, zatímco heslo autonomie Slovenska zamítla. V diskusi s Karlem Kreibichem,

který připomínal, aby se při řešení národnostní otázky v Československu vycházelo z konkrétně historické situace, zdůraznil Manuilskij v závěrečném slově, že pro komunisty nemohou být v tomto případě výchozím bodem současné hranice státu, který vznikl v procesu násilí a války. Na druhé straně však prohlásil, že komunisté nepodporují oddělení za každou cenu a v rezoluci byl odsouzen partikularismus.^{4/}

Další vývoj stanovisek KI k národnostní otázce v Evropě nepřinesl prohloubení analýzy, ale naopak její zploštění. Vrcholem myšlenkové sterility v této oblasti byl výrok Václava Kopecného na VI.sjezdu KSČ /1931/ o Československu jako o nejreakčnějším imperialistickým řešení národnostní otázky. Kopecný vysloveně odmítl názor Bohumíra Šmerala, který viděl ve vzniku Československa produkt národní revoluce.

Posledním kominternovským stanoviskem k československým hranicím před rokem 1933 byl program KS Německa z r. 1930, která v něm žádala možnost dobrovolného připojení Rakouska a německých oblastí českých zemí k sovětskému Německu. Teprve v rámci boje proti fašismu, který se stal po Hitlerově vítězství celoevropskou hrozbou, kominternu akceptovala současné hranice ČSR.

x x x

Prvním krokem k obnově II.internacionály byl bernský kongres, konaný na přelomu ledna a února 1919. Pozornost se soustředila na odpovědnost za válku, na myšlenku Společnosti národů a na vztah k sovětskému Rusku. Národnostní otázce byla věnována jedna kapitola rezoluce nazvaná Teritoriální otázky. Nesetkáváme se v ní se zmínkou o vzniku československého, polského či jihoslovenského státu, tento proces byl pouze implicitně vzat na vědomí. Pozornost byla zaměřena na problém hranic: "Svévolné a vynucené opejení lidí různých národností v jednom státě bylo a stále bude příčinou mezinárodních sporů a hrozbou míru. Národnostní otázka je proto otázkou mezinárodní důležitosti a řešení je možné pouze v rámci Společnosti národů. /která ještě nebyla ustavena - MH/. V protikladu k současné tendenci určovat národní hranice na základě mocenského poměru sil vzniklého válkou, vytyčuje Mezinárodní dělnická

a socialistická konference tyto zásady:

- 1/ Právo všech národů určit svůj vlastní osud a rozhodnout, ke kterému státu v rámci Společnosti národů budou náležet.
- 2/ Ve sporných územích dojde k plebiscitu pod kontrolou Společnosti národů, jejíž rozhodnutí bude konečné."

Kongres odsoudil "násilné nebo zastředné anexe na základě tzv. historických práv nebo údajných ekonomických nutností" a "uznání 'faits accomplis' vojenskou okupací sporných území." 5/

K německým oblastem českých zemí se přímo vyslovila rezoluce stálé komise Internacionály konané v srpnu 1919 v Luzernu: "Internacionála vítá znovuzrození nezávislosti nových národů, které se nyní oprostily od panství států, k nimž byly násilně připoutány, např. v Rakousku a v Rusku." Rezoluce však rovněž upozorňovala na obtížnost existence samostatných malých států a viděla řešení ve vytváření dobrovolných federací nezávislých národů. Deklarovala též právo Němců a Ukrajinců žijících v ČSR rozhodovat o svém osudu. 7/

Na hamburském kongresu /květen 1923/ Socialistické dělnické internacionály mluvil Otto Bauer o problému slovenského "kmene" a o menšinách, které byly nuceně zahrnuty do čs. státu a o tom, že se vládě dosud nepodařilo smířit je s novým státním zřízením. 8/

Teprve stabilizace evropských poměrů po urovnání ruské krize vedla k faktickému uznání statu quo a k přeorientaci jak německých sociálních demokratů v Československu, tak jejich zahraničních soudruhů k politice postupného řešení národnostní otázky v rámci hranic ČSR.

x x x

Příchod Hitlera do říšského kancléřství, příklon zdrcující většiny sudetských Němců k nacismu, Mnichov, úloha německého národa za druhé světové války - to vše udalo směr cesty, která skončila odsunem. Tím nabyla národnostní struktura ČSR své dnešní podoby. Bylo by však omylem vidět tento vývoj jako něco fatálního. Až do r. 1932 byla v Německu alternativa pokračování demokratického vývoje. A kdyby se byla uskutečni-

la, stanuli by Češi před problémem řešit svůj vztah s Němci v širších mezích než tomu bylo ve dvacátých letech. Variant byla řada - od naprosto rovnoprávného postavení v rámci ČSR až po připojení k demokratickému Německu na základě plebiscitu. Zmiňuju se o tom proto, že všechny možné demokratické varianty by se byly pohybovaly v rámci práva na sebeurčení, deklarovaných po první světové válce Druhou i Třetí internacionálou.

Poznámky:

- 1/ Report of Nineteenth Annual Conference of the Labour Party. Southport, 1919, London 1919, str. 221
- 2/ Text in: Založení Komunistické strany Československa. Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSČ /1917-1924/, Praha 1954, str. 23-25
- 3/ Spisy, Praha 1955, 31, str. 139
- 4/ Pjatyj vseмирnyj kongress Kommunističeskogo Internacionala, Moskva, 1924, 1, str. 603, 3, str. 123
- 5/ Text in: Report, str. 198
- 6/ Ibid., str. 222-223
- 7/ Protokoll des internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in Hamburg, Berlin 1923, str. 28.

S.V.Junius, Praha

Česká obec sokolská a vznik Československé republiky

Říjen 1918, měsíc vzniku Československé republiky, byl i měsícem bilancování podílu sokolského hnutí na vzniku nezávislého Československého státu.

Tento příspěvek nemůže vzhledem k možnému rozsahu vyčerpat zdaleka všechny otázky podílu České obce sokolské na našem národním odboji a vzniku ČSR, opírá se ale o nedávno nalezené a dosud nepublikované protokoly "neveřejných" zasedání předsednictva ČOS z období 1914 -1915 a o dosud nezpracované archivní fondy pozůstalosti J. Vaníčka a dr. J. Scheinera, předních činitelů sokolského hnutí v období světové války.

Vypuknutí světové války postihlo vedle dalších českých národních organizací i českou tělovýchovu. Do války vstupovaly všechny její složky v rozdílné situaci. Zatímco Orel zastával jednoznačnou koncepci na zachování monarchie a vytvoření jisté "mobilní převahy" českého živlu,^{1/} Svaz dělnických tělocvičných jednot prosazoval uvnitř své organizace všechna řešení, která přicházela v úvahu. Část aparátu prosazovala stejné záměry jako domácí vedení národního odboje, tj. autonomizaci v rámci monarchie, resp. poskytnutí větších práv českému národu, strana druhá /prof.Tošner/^{2/} pak až formulaci "do odtržení".

Česká obec sokolská vstupovala jako největší česká tělovýchovná organizace do války, coby opora národního hnutí, s ostře protimonarchistickými náladami a jednoznačnými politickými koncepcemi, a přes veškerou svou propagovanou "apolitičnost" jako jediná česká organizace s politickým programem.

T.G.Masaryk později ve "Světové revoluci" uvádí, že sokolští předáci měli jistý předstih nejen před českými tělovýchovnými organizacemi, ale dokonce i před mnoha českými politiky. "Národní poušť" tedy nebyla charakteristickým rysem sokolství.

ČOS, podobně jako jiné tělovýchovné organizace, přebírala klasická politická schemata českých stran. U ČOS to bylo především revoluční mladočešství a národně sociální program české politické levice. V tomto směru vystupoval proti ČOS aktivně zejména Orel, kritizující "politickou závislost na nacionálech a dobrodružných dějinách národa".^{3/}

Aktivní vazby mezi představiteli nacionálního hnutí a vedením České obce sokolské pro ni znamenaly dosti jednoznačnou orientaci hned v prvních měsících války. "Politizace české tělovýchovy" byla jedním z výrazných prvků událostí v našem zázemí. První represe monarchie, uskutečněné ihned po vypuknutí války, vedly sokolské vedení k přehodnocení dosavadních postojů. Především byla jednou provždy uložena do archivu teze o "jednání" s monarchií. I při formálním hodnocení podílu Rakouska-Uherska na válečných akcích, sokolské podzemí od počátku války vedle podpory "Maffie" a zahraničních odbojo-

vých složek vytváří svou infrastrukturu. Zásahu o to, že se sokolská myšlenka stala vůdčí myšlenkou české revoluce, má nejen rozsáhlá sokolská tradice protirakouského odboje, ale i okamžitá perzekuce sokolského hnutí od prvních výstřelů války. Vojenské procesy proti sokolským činitelům /ať již šlo o členy vedení ČOS nebo o regionální funkcionáře/ sice vedly k omezení sokolské činnosti a až k jejímu zastavení vládou, ale pomáhaly též vytvářet ty infrastruktury, které se v podobě "druhých i třetích" garnitur dostávaly v říjnu 1918 do vedení národní revoluce.

"Ruská karta", s níž ještě těsně před vypuknutím války vedení ČOS počítalo, doznala podstatných změn po rozhovorech mezi Scheinerem a vůdcem a tvůrcem ruské zahraniční politiky Sazonovem, který vyloučil možnost ruského zájmu na "české otázce".

Politika ruské monarchie k českému národnímu odboji se nezměnila v podstatě v celém průběhu války. Teprve podmínky pro vznik velkých protirakousky smýšlejících a odhodlaných vojenských celků v podobě legií, umožnily vedení českého národního odboje prosadit "ruský zájem" o českou otázku a její komplexní řešení v průběhu války. Bohužel to bylo již v situaci, kdy se romanovský trůn dokolébá a před ruským vedením stály zcela jiné problémy, než řešení otázek středoevropského prostoru.

Vedení ČOS jako celek /i po rozpuštění Sokola rakouskými orgány/ od prvních měsíců války stanovilo jednoznačný program likvidace Rakouska a vytvoření nezávislého českého, později od r. 1917 i československého státu.

Represe rakouských orgánů proti sokolskému hnutí byly důsledkem nejen příslušnosti většiny dezertujících českých a slovenských vojáků k tělovýchovnému sokolskému hnutí, ale i výsledkem rozboru sokolské protirakouské propagandy. Radikalizaci sokolstva podpořilo i rozšíření jeho členstva o podstatnou část dělníků a sympatizujících. Kontakty se zahraničním odbojem potom vedly k restrikcí a řadě soudních procesů. Zejména zapojení sokolů do zahraničních legií /italských a francouzských, později i ruských/ vedlo k řadě "velezrádných

procesů" a ročenka rakouského ministerstva války a vnitra na soupisce 700 hledaných osobností odboje uváděla u většiny z nich jako jeden z důvodů příslušnost k sokolskému hnutí.

Na druhé straně nedůslednost rakouských orgánů umožňovala sokolskému vedení přežít i v mimořádných podmínkách a využívat zároveň k záchraně hnutí i všech klíčků, které umožňovaly rakouské zákony /zejména pokud šlo o rozsah a obsah cvičení jednotlivých jednot/.

V r. 1916 došlo k posunu rakouské politiky vůči domácímu odboji. Bylo zřejmé, že mobilizace vnitřních sil není možná při platnosti "stanného práva". Jistá liberalizace rakouského vnitřního života, vynucená jednak událostmi na frontě a jednak snahou rakouské politiky o záchranu všeho, co monarchii ještě zbývalo, umožnila znovuzahájení sokolské činnosti, včetně obnovy vydávání sokolských tiskových orgánů. /"Sokol", "Sokolský věstník" atd./. Wilsonova mírová nabídka válčícím zemím z r. 1916, stejně jako pokračující vnitřní destabilizace Rakouska umožňovaly růst sokolské činnosti. Zjednodušila se možnost vzájemných kontaktů zahraničního a domácího odboje, vytvořily se podmínky pro vytváření "domácí" revoluční zálohy, která zasáhla do událostí v říjnu 1918.

Narůstala i politická aktivita sokolstva v rakouské politice, a to až již prostřednictvím sokolských proklamací přednášených politiky na sněmech, nebo podílem vedení ČOS na manifestu českých spisovatelů a inteligence. Postupné sokolské pronikání do vedení domácího odboje vedlo i k jeho zesílení. Dokumenty vedení ČOS z konce r. 1917 svědčí o skutečnosti, že již tehdy, rok před vyvrcholením české revoluce, měla ČOS připraveny nejen vojenské a "policejní" kádry, ale i řadu svých činitelů pretendovala do funkce českých politiků.

Totéž se týkalo politických teorií, které /zejména v podobě Vaničkových a Pelikánových článků/ od konce r. 1917 prezentovaly budoucí podobu českého a slovenského státu jako státu republikánského a bez nároků pro "monarchisty".^{4/}

Zároveň s propagandistickou ofenzivou vedení ČOS přicházela i ofenziva v boji o členstvo. I v situaci, kdy většina sokolských cvičitelů rukovala do armády a řada z nich se nevrátila

z válečných operací, sokolstvo požadovalo a většinou důsledně realizovalo cvičení v regionech /zejména cvičení žen a dětí/. Cvičení nejen že dokázala mobilizovat nové členstvo, ale ukázala i na obrovskou akceschopnost sokolského aparátu před narůstající národnostní, mocenskou a ekonomickou krizí rakouské monarchie.

Významný byl i podíl vedení ČOS na kontaktech mezi domácím a zahraničním odbojem. Postupem času sokolstvo pretendovalo Masaryka na post vedoucího činitele odboje, nehledě na další politiky, kteří si na tento post činili nárok /Kramář, Klofáč, Stříbrný atd./. Sokolská podpora T.G.Masaryka byla také zřejmě rozhodujícím momentem pro jeho uznání vedoucím činitelem zahraničního odboje. Zatímco u francouzské, britské, italské a ruské revoluční vlády bylo toto uznání dáno činností československých zahraničních legií, v případě Spojených států a některých dalších zemí vyplynulo toto uznání z tlaku sokolských zahraničních jednot na vlády příslušných zemí /USA, Argentina atd./.

V polovině r. 1918 bylo sokolské podzemí v rakouských zemích připraveno na následující události. Totéž se nedá říci o dalších českých tělovýchovných organizacích, zejména Svazu DTJ, který v době sokolské jednoty v názoru na budoucí vývoj doma vedl polemiky mezi stoupenci "austromarxistického" a národního řešení narůstající krize.

Podíl sokolských činitelů při jednáních s rakouskými orgány, zejména od května 1918, a jejich rozhodující slovo při vídeňských jednáních 27.10.1918, kdy se rozhodlo o osudech nejen českého a slovenského národa, ale i celého středoevropského prostoru, byl vyústěním národního boje sokolského hnutí, nejprogresivnějším vystoupením celých jeho moderních dějin. Podobně pak v r. 1938 a 1948 sokolstvo splnilo požadavky, kladené na něj nejen národem, ale i zakladateli sokolského hnutí.

Poznámky:

- 1/ Interní materiál "Orla", 9.9.1914, archiv NM
- 2/ "Protokol V.sjezdu Svazu dělnických tělocvičných jednot". A. Svěcený, 1912

- 3/ Polemiky mezi Českou obcí sokolskou a Orlem z období před vznikem se později přenesly do vztahů obou organizací v meziválečném období. ČOS ještě v polovině dvacátých let označovala za rozhodující protivníky sokolstva nejen fašisty, ale i členy orelské organizace a dokonce i Svazu DTJ. Podstatně se situace změnila v období ohrožení republiky v r. 1934-35, kdy všechny organizace zaujaly vůči sobě podstatně umírněnější pozice.
- 4/ V r.1917 např. ještě vystupovaly v poslaneckém Svazu proti samostatnosti českých zemí i takové veličiny, jako dr.B.Šmeral, V.Tusar, agrárnický poslanec Staněk, mladočeský poslanec Tobolka a další. Tyto spory se rovněž přenesly do meziválečného období a špatný odhad situace např. donutil B.Šmerala odjet z vlasti a působit na půdě Kominterny, vzhledem ke svým postojům v r.1917,1918.

Václav Vrabec, Praha

Demokracie a socialismus

Letošní jubilejní rok, kdy vzpomínáme významných historických událostí s osmičkovým vročením, je také příležitostí připomenout 110. výročí vzniku první dělnické strany u nás. Památným svatomarkétským sjezdem v zájezdním hostinci U kaštanu v Břevnově byla 7.dubna 1878 založena Československá strana sociálně demokratická. Do našich novodobých dějin vstoupila jako organizovaná politická síla dělnická třída, stávající se organickou součástí národního organismu a jeho společenského ustrojení.

Jeden můj bývalý kolega a přítel napsal nedávno v jednom exilovém časopise, "že socialismus právě u nás měl vždycky sklon vidět v dělníkovi bytost toužící pouze po vyšším životním standartu, a že mu vždycky činilo potíže proniknout dál"^{1/} Myslím si, že se to tak kategoricky tvrdit nedá. České dělnictvo a český dělník se nechovali jinak, než jejich druzi v jiných zemích. Zápas za svá práva a postavení zasazovali do širších souvislostí. Socialistické hnutí u nás od počátku své existence artikulovalo např. i požadavky občanských

práv, bez jejichž realizace by nebylo dělnické emancipace. Názorně to vyjadřovaly různé programové dokumenty prvních dělnických organizací a spolků či rezoluce mohutných táborů lidu v roce 1868 a 1870 nebo články dělnického tisku. Např. rezoluce památného tábora českého a německého dělnictva 7.srpna 1870 na Ještědu, jehož se zúčastnilo 30 tisíc lidí, rezolutně požadovaly občanská práva ve smyslu rovnosti všech lidí, zejména neobmezené spolkové a shromažďovací právo; všeobecné hlasovací právo s tajným hlasováním při všech volbách; úplnou svobodu v záležitostech náboženských a školních, oddělení škol od církve, bezplatné školní vyučování; svobodu tisku; spravedlivou mzdu apod.^{2/}

Dělnické listy 1.května 1874 píší, že socialisticky orientované dělnictvo rozhodně požaduje všeobecné stejné a přímé právo volební pro všechny státní občany do všech zastupitelstev, úplnou svobodu tisku, spolčování a shromažďování, jakož i úplnou svobodu práva koaličního, dále svobodu vyznání a vyučování, neodvislost soudu a volbu soudců lidem atd.^{3/} Také samotný břevnovský sjezd proklamoval obecnější a vznešenější cíle, než jen momentální povznesení dělnictva. Hned bezprostředně po sjezdu vyšel v časopise Budoucnost manifest, nazvaný Český národ a otázka sociální, v němž lze nalézt tato slova: "...jest úkolem našim vpraviti v lid náš pojem lidského práva. Lidské právo zahrnuje v sobě právo na život, život lidský pak znamená: existenci, vzdělání, svobodu... Nezaskví se národ český "nehynoucí slávou", pokud nebude se stkvíti svobodou, blahem, snášenlivostí lidskou, pokud k této zásadě vlastní i ostatních národů silou povznešen, pout předsudků svých zbaven nebude."^{4/}

Je to jen několik přesvědčivých příkladů toho, že tradice boje za lidská práva a občanské svobody má nejen v našem národě, ale i v našem dělnickém hnutí dávné a hluboké kořeny, tkvící svou podstatou v osvícenství a národním obrození, jimž rozmach národního a společenského života v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století dal nový vzhlet. Socialistické hnutí v našich zemích přes svůj internacionalismus spočívalo pevně v národním společenství, prožívalo s ním všechny

jeho výboje, prohry i vítězství a prof. Masaryk právem ve své Otázce sociální věnoval tomuto fenoménu patřičnou pozornost. Problém sociální se stal součástí širšího problému humanitního a promítal se do všech sfér života národního. Účast dělnictva v něm, ve veřejném politickém dění, byla neoddiskutovatelná již v minulém století, jeho vliv, jakož i vliv širokých lidových vrstev, veřejného mínění, byly znatelné mnohem dříve a silněji než v některých jiných zemích a nacházely svůj výraz, byť adekvátní danému sociálnímu klimatu, v politických strukturách země. Dělnická třída národnostně potlačovaného národa si více než kde jinde uvědomovala nutnost zápasu za obecnější cíle, za občanská práva a svobody, za národní suverenitu, v jejichž uskutečnění spatřovala i rámec a podmínku svého osvobození. Proto ono prolínání boje za svobodu národní i sociální.

Je jistě nesporným faktem, že Československá republika vstoupila před sedmdesáti lety do společenství národů jako stát pokrokový, moderní, vědomý si přes všechny peripetie vývoje svých povinností ke všem složkám občanstva. Síla početného a vyspělého socialistického hnutí s uznávanou autoritou Bohumíra Šmerala a nepochybná jasnozřivost prezidenta Masaryka a establishmentu, který se kolem něho vytvořil, dala do vínku zrozenému státu mnohé, co lze ve srovnání s jinými zeměmi obdivovat, i když nelze ani nekriticky a neobjektivně nevidět také meze a úskalí řešení různých problémů, jak národnostních, tak sociálních a politických. Myslím si však, že nejen^v hodnoceních režimních propagandistů, ale i v některých statických nekonformních historiků a zejména publicistů, je doba první republiky líčena černěji než si zaslouží. A to především v širších komparacích a dějinných kontextech. A to i v řešeních otázek sociálních, ačkoliv o jejich slabinách se velice otevřeně mluvilo již v dané době.

Nový stát přinesl svým pokrokovým charakterem nejen dosti propracovaný systém politické demokracie, ale i nebývalé možnosti a práva pracujícím, takže v mnohém akceptoval letité požadavky socialistických programů. Již koncem roku 1918 byl přijat zákon o všeobecné státní podpoře v nezaměst-

nanosti a zákon o osmihodinové době pracovní, čímž se ČSR stala prvním kapitalistickým státem, který uzákonil dodržování pracovní doby. Byl rovněž přijat zákon o ochraně nájemníků, reformováno bylo povinné nemocenské pojištění, do něhož byli zahrnuti i dělníci zemědělství. Následovaly zákony o zlepšení úrazového pojištění dělnictva a organizaci péče o válečné poškozence, a také zákon o pozemkové reformě, který stanovil záhor pozemkového majetku nad 150 ha zemědělské půdy nebo nad 250 ha půdy veškeré. Byla žádána a slibována socializace velkých průmyslových podniků, dolů a zdrojů surovin, podnikány k tomu některé nezbytné kroky. Zakázána byla dětská práce a noční práce žen, uzákoněny byly dovolené pracujících. Ve všech průmyslových oborech i v zemědělství bylo uzavřeno mnoho kolektivních smluv, které znamenaly zvýšení nominálních mezd, zvláště méně kvalifikovaným kategoriím dělníků, a také jim byly přiznány rozmanité příplatky drahotní, na ošacení apod., vynucené poválečným nedostatkem životních potřeb a zvyšováním jejich cen. Revolučním činem bylo přijetí zákonů o závodních a revírních radách v hornictví a závodních výborech v ostatních průmyslových odvětvích v roce 1920 a 1921. Znamenaly zastoupení zaměstnaneckých kolektivů při jednáních se zaměstnavateli i jejich určitou účast na čistém zisku. Progresivním sociálním zákonodárstvím se tak nová republika stala příkladem jiným zemím a je to třeba náležitě ocenit, i když dalším vývojem, jak opadala poválečná radikalizace, byly mnohé vymoženosti okleštěny či nedotaženy do žádoucích skutečností. Přesto po celou dobu první republiky byla sociální práva pracujících považována za důležitý faktor státní politiky, o čemž svědčí i důležité postavení odborů a zájmových organizací i různých spolků ve struktuře společnosti.

Ústava z února 1920 kodifikovala základní občanská práva a demokratický politický systém, který i přes koaliční soustavu umožňoval trvalou parlamentní opozici, kterou mocenské orgány a instituce neignorovaly a měla proto značnou míru svobody a realizace. A platilo to i pro ty, kteří otevřeně hlásali destrukci stávajícího politického systému.

Je třeba ovšem přiznat, že se od druhé poloviny dvacátých let a zejména pak po dopadu důsledků světové hospodářské krize na československé hospodářství stále více ozývaly hlasy i ze samotného demokratického tábora o nedostatečnosti a omezenosti politické demokracie a volaly po jejím rozšíření o demokracii hospodářskou a sociální. Exponoval se v tom i sám prezident Masaryk, který si byl vědom heterogenosti struktury státu a snažil se ji překonat cestou zajištění individuálních svobod. Na přelomu dvacátých a třicátých let se začíná rozvíjet diskuse o krizi demokracie a objevují se názory a návrhy, jak politickou demokracii vylepšit, zdokonalit a reformovat. Vedle F.X. Šaldy jsou to především levicové proudy intelektuálů v sociálně demokratické straně, kteří přímo nastolili otázku, zda praxe naplňuje samu podstatu proklamované demokracie a důsledně dotváří to, z jakých zdrojů a idejí republika vznikla. Již v diskusi o programu sociálně demokratické strany, který byl přijat na jejím XVI. sjezdu v roce 1930, v Memorandu k XVII. sjezdu v roce 1933 a zejména pak v programu "Co chtějí socialisté" z roku 1934 mladí nespokojenci s koaličními praktikami, sdružení kolem Dělnické akademie, formulují pozoruhodnou alternativu socialistického vývoje Československa: hlavní myšlenkou je spojení demokracie se socialismem, spjatost kolektivismu s lidskými právy a občanskými svobodami, jejichž zvýrazněním se mělo účinněji čelit nebezpečí fašismu. "Dejme nový obsah demokratickým institucím!" hlásá program a konkrétními návrhy a požadavky formuluje reformní úsilí svých autorů.^{5/}

Není od věci připomenout, že z jejich okruhu vyšla v květnu 1938 iniciativa k známé petiční akci na obranu republiky, jejíž památný manifest podepsalo přes milión občanů. A také to, že na počátku okupace se stali jádrem vlivného odbojového seskupení Petiční výbor Věrní zůstaneme, který kromě jiného vypracoval pozoruhodný program Za svobodu. Ten se pak stal ideovou platformou, na níž se sjednotil celý český domácí národní demokratický odboj. I přes dobovou podmíněnost má program stále co říci dnešku, protože vycházel z principu, že model společenského uspořádání nové republiky musí vy-

cházet z vlastních národních zdrojů a historických zkušeností, musí v sobě integrovat hodnoty demokracie a socialismu, humanistické dědictví všeho pokrokového, co kdy svět poznal, jinak zbytní a nepřinese to, co se od něj očekává. "Bude na nás," říká se v obsáhlém programu s analýzou dosavadního vývoje a s detailně propracovanými požadavky a návrhy demokratizace všech úseků veřejného, hospodářského a kulturního života, "aby se obnovená republika stala státem svobody a práce, práce tvořivé a radostné, státem právní jistoty, duchovního pokroku a životního blahobytu. Vybudujeme ji v domov pracujících lidí, lidí svobodných, nikoli robotů...musíme prohloubit i základ mravní, usilovat, abychom ve veřejném životě zjednali průchod pravdě a poctivosti proti lži a násilí, má-li se stát skutkem, nejen slovem státem Masarykovým, státem všestranné a důsledné demokracie...Příkazem takové demokracie jest, aby spojovala co nejvyšší míru svobody s nejvyšší mírou rovnoprávnosti a zjednávala rovnováhu v poměru mezi jednotlivcem a společností. Základnou tohoto úsilí jest uznání hodnoty člověka, lidské osobnosti... Jen demokracie usiluje o vládu rozumu a mravnosti, jen v ní platí veřejnost, kontrola, diskuse, myšlenka - jen v ní můžeme učiniti pravdou, že pravda zvítězí." 6/

Jen několik těchto citací svědčí o myšlenkovém náboji programu a vyzrálosti jeho početných autorů v čele s doc. Josefem Fischerem, i těch, kteří se k němu přihlásili a vzali ho za svůj. Jeho východiskem bylo socialistické uspořádání vztahů mezi lidmi při plném respektování pluralismu názorů a zájmů, aniž se "nehodlal pro sociální spravedlnost zřici ideálů politicko-občanské svobody, usiloval naopak o jejich syntézu", jak to napsal ve svých pamětech prof. Václav Černý^{7/}. A jak to také bylo v souladu s tézí prezidenta Beneše o demokracii socializující.

Program byl chápán a odbojem přijat ne jako soubor agitáčních hesel, ale jako program akcí, i když rámcový, pro krátkou dobu přechodu po skončení války a pak pro období do třicetiletí republiky, do kdy měly být jeho návrhy a požadavky uskutečněny. Tedy do roku 1948. Bylo ironií osudu, že

právě do tohoto mezníku a předělu ve vývoji naší společnosti byly některé jeho principy a postuláty ještě zčásti prováděny a realizovány. Pak se na ně zapomnělo, byly odmítnuty. Zmařeny byly naděje a víra jeho tvůrců, opravdových vlastenců a demokratů. Je škoda, že zapadl, protože jde o dokument historického významu, o doklad myšlenkového posunu a vyspělosti našeho antifašistického hnutí odporu, který dokázal vystihnout smýšlení většiny společnosti. Je svědectvím programového úsilí a hledání, ne nepodobnému onomu hledačství v roce 1968, kdy obrodný demokratizační celospolečenský proces znovu důrazně připomenul, že není skutečného socialismu bez demokracie, že obě hodnoty tvoří nedělitelný celek, že nelze nepřihlížet k národním zvláštnostem a tradicím, chce-li se usilovat o opravdový všestranný rozvoj moderní společnosti a každého jejího občana.

České socialistické hnutí má hluboké kořeny v našem národním organismu a nelze ho tedy eliminovat z dějinného vývoje ani redukovat jen na jednu jeho složku, která socialismus svým utilitárním pojetím diskreditovala a popírala jeho vlastní podstatu. Jak se to konečně dnes i oficiálně přiznává.

Poznámky:

- 1/ Jan Tesař, Jak číst polské události, Svědectví č.83/84, str. 507
- 2/ Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864-1874, Praha 1961, str. 178-180
- 3/ Dělnické listy č.9, roč.III. 1.5.1874
- 4/ Budoucnost č.8, roč.V. 24.4.1878
- 5/ Co chtějí socialisté, Praha 1934, vyšlo jako brožura péčí Dělnického výzkumného ústavu při Dělnické akademii
- 6/ Za svobodu, do nové Československé republiky, Praha 1945, Knižnice Nové svobody, str.52,57 a 59
- 7/ Václav Černý, Pláč koruny české, Toronto 1977, str.173

Yeshayahu A. Jelinek, Izrael

Česi, Slováci a Židia: sedemdesiat rokov spolužitia a konfrontácií

Na jeseň 1987 podpísali 24 Slováci prehlásenie, v ktorom jednoznačne odsúdili prenasledovanie a vysídlenie Židov zo Slovenska behom Slovenského štátu. Podpisovatelia Prehlásenia nehľadali výhovorky, hoci poukázali na historické pozadie deportácií.

Bol to krok bez precedentu v slovensko-židovských stykoch, ktorí právom zaujal pozornosť v židovských kruhoch v Izraeli a na Západe. Toto oneskorené vyhlásenie vlastne potvrdzuje, že židovská tematika je naďalej v Československu aktuálna, i napriek mizivému počtu Židov tam žijúcich, a napriek tomu, že väčšina skrýva, zamlčuje, alebo prehliada svoj židovský pôvod.

Konferencia ČESKOSLOVENSKO 88 zaobera sa ľudskými právami v minulosti a prítomnosti. Chceme preto nastoliť otázku, či židovskej menšine v historických zemiach a na Slovensku boli priznané v minulosti tie práva, ktorým sa tešila väčšina obyvateľstva. Chceme vrhnúť určité svetlo na dobu vojnovú, a nastoliť otázky doby povojnovej.

Meno prvej republiky je obťahanuté závojom Masarykovskej humanity. Práva, ktoré Židia dostali, humánne pojednávanie, priaznivý postoj k sionizmu, odviekli pozornosť od menej príjemných hľadísk požívania židovského v rokoch 1918-1938. Ale faktom zostáva, že Židia boli diskriminovaní aj za prvej republiky, hoci považne menej ako v okolitých krajinách stredo-východnej a juho-východnej Európy. Diskriminácia sa markantne prejavovala v armáde - kde antisemitizmus infikoval časť vyššieho dôstojníctva, najmä bývalých legionárov. Diskriminácia bola nemalá i v hospodárskom a živnostenskom živote, a v spoločnosti. Diskriminácia silnela, čím sa postupovalo k východu: pražský Židia trpeli menej ako Židia Užhorodu.

Po Mníchove tento krytý antisemitizmus dostal oficiálnu

legitimáciu, tak na Slovensku ako v zemiach českých. Ani jedna časť republiky nebola čistá od prehmátov. Vlajka, a podobné organizácie v Čechách, na Morave a v Sliezsku, ako ľudáci na Slovensku, intenzívne a s úspechom použili rasovú nenávisť pre upevnenie ich cieľov. Je to smutný štatisticko-historický fakt, že obyvateľstvo Protektorátu ukrylo a zachránilomenej Židov, v číslach absolútnych ako i v pomerných, ako obyvateľstvo Ríše Nemeckej. Áno, ja viem historické pozadie, ako ranú ghettoizáciu, Heydrichiádu, atď. A predsa, není to fakt hodný uvažovania a morálneho rozpočtu?

Na Slovensku po roku 1938 nenávisť a závisť k Židom priamo jasali. Keď sa nastolila možnosť deportácie, i humanistov predovšetkým zaujímala otázka, či deportovaní Židia budú sa môcť vrátiť - - exterminácie ešte neboli jasne vedené vo februári-marci 1942. A keď sa židovský majetok predával ^{za}ľacku, alebo rozdával zdarma, slovenské mestečká a dedinky sa shlúpli okolo svojich bratislavských vodcov ako vari nikdy predtým alebo potom v slovenskej histórii. Rok 1942 bol na Slovensku rok ľudácky. Treba však i vyzdvihnúť, že už v 1943 kombinovaný odpor katolícky-slovenský-židovský- a západný zamedzili obnovenie deportácií, keď sa o ne dožadovali Hlinková Garda, a jej SS mentori. Po Slovenskom Národnom Povstaní nemálo Židov zachránilo si životy vďaka pomoci drobného slovenského ľudu.

Židia, vracajúci sa domov po vojne, našli pomery neutešené. Nevôľa proti "repatriantom" židovským bola silná v oboch častiach republiky, a ochota vrátiť im rozkradnutý či arizovaný majetok bola malá. Vlny pogromov, čo rok po roku zachvátili Slovensko, neporovnali sa hrôzám pogromu v Kielciach v Poľsku, ale boli dost silné v znemožnení konsolidácie židovského života. Ešte není jasné, v akej miere sa NKVD a jeho domáci agenti zúčastnili v organizácii týchto pogromov, s úmyslom mariť demokratický vývoj krajiny, ale zostáva skutočnosťou, že agent-provokatóri našli dostatočnú živnú pôdu, a to chcem vyzdvihnúť.

Na druhej strane nesmieme zabudnúť na tú početnú delegáciu židovskú v radách komunistickej strany, na Slovensku

a v zemiach českých. Nebudem tu prejednávať, čo viedlo Židov ku komunizmu. Ostáva však skutočnosťou, že Židia v strane vzbudzovali nemálo nevdle, hlavne tí ktorí vykonávali nenávidené úlohy. Všetkým sa im to vypomstilo čoskoro.

Povojnové roky boli poznamenané i širokou vlnou sympatií a pomoci národooslobodzovaciemu boju Židov v Palestíne. Bez tejto sympatie nemohli by sa politické a hospodárske príčiny pomoci presadiť. Československé mauzerky, vyrobené v Zbrojovke, sú časť mýtusu národooslobodzovacej vojny a nastolenia Izraelského štátu.

A potom tmavé roky Stalinizmu. Židovský pôvod, puncovaný ako "kozmpolitizmus", stal sa charakteristickým znakom "antisocializmu". Povedať, že to boli politické príčiny, ruské vplyvy, a či deformácie komunizmu, to nestačí. To bol rýdži anti-semitizmus, desať rokov po Oswienčime. Ľudia, ktorí viedli Slánský a iné procesy, boli ľudia českí a slovenskí. Oni boli Česi a Slováci, a oni vedomky vzbudzovali utajené protižidovské city v národe. Oni dobre vedeli, že antisemitizmus je socializmus hlúpych, keď smiem zacitovať Augustina Bebela, k tomuto socializmu sa oni obracali, a s nemalým úspechom. Hádzať päťdesiaté roky len na smetisko Stalinizmu, znamená pchať hlavu do piesku.

Protitlak nenechal na seba čakať. Pražské jaro, a roky čo mu predchádzali, prehĺbili pocity priateľstva tak voči Izraelu ako i k židovským tradíciám domácim. Bola to doba, keď židovské témata boli populárne v literatúre a filmovom umení, a umelci židovského pôvodu našli miesto v prvých radách českej i slovenskej inteligencie. Myslím, že solidarita s Izraelom, len rok po šesťdňovej vojne, bola z charakteristických javov Československého jara roku 1968.

"Konsolidácia" po r. 1969 zastihla prudko i tento jav. Mútny oficiálny antisemitizmus, tentoraz zvaný "anti-Sionizmus", panuje v ČSSR až dodnes. Niekedy tento antisemitizmus dostal perverzné znaky, ako keď Sionisti boli vinení spoluprácou s nacistami proti ich vlastnému ľudu. Aj keď producenti týchto perverzií nachádzali sa v zahraničí, domáci "konsolidanti" s gustom kolportovali ich v území republiky.

Snád i to pomôže konsolidácii. V dnešnej dobe, keď Sovietský Zväz, Maďarsko a Poľsko obnovili konsulárne či diplomatické styky s Izraelom, a DDR dvorí činiteľom Židovských spolkov zo Západu, Praha zostáva zatrpklá, zachmúrená a nepriateľská. Dokedy?

Podal som veľmi zhustený, priamo heslový prehľad. Tento prehľad je poznačený tak generalizáciami ako i povrchnosťou. Myslím však, že odhliadnuc od malej dĺžky mojho príspevku, on i poukazuje ako málo my vieme o živote Židov v krajinách československých. Treba zdôrazniť nedostatok dôkladného a systematického prieskumu židovského života v tomto území v posledných sedemdesiatych rokoch.

Historická veda pozná mnohé šablóny. Domáca produkcia nevedela mnoho dobrého o Židoch v zemiach historických a v hornom Uhorsku: oni nemčili, oni maďarčili, ketásili, opíjali dedinský ľud. O účasti Židov napríklad v Matici Slovenskej a prvých slovenských gymnáziách vieme však mizive málo. O Židoch, ktorí so zbraňou v ruke dobíjali československú slobodu, buď v légiách, alebo v Svobodovej armáde a čs. brigáde na Západe, nehovorí sa nič. Pomoc, ktorú poskytli Židia Masarykovi, je známa. Ale ako to bolo za druhej svetovej vojny? Prečo pohroma českých a slovenských Židov nebola dodnes popísaná a uverejnená v českom a slovenskom jazyku? Medzi ľuďmi Dubčekovského pokolenia boli i Židia. Nová slovenská a česká literatúra poznala židovské mená, a židovské témy podnes sa objavujú v českých i slovenských publikáciách na Západe. Bolo by na čase preskúmať novodobú históriu židovskú v Československu a tak postaviť pamätník menšine, ktorá už nejestvuje. Pamätníky pre turistov sú neni všetko. Keď sa hovorí o ľudských právach, treba vspomenúť i to, čo môže byť nepríjemné a nemilé.

Radko Břach , Praha

Edvard Beneš - ministr zahraničí

Ve výčtu evropských zahraničních ministrů mezi světovými válkami je Edvard Beneš mimořádným jevem. Byl ministrem zahraničí nepřetržitě od r. 1918 do roku 1935. To se nepovedlo žádnému jeho kolegovi v jiné zemi. Za tu dobu v Sovětském svazu vystřídal Litvinov Čičerina; Anglie poznala ministry Balfoura, Curzona, MacDonalda, A.Chamberlaina, Hendersona, Simona, Hoara; Německo ministry Brockdorf-Rantzaua, Müllera, Wirtha, Simonse, Rathenaua, Stresemanna, Curtiuse, Neuratha; Francie Pichona, Brianda, Poincaré, Herriota, Paul-Boncoura, Barthoua, Lavalu. Polsko mělo inflaci ministrů zahraničí, až tomu učinil přítrž Pilsudski s ministry Zaleskim a Beckem. Byli ministři, jejichž kariéra se nepočítala na roky, ale na měsíce. Stálost politické kariéry E. Beneše je tedy nápadná a neobyčejná. Přičteme-li k tomu, že začal zahraničně politickou aktivitu už za války a že i jako prezident po r.1936 nepouštěl otěže zahraniční politiky ze svých rukou, je na politickém nebi Evropy skutečně mimořádnou stálicí. Zahraniční politika Československé republiky byla tedy pevně spjata s jeho osobností, a právem se hodnocení čs.zahraniční politiky stáčí na postižení role E. Beneše. Jeho názory o světě, právu, morálce, se promítaly do koncepce zahraniční politiky čs. státu v míře větší, než je obvyklé u státníků jeho druhu - a to už jen trvalostí jeho působení.

Střídání ministrů kolem nás bylo důsledkem politického pohybu v těchto zemích, změn parlamentních většin, obměn vlád a koalic, bylo tedy závislé na vnitropolitickém dění. V Anglii se vystřídali u moci liberálové, konzervativci, labouristé a jejich kombinace /liberálně-konzervativní, národní koalice/. Ve Francii vládl nejprve Bloc national, potom byl vystřídán levicovým kartelem, a ten zas Union national. Na počátku třicátých let zde vládla řada levých koalic, v roce 1934 národní vláda, 1935 vlády středu a 1936 lidová fronta. V Německu první republikánskou vládou byla vláda socia-

listická /SPD, USPD/, po volbách výmarská koalice /SPD, Zentrum, DDP/. V roce 1923 přibrání DVP rozšířilo vládu ve velkou koalici. Sociální demokracie potom přešla do opozice a v r. 1924-1928 vládly koalice pravice a středu. Volební úspěch sociální demokracie v r. 1928 nestačil na obnovu výmarské koalice a sáhlo se znovu k velké koalici. Jako v roce 1923, tak i nyní neunesla spolupráci SPD a DVP a v roce 1930 se rozpadla. Růst NSDAP potom paralyzoval fungování parlamentarismu a v roce 1933 získali nacisté klíčové pozice ve vládě. Všude jsme svědky komplikovaného politického dění, jež se odráží v příslušných osobních změnách na postech ministrů. Bylo Československo tak stabilním režimem, že nepoznalo tuto hru většin a koalicí? To ne; i v Československu můžeme zaznamenat změny vlád a koalic, typické pro tehdejší parlamentarismus. Od první vlády národní jednoty, přes rudozelenou koalici agrárníků a sociálních demokratů, k vládám všennárodní koalice /agrárníci, soc. demokraté, čs. socialisté, lidovci a národní demokraté/. V polovině dvacátých let pak došlo k významnému posunu, když se vytvořila nová většina českých a německých agrárních a klerikálních stran a vznikla česko-německá občanská koalice. V letech 1929-1934 byly u moci tzv. koncentrační vlády, založené na široké koalici /agrárníků, Bund der Landwirt, čs. socialistů, soc. demokratů, něm. sociálních demokratů, národních demokratů, lidovců/. Ve všech těchto vládách byl Beneš ministrem zahraničí; zůstal jím i v letech 1926-1929, kdy strana čs. socialistů, jejíž mandát nosil, byla v opozici. Obešlo se to přitom bez jakékoli krize v jeho vztazích se stranou, a nová parlamentní většina na to přistoupila bez znatelného odporu.

Můžeme zaznamenat tedy další skutečnost - nápadnou nezávislost úřadu ministra zahraničí v ČSR na vnitropolitickém dění, koaličních proměnách a stranických vazbách. Beneš měl ve funkci ministra zahraničních věcí postavení neobvykle silné, a stranicko-politické boje na něj doléhaly daleko méně, než je u politické funkce ministra obvyklé.

To nás dovádí k otázce, jak Beneš toto postavení získal, odkud se vzala tato jeho nedotknutelnost.

Před světovou válkou se o Benešovi moc nevědělo. Studoval na filosofické fakultě KU v Praze, na Sorbonně, École libre des sciences politiques a na právnické fakultě v Dijonu. V roce 1912 byl jmenován docentem sociologie na pražské univerzitě. Věnoval se odborné činnosti, vědě a vysokoškolské výuce, publikoval několik zajímavých sociologických a politických statí, nedlouho byl členem strany realistické. Praktické politice se však nevěnoval.

Osudovým dnem Benešovy životní kariéry bylo 3. září 1915; tehdy překročil na falešný pas švýcarské hranice a připojil se k Masarykově politické akci, zaměřené proti Rakousko-Uhersku. Opustil své univerzitní místo, zanechal doma majetek a ženu - kterou tím vystavoval věznění - a vstoupil na nejistou půdu politiky. Počítal i s tím, že se třeba nikdy nevrátí.

Pro osamělého Masaryka byl příchod Beneše významnou pomocí; získal velmi činnorodého pracovníka, jenž uznával jeho autoritu, byl světaznalý, ovládal jazyky a vyznal se v prostředí emigrace. Politicky byl Beneš ovšem novic, nezastupoval v zahraničí žádnou stranu, skupinu, nebyl ani poslancem. Totéž platilo o M. R. Štefánikovi, třetí postavě slavného triumvirátu. Původem Slovák, od svých 24 let mimo Rakousko-Uhersko, astrofyzik a aviatik, od roku 1912 ve službách Francie. Štefánik poskytl Masarykovi neocenitelné služby svými styky s vlivnými politickými osobnostmi, svým přístupem do salonů, do francouzského ministerstva zahraničí a války. Štefánik byl Masarykovi platný i tím, že jakoby zastupoval slovenský živel v zahraničí. Ve skutečnosti Štefánik nebyl vůbec v žádném kontaktu s děním na Slovensku, byl samostatnou osobností, o politice měl dost archaické představy - a navíc byl francouzský státní občan.

Už z této charakteristiky trojice, jež utvořila v Paříži Československou národní radu, je patrné, v čem byla její největší slabina. Z politického hlediska byla málo reprezentativní. Masaryk po odchodu do zahraničí naléhal, aby se k němu připojil někdo z vlivných osobností domácího politic-

kého života; uvítal by Kramáře, Soukupa, prostě politiky, jejichž mandát mluvit v zahraničí za český národ by byl průkazný. Přišel jen Dürich, 67 letý agrární poslanec, jenž záhy Masaryka opustil a vydal se za svou politickou vidinou do Ruska. Postoj domácích politických stran k Masarykově zahraniční akci byl váhavý a vyčkávavý. Tkvěly svou politikou hluboce v rakousko-uherských poměrech, byly pod tlakem perzekuce, jistily se na různá východiska války. Masaryk prosil, aby alespoň nedopustily veřejnou desavuaci jeho akce - ale i k tomu v roce 1917 došlo.

Existoval tak až do sklonku války nesoulad mezi zahraniční akcí a domácí politikou.^{1/} Masaryk, Beneš, Štefánik se uplatňovali v zahraničí svou osobní aktivitou, vlastní iniciativou, díky kontaktům, jež měli v žurnalistice, ve vědeckém světě a jež se jim dařilo postupně navazovat v kruhu politiků. Beneš jako tajemník Československé národní rady v tom sehrál mimořádnou úlohu. Organizoval tiskovou a propagační službu, přednášel a publikoval, zpracovával memoranda, trpělivě pronikal ke sluchu vlivných a snažil se podsunout osvobození Čechů a Slováků do válečných cílů Dohody. V souladu s průběhem války dosáhl několika postupných úspěchů - spojenci uznali ČSNR za nejvyššího představitele československého odboje /1917/, čs. legie za vojska spojenecká, přiznali ČSNR statut budoucí čs. vlády /Francie 29. června 1918/ a konečně ji uznali za provizorní československou vládu /Francie 15. října 1918, V. Británie 23. října 1918/. Ustavením čs. vlády v zahraničí se stal E. Beneš úředně čs. ministrem zahraničí a byl v této funkci mezinárodně uznán. Ihned vyjmenoval první diplomatické zástupce /Osuského, Sychravu, Borského, Perglera a Pavlů/. V té době v Praze stále vládl rakouský místodržitel. České politické strany v roce 1918 sice přeorientovaly svou politiku a opatrně podpořily zahraniční akci, ale v té době již jako její podřízená složka. Převzetí moci v Čechách Národním výborem 28. října 1918 realizovalo vznik státu, jež mezinárodně právně již existoval.

Z této rekapitulace událostí je patrné, že při vzniku Československa sehrály zahraničně politické události úlohu

výraznější, než domácí protirakouská aktivita. Politická činnost Masaryka, Beneše a Štefánika výrazně zastínila politiky domácí. "Domácí vůdcové se řídili vzkazy vůdců za zahraničí a byli jejich vykonavateli. Zahraniční vůdcové jednali vedení prospěchem svého národa bez pokynů z domova. Domov se nemohl ani odvážit, aby je dával, poněvadž mu k tomu chyběla znalost válečné, politické a diplomatické situace světové."^{2/} Zde je myslím, jeden z kořenů nadřazení zahraniční politiky nad běžný stranicko-politický život domácí.

Podíváme-li se zpětně na válečnou kariéru Beneše, nepřehlédněme, že Beneš se do funkce ministra dostává pozoruhodnou cestou. Nepotřeboval k tomu mandát žádné politické strany, neprošel obvyklým postupem schůzí, spolků, volebních projevů, funkcí...během čtyř let prostě vyměnil katedru za ministerské křeslo. Neměl žádné pověření, nestály za ním žádné průmyslové svazy, družstva, odbory, svůj vliv odvozoval jen od své aktivity. A dříve, než musel myslet na to, že potřeby parlamentu mu ukládají být členem strany a ucházet se o důvěru voličů, byl uznán jako ministr velmocemi. To v něm muselo utvrdit vědomí priority zahraniční politiky nad politikou domácí. Pocit, že svůj mandát odvozuje od velmocenského uznání, Beneš patrně nikdy nepřekonal. Rozhodně mu na vztazích k evropským politikům záleželo víc, než na vztazích domácích. Stranicko-politických bojů se ani po válce nezúčastňoval, volební povinnosti redukoval na minimum, nikdy neapeloval na veřejnost, na zasedáních vlády absentoval, před parlament předstupoval s nechutí.

Je s podivem, že předáci politických stran v Čechách, jejichž cesta na výsluní moci byla daleko strastiplnější a dlouhodobější než Benešova, uznali jeho autoritu a neotřáslí jeho monopolním postavením v zahraničním úřadu.

Působily zdepatrně dvě skutečnosti: a/ zátěž válečné politiky, b/ minimální zkušenost z oboru mezinárodní politiky a diplomacie.

Političtí předáci v Čechách doplatili na válečný oportunistus. Když se průběh války přiklonil ve prospěch zahraniční akce, bylo již vše hotovo: v zahraničí byla vláda s roz-

dělenými ministerskými křesly. Po převratu doma došlo sice ke spojení ČsNR s Národním výborem, ale to se již dělo pod vlivem "osvoboditelů". Bylo mimo diskusi, že Beneš podrží křeslo ministra zahraničí. Ostatně Beneš domů vůbec nejel, věnoval se přípravě mírové konference a svůj úřad vykonával v Paříži.

Zatím Národní shromáždění - místo diskuse o programu zahraniční politiky nového státu, kterou bychom předpokládali - si uložilo mlčení, aby nerušilo postup ministra. Poslanci sice občas brumlali o Benešově diktátu, ale sami se cítili nejistí, co a jak je v zahraničí dojednáno, přislíbeno či zamítnuto, obávali se, jak by jejich vystoupení bylo v cizině přijato, a tak nakonec rádi přenesli zodpovědnost na ministra. Za první rok činnosti se NS nezmohlo v oblasti zahraniční politiky na víc, než pár razzlobených projevů o Těšínsku. V září 1919 se Beneš vrátil a Národnímu shromáždění předložil hotové smlouvy. A opět jeho expozé nezavdalo podnět k programové diskusi. Poslanci, kteří se týdný přeli o podružnosti domácí politiky, odsouhlasili smlouvy za jediný den. Od počátku je patrný ostych před oblastí zahraniční politiky, zaměření k denním domácím záležitostem, snad i pocit, že velká politika je mimo náš dosah. Čeští politici neměli téměř žádné zkušenosti z oboru zahraniční politiky a diplomacie, byli silně zatíženi provincialismem, v oblasti evropské politiky si připadali příliš laičtí a nejistí. To se nedalo odstranit rychle. Beneš si zvykal pracovat samostatně, a parlament přivykal na svou pasivitu. Tak se to ustálilo. V termínech spíše delších než kratších předstupoval Beneš před zahraniční výbor a plenum Národního shromáždění, poreferoval o své činnosti, proběhla diskuse, v níž poslanci ventilovali své stranicko-politická hlediska - diskuse sloužila spíše vnitropolitickým účelům - a koaliční většina expozé odsouhlasila. Rozhodně nebylo NS místem, kde se zahraniční politika tvořila, a neřekl bych, že o tousilovalo. Beneš k tomu poslance také nepobízel. Jeho expozé se hodně podobají vysokoškolským přednáškám, je z nich znát intelektuální a profesionální nadřazenost - již ostatně nad českými politiky, kovanými více

v handrkování o různé výhody pro své voliče, opravdu měl.

Beneš prostě získal před ostatními politiky v zahraniční politice náskok, který si při převažujícím sklonu české politiky k provincialismu udržoval. Dostal se tak do postavení nepostradatelného a nezastupitelného. A když se jeho náskok a kredit vyčerpával, byl tu Masaryk, aby Beneše zaštitil svou autoritou a nepřipustil jeho odstavení.

Mimořádné postavení Beneše bylo dáno konečně i jeho volným vztahem k stranictví. Z Paříže se vrátil bez stranické příslušnosti a dal by přednost, kdyby to tak zůstalo. Vyhovovalo to jeho představě o zahraniční politice jako nadstranické záležitosti. Protože k funkci ministra potřeboval být poslancem, přijal nejprve uprázdněný mandát od slovenského klubu. Dal tím nepochybně najevo, že mu je lhostejné, jakým způsobem bude vyhověno formalitě. Před volbami v roce 1920 nechal na koaličních vůdcích, aby mu určili stranu, za níž má kandidovat - rozhodnutí padlo na čs. socialisty. Ostentativní odstup od stranictví chránil Benešův úřad do značné míry před stranickým soupeřením. Umožňoval mu setrvat ve funkci i ve vládách úřednických a dokonce i v době, kdy strana, jež mu mandát propůjčila, byla v opozici.

Důsledkem všech těchto okolností tedy bylo, že postavení Beneše ve funkci čs. ministra zahraničí bylo neobvykle pevné, trvalé a nadřazené vůči domácí politice.

Je takováto stálost v obsazení funkce ministra zahraničí kladem nebo záparem? Uvažováno obecně, jsou důvody pro i proti.

Za čtrnáct poválečných let mělo Německo dvacet vlád. Francie na tom nebyla lépe. Kdyby každá vláda chtěla dělat svou zahraniční politiku, byl by z toho naprostý zmatek. Ministrů zahraničí bylo výrazně méně - zůstávali na svém postu, nebo se vraceli. Cítila se potřeba větší stálosti, respektování státního zřetel, nadstranického hlediska a snad i profesionalismu. Této potřebě Československo vycházelo ideálně vstříc. Vůbec úloha Hradu jako integrujícího faktoru vůči skupinovému egoismu byla v československé demokracii prvkem

moderním a progresivním. Tam, kde tento jednotící prvek chyběl, vedlo střídání stranických hledisek k chaotickému pohybu tam a zpět. Co si třeba myslet o anglické politice vůči Sovětskému svazu? Nejprve rozporná politika Lloyd George a Curzona v liberálně konzervativní koalici, potom ultimativní postup konzervativců, bezpodmínečné uznání SSSR de iure ihned po ustavení labouristické vlády, zmaření všech dohod po návratu konzervativců, a opětné obnovení diplomatických styků za druhé labouristické vlády. Jaká je v tom logika, jaká promyšlená linie? Nebo jaké schválnosti vyrábělo střídání koalic ve vztazích německo-francouzských. Nejlevější vlády výmarského Německa měly za protějšek praviceový Bloc national; levicový kartel ve Francii měl zas co jednat s německou koalicí pravice a středu; když se v Německu obnovila velká koalice, byla zas ve Francii Union nationale; a když došlo opět na levicové vlády ve Francii, byla německá sociální demokracie z vlády vytlačena. Vnitroparlamentní hra působila na mezinárodní vztahy neobyčejně škodolibě. Nikdy nedošlo ke shodě - "il n'y a jamais concordance," řekl popravdě H.Kessler.^{3/} Pohled na chaotické působení tehdejšího parlamentarismu na mezinárodní vztahy je skličující a naléhavost integrujícího, racionálního faktoru je průkazná. Z toho hlediska je stálost a koncepčnost čs.zahraniční politiky nepochybně pozitivní a příkladná.

Jiná otázka je, zda stálost politiky musí být zabezpečena touž osobou. Je to tak sice evidentní a symbolické, ale má to své nevýhody.

Po určité době dojde nutně k opotřebení každého, i vynikajícího státníka. Každý je svým způsobem uzavřen do okruhu svého vzdělání, životních zkušeností, osobních prožitků a tíhne k jistému stereotypu. Konfrontace hledisek, konkurence, obměna jsou lékem proti ztrnulosti. Byla-li Evropa lékem obměn předpovávána, pak československému zahraničnímu úřadu se zcela nedostával.

Obměna osob pomáhá uložit ad acta vzniklá nepřátelství, skoncovat s prestižním předháněním, zapomenout tam kde je třeba. Jakou úlevou pro poválečnou Evropu byl odchod váleč-

níků, "tygra" Clemenceaua a jiných. Jak se vyčistily vztahy mezi Anglií a Francií po odchodu Curzona a Poincaréa. Jejich korespondence vytvořila stoh urážek, replik a škodolibostí, že spolu k dohodě prostě dospět nemohli. Noví ministři byli na půl cesty k dohodě už tím, že odhodili minulý balast. Je výhodné občas začít znovu, s nepopsanými účty. Této výhody se Československo vzdávalo. Je např. známo, že Beneš mimořádně iritoval Poláky - svou chladností, nadutostí, svými diplomatickými úspěchy a ambicemi, i neuctivými výroky o Polsku. Nebylo v silách jedněch ani druhých vzniklou averzi překonat. I v tomto případě by - třeba dočasně - obměna ministra pomohla Zapomenout na skutečná či smyšlená příkoří.

Obecná zkušenost mluví tedy pro "zestátnění" resortu ministerstva zahraničí, ale proti jeho monopolizaci.

Vraťme se od obecných úvah k Benešově zahraniční politice. Benešovi byla dána dějinná příležitost, aby stál u zrodu samostatné republiky, formoval její zahraniční politiku a dlouhodobým působením jí vtiskl charakteristické rysy.

Pojetí čs. zahraniční politiky bylo ovlivněno výraznou měrou okolnostmi vzniku čs. státu, zkušenostmi a vazbami, jež v tomto směru Beneš nasbíral. Pro Beneše nebylo pochyb, že československá zahraniční politika má začít tam, kde revoluční akce končila, a že má stát na stejných základech. "Všeobecné směrnice politiky naší ke Spojencům jsou určeny našimi vztahy a tradicemi v době války a v době jednání o mír vzniklými a se rozvinuvšími," řekl Beneš v první řeči v Národním shromáždění.^{4/}

Chladný analytik by patrně měl ve chvíli zrodu nového státu zvažovat všechny faktory podmiňující jeho životnost - geografickou polohu, historické tradice, kulturu, hospodářskou strukturu, národnostní poměry. S hlavou skloněnou před velikostí dějin by snad i měl uvážit dosah oportunních podmínek, jež vedly ke zrodu státu. A s větší skromností snad přiznat, že existovala i jiná východiska války a spolu s tím i jiné varianty řešení emancipace Čechů a Slováků. Ale tak si žádný - sebeskvělejší politik, jenž musí jednat -

nepočíná. Ve skutečnosti je svázán zkušeností "své" historie, a nikdo jej už neodvrátí, aby se nedržel toho, co se osvědčilo. Oblíbeným rčením Beneše bylo, že státy se udržují tím, čím vznikly. Nový stát byl tedy nadále spjat s mocenskými poměry, jež přivedly k porážce Německa a rozpadu Rakousko-Uherska. Připustíme zatracované "kdyby". Pokud by proces emancipace českého a slovenského národa doznal svého dovršení vnitřní, organickou cestou, bez válečného katalyzátoru a za pomoci zvenčí, byla by politika českého státu nepochybně méně angažovaná, více založená na vlastní vnitřní struktuře a více zakotvená ve středoevropském prostoru. Je to jen úvaha, ale možná jádro všech dalších problémů československého státu.

Úloha velmocí při vzniku Československa byla mimořádná. Beneš připomínal domácím politikům velmi tvrdě, že za samostatnost vděčí spojencům. Ti nový stát smluvně vytvořili, oni určili jeho hranice. "Budiž... zdůrazněno, že my sami jsme si své svobody jen vlastní silou a prací nezískali," napsal v závěru svých válečných memoárů.^{5/} Tento komplex odvislosti, odvozenosti, malosti byl u Beneše velmi silný. Tak jako úspěch za války odvozoval z toho, že dovedl osvobozené snahy Čechů včlenit do cílů velmocí, tak i budoucí politiku státu odvozoval od linie velmocí. Československá politika nemůže být jiná než evropská, říkal, každý Čech který myslí politicky, myslí světově. Bedlivě sledoval evropské dění, zvažoval důsledky pro Československo, snažil se vytěžit z příznivých faktorů a nepříznivým předcházet přízřivostí. Praha bývá proto označována za seismickou laboratoř Evropy. Zde se sbíhalo zpravořadajství, registrovalo, analyzovalo, dělala opatření.

Řekl bych, že nikdy nevěřil ve schopnost státu prosadit se vlastní vůlí, silou. Tak se politika vůbec nedělá - vysvětloval v jedné ze sněmovních řečí. "Historie a její zákonitost nedají se rušití fantasiemi a přáními jednotlivců"... "politikům a diplomatům, třeba by byli na sebevýznamnějším místě, nezbyvá než ve vší skromnosti na fakta ta hleděti a podle nich své jednání řídit."^{6/}

Byl v tom až jakýsi fatalismus. Za války nám byl osud přízniv, okolnosti nám přály, přišla naše doba. Ale co když

se okolnosti změnil? Jako by stále Beneše pronásledovala obava, zda nezašel při utvoření československého státu příliš daleko, zda nevytěžil příliš z oportunních okolností války, zda se zrozené dítě obejde bez velmocenského inkubátoru. "V politice se...snáze dosáhne úspěchu, než se zajistí jeho trvání," povzdechl si jednou.^{7/}

Strach o existenci nového státu, pocit malosti a bezmocnosti vůči vnějším silám, mocenským konstelacím, byl imanentní součástí Benešovy politiky. Pierson Dixon v tom později viděl největší Benešovu slabinu. "Jeho snad největší slabostí jako vůdce Československa bylo, že se neustále zabýval hloubáním o politických kombinacích velmocí a o účincích, jaké to bude mít na Československo, a jeho názor, že Československo, uzavřené v srdci Evropy, není schopné stát na vlastních nohách."^{8/}

Logickým důsledkem nedůvěry v životaschopnost samostatného státu by bylo přijmout velmocenský patronát. Až do války si většina českých politiků nedovedla představit politickou emancipaci bez patronace rakousko-uherské říše. Na počátku války čeští politici včetně Beneše a Masaryka připouštěli myšlenku na patronát ruský. Průběh války a události v Rusku vyřadily tuto možnost. Rozhodující vliv na vyústění války měly západní mocnosti a orientace čs. zahraniční politiky byla tedy prozápadní. Anglie se svým zámořským imperiem měla zájmy vůči střední Evropě příliš odtažité, Itálie zas příliš specifické. Jako patron se nabízela Francie. Nejsilnější evropská mocnost, zainteresovaná na existenci Polska a Československa. První poválečné kroky Československa se tak děly pod převažujícím vlivem Francie. "Francie je ze všech velmocí svými zájmy naší republiky nejbližší," řekl Beneš v roce 1924.^{9/}

Pro Beneše to ani nebyla věc volby. Do Francie emigroval, tam získal své první politické kontakty, od Francie dosáhl prvních uznání. Dalo se proto očekávat, že i po válce zůstane Francie Československu nejbližší a že politická spolupráce bude co nejužší. V prvních letech lze oprávněně mluvit o protektorátu. Rok po válce zůstává Beneš v Paříži, a i

později každý politický krok konsultuje na Quai d'Orsay; československý generální štáb je v rukou Francouzů. Faktická spolupráce je tak úzká, že se vůbec neuvažuje o potřebě nějak ji smluvně vymežit. Patronace Francie nebránila zpočátku dobrým vztahům k ostatním velmocem, neboť dohodová solidarita ještě přežívala a na poražené nebylo třeba brát ohled.

Trhliny dostává tato koncepce, když se začalo klížit francouzsko-anglické spojení, někdy od dob janovské konference. Tehdy se Beneš začal obávat, že bezvýhradnou solidarizací s Francií si odcizí ostatní potencionální spojence a vyhrotil nepřítelství protivníků. Tehdy zvolil známou politiku lavírování. Na nátlak Francie s ní podepsal spojeneckou smlouvu, ale prosadil, že byla koncipována zcela všeobecně a již po dvou letech připustil její podřízení Společnosti národů. Začala politika "rovnovážných vztahů" k velmocem, taktizování "aby se nedalo mluvit o hegemonii Francie", vyvažování jedné smluv druhými, ba i paralyzování snah o spojený francouzský spojenecký systém v Evropě.^{10/} Byla to zvláštní politika, kdy každý krok byl vyrovnáván krokem protichůdným, jakási chladnokrevná hra v šachy. Souviselo to s tím, že Beneš se čím dál tím víc orientoval na visí kolektivní bezpečnosti prostřednictvím Společnosti národů a vlastní smluvní politiku odsunul na druhou kolej. Byla to - řekněme - vhodná politika pro mírovou dobu, kdy existovala vůle respektovat právo: politika demokratická, neimperialistická, antihegemoniální. Ale ve chvíli, kdy bylo Československo vystaveno hrubému nátlaku a fyzické síle, chybělo opravdové, bezvýhradné spojení. Německý historik M. Alexander, velmi zasvěcený pokud jde o čs. zahraniční politiku, poukazuje na to, že Beneš zcela ztroskotal právě při utváření reálných spojeneckých jistot. "Nikdy se neodhodlal k velkému kroku v otázce spojení: koketoval s Anglií, přel se s Itálií, a kolísal mezi přikloněním a distancováním vůči Paříži. Tak jej nakonec všichni opustili."^{11/} Politik jednodušší, nacionálnější, jednostranněji orientovaný, by patrně ve chvíli nouze zůstal méně opuštěn.

Samostatným činem mocenského jištění Československa bylo utvoření Malé dohody. Napomohla tomu válečná spolupráce se srbskými a rumunskými politiky, a zejména křečovitý odpor poválečného Maďarska uznat územní ztráty a detronizaci. Při pokusu o návrat Karla Habsburského podnikly Československo, Jugoslávie a Rumunsko společné protiakce a do budoucna se zajistily vzájemnými vojensko-politickými smlouvami. Byl to svazek jednoúčelový, namířený proti restauračním a revizním snahám Maďarska; zároveň smluvním státům umožňoval vystupovat v otázkách týkajících se Maďarska společně a zvyšoval tak jejich váhu v mezinárodních orgánech. /Poněkud lícoměrně uváděl Beneš Malou dohodu jako první krok k organizaci spolupráce ve Střední Evropě - jako protiargument vůči steskům o "balkanizaci" Evropy/. Pojítkem Malé dohody byl společný maďarský protivník, ostatní zájmy jednotlivých partnerů v Malé dohodě byly excentrické. Rumunsko mělo svůj velký problém s Ruskem /Besarábie/ a tíhlo víc ke kombinacím protiruským /Polsko, Turecko/. Jugoslávie byla zase více zakotvena v balkánských záležitostech a občas inklinovala k balkánské dohodě s Řeckem. Československo bylo iniciativním činitelem malodohodového uskupení a Beneš jako uznávaný politik se nejčastěji ujímal zastupování záležitostí Malé dohody před velmocemi a ve Společnosti národů. To napomáhalo jeho prestiži. Byla zde však od počátku řada problémů.

Prvním bylo jednoúčelové protimaďarské zaměření malodohodového svazku. Ať to Beneš jakkoli popíral a snažil se prezentovat spolek v širším významu, byl typickou aliancí jedněch proti druhému, tj. svažen^k přátelství založeným na nepřátelství. Jakmile aktuálnost ohrožení ochabovala, rozkládal se i svazek a zájem na udržení svazku logicky nabádal k zvěčnění nepřátelství. Nelze přehlédnout, jak před konferencemi Malé dohody se vytahovala na světlo ta či ona aféra, jež stavěla maďarskou vládu do špatného světla. Aktualizování maďarského nebezpečí prodlužovalo Malé dohodě život.

Malá dohoda komplikovala od počátku snahu o organizaci spolupráce nástupnických států Rakousko-Uherska v Podunají. Roz-

ložení původní hospodářské jednoty vedlo k chaosu a ztrátám; racionálně se cítila potřeba obnovit spolupráci - ať již cestou preferenčních cel, bezcelním stykem, jednotnou měnou a jinými projekty unie. Beneš se k projektům na Podunajskou federaci, zahrnující vedle malodohodových států také Rakousko a Maďarsko, choval velmi kriticky a podezřívavě, spatřuje v tom skryté pokusy o restauraci předválečných poměrů. Je pravda, že Maďarsko svým neuváženým pokusem o retronizaci Karla dalo podnět k sebezáchovné nervozitě Československa, ale je také pravda, že zdaleka ne všechny úvahy o Podunajské federaci byly nesené reakčními restauračními záměry. Malá dohoda konzervovala politické dělení Střední Evropy a ztěžovala úsilí o společnou organizaci hospodářského života. Sama o sobě se nestala jednotkou takové spolupráce, tím méně základnou pro širší hospodářskou jednotu.

Malá dohoda byla určena pro politiku omezeného významu. Byla lokálním sdružením státům s obdobnými zájmy vůči Maďarsku. Byla i určitou bází pro samostatnou politiku v tomto prostoru, dokud zájmy velmocí byly spíše indiferentní. To bylo důležité pro Československo, které si zde léčilo komplex malosti. To přirozeně mohlo fungovat do té doby, dokud problémem Maďarska byl problémem lokálním. Jakmile se internacionalizoval, byla Malá dohoda bez velmocenského zaštitění opravdu malá. Na počátku se čekalo, že Malá dohoda bude prvním krokem k utvoření soustavy států "mezi Německem a Rakouskem", organizované pod vlivem Francie. Za značného přispění Beneše se tak nestalo. Beneš především důsledně bránil rozšíření Malé dohody o Polsko. Francie i Rumunsko byly s Polskem vázány aliancí, ale čs.-polský vztah byl chladný a nevraživý.

Za války mluvil Masaryk o budoucí federaci Československa s Polskem, na to se zapomnělo, když čeští a polští vojáci po sobě stříleli v Těšínsku. Spor o Těšínsko a jeho dozvuky v tahanicích o Javorinu stlačily čs.-polské vztahy pod bod mrazu - až do r. 1925 chyběla elementární úprava styků obvyklá mezi sousedy. Druhým důvodem českého chladu vůči Polsku byly ohledy na Rusko. Polsko si ve válce s Ruskem vymohlo hranice daleko za etnografickou linií; kdo se svázal s Polskem,

riskoval, že bude mít v budoucnu v Rusku nepřítele. Beneš - který hledal zabezpečení Československa spíše v evropské rovnováze, než v aktivizaci moci nového státu - počítal s Ruskem jako s činitelem, jehož návrat do Evropy vyváží obnovené Německo. Záleželo mu proto na tom, aby styky ČSR s Ruskem nebyly zatížené o závazky vůči Polsku. A konečně - protimaďarská kombinace ve třech umožňovala Československu, aby se realizovalo jako hegemon, zatímco při vstupu Polska do Malé dohody by tuto roli nárokovalo Polsko pro sebe.

Malá dohoda byla pro Československo bází relativně samostatné politiky. Beneš si ji chtěl udržet i v dobách, kdy se protimaďarské nepřátelství vyčerpalo a Malá dohoda byla vtažována do dějů evropských. Francouzské aspirace na vůdcovství Malé dohody paralyzoval Beneš vyvažováním vlivy italskými; francouzské aliance s malodohodovými státy byly ihned zpochybněny analogickými smlouvami s Itálií. Tato Benešova strategie se v době, kdy bylo Československo vystaveno tlaku Německa, vymstila. Malá dohoda jako lokální svazek byl Československu v době celoevropské krize k ničemu, a k systému spojených francouzských aliancí nedošlo. Prognóza s Ruskem jako soupeřem Německa v třicátých letech Benešovi vyšla - ale historici se budou dlouho přít, zda z hlediska vojenských záruk nebyla jednota s Polskem pro bezpečnost ČSR jistější.

Uvažováno z hlediska mocensko-politického nebyla Benešova politika příliš úspěšná. Chápeme-li pod zajištěním státu zvětšení jeho síly, moci, sdružování s vlivnými, násobení vojensko-politického potencionálu, pak Beneš promarnil řadu příležitostí. Jeho představa o zajištění nového státu v Evropě byla ale vzdálená zmíněným představám hmotné bezpečnosti. Beneš doufal v demokratický vývoj Evropy, v rovnovážné vztahy mírové spolupráce, nechtěl jít cestou smluv "na život a na smrt", nechtěl se zaštitit hegemonní velmocí; jeho nacionalismus byl korigován demokratičností, hledal nejen jistoty pro svůj stát, ale usiloval o universální bezpečnost. V tom byl Beneš velký, veliký i ve svých prohrách.

Beneš byl zvláštním druhem demokrata. Byl demokratem intelektuálním, politickým. Svým osobním založením rozhodně

nepatřil k politikům lidovým, tj. lidem blízkým, družným, pozorným. Jeho metody práce byly individualistické, vyřazovaly ostatní. Politickým přesvědčením byl však upřímný demokrat. Jeden z největších na místě ministra zahraničí.

Osobně byl Beneš dost nepřístupný, uzavřený. Neměl jiné zájmy nežli práci. Již v mládí si navykl pracovat 16 - 18 hodin denně. Nekouřil, nepil, neměl zalíbení v gurmánství. Nebyl nijak okouzlující společník. Odrazoval profesorskou nadřazeností, dokonale se ovládal, byl prost citovosti, vždy chladně logický. "V rozhovorech byl podivně neosobní, téměř nudný," vzpomínal na něj britský velvyslanec v Praze P. Dixon. "Připadal člověku skoro jako myslící stroj."^{12/} Své příkazy a poznámky řadil pod sebe a čísloval. Byl v tom řád a logika, ale také strohost. Měl málo osobních přátel. Jeho hlas byl huhňavý a deklamace prašpatná - jeho projevy se lépe četly než poslouchaly. Neměl náležitosti populárního politika - atraktivní zjev, vášnivý projev, schopnost působit na množství. Nijak to nepostrádal, protože o popularitu neusiloval.

Také jeho styl práce stěží nazvat demokratickým. Byla již řeč o tom, že si navykl pracovat sám. Svou činností vytvářel kolem sebe vakuum. Držel ve svých rukou nejen zahraniční politiku, ale i vlastní diplomacii. Důležitá jednání vedl osobně, objížděl evropské metropole, nechyběl na žádné konferenci, pěstoval kontakty s desítkami politiků.

Neobstojí ani jeho poměr k demokratickým orgánům a veřejnosti vůbec. Byl přesvědčen, že zahraniční politice rozumí jen on, a parlament a tisk že udělají nejlépe, když nebudou zasahovat do věcí, v nichž se nevyznají. Choval se vůči nim protektorsky, spíše jako k žákům, kteří mají být vedeni. O veřejném mínění si nedělal nejmenší iluze, znalý toho, jak s ním manipulovat. Na masové projevy podpory či nesouhlasu pohlížel s despektem. Ze svých oficiálních cest do zahraničí podával zprávy, zda "ulice byla objednána" či ne.

Přestože svým založením Beneš demokratem nebyl, jeho politika byla programově demokratická.

Na formování jeho politického myšlení měl rozhodující vliv pobyt ve Francii. Zde poznal moderní parlamentní spo-

lečnost, zde si osvojil ideový odkaz francouzské revoluce, pro-
sákl duchem neodvislosti a svobodomyšlnosti. Zde se také se-
známil s moderními evolučními teoriemi a právním pacifismem.
Atmosféra univerzitní Paříže kontrastovala s malostí rakous-
ho-uherských poměrů a utvrdila Beneše v odporu k aristokra-
tismu, dynastismu a autoritářství. Do Prahy se vrátil jako
přesvědčený demokrat a zůstal jím po celý život. Když vypuk-
la válka, dával jí společně s Masarykem smysl jako světové
revoluci, jako střetnutí demokracie s absolutismem, přiroze-
ných práv s dynastismem. V nesčetných projevech zdůrazňoval,
že vznik Československa je důsledkem světové hospodářské, po-
litické, sociální a mravní revoluce, a že již tato geneze
státu předurčuje jeho politiku. ČSR se stala republikou a ak-
tivně se včlenila do evropského zápasu mezi demokracií a
reakcí. Její zahraniční politika bedlivě hlídala recidivy
monarchismu a čelila restauračním pokusům. Demokratismus byl
tak vlastně obsažen v samém puđu národní sebezáchovy.

Beneš se domníval, že demokracie je českému národu vlast-
ní. Zbaven šlechty a odnárodněn ve své politické špičce, udr-
žel si český národ svou identitu v prostém lidu. Z lidových
vrstev regeneroval v procesu národního obrození, z venkovské-
ho lidu pochází jeho inteligence, vlastní pracovitostí se do-
bral vzdělání, hmotných statků, kultury a samosprávy. Je mu
cizí duch výlučnosti, aristokratismu, výsad, privilegií, ale
i moci, etatismu, prestiže, gest, neboť to odporuje jeho při-
rozenosti. V tom se osobní zkušenost Benešova kryla se zku-
šeností národa. Beneš sám se narodil v dřevěné chalupě jako
desáté dítě sedláka. Nic mu nebylo dáno. Ke všemu se musel
dopracovat. Stejně jako český národ.

Ohražení a odlišení se od starého, monarchického, aristo-
kratického bylo první složkou Benešova demokratismu. Obtíž-
nější bylo vypracovat program demokratické politiky pozitiv-
ně, pro budoucnost. Beneš, jenž v zahraničním úřadu začínal
od ničeho, bez tradic a zkušeností, se pokusil koncipovat
čs. zahraniční politiku nově, na demokratických základech.
Kladl především důraz na vnitřní konsolidaci státu, pracovi-
tost, odmítání bezuzdného nacionalismu, násilí, bezohlednos-

ti, sobeckosti, klamu, intrik. Demokratická zahraniční politika byla dle Beneše politikou mírovou, založenou na pokojném řešení sporů dohodou, kompromisem, narovnáním, diplomacií a mezinárodním právem.

Nejvhodnějším terénem pro demokratickou spolupráci států mu byla Společnost národů. Byl jedním z nejpřímějších stoupců této mezinárodní organizace. Valná část jeho aktivity se Společnosti týkala, nebo se odehrávala na její půdě. Beneš byl šestkrát předsedou Rady SN, jednou předsedal plénu SN. Také zde drží evropský rekord. Pracoval v důležitých komisích SN, vystupoval jako zpravodaj. Základním směrem jeho činnosti bylo posílit roli SN při řešení mezinárodních sporů a vybudovat v jejím rámci systém kolektivní bezpečnosti. Teoretickým vrcholem jeho činnosti byl Ženevský protokol z roku 1924 - bohužel nerealizovaný. Na půdě Společnosti národů získal Beneš největší mezinárodní respekt a Československo mělo z jeho reputace přímý i nepřímý prospěch.

Jako demokrat býval Beneš vždy řazen k levici. Svě nejbližší měl rovněž v řadách evropské levice. Zpřízněné duše nacházel v Německu ve stranách výmarské koalice, v levicovém kartelu ve Francii, v Anglii spíše mezi labouristy. Jako státní ministr spolupracoval s režimy, jež nebyly vždy dle jeho chuti, ale ve stycích s režimy ideologicky spřízněnými bylo víc porozumění. Levicové kruhy byly i nositelem nových mezinárodních vztahů a myšlenky Společnosti národů.

K demokratickým metodám politiky patří i otevřenost. V tom směru jsou o Benešovi vyslovovány pochyby. Byl politikem loajálním, poctivým, nezálužným? "Rád vyzvedává zásady loajality a otevřenosti, a myslím, že se o oboje skutečně snaží, ale jistá vrozená vychytralost, v níž nechybí prvek podezíravosti, činí někdy jeho politiku méně otevřenou, než by ji rád prezentoval." Tak se zamýšlel nad Benešovou osobností v roce 1944 velvyslanec Nichols.^{13/} A historik P. Wandycz se zmiňuje o tomtéž, z trochu jiného úhlu: "Beneš se čas od času uchyloval k polopравdám a odlišně vykládal týž problém různým posluchačům." ^{14/}

Beneš byl skutečně politik velmi pružný, variabilní, někdy až nepostižitelný. Rád teoretizoval a prezentoval věci v širokých souvislostech. Mnohé naznačoval, překrýval mlhavou formulací a mluvil s tajenkou. Takové jsou jeho parlamentní projevy. Na první pohled bezobsažné, ale nakonec v nich informovaný najde vše, co Beneš rozhodl v tajných memorandech a šifrovaných depeších. Jenže - pokud je informovaný. Stejně mlhavě a nepostižitelně rozmlouval občas s diplomaty a politiky. Stávalo se, že z jeho rozkladů nebyli moudří. Jednal přitom nezáludně, ale opatrně. Neříkal nepravdy, ale pravdu dávkoval.

Za náležitost diplomata se dříve považovala schopnost podat věci způsobem, jímž získá partnera. Tak přežívá tento pojem v lidovém významu. Beneš ideálně vyhovoval takové představě o diplomatovi. Měl neobyčejnou schopnost přizpůsobit se partnerovi či protihráči, přiblížit se jeho názorům, volit slovník blízký jeho způsobu vyjadřování. Beneš byl vždy trochu jiný podle toho, zda mluvil s Poláky, Němci, Francouzi či s Angličany. Je obtížné stanovit, kde jsou hranice, za níž se tato adaptabilita mění ve flexibilitu. Jistě tuto hranici i překračoval: uměl říci každému, co by rád slyšel; budil zdání, jež nebyla reálná; občas říkal "ne" způsobem jako že "ano"; a když se zaštitil formulí, že mluví jako soukromá osoba, dopouštěl se i nekorektností a neložností.

Jestliže se Beneš dovedl přizpůsobit druhým, pak současně vynikal ve schopnosti interpretovat stanoviska druhých ve svůj prospěch. V názoru druhých vždy objevil něco, co podpořilo jeho stanovisko, i když tím nejvíce překvapil partnera. Bylo s tím dost nedorozumění, ale patřilo to neodlučně k Benešově diplomacii. Beneš nemiloval vyhrocování stanovisek, jež by se tříbila v polemikách. Dával přednost pružným postojům, sbližování, kompromisu. V tom byl mistr. Kompromis se stal "integrální součástí jeho osobnosti".^{15/}

Nejsem si jist, zda míra této variabilnosti je vhodná pro zahraniční politiku státu, ale nepochybně přispěla k tomu, že Beneš se stal vyhledávaným vyjednávačem, zprostředkovatelem a že se pro tyto schopnosti stal osobností Společnosti národů.

Porovnáme-li Benešovy instrukce pro tisk a informace pro vládu a presidenta, zjistíme rozdíl. President a vláda byli informováni věcněji, podrobněji a pravdivěji. Informace pro tisk jsou všeobecné a vždy laděné optimisticky. Mnohé je zde řečeno ne sice nepravdivě, ale uzpůsobeně. Můj první dojem z tohoto rozdílu byl v neprospěch Beneše. I po letech si myslím, že každé manipulování tisku je v jádru nedemokratické. V porovnání s tím, čeho jsme svědky v současném světě, je však Benešovo odstiňování pravdy neškodným slovíčkařením.

A mluvíme-li o Benešovi a pravdě, je třeba říci, že jeho tvrzení předbíhala skutečnost směrem kam si přál, aby se události vyvíjely. I když interpretoval stanoviska druhých, upravoval je způsobem, kam chtěl, aby se vyvinula. A i když referoval o událostech, dopouštěl se odchylek od reality směrem k ideálu. Říkalo se o něm, že je věčný optimista. Neřekl bych, že byl optimista povahou, jeho optimismus byl politickým nástrojem, jak pohnout svět k lepšímu. Bývá řeč i o Benešových předpovědích. Měl v nich zalíbení, a většina z nich nevyšla. Nelze na ně hledět jako na vědecké prognózy a měřit je realitou: byl v nich obsažen Beňšův ideál demokratické Evropy. Podle jeho slov, již tím, že ideál máme, pomáháme jej uskutečnit. V tom smyslu byla Benešova pravda idealizována a jeho vztah k pravdě byl komplikovaný, rozhodně ne přímočarý. Neuchyloval se ke lžím, nepravdám, nepoužíval lsti a klamu. Zacházel však s pravdou jako s jemným nástrojem politiky.

Navzdory jemnostem Benešovy diplomacie lze říci, že československá zahraniční politika byla politikou otevřenou - nako-lik je to s tímto resortem vůbec slučitelné. V archivech MZV nejsou skryta žádná velká tajemství. Nejsou zde smlouvy, o nichž by se nevědělo, supertajné směrnice, utajené plány postupu s někým proti někomu, takové dějinné direktivy, jako že "nejprve musíme píchat špendlíkem, než zasadíme úder mečem" nebo propracované postupy k izolaci druhého státu. Měl jsem při studiu v archivu neustále pocit, že mi to nejdůležitější uniká, že je československý archiv ve srovnání s německým či ruským obsahově chudší, prozaičtější - až jsem došel k závěru, že prostě československé ministerstvo bylo jiné, demo-

kratičtější. Že zde žádné supertajné směrnice, jež nesmějí spatřit světlo světa, nenajdu, protože se skrytá politika prostě nedělala. MZV mělo výborně organizovanou informační službu a tisk. Z něj se podrobnosti o diplomatických jednáních nedozvíme, nenajdeme v nich Benešova memoranda a instrukce, ale o obsahu československé politiky podává obraz až překvapivě věrný. Vezmeme-li revui Zahraniční politika - svou zpravodajskou a dokumentární hodnotou dodnes vzorný časopis - pak v rubrice přehledů o jednotlivých zemích najdeme politické zprávy vyslanců, v úvodnicích často opsané Benešovy směrnice, v dokumentační příloze texty smluv. Potvrzuje to, že československá zahraniční politika byla v jádru poctivá, nezáludná a demokratická.

Zamýšleli jsme se kriticky nad oběma cestami záruk československé bezpečnosti - mocensko-politickými a demokraticko-pacifistickými. Oba principy se v Benešově politice kombinovaly a vzájemně potíraly. Na konci první světové války a bezprostředně po ní převažovaly zřetele mocensko-politické a Československo se přiřadilo k dohodové frontě. Beneš pro svůj demokratismus nezašel v tomto směru tak daleko, jak by zašel pravicovější a nacionálnější politik - k trvalému podřízení čs. politiky Francii a k utvoření bloku spojeneckých zemí. Smlouva s Francií a malodohodový blok vysloužily si tak jako tak kritiku levicových kruhů, že je to politika hegemoniální a že obnovuje aliance, jež byly považovány za hlavní příčinu světové války.

Když pominula bezprostřední nebezpečí v oklíd /revoluční a restaurační/ a Evropa hledala cesty k organizaci poválečného života, sílily v Benešově politice prvky demokratické, orientace na rovnoprávnou spolupráci evropských národů, Společnost národů. Jak to bývá, kombinovaly se zpočátku oba principy /Beneš na to měl výraz "idealistický realismus"/, až demokratická orientace převládla. Beneš spojil bezpečnost nového státu se Společností národů, mezinárodním právem a s důvěrou, že demokratické řády se v Evropě upevní a založí nové vztahy mezi státy. Tato víra jej ctí a řadí k pokroko-

vým politikům. Na demokratické platformě byla také myslitelná spolupráce všech národů v Československu, zatímco nacionální mocenská linie předpokládala porobu nečeských národů.

Benešovi je vytýkáno, že u této pacifistické koncepce zůstával setrvačně, i když fašistický převrat v Německu změnil situaci v Evropě. Je jisté, že jeho přeorientace byla pomalá a bolestná. Jeho úsilí čelit hrubému fyzickému tlaku apelem na právo, resolucemi SN, hledáním kompromisní formule, vyvolává jistě spíš lítost než úctu. Bylo v tom hodně bezmocnosti. Beneš nový obrat k nacionální linii před druhou válkou už nedokázal; byl příliš spjat s prací pro mír v Evropě, svázan svým sepětím s evropskou levicí - stále horující pro apeasement -, předchozí politikou se příliš vzdálil reálným spojenectvím, nedokázal vzdorovat událostem, jež na něj doléhaly osudově. Jeho neúspěch byl prohubu evropské demokracie.

Poznámky:

- 1/ "Po tři roky nebylo možno z toho, co se z Čech ozývalo, ani slabě dokázati, že národ doma cítí sympatie k zahraniční akci." F.Peroutka, Budování státu, I, Praha 1933, str.7
- 2/ Z.Tobolka, Politické dějiny československého národa, IV, 1914-1918, Praha 1937, str.10-11
- 3/ H.Kessler, Tagebücher 1918-1937, Politik, Kunst und Gesellschaft der zwanziger Jahre, Frankfurt am Main 1962, str.404
- 4/ E.Beneš, Problémy Evropy a zahraniční politika československá, Praha 1924, str.27
- 5/ E.Beneš, Světová válka a naše revoluce, Praha 1927, str. 560
- 6/ E.Beneš, Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá, Praha 1924, str. 102
- 7/ E.Beneš, Světová válka a naše revoluce, Praha 1927, str. 560
- 8/ Depeše britského velvyslance v Praze Piersona Dixona ministru zahraničních věcí Ernestu Bevinovi z 21.července 1948. 150.000 slov, III,84, 8, str.6
- 9/ E.Beneš, Boj o mír a bezpečnost státu, Praha 1934, str. 173

- 10/ SrV.R.Břach, Francouzský alianční systém a Československo na počátku roku 1924, Historie a vojenství, 1968, č. 1, str. 1 - 21.
- 11/ M.Alexander, Das Scheitern von Beness Vermittlungsdiplomatie im Frühjahr 1924, Über die Probleme der Aussenpolitik eines kleinen Staates, in: Bohemia, Bd 17, 1976, str.238
- 12/ Depeše britského velvyslance v Praze Piersona Dixona ministru zahraničních věcí Ernestu Bevinovi 21.července 1948.
- 13/ Depeše britského velvyslance u čs.vlády v Londýně Nicholse ministru zahraničních věcí Edenovi 14.června 1944.
- 14/ P. Wandycz, La politique étrangère d'Edvard Beneš 1918-1938 in: La république tchécoslovaque 1918-1948. Une expérience de démocratie. /Sous la direction de V.S.Mamatey et R. Luža/, 1987, str. 202
- 15/ E.Táborský, The Triumph and Disaster of Eduard Beneš, Foreign Affairs, XXXVI, 1958, str. 670

Milan Hübl, Praha

"Bílá místa" okolo Mnichova 1938

Oficiální propaganda v Československu opakuje i u příležitosti 50.výročí Mnichova stará známá zjednodušená kliše, a to i s jednostranným využitím výroků dr. E.Beneše. Samozřejmě plným právem je připomínáno, že Hitlerovi nešlo o právo na sebeurčení pro sudetské Němce, ale že to byl další krok k ovládnutí Evropy. Rovněž postoj spojenecké Francie nezasluhuje nic než hluboké odsouzení, jak to vyjádřil Edvard Beneš: "Jsou to zbabělci a zrádci a nejhnusnější je, že nám řekli, že můžeme mobilizovat, že se do toho půjde...Nevěřím, že by nám Francie a Anglie pomohly. Raději nás obětují. Bojí se války a hlavně se bojí sociální revoluce."

K největšímu zjednodušení v oficiální propagandě dochází ve výkladu postoje a postupu Sovětského svazu v rozhodných dnech září 1938. A přitom již před dvaceti lety tehdy mladý historik František Lukeš zveřejnil řadu závažných dokumentů, které do této otázky vnášejí nové světlo. Žel byly tehdy zastíněny událostmi mnohem bezprostřednějšími a v dané chvíli

ještě osudovějšími. Připomeňme proto aspoň dodatečně v jaké-
si opožděné recenzi to nové, čím přispěl mladý, dnes již
mrtvý kolega k objasnění postoje Sovětského svazu v mnichov-
ské krizi. Souhrnný výklad podal ve své disertaci, která
vyšla v roce 1968 knižně pod názvem Podivný mír v naklada-
telství Svoboda. Tam však opatrný redaktor nedovolil zařa-
dit některé z nejzávažnějších, do té doby neznámých či as-
poň nezveřejněných dokumentů, a ty pak Lukeš zveřejnil na
výzvu redakční rady Československého časopisu historického
v pátém čísle ročníku 1968 pod titulem "Poznámky k čs.-so-
větským stykům v září 1938" /str.703-729/. Především citu-
je tu část soukromého dopisu dr. Beneše L. Rašínovi, kterou
prezident po válce neopublikoval: "O Rusku bylo jasno v kri-
tických dnech, že závazek splní, ovšem plní-li jej Francie.
Na víc s jistotou jsem spoléhat nemohl...velké nebezpečí
bylo, žeby Německo bylo šlo, Polsko a Maďarsko také, ale
Rusko by poslalo jen aviatiku a čekalo, stejně jako západ
- ostatní Evropa - by věc předložil - zejména Paříž a Lon-
dýn - jako druhé Španělsko, zkrátka nebezpečí, že bychom
byli opuštěni a ponecháni svému osudu. K tomu otázka našich
Němců, naši Slováci, obavy v koalici z Ruska..."

To je již soud z odstupu, z listopadu 1938, ale opírá
se o znalost sovětského postoje v rozhodných chvílích. Teh-
dejší československý vyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger
informoval Beneše průběžně o svých rozhovorech se sovětský-
mi představiteli prakticky den po dni. Snad nejzávažnější
je telegram o obsahu rozhovoru s Litvinovovým zástupcem
Potěmkinem 28.září 1938: "...sovětská vláda váhala a váhá
jíti do konfliktu bez západních mocností, co také nikdy
jsme od ní nežádali. Je tu vážná obava, že by z českoslo-
venské otázky vznikl tak při jednostranné intervenci sovětů
problém jako ve Španělsku se všemi strašnými důsledky pro
celou Evropu a zejména pak pro Československo." Jak může
po sdělení takového oficiálního stanoviska v rozhodné chvíli
kolem Mnichova Beneše někdo obviňovat, že Stalina o pomoc
nepožádal, je nanejvýš s podivem. Fierlinger se k této osu-
dové chvíli vrátil ještě po roce, aby Benešovi zrekapitulo-
val celou situaci. "Teď jako v říjnu nemohl Svaz nám přispět

na pomoc, jelikož nebyl našim bezprostředním sousedem, tak i po Mnichovu se musel omezit na pouhou podporu diplomatickou, na intervenci ve Společnosti národů. SSSR byl nucen brát ohledy na zájmy vlastního státu."

Lukeš dále upozornil na diplomatickou korespondenci vyslanectví beckovského Polska a horthyovského Maďarska z Moskvy v osudových chvílích, ze které jednoznačně vyplývalo, že není nutné obávat se samostatné vojenské akce sovětské armády. Tak 24.září psala polská mise v Moskvě do Varšavy: "...nic nedokazuje, že by SSSR napadl Polsko při útoku polských vojsk na československé území." Obdobné bylo hlášení maďarské mise z Moskvy. Proto František Lukeš sumarizuje situaci kolem Mnichova do těchto závěrů: "Dosud známé dokumenty neopravňují vyslovit závěr, že SSSR byl připraven pomoci Československu za všech okolností, bez jakékoliv podmínky. Jestliže tomu tak bylo, očekáváme od sovětských historiků a archivářů, že doloží tuto skutečnost sovětskými dokumenty a nebudou ji ilustrovat - přitom nesprávně - dokumenty československými. Bylo by to ku prospěchu věci, abychom pak mohli vyvrátit opakující se podezírání západních historiků, diplomatů, že SSSR věděl, že Francie Československo opustí a mohl proto bez rizika cokoli Praze slíbit." Na tuto Lukešovu výzvu nikdy nedošla odpověď a ještě po dvaceti letech toto "bílé místo" ve vzájemných vztazích nebylo objasněno. Stejně jako nebylo vyvráceno autorovo konstatování, že: "...dosud známé prameny ukazují, že Moskva sama nevyjednávala o průchodu sovětských jednotek do Československa, ani ve Varšavě, ani v Bukurešti, která byla více ochotna vyjednávat o přeletu sovětských letadel, o průvozu vojenského materiálu ap." Je nutné připomenouti, že beckovské Polsko by takový krok považovalo za "casus belli". Jak známo, pakt Pilsudski-Stalin z roku 1931 o neútočení omezoval sovětské možnosti nejen v případě Československa, ale i Litvy, žijící dvacet let s Polskem v konfliktní situaci, vyvolané záborom Vilna, které se k Litvě vrátilo až v roce 1939, po porážce Polska.

Lukeš přičinil i některé další poznámky k vnitropolitické situaci Československa, které chtěl v budoucnu dále propracovat. Za nejzávažnější považují toto: "V dosavadní literatuře k Mnichovu nebyl náležitě doceněn vnitropolitický vývoj Československa, národnostní složení československé armády, postoj henleinovců a HSĽS." Diskutovali jsme tehdy mnohokrát s autorem o situaci a o tom, zda mělo Československo podstoupit válku úplně samo. Po anšlusu Rakouska, kdy se prodloužila hranice s Německem o rakouský, zcela neopevněný úsek hranic, bylo vojensky ještě zranitelnější; měkkým podbířiskem z jihu by německé pancíře snadno pronikly do Brna a Vyškova, kde byl hlavní stan československé armády, a během 2-3 dnů by z jihu rozdělily armádu. Převaha v tankách a v letadlech byla zdrcující, neměli jsme dobrou protitankovou a protiletdeckou obranu, opevnění by byla tak málo platná jako Francouzům Maginotova linie, již Wehrmacht obešel přes Belgie. Navíc - když se zdůrazňuje, že Češi chtěli bojovat, což je jistě pravda, zapomíná se na to, že Čechů bylo osm milionů z patnácti milionů obyvatel Československa. Nebyly zhodnoceny svodky hlášení zpravodajských důstojníků o náladě mezi zmobilizovanými vojáky německé národnosti, která byla protičeská, 90% sudetských Němců v květnových volbách volilo SDP. Také mezi slovenskými vojáky nebyla nálada příliš proválečná, když HSĽS protestovalo ústy Tisa a Sidora proti mobilizaci a Ďurčanský s Murgašem v té chvíli emigrovali do nacistického Německa a z Vídně vedli ve slovenském vysílání rozkladnou propagandu, ve které vyzývali slovenské vojáky a obyvatelstvo, aby obrátilo zbraně proti Čechům. Shodli jsme se na tom, že v případě války by Češi ve vlastním státě zůstali osamoceni. Stalo by se to, co na jaře 1941 v Jugoslávii, kdy Němci do dvou dnů obsadili Záhřeb; v Bratislavě by to mohlo nastat z petržalského předmostí za dvě hodiny. V Záhřebu byla neprodleně vyhlášena Nezávislá država Hrvatska a chorvatské jednotky se okamžitě zbavily svých srbských důstojníků, obrátily zbraně a daly se do služeb ustašovského režimu Ante Paveliče a Kvaternika, který se stal jejich vrchním veli-

telem. Bylo by to u nás jiné? Vždyť jaký rozdíl byl mezi ustašovci a Hlinkovou gardou?

Zbývá pak už jen morální důvod pro boj v naprostém osamění; "i kdybychom padli všichni", zůstali bychom morálními vítězi a nenastala by taková demoralizace jako po kapitulaci v Mnichově. Ke kapitulaci opuštěných českých útvarů by po několika dnech stejně došlo a byla by bezpodmínečná. Nakolik by to pomohlo udržet morálku národa lépe než kapitulace bez boje, zůstane provždy předmětem sporů a diskusí. Ale diskuse, co by bylo, kdyby... mají vždy jen podmíněný charakter.

Na závěr této opožděné recenze bych ještě přičinil aktuální poznámku k tomu, co napsal Bohuslav Kučera /RP 29.9.1988/, když cituje sovětskou nótu k obsazení protektorátu, že "sovětská vláda nemůže uznat přivtělení Čech k Německé říši a v té či oné formě i Slovensko za zákonné". Citát je autentický, ale chybí dovětek, jak to bylo dál, po uzavření paktu Stalin-Hitler. V Moskvě bylo uzavřeno československé vyslanectví a Fierlinger přestal být uznáván vyslancem. Sovětské vyslanectví v Praze bylo přeměněno v generální konzulát při sovětském velvyslanectví v Berlíně. Sovětská vláda uznala de iure Slovenský stát, navázala s ním diplomatické styky, zřídila vyslanectví v Bratislavě a umožnila otevřít vyslanectví slovenského státu v Moskvě; prvním slovenským vyslancem v Moskvě se stal prezidentův bratr Štefan Tiso, po válce souzený jako válečný zločinec, když jej americká vojenská policie v Rakousku zatkla a vydala Československu. Za zvlášť ostudné je nutno považovat to, že tehdy Lomonosova univerzita v Moskvě udělila čestný doktorát Vojtěchu Tukovi za zásluhy o osvobození slovenského národa. Po válce byl tento Dr.h.c., hlavní sloup fašizace Slovenska a slovenského holocaustu, po zásluze odsouzen jako válečný zločinec. To všechno se v historii vzájemných vztahů mezi Československem a Sovětským svazem zatajuje.

Bylo by už na čase vytvořit novou společnou komisi československých a sovětských historiků - po příkladu komise polsko-sovětské - která by objasnila "bílá místa" ve vzájemných vztazích.

Josef Zvěřina, Praha

Několik pohledů na náboženský život v českých zemích v letech 1918 - 1988

Vyčerpávající studie o pohybech duchovního života v českých zemích není možno podat v jediném článku. Omezují se tedy na náboženství a křesťanskou víru - a to ještě v českých zemích, neboť na Slovensku jsou skutečnosti jiné.

Po rozpadu Rakousko-Uherské říše došlo ke značným změnám i na poli náboženském. Tyto změny navazovaly jednak na kořeny historické, především na husitskou tradici a reformaci i protireformaci u nás, jednak na národní obrození, konečně i na osvícenství.

Husitství přerostlo daleko víc v národní mýtus než ve skutečnou náboženskou víru a křesťanský životní sloh. Rekatolizace po Bílé Hoře způsobila, že se katolická církev stala u mnohých členů národa cizím tělesem, které stále víc a víc zraňovalo jejich národní i náboženské citění. Tento pocit rostl také proto, že katolická hierarchie byla cizího původu a šlechtického rodu, že se katolická církev stala více méně církví státní - a tak se vytvořila podoba austrokatolicismu. Politický odpor se pak přenášel i na pole náboženské a vybíjel se v ničení náboženských památek a symbolů i v nenávisti vůči církevním osobám.

Racionalismus osvícenství se spojil s českým nacionalismem hned v jeho počátcích, což přineslo rovněž různé důsledky. Katolická církev se tak octla v dvojí palbě. Bohužel neměla osobnosti, které by se povznesly nad neplodnou apologetiku a vyvedly katolickou církev z obranných zákopů.

V příznivější situaci byly církve protestantské. Nesly stopy mučednictví z pobělohorských dob, byly pocíťovány jako "češtější" než katolictví. Ale tento nimbus neproměnily v duchovní obrodu národa a propadaly zčásti německé liberální teologii.

Vnitřní poměry v katolické církvi u nás, předčasně udušený racionalismus modernismu ve světové církvi a "protiřímský

afekt" českého národa, daly zrod nynější Československé církvi husitské. Ani tato církev nepřinesla nic podstatného pro duchovní život národa. Za to, co odmítla z katolické víry, neměla co vyššího nabídnout.

Osobností, která znamenala nejvíc v té době pro národ i pro jeho náboženský život, byl T.G.Masaryk. Jako věřící člověk byl výjimkou mezi tehdejšími vídeňskými i pražskými liberálními nebo nevěřícími profesory. Bylo tragédií, že nenalezl v katolické církvi rovnocenného partnera pro dialog, takže došlo k vzájemnému nepochopení a polemikám; bylo také chybou katolické církve, že se zatvrdila proti Masarykovým kritikám, někdy správným, jindy v zápalu boje přehnaným.

Vláda první republiky se tvářila liberálně, protože jejím vlastním dítětem byl právě liberalismus, kdežto náboženství a církve byly traktovány jako děti nevlastní, především pak církve katolická.

Na poli ideovém s jejím požehnáním působila Volná myšlenka, na poli politickém všechny strany, s výjimkou strany lidové, která však také nebyla vždy důstojnou partnerkou stranám a dobrou reprezentantkou katolické církve. Ale kritika proti ní je jedním ze snadných zdejších truismů.

Volná myšlenka žila jen z negace, politické strany svými polemikami, spory a aférami utápěly i laickou etiku a prospěch republiky. V té situaci se evangelické církve věnovaly víc duchovní činnosti, zvláště mezi mládeží, aniž se cítily vůči státu v opozici jako částečně katolíci.

Od třicátých let se orientace k duchovním hodnotám slibně rozvíjela. Interkonfesijní polemiky dosti ustaly, nastoloval se i "hradní mír". Na katolické straně přinesli významný podíl především kominikáni a františkáni. Na teologických fakultách biblistika, slavistika a historie dosáhly světové úrovně. Pražské a brněnské literární osobnosti a kruhy zvedaly kulturní úroveň katolictví - ovšem byla to "bitá generace" z obou stran - církevní i proticírkevní. Odtud jejich některé výstřední postoje a projevy jako reakce na utržené rány.

Víc a víc zasahovala do těchto dějů u nás, politických i náboženských, mezinárodní situace a vlivy cizí: kominternu, fašismus a nacismus. Zdá se, že v těchto chvílích došlo též k významnému posunu na poli náboženském. V Masarykově sémantice bylo kladeno náboženství na první místo, neboť Masaryk chápal náboženství jako objektivní strukturu, kdežto víru jako subjektivní přesvědčení. Nyní nabývala proti strukturám víc váhy osobní víra a osobní svědectví.

Vrcholnou zkouškou této orientace byla nacistická okupace. Staré struktury zmizely, protektorátní neměly důvěru. Na této křížové cestě obstála katolická církev se ctí. Není sebechválou, ale statisticky prokázanou skutečností, že relativně největší oběti přinesl kněžský stav, jak bylo jeho povinností. Kromě dvou smutných případů omylu nikdo se z těchto řad nestal zrádce. To ovšem nesmí být příliš vystavováno na odiv, protože to nikdy nesmí snižovat zásluhy jiných, kteří možná stojí o uznání víc. Prostě národ se sjednotil jako nikdy, ustaly všechny boje a polemiky. Věřící vyrostli, nevěrci se tužili v občanských ctnostech. Měřeno těmito kritérii patří možná německá okupace k nejsmutnějším a zároveň nejslavnějším stránkám našich dějin.

Tak nás zastihlo osvobození. Ale po krátkém rozmachu náboženském i kulturním přišlo zimní období poučivé. Státní totalismus, ideologický monismus a státní ateismus začaly dílo zkázy. Obraz církve v této době je obraz církve umlčené a krvácející. Zase spolu s jinými oběťmi největší pašije českého národa. Nepsala je jenom cizácká ruka!

Po tvrdém zimním období se na nás usmálo jaro - Pražské jaro. Národ se zase rozpomněl na své demokratické tradice, zanítla se trocha hrdosti, narovnal se pokořený šíje. Znovu padly politické i náboženské hranice. Církev se změnila v církev soucítící - soucítící se zklamanými, hledajícími a bojujícími. Po horkém létě přišel chladný podzim a zase zima, dlouhá zima normalizace.

Normalizovány byly i církve, především katolická. Jejím autentickým výplodem je kuriózní organizace Mírového duchovenstva *Pacem in terris*. Jak již titul naznačuje, je to

nový druh duchovních, jejichž bohoslužbou je státní služba míru a praxí pokoj na zemi. Katolická církev se vládě stala kamenem úrazu. Všestranná diskriminace věřících nerušeně trvá, církevní fakulty dokonale postátněny a často opatřeny podprůměrnými profesory i posluchači, státní souhlas umožňuje pomalé odumírání kněžstva i episkopátu. Atd. Nicméně tento tlak vytváří větší nebo menší protitlak u věřících i nevěřících. Jsme svědky zvýšené zbožnosti mládeže, čestného hledání smyslu a důstojnosti života. Obraz církve je obrazem obnovy, skutečné obnovy ve smyslu biblickém - metanoie. Přes všechny překážky, administrativní zásahy a nevidanou ateistickou propagandu četní lidé prohlubují svůj život a v poměru k nedávné minulosti rostou. Pro katolickou církev znamenal II.vatikánský sněm nové otevření se světu, nové cesty a novou odvahu. Zrodilo se ekumenické hnutí. Různé formy duchovních obnov - liturgické i přaliturgické - pouti, svatovojtěšské milénium i krev, prolitá 25.března 1988 v Bratislavě, jsou známky nového života víry a příslibem pro třetí tisíciletí.

Jsme však ve stálé situaci ohrožení. Všechna aktivita církve je podezírána ze "zahraničních vlivů". Ale církve neznají hranic, jsou světové; hranice, ostnaté dráty, zdi a různé překážky si vybudovaly - dokonce i mezi sebou - totalitní režimy. Nepotřebujeme inspiraci ze zahraničí, sami víme, co máme věřit a co dělat.

Tzv. podzemní církve je výtvar Státní bezpečnosti a plod nenormálního stavu. Církve je nucena s režimem takto žít. Nikdo netouží po podzemí, nejsme archeologové, speleologové ani nebožtíci.

Mnohem horší důsledky jsou na poli mravním, mezi mládeží, která propadá alkoholismu, drogám a jiným jevům "moral insanity". Také počet rozvodů a umělých potratů stoupá.

Takže církve jsou volány zvýšenou měrou SOS! Rostoucí víra musí probudit neobyčejnou lásku, šlechtnost, poctivost a vzájemnou úctu. V tom je obnova a naše naděje; perestrojka a glasnosť se nám zdají neúměrné těmto úkolům.

Miroslav Kusý, Bratislava

Slováci a československá štátnosť

Nový slovenský "Literárny týždenník" sa hneď vo svojom 2. a 3. čísle uviedol reprezentatívnou bežadou k 70. výročiu vzniku Československa, "Slováci a Česi v roku osemnástom". Vladimír Mináč v tejto besede obmenil svoje dvadsať rokov staré obvinenie prvej republiky z genocídy Slovákov týmto stanoviskom:

"Povedal by som, že sme vstúpili z jedného tútorstva do druhého. Z Uhorska do Československa... Ledva zo Slovenska odišli okupačné vojská - ako inak mohli ľudia tie vojská pociťovať? - už sa objavuje vládna myšlienka jediného československého národa.

Už je tu pán profesor Chaloupecký, ktorý vyhlasuje, že niet slovenského národa, ako to vyhlasoval predtým Tisza či Wekerle... Dnes teda máme vlastný štát, aj povedomie vlastného štátu... Jediným, alebo aspoň ústredným posláním osláv vzniku republiky pro Slovákov by malo byť utvrdzovanie slovenskej štátnosti v rámci Československa. To by mal byť zmysel nového rozmýšľania o prvej Československej republike."

Uviedol som na úvod svojej rozvahy tento dlhý citát preto, lebo je v ňom pregnantne vyjadrený sukus jedného krajného - odvažujem sa tvrdiť, že až separatistického - slovenského stanoviska k otázke československej štátnosti. Hoci uvedený názor vyjadril Mináč ešte v prvej polovici spomenutej besedy, nikto z jej reprezentačnej zostavy se k nemu nevyjadril, nikto neprotestoval. Že by s ním všetci súhlasili?

Nechcem obhajovať prvú republiku, pokiaľ ide o jej známe nedostatky a chyby v riešení národnostnej otázky. Tu už však ide o niečo iného, a to o samotnú ideu československej štátnosti vôbec, ktorá se týmto stanoviskom vlastne neguje. Iba z logiky tejto jej negácie totiž vyplýva chápanie prvej republiky ako obmeny maďarského tútorstva nad Slovákami a českých jednotiek, ktoré oslobodzovali slovenské územie od

Maďarov ako okupačných vojsk. Iba táto logika Mináčovi diktuje považovať koncepciu jednotného československého národa /ku ktorej sa hlásil Chaloupecký/ za rovnako genocídnu pre Slovákov ako bola maďarizačná koncepcia Tiszova. Namiesto toho, aby sme pri 70.výročí vzniku republiky utvrdzovali našu spoločnú československú štátnosť - teda práve to, čo nás drží pokope, navrhuje teda Mináč plne v duchu tejto svojej logiky, aby Slováci videli ústredné poslanie týchto osláv v utvrdzovaní svojej vlastnej, slovenskej štátnosti. A čo navrhne Čechom? Oslavovať si svoju vlastnú, českú štátnosť?

Čo to chce vlastne Mináč oslavovať? Jediná čisto slovenská štátnosť, o ktorej za tých 70 rokov viem, se vzťahuje na samostatný slovenský ľudský štát. Prosím, aj to je stanovisko a jestvujú u nás ľudia, ktorí ho radi príjmu. Avšak federácia nám predsa neobnovila túto štátnosť: nevytvorili sme ňou nový slovenský štát, ale len federatívu Slovenskú republiku v rámci jediného a jednotného československého štátu. Práve preto sme - ako výraz tejto nedielnej československej štátnosti - ponechali jediné a jednotné československé štátné občianstvo a nerozpačcelovali sme ho do národných republik /hoci aj také snahy tu boli/. Federácia má síce tisíc slabostí, vyplývajúcich z uskutočnenia federalizácie bez demokratizácie, ale v tomto je jej základné východisko správne a ani nemôže byť inakšie. Ako, kam by to chcel Mináč "utvrdzovať slovenskú štátnosť"? Smerom ku konfederácii, vojnému spolku samostatných suverénnych štátov? Smerom k úplnému osamostatneniu Slovenska od Československa, k opätovnému rozbitiu tohto? Aký iný zmysel možno prisúdiť takémuto "utvrdzovaniu slovenskej štátnosti"?

Štátnosť je fait accompli, čosi už dané; jej raison d'être však spočíva v idey danej štátnosti, tedy v zdôvodnení jej voľby či prijatia národom. Nevidím žiaden rozumný dôvod, pre ktorý by sa Slováci mali teraz, pri 70.výročí vzniku republiky, opäť zriekať idey československej štátnosti a nahradzovať ju ideou štátnosti slovenskej. Áno, výlučne nahradzovať, pretože tieto dve idey nemôžu jestvovať vedľa

seba, nezávisle od seba a nie sú ani komplementárne: sú rozporné, navzájom sa vylučujú.

Idea československej štátnosti má svoj pôvod v idey čechoslovakizmu, ktorá kladie dôraz na to, čím sú si Česi a Slováci navzájom blízki, čo majú spoločné. Idea slovenskej štátnosti kladie, naopak, dôraz na to, čím sa Slováci od Čechov líšia, čo je pre nich špecifické. Táto špecifičnosť je podľa nej natoľko dôležitá, podstatná, že zakladá nároky na samostatný, suverénny národný štát: bez neho by vraj Slováci nemohli autochtónne jestvovať a rozvíjať sa v duchu svojej idey.

Poznám iba jednu artikulovanú a rozpracovanú ideu slovenskej štátnosti: ľudácku. Podľa nej "základným a formujúcim prvkom národnej ideológie Slovákov je kresťanská morálka". Jej priamo protikladné "české voľnomyšlienkarstvo nemalo pôdy na Slovensku. Pre Slovákov bolo nebezpečným, pretože rúcalo autority, relativizovalo morálku a kultúrne sa opieralo o individualistické úsudky" - takto definuje obsah a potrebu idey slovenskej štátnosti ľudácky historik a teoretik J. Staško /v zb. Tvorcovia nového Slovenska, vydanom v Kanade 1982/.

Idea čechoslovakizmu vychádza z dlhodobej dejinnej fakticity česko-slovenskej vzájomnosti. Táto bola a je podmienená tým, že české a slovenské územia od počiatkov našich spoločných dejín v tomto európskom priestore navzájom bezprostredne susedia; že jazyky ich obyvateľov sú si natoľko blízke, aby umožňovali bezprostredné vzájomné dorozumenie sa; že dejinné udalosti obe tieto územia navzájom veľmi často priamo spájali a vlastné dejiny každého z nich sa navzájom výrazne ovplyvňovali; že medzi Čechmi a Slovákmi boli po celé obdobia ich územného susedstva bohaté kultúrne i hospodárske styky a na ich základe tu nepretržite vznikali aj vzájomné previazanosti. Tieto nesporné skutočnosti československej vzájomnosti nemohli a nemôžu nepriznať ani slovenskí separatisti: trvajú iba na tom, že už zmienené rozdielnosti sú im kvalitatívne nadradené.

Historická fakticita česko-slovenskej vzájomnosti je teda racionálnym, neodškriepiteľným východiskom idey čechoslovakizmu ako obsahového zdôvodnenia idey československej štátnosti. A tu sa dostávame k onomu povestnému neuralgickému bodu idey čechoslovakizmu: je ním koncepcia jednotného československého národa. Táto bola dobovým vyjádrením idey čechoslovakizmu a v istom dobovom kontexte plnila funkciu jej rozvinutia a posilnenia. Povedzme hneď, že "rozvinutia" nezdôvodneného, špekulatívneho, založeného na neoprávnených dohadoch; že "posilnenia" iba zdanlivého, pretože vychádzala z chybných predpokladov. Dnes totiž už vieme, že niet, nikdy nebolo a asi ani nikdy nebude jednotného československého národa.

Kritici koncepcie jednotného československého národa hovoria o nej tvrdo až nenávisťne a hlavne predpojata - ani nie tak čo do obsahu, ale hlavne čo čo "úmyslov". Považujú ju za ideologickú "fikciu" /Šmatlák v LT/ či dokonca "vedomú lož". Bola vraj produktom "veľkočeskej politiky, ktorá chcela nadviazať na stredovekú tradíciu českých kráľov" - tvrdí ľudácky orientovaný I.Kružliak /v uvedenom zb.Tvorcovia nového Slovenska/. Mala byť ideologickým ospravedlnením vykorisťovania Slovenska českou buržoáziou - to zas podľa triednym bbjom orientovaných komunistických kritikov. Navyše, bola to vraj čiste taktická finta, vymyslená a uplatňovaná ad hoc pre potreby Masarykovej zahraničnej misie, aby sa mocnostiam zdôvodnila potreba nového československého štátu, či pre potreby domáceho českého a slovenského odboja voči rakúskym a uhorským nárokom na nás. "S ideou jednotného československého národa - hovorí S.Šmatlák v spomenu-tej besede Literárneho týždenníka - sa dozaista narábalo ako s istým prvkom politickej taktiky. Aj Martinčania, aj Hlinka, aj sociálni demokrati akoby s ňou licitovali."

V záujme pravdy a spravodlivosti treba jasne povedať, že s koncepciou jednotného československého národa neprišli ani "veľkočeskí" expanzionisti či kapitalisti, ani Masaryk či nebodaj Chaloupecký. A už vonkoncom se s ňou Česi nevytasili preto, aby jej pomocou obalamútili a podviedli "ne-

vinný slovenský ľud". Keď sa jej ujíma Masaryk, má táto koncepcia za sebou najmenej polstoročie, ak nie viac. Stretávame sa s ňou explicitne už v Palackého prejave na Kroměřížskom sneme 1849. Od počiatkov ju však spoluformulovali a hlásali aj významní slovenskí predstavitelia, napr. Hurban pri kladení základného kameňa pražského Národného divadla 1868 výslovne hovorí o československom národe, do ktorého patria tak Česi, ako aj Slováci. Táto koncepcia má teda veľmi reprezentatívnu podporu na oboch stranách. Masaryka od založenia Hlasu pražskými Slovákmi 1898 pri jej presadzovaní a rozvíjaní aktívne podporuje celé hnutie slovenských hlasistov na čele s V. Šrobárom a P. Blahom. Štefánikov postoj v tejto otázke je známy. Za koncepciu jednotného československého národa sa však postavili aj také slovenské osobnosti ako Országh a Tajovský, Jesenský a Daxnerovci, Hodža a Stodola. Dokonca samotný "Hlinka sa stal popri Šrobárovi jednou z najagilnejších osobností, bojujúcich za československú štátnosť" - ako mu to priznáva aj V. Plevza v tejže besede /Literárny týždenník 2/88/. Znamená to, že aj on tým prijíma koncepciu jednotného československého národa? Môžeme si to vysvetľovať ako chceme, skutočnosť je však taká, že od Hlinku, Juriagu a iných výrazných slovenských nacionalistov tých čias "nemáme poruke žiadne vyhlásenie Slovákov, že prijímajú alebo zavrhnú túto myšlienku" - konštatuje už citovaný J. Staško /detto/. A to napriek tomu, že sa zúčastňovali známych Luhačovičských stretnutí česko-slovenskej vzájomnosti, na ktorých dominovala práve táto koncepcia.

Ak tu aj bolo nejaké taktizovanie s koncepciou jednotného čs. národa, tak rozhodne nie zo strany Masaryka a jeho ideových stúpencov. Nie v tom zmysle, že by táto koncepcia bola preňho len príležitostným taktickým nástrojom: ona totiž "myšlienka československého národa bola pre Masaryka tak filozofickým, ako aj politickým podkladom jeho myslenia a konania" - táto satisfakcia Masarykovi pochádza od samotného Staška /tamtiež/.

A teraz možno položiť onu kruciálnu, ale naprosto nehistorickú otázku: či boli všetci tieto menovaní a ostatní

"čechoslováci" takí zadubení, že nepostrehli všetky priezračné vady tejto koncepcie? Nie, šlo tu o kopu múdrych ľudí, mysliteľov i historikov, kultúrnych i politických činiteľov. Bola to však svojej dobe primeraná, z hľadiska vtedajšieho stavu historickej vedy seriózne rozpracovaná, odbornými, kultúrными a politickými kruhmi široko prijímaná historická hypotéza, ktorá sa udržala pri živote najmenej polstoročia, ak nie viac. Svojich nezmieriteľných oponentov, sústredenú teoretickú a politickú kritiku našla až ex post, po vzniku prvej republiky. Treba tiež popravde priznať, že dovtedy Slováci proti Masarykovmu programu ani nepostavili onú alternatívu: "Slovenská inteligencia nedefinovala svoje politické krédo v špecifickom programe," ako priznáva aj Staško /detto/.

Pravda, následná - neočakávaná a rozvášnená - slovenská kritika koncepcie jednotného československého národa by sa nemala z českej strany chápať ako zrada samotnej idey československej štátnosti a nevďak za oslobodenie spod uhorského jarma. Tento slovenský postoj bol skôr vytriezvuujúcou reakciou na faktické dôsledky koncepcie jednotného československého národa, jej uplatňovania v novom štáte: práve reálna prax jeho budovania, prax spolužitia Čechov a Slovákov v ňom pod jej formačným účinkom, zároveň odhalila aj jej citeľné slabiny. Až na tomto základe dospeli Slováci k stanovisku, že nemôžu vystačiť s postavením akejsi uhorskej vetve jednotného československého národa. Začali sa cítiť a realizovať /a to práve v rámci kvalitatívne nových možností, ktoré im poskytovala prvá republika/ ako skutočne samostatný národ. Tento ich seberealizačný proces bol štátoprávne zavŕšený federatívnym usporiadaním republiky.

Až federácia takto dala definitívnu bodku za koncepciou jednotného československého národa. Nijako však nedala bodku za ideou československej štátnosti: ak by to urobila, stratila by sama svoj zmysel. Naopak, opäť aktualizovala starú, permanentne obnovovanú otázku po zmysle nášho súžitia. Zostáva nám naďalej nejaký novo poňatý čechoslovakizmus?

Nič lepšieho nenachádzam než kombináciu národnej svojbytnosti a československej štátnosti. V r. 1918 mala pre nás, Slovákov, idea čechoslovakizmu existenciálny zmysel: alebo ju prijmeme, alebo zahynieme ako národ. Vtedy sme inej voľby nemali. Ani v roku 1988 nevidím iné, lepšie riešenie než začať novo budovať naše povedomie, že sme - okrem našej národnej identifikácie a nad ňou - ešte aj čechoslováci. Teda že to, čo nás naozaj a efektívne spája, nie sú len federálne ministerstvá, či len formálne vykazované československé štátne občianstvo, ale živá, pretrvávajúca idea čechoslovakizmu ako stále prítomného plodu reálnej československej vzájomnosti v nás.

Rudolf Zukal, Praha

Československá emigrace pohledem ekonoma

Při analýze sedmdesátileté existence našeho státu zůstává stranou pozornosti oficiálních míst jeden z velmi důležitých aspektů našeho vývoje, a to emigrace. Je to zcela pochopitelné, neboť tento negativní jev nesvědčí o spokojenosti obyvatelstva s existujícím systémem, a to jak z hledisek ekonomicko-sociálních /hlavně pokud jde o vyšší životní úroveň/, tak z hledisek politických, zvláště z hlediska osobních svobod. Mnozí naši občané hledali a hledají východisko z neustále se zhoršující společenské situace útekem do zahraničí. Pro národní hospodářství to znamená obrovské ztráty, neboť do zahraničí odchází nejdůležitější výrobní síla - kvalifikovaný lidský faktor. Při prudce klesající porodnosti u nás bude v krátké době přírůstek obyvatelstva nulový. Emigrace tento negativní jev ještě prohlubuje. Zejména v současné době - v období vědecko-technické revoluce - představuje odchod kvalifikovaných lidí velké škody, často nenahraditelné.

Naše vláda a oficiální místa o emigraci taktně mlčí, neboť je názorným dokladem "úspěšnosti" jejich politiky. Že

emigrace existuje, a to v nemalém rozsahu, o tom se každoročně přesvědčujeme ve svém okolí, zejména když se po dovolených někdo z našich známých nevrátí ze zahraniční cesty. Údaje o velikosti emigrace jsou u nás utajovány.

Po vytvoření samostatného Československa v roce 1918 se zdálo, že s emigrací našich národů /zejména Čechů do Vídně a Slováků do Budapešti a USA/ je v podstatě skončováno. Náš nově vytvořený stát patřil totiž k nejvyspělejšším zemím světa. Bohužel tyto předpoklady se nesplnily. První republika měla vážné sociální problémy, které nebyla s to vyřešit. Byla to zejména nezaměstnanost. A tak tisíce lidí opouštěly svou vlast, aby hledaly lehčí způsob obživy v jiné zemi. Od roku 1920 do roku 1937 emigrovalo z našich zemí 278.659 lidí, což představovalo 1,93 % obyvatelstva roku 1937. Větší část této emigrace pocházela ze Slovenska a v převážné míře se jednalo o méně kvalifikované pracovní síly. Emigrace inteligence byla řídkou výjimkou. Státní orgány v podstatě nikomu v emigraci ani v návratu do vlasti nečinily potíže.

Po skončení druhé světové války došlo u nás k velké migraci obyvatelstva, takže nelze za prvá dvě poválečná léta zachytit emigraci. Na základě Postupimské dohody došlo k odsunu Němců a části Maďarů. Během let 1945 - 1947 bylo z ČSR odsunuto 3,140.280 Němců a 234.421 Maďarů.

Ještě v roce 1947 se však do ČSR přistěhovalo ze zahraničí 27.448 Čechů a Slováků, neboť naše země byly relativně konsolidovaným státem uprostřed Evropy. Šlo zejména o Volyňské Čechy a Slováky z Maďarska. Od té doby dochází ve vývoji Československa k obrácenému trendu, nad nímž by měl politikům, demografům, ekonomům, sociologům a dalším odborníkům jezdit mráz po zádech.

Za sledované období, tj. od roku 1948 do roku 1986, vyhlížela situace ve vývoji počtu obyvatelstva následovně. V roce 1948 měla ČSR 12,332.946 obyvatel, v roce 1986 dosáhla 15,534.380. To znamená, že skutečný přírůstek obyvatel činil za uvedené období 3,201.434 osob.

Přirozený přírůstek obyvatel /tj. narození minus zemřelí/ byl však za toto období podstatně větší; činil 3,705.013 osob. Ovšem ve sledovaném období se toto číslo snížilo o občany, kteří se s povolením státu vystěhovali do zahraničí, a to dosáhlo od roku 1950 výše 60.854 osob. Přes toto snížení způsobené povoleným vystěhováním byl však skutečný přírůstek obyvatel podstatně nižší než přirozený, a to o 442.725 lidí. Kam se tito lidé podělili? Z toho, že největší rozdíly mezi skutečnými a přirozenými přírůstky obyvatel byly v letech, kdy u nás docházelo k hromadnému odchodu lidí za hranice, logicky vyplývá, že tento rozdíl je způsoben především emigrací, která není ve statistických ročenkách zachycena.

Skutečná emigrace však bude pravděpodobně ještě vyšší, neboť zejména při sčítání lidu v roce 1961 sčítací komisaři statisticky podchytili asi 50 - 60.000 lidí, kteří doposud nebyli policejně hlášeni, neboť žili kočovným životem /Rómové/. Tím se automaticky zvýšil skutečný počet obyvatel a rozdíl mezi přirozeným přírůstkem se snížil. Možná tedy téměř s jistotou tvrdit, že emigrace u nás přesáhla půl milionu osob.

Bohužel emigrace je u nás permanentním jevem. Například podle dokumentu Charty 77 číslo 58/1937 bylo jen v roce 1984 souzeno pro tzv. nezákonné opuštění republiky 4.362 osob, z toho 3.124 v nepřítomnosti.

Tak zvané nezákonné opuštění republiky není u nás jednoduchou záležitostí. Podle našich zákonů je takový člověk odsouzen ke ztrátě svobody /i v nepřítomnosti/ a jeho majetek propadá ve prospěch státu. Tyto tresty jsou však v rozporu v článkem 2 odst.1 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který ČSSR ratifikovala. Vzhledem k těmto přísným sankcím je emigrace jedním z krajních prostředků, jimiž jedinec řeší svoji životní situaci. Snad jedinečně dobrovolná smrt je drastičtější prostředek na řešení životních problémů.

Víme dobře, že není naprosto lehké opustit svoji vlast, odejít do cizí země, jejíž jazyk často uprchlík ani dobře

nezná a kde bude možná do konce svého života cizincem. Přetrhávají se svazky mezi příbuznými, přáteli, známými. Při případném návratu domů ho čeká vězení, vyvržení do ghetta, včetně jeho rodinných příslušníků. Přesto to takové množství lidí učinilo. Proč? Nad tím by se měli naši vedoucí političtí a vládní činitelé zamyslet.

V poválečném období jsou zřejmé tři velké emigrační vlny, a to v těchto letech:

1948 - 1949 celkem	227.248	obyvatel
z toho: ČSR	145.171	---
SSR	82.077	---
1968 - 1969 celkem	137.536	---
z toho: ČSR	111.326	---
SSR	26.210	---
1979 - 1980 celkem	73.298	---
z toho: ČSR	60.058	---
SSR	13.248	---

První dvě emigrační vlny nepotřebují zvláštního komentáře. Třetí, ke konci sedmdesátých let, potřebuje vysvětlující poznámku. Šlo o období tzv. "naftové krize" a Rumunsko odmítlo prodávat našim turistům cestujícím do Bulharska či odtud benzin za lei a požadovalo placení ve tvrdé valutě. Proto byl výjimečně povolen tranzit přes Jugoslávii. Toho okamžitě využily tisíce našich občanů k emigraci. Je stejně zajímavé a statistická čísla to prokazují, že jakmile se uvolní cesty na Západ, automaticky s tím narůstá emigrace.

Uvedená čísla jsou tragická a otřesná. Ztráty způsobené emigrací jsou dnes již podstatně vyšší než celkové ztráty na životech našich občanů během druhé světové války, jež činily 360.000 obětí. Válečné ztráty jsou definitivně ukončeny, zatímco emigrace nezadržitelně pokračuje.

Během sledovaného poválečného období každý pětatřicátý občan našich zemí odešel do exilu. Z ČSR to byl dokonce každý triadvacátý člověk. Tato čísla ukazují jistě něco závažného o spokojenosti našich obyvatel se situací ve vlasti a jsou v příkrém rozporu a oficiální propagandou. Může vzniknout námitka, že jde o číslo kumulované za delší dobu.

Proti tomuto tvrzení však stojí fakt, že emigranti v zahraničí zakládají rodiny a tak počet jedinců, hlásících se k původu z Čech nebo Slovenska, převyšuje mnohonásobně původní počet emigrace. Rudé právo uvedlo, že dnes žije v zahraničí přes 3 milióny krajanů a asi 300.000 emigrantů. /Zajímavé rozdělení./ Podle sčítání obyvatelstva v USA v roce 1980 se hlásilo k českému původu 1,892.000 osob, ke slovenskému 776.806 lidí. Další statistice jsou v jiných zemích.

Které jsou hlavní důvody, že naši lidé v tak velkém měřítku opouštějí vlast? Na prvním místě jsou to důvody politické. To bylo zřejmé zejména na první vlně emigrace v letech 1948-1949. Bylo to pro mnohé naše emigranty velmi obtížné období, neboť sousední státy, Rakousko a západní okupační zóny Německa, byly válkou zničeny, trpěly nedostatkem potravin, neměly ještě zapojeny do výrobního procesu vlastní soukmenovce odsunuté z východních zemí.

Během těchto dvou let nám mělo přibýt 276.831 nových občanů, ale ve skutečnosti nás přibylo pouze 49.583. A to proto, že z naší země emigrovalo 227.248 lidí, což představovalo v podstatě 1,84 % celkového počtu obyvatel. Z toho připadalo na Čechy 145.171 lidí, což bylo 1,63% obyvatel daného období,

Slovensko 82.077 lidí, což bylo 2,38% obyvatel daného období.

Zvláště rok 1948 byl tragický. Český národ měl vzrůst o 96.336 obyvatel, ale došlo dokonce k absolutnímu poklesu populace, a to o 491 lidí. Jako by celá roční populace zmizela za hranicemi. Podobně tomu bylo i na Slovensku.

Jaké ztáty pracovní síly, intelektu, zkušeností a lidského reprodukčního faktoru to představovalo, to pochopí snad každý. Setkal jsem se kdysi i s "oduševnělým názorem" jednoho významného ideologa, který prohlásil, že tato vlna emigrace vyřešila u nás v podstatě politickou opozici, právě tak jako prý odsun Němců vyřešil u nás národnostní problémy.

Jak velice se mýlil, dokázala druhá velká poválečná emigrační vlna po násilném ukončení slibně se rozvíjejícího "Pražské-

ho jara" okupací našich zemí tzv. spřátelenými vojsky. Emigrace za léta 1968 - 1969 dosáhla 137.536 lidí. Tisíce lidí opustilo vlast z obav před budoucím politickým a hospodářským vývojem, z obav před represemi, zejména pracovními. Celková výše emigrace představovala 0,95 % obyvatelstva roku 1969. V českých zemích dosáhla emigrace 1,12 %, což prakticky znamenalo, že každý stý Čech opustil svoji vlast. Připočteme-li k tomu púnorovou emigraci, tak snad jen po Bílé Hoře byl exodus Čechů větší. Na Slovensku byla v tomto období emigrace podstatně menší a činila "pouze" 26.210 lidí a na celkovém obyvatelstvu Slovenska činila 0,58 %. Zřejmě se "normalizační politika" nedotkla Slovenska v takovém rozsahu jako historických zemí.

V tomto období došlo opět k absolutnímu poklesu obyvatelstva ČSSR, a to o 81.852 obyvatel. Suma lidí rovnající se dvěma tehdejšími populačním ročníkům zmizela nenávratně v zahraničí. U českých zemí byla situace podstatně tragičtější. Pokles dosáhl 91.538 lidí, což vzhledem k nízké porodnosti představovalo více jak čtyři tehdejší populační ročníky. Tak má emigrace mimo jiné vliv i na klesající význam českých zemí v rámci federace. Slovensko místo ročního přirozeného přírůstku 39.146 obyvatel dosáhlo jen 9.686 lidí.

Třetí velká emigrační vlna koncem sedmdesátých let dosáhla 73.298 obyvatel. Emigrovali lidé, kteří většinou zažili "Pražské jaro" jako děti. Režim je vychoval k apolitičnosti, k přizpůsobivosti, mnohé z nich k nenávisti k reálnému socialismu a naší dosazené brežněvovské garnituře. U této emigrační vlny jistou roli hrály motivy politické, ale převážily pravděpodobně aspekty ekonomické. Šli za vyšší životní úroveň, za možnost realizovat své přirozené schopnosti, jímž by nebránil kádrový strop a "hříchy" rodičů, za občanskými a osobními svobodami. V ČSR došlo v roce 1980 opět k absolutnímu poklesu obyvatel, a to o 23.584.

Úbytek téměř půl milionu lidí, kvalifikovaných, v produktivním věku musí být v našem společenském i hospodářském životě setsakramensky znát. Kdyby nebylo ostnatých drátů na hranicích a různých jiných administrativních opatření bráni-

cích některým lidem ve výjezdu na Západ, byla by emigrace podstatně vyšší.

Jestliže jsou tajná čísla o kvantitativní výši současné emigrace, tím spíše jsou nedostupné údaje o jejím kvalitativním, tj. kvalifikačním složení. Zde můžeme pouze usuzovat. Za první republiky byla převážná část naší emigrace nízko kvalifikovaná, současná emigrace je beze sporu středně a vysoce vzdělaná. Jaké škody nám v tomto směru vznikly?

Na vzdělání těchto lidí vynaložila naše společnost nemalé prostředky. Odhaduje se, že na kvalifikaci vysokoškoláka činí společenské náklady zhruba 500.000 Kčs, na středoškoláka 100.000 Kčs a na dělnické profese průměrně 50.000 Kčs. Ponechávám stranou další náklady, jež nese rodina. U mnohých předních vědců, vynálezců, umělců nelze jejich společenskou hodnotu penězi vůbec vyjádřit. Jsou ve své profesi jedineční.

Předpokládejme, že z 10 emigrantů jen jediný má vysokou školu, dva mají střední vzdělání, tři dělnické profese. Dalších pět jsou ženy v domácnosti, děti a důchodci a ty do svých výpočtů nezahrneme. /Skutečné kvalifikační složení emigrace je nesporně kvalitnější./ Náklady, jež společnost vynaložila na jejich základní kvalifikaci, představují podle shora uvedených kritérií více jak 38 miliard korun. Skutečné náklady jsou ovšem podstatně vyšší, neboť kromě toho tito lidé před emigrací získali další znalosti, zkušenosti, vědomosti, jež převyšují svou hodnotou často náklady na vzdělání. Tito lidé pracují v cizině a jejich nadpráce zůstává za hranicemi.

Kdyby se mohli beztrápně vrátit domů /což je ve většině případů pouze teorie vzhledem k naší nižší životní úrovni/, získávali bychom každoročně stamiliony dolarů na remitencích, tak jako např. Turecko, Jugoslávie, Řecko a další země. Vraceli by se lidé s bohatými zkušenostmi a poznatky z cizích zemí a tak rozšiřovali fond našich národních znalostí. Díky naší stupidní protiemigrační politice přicházíme o tyto hodnoty nenávratně.

To nemluví o ztrátách, jež jsou finančně nevyčíslitelné a to z oblasti techniky, vědy, kultury, umění. Plody našich vynikajících a světově proslulých krajanů si přivlastňuje jejich nová vlast. /Kubelík, Kundera, Škvorecký a desítky dalších vynikajících vědců a umělců/.

Pokusili se naši politologové a sociologové zamyslet se nad důvody naší velké emigrace? Analyzovali hlavní příčiny? Asi ne, protože by dospěli k nezvratnému názoru, že emigrace je názorným ukazatelem "úspěšnosti" naší politické a hospodářské soustavy. Fakta jsou však neúprosná. Usvědčují.

Josef Kalvoda, USA

Pražské jaro 1968

Jen málo Čechů slyšelo o Alexandru Dubčekovi dříve než v lednu 1968, kdy byl povýšen na prvního tajemníka Komunistické strany Československa. Na Slovensku byl známější a lidé mu více rozuměli. Dubček byl v popředí jen krátce a jeho jméno se jen občas objevuje jako symbol "Pražského jara" a "socialismu s lidskou tváří". Je nepochybné, že jinak vidí Dubčeka a jinak vykládají události roku 1968 "bývalí" komunisté v exilu - "Dubčekovi sirotci" - a jinak ti Češi, kteří nepatřili ke komunistické straně a kteří důsledně odmítali marxismus-leninismus i marxismus. Ve skutečnosti neexistuje žádný "český názor", ale různé názory vyjadřované těmi, kdo se obracejí k mnohostrannému fenoménu "Pražského jara 1968".

O krátké Dubčkově kariéře a o vývoji v Československu roku 1968 existuje už ohromné množství literatury^{1/}, přesto není možno napsat o "Pražském jaru" a Dubčkově roli v něm definitivní práci, neboť tato historie ještě probíhá. Různé výklady Dubčkova zjevu se budou odlišovat podle náklonnosti autora a také díky nedostatku objektivních dokladů. Vždyť archívy komunistických stran sovětského bloku

a soukromé písemnosti jejich funkcionářů nejsou přístupné. Z důvodů politických, osobních, bezpečnostních a podobných nelze získat ten klíčový doklad - nejdůležitější dopis, memorandum z rozhovorů, deník či osobní záznam - který by nám s konečnou platností ukázal skutečné příčiny nástupu "Pražského jara" a rozličné zájmy v událostech roku 1968, které vyvrcholily invazí armád zemí sovětského bloku 21. srpna.

Během prvních měsíců roku 1968 jsem sledoval události v Československu s velikým zájmem. Vyučoval jsem na jedné americké univerzitě politologii se zaměřením na Sovětský svaz, východní Střední Evropu a mezinárodní politiku. Ačkoli jsem byl politickým uprchlíkem z roku 1948, rozhodl jsem se v létě 1968 navštívit Sovětský svaz a zemi, odkud pocházím. Na základě pozorování a rozhovorů s lidmi v těchto dvou zemích v létě 1968 jsem usoudil, že Sovětský svaz má v Československu vojenské a strategické zájmy.^{2/} To ovšem ještě nevysvětlovalo pád Antonína Novotného, Dubčekův vze-
stup, hrubé sovětské metody a neslavný konec Dubčekovy kariéry.

Kladu si dvě otázky: Proč byl ve funkci prvního tajemníka KSČ nahrazen v lednu 1968 Novotný Dubčekem? A proč použili Sověti tak drastických prostředků k dosažení cíle?

Klíče k zopovězení první otázky jsou v několika oficiálních prohlášeních. Gustáv Husák, vůdce "resovětizované" KSČ, který nahradil v dubnu 1969 Dubčeka jako první tajemník strany a který podporoval invazi sovětského bloku jako nutnou k záchraně socialismu v Československu, prohlásil v srpnu 1969, že v zemi je "už téměř deset let krize" a že se "sklízí ovoce toho, co Novotný zasíval po deset let..."^{3/}

Oficiální vyjádření KSČ ke krizi^{4/}, vydané v prosinci 1970, obviňuje z jejího vzniku Novotného, který prý dopustil ideologické odzbrojení strany tím, že dovolil znovuoživení buržoazních názorů a pronikání pravicového oportunistu do strany, a tím že dostatečně nezdůrazňoval nutnost vzdělávat členy strany i ostatní pracující v duchu marxismu-leninismu. Navíc dopustil, že do stranických orgánů pronikl formalismus a revizionistické koncepce.^{5/}

Dále tento dokument tvrdí, že v červnu 1967 byly "význačným otevřeným pokusem o formulaci revizionistických, protistranických a protisocialistických stanovisek projevy přednesené pravicovou skupinou spisovatelů...na čtvrtém sjezdu spisovatelů. Jejich cílem bylo získat pro tuto platformu podporu veřejnosti".^{6/} Podle téhož dokumentu nedokázal Novotný tyto tendence zastavit a připustil oslabení vedoucí úlohy strany. Byl nedůsledný, ješitný, megalomanský, podezřívavý k lidem a porušoval zásadu "kolektivního vedení". Proto bylo třeba uvolnit ho z jeho vedoucí stranické funkce.^{7/}

Z toho lze vidět, že Novotný byl pro Moskvu a pražské zastánce tvrdé linie příliš "liberální". Zároveň to však byl dosti bezvýrazný aparátčik, který si během svého dlouhého zastávání nejvyšší funkce znepřátelil řadu lidí a který neuspokojil požadavky těch členů strany, kteří se domáhali větší svobody. Měl tolik odvahy, že protestoval proti sesazení Nikity S. Chruščeva, tím se ale příliš nezalíbil Leonidu Brežněvovi. Slováckům vadil jeho nadřazený a povýšenecký postoj. Rovněž zhoršování ekonomické situace v Československu se mu kladlo za vinu. Ti, kdo naléhali na jeho odchod z veřejného života, nebyli tudíž stejného ideologického rážení. Byli proti němu z rozličných, často vzájemně si odporujících důvodů. Pak byl jako Novotného nástupce zvolen Dubček a Moskva s tím souhlasila.

Výběr vůdce se v zemích sovětského bloku neponechává náhodě. Je známo, že sovětský generální tajemník Brežněv strávil při své návštěvě Prahy v prosinci 1967 více času s Dubčekem než s Novotným, což Novotný těžce nesl. Nejdůležitějším důvodem k odstranění Novotného však nejspíše bylo to, co není v citovaném dokumentu vůbec uvedeno - totiž snaha Sovětského svazu umístit v Československu svá vojska.

Vojenské cvičení armád Varšavské smlouvy "Vltava", které se konalo v Československu roku 1966, zaostřilo pozornost sovětských vojenských plánů na zeměpisnou důležitost Československa.^{8/} Sovětské strategické zájmy vyžadovaly, aby v Československu byla přítomna spolehlivá sovětská vojska. Novotnému bylo navrženo, aby požádal o umístění několika

sovětských vojenských jednotek v západní části země. Prý tento návrh odmítl s tím, že československé ozbrojené síly jsou schopny samy uhájit západní hranici státu.

Nastoupení "našeho Saši", jak Brežněv říkal Dubčekovi, na místo Novotného v lednu 1968 bylo pravděpodobně spíše důsledkem toho, že se Novotného Sověti chtěli zbavit, nežli hříchů, jež se mu později připisovaly. Už se nedal kontrolovat a nebyl ochotný provádět v Československu politiku diktovanou sovětskými strategickými zájmy a tím se přežila jeho užitečnost "v systému, v němž je možno vším manipulovat", abychom použili slov českého filosofa Karla Kosíka.^{9/} Nejprve Novotný a potom Dubček nechtěli pochopit, že sovětské zájmy mají přednost před zájmy satelitů a že ti, kdo kontrolují sovětskou komunistickou stranu, rozhodují o tom, co je dobré pro celý sovětský blok.

Sověti mohli mít pro své jednání v srpnu 1968 několik důvodů, avšak Dubčekovo přiznání ze září 1968, že on a jeho soudruzi podcenili sovětské "strategické zájmy" v Československu, podporuje teorii, že invazi do Československa provedli z důvodů vojenských a strategických.^{10/}

Novotného neochota pozvat sovětská vojska k umístění v Československu by byla více než dostatečným důvodem pro to, aby Sověti skrytě schvalovali to, co se v prosinci 1967 a lednu 1968 podnikalo proti němu a jeho soudruhům. V té době se zdálo, že Dubček je vhodnější osoba k prosazování sovětských záměrů. Je známo, že Dubček žil po nějakou dobu v Sovětském svazu a že studoval v Moskvě na speciální stranické škole. Jeho projevy byly zaměřeny proti Západu. Když se stal vůdcem KSČ, pronesl v únoru 1968 v Praze řeč na oslavě dvacátého výročí komunistického vítězství, v níž zopakoval principy "pravého věřícího". Zejména připoměl nutnost plnit úkoly vytyčené 13. sjezdem strany v roce 1966, kde Dubček trval na "pokračující bolševizaci" strany v tradici Klementa Gottwalda, prvního komunistického prezidenta Československa.^{11/} Na oslavách byli přítomni hodnostáři zemí sovětského bloku včetně Brežněva,^{12/} a Dubček při této příleži-

tosti připoměl své setkání se sovětským vůdcem 29. ledna 1968 v Moskvě, kde se nepochybně rozhodlo o tom, že bude zlomena Novotného moc ve stranickém a státním aparátu.

Během uvolnění cenzury v Československu se většina žurnalistických vášní obracela proti Novotnému a jeho spojencům, ale časem, když sdělovací prostředky ochutnaly jablko svobody, začaly kritizovat nejen bývalého vůdce a jeho pomahače, ale samotný systém. To muselo nutně Sověty rozladit.

Když jel Dubček na počátku května do Moskvy, navrhovali Sověti, že po vojenském cvičení, které se má konat v Československu v červnu, ponechají v zemi část svých vojsk.^{13/} V polovině května 1968 přijela do Prahy vojenská delegace jednat o téže věci. V této době však už československý tisk začal zdůrazňovat úplnou svrchovanost, nezávislost a požadovat nezasahování do vnitřních záležitostí země. V dubnu a květnu 1968 se objevily ve francouzských a západoněmeckých novinách zprávy o sovětských zájmech na umístění vojsk v Československu s českoslovenští i sovětští mluvčí takové úmysly dementovali.^{14/}

Po červnových vojenských manévrech odjížděla sovětská vojska velmi váhavě a otázka umístění sovětských vojenských jednotek v Československu se stala jablkem sváru mezi oběma státy. Při pohledu zpět se zdá, že rozhodujícím dnem v historii "Pražského jara" a Dubčekovy politické kariéry byl 15. červen 1968. Vůdcové pěti komunistických stran poslali Ústřednímu výboru KSČ otevřené varování ze své schůzky ve Varšavě.^{15/} V komuniké z této schůzky se obráží politika, které se později začalo říkat Brežněvova doktrína, i když její počátky lze najít ve spisech a činech Lenina, Stalina a Chruščeva.

Předsednictvo ÚV KSČ hlasovalo proti účasti Československa na varšavské schůzce, a proto na ní Dubček nebyl přítomen, aby jej Brežněv nedonutil ke svolení, že sovětská vojska zůstanou po skončení manévrů v Československu.^{16/} Touto dobou už muselo být Brežněvovi jasné, že se v "našem Sašovi" přepočítal. Téhož dne, 15. června, měl generál poručík Václav Prchlík v televizi tiskovou konferenci, o které denní tisk

17/

vůbec neinformoval, /stručná zmínka byla jen v týdeníku Reporter/. Generál uvedl, že patnáct dní po skončení manévrů zůstávala ještě některá sovětská vojska v Československu, ačkoliv maršál Jakubovskij tvrdil, že odejdou. Prchlík nesouhlasil s varšavskou schůzkou a veřejně prohlásil, že ve Varšavské smlouvě neexistuje žádné ustanovení, které by umožňovalo, aby ostatní účastníci svévolně umístili na území jiné země svá vojska. Trval na tom, že není možno připustit porušení suverenity státu a zasahování do jeho vnitřních záležitostí.

V sovětském tisku byl Prchlík za svoje vystoupení napaden a po sovětském protestu jej Dubček zbavil kontroly ozbrojených sil tím, že zrušil osmé oddělení ústředního výboru KSČ, v jehož čele Prchlík stál od ledna 1968.^{18/} Odstranění Prchlíka dokládá, že Dubček splnil přání Moskvy a že se odmítl dát na cestu nezávislosti na Moskvě. Je jasné, že oprate měla v rukou Moskva a ne Dubček. Odstranění Prchlíka, který vyzýval vedoucí osobnosti KSČ k odporu proti sovětskému nátlaku a k přípravě na sovětský vojenský zásah, zajistilo, aby se armády Sovětského svazu a dalších zemí bloku během invaze nesetkaly z ozbrojeným odporem.^{19/}

Stručně řečeno, Sovětský svaz se pokusil dosáhnout svých vojenských a strategických cílů v Československu během jara a léta 1968. Veřejné mínění i lidé, kteří jej obklopovali, Dubčeka nutili, aby se postavil proti sovětské žádosti o umístění vojsk v zemi a aby trval na "národní samostatnosti". Protože Dubček odmítal "spolupráci", rozhodli se Sověti dosáhnout svého vojenskou invazí, i když za to museli zaplatit politickou cenu.

Dubček měl možnost jiné volby, než byla ta, pro kterou se rozhodl. Mohl přijmout radu generála Prchlíka, mobilizovat zemi k možnému odporu a použít k odvrácení sovětské invaze výhrůžku vojenského konfliktu, mohl i nařídít ozbrojeným silám, aby se bránily armádám Varšavské smlouvy. Prchlíkův návrh byl však vedením KSČ zamítnut s tím, že by šlo o ne-

loajálnost vůči Sovětskému svazu, ne-li přímo o provokaci. Odmítnutí Prochlikova návrhu a to, že nebyly podniknuty žádné přípravy k případnému odporu proti sovětské vojenské invazi, dokazuje, že ani Dubček ani strana neměli v úmyslu pokoušet se o dosažení větší nezávislosti země na Sovětském svazu.

Dubček však měl i další volbu. Mohl přistoupit na požadavek Sovětů a ponechat v zemi po skončení manévrů několik jejich vojenských jednotek. Připustit sovětskou vojenskou přítomnost v Československu však "populární" Dubček nemohl, když ji odmítl "stalinistický" Novotný. Dubček tedy zavrhl oba realistické postupy - stát se kolaborantem anebo vůdcem nacionalistických sil, které by vzděrovaly Moskvě.

V říjnu 1968 se Dubček dopracoval k tomu, že jeho populární tvář obránce nezávislosti Československa i jeho osobní integrita byly zničeny, když podpořil smlouvu mezi Sovětským svazem a Československem o "dočasném" umístění sovětských vojenských jednotek v Československu.^{20/} Trvalým základem pro další pobyt vojsk se stala formální smlouva v květnu 1970.^{21/} Ve smlouvě je obsažen základ Brežněvovy doktríny, je v ní zahrnut princip, že obrana socialismu je společnou věcí všech socialistických zemí. Ve smlouvě je rovněž formálně zakotveno trvalé umístění sovětských vojsk v Československu a povinné konzultace v otázkách mezinárodní politiky. Tak se vlastně Dubček sám podílel na zavedení "normalizačního" procesu v Československu a po dvaceti letech je tato země stále sovětským předmostím ve střední Evropě.

Věděl Dubček předem o sovětském plánu na invazi do Československa? Odpovědi na tuto otázku jsou různé. Deset dní před invazí jsem položil jednomu českému intelektuálovi v oficiálním postavení otázku: "Co si myslíte o teorii, podle níž se Sověti chystají vojensky napadnout Československo?" Odpověděl: "...to není teorie, ale fakt, skutečnost." Je obtížné si představit, že by byl Dubček nevěděl o sovětských přípravách na invazi. Ve své naivitě však pravděpodobně odmítal uvěřit, že by mu tohle mohl Brežněv udělat.

Jádrem věci je, zdá se, Dubčekova naivita a nedostatek pochopení pro marxisticko-leninskou politiku moci a fungování moci v Sovětském svazu. Když byl Dubček na vrcholu své politické popularity doma i v zahraničí, v červnu 1968, řekl mi bývalý politický přítel a skvělý pozorovatel: "Dubček je průměrná osobnost a nechtěl bych s ním vést intelektuální diskusi, protože by byla velmi nudná. Vynesla ho jen dobová vlna." A jiná vlna, tentokrát z Východu, zase Dubčka potopila.

Během demonstrace v Praze 21. srpna 1988 proti invazi do Československa před dvaceti lety, která byla největší protestní akcí od roku 1969, skandovalo asi 10 000 lidí "Ať žije svoboda!", "Rusové táhněte domů" a "Dubček! Dubček! Dubček!". Signatář Charty 77 Václav Malý, římskokatolický kněz, který má zakázán výkon služby, řekl zahraničním reportérům, že připomínání Dubčekova jména "není vyvoláno sympatiemi k jeho osobě, je to spíše symbol doby, symbol její atmosféry".^{22/} Většina demonstrantů byli skutečně mladí lidé, mezi 18 a 35 lety, kteří si nemohli pamatovat události roku 1968 a zdá se, že Dubčekovo jméno bylo pro ně skutečně jen symbolem, jak na to poukazovali aktivisté skupin na ochranu lidských práv.

"Pražské jaro" i pražské demonstrace o dvacet let později ukazují, že touha po svobodě je univerzálním jevem a že ji nemohou zničit ani desetiletí marxisticko-leninské indoktrinace. Tisíce lidí vyšly do ulic demonstrovat, ačkoli věděly, že policie davy rozežene a mnoho účastníků zatkne, což také udělala. Je to nový důkaz, že dědictví "Pražského jara" v paměti lidu žije. Jednoho dne snad povstanou Blaničtí rytíři, svrhnou totalitární tyranii marxistů-leninistů a ustaví vládu lidu, pro lid a lidem vykonávanou v pravdě a svobodě.

Poznámky:

- 1/ Mezi několika sty knih a článků bych chtěl zmínit následující, aniž bych tím chtěl říci, že ty ostatní jsou méně důležité. Herbert Aptheker: Československo

and Counter-Revolution, New York, 1969; Vasil Biřak: Pravda zůstala pravdou. Projevy a články, říjen 1967 - prosinec 1970, Praha, 1971; Alexander Dubček: Komunisti a národní dědičstvo, Bratislava, 1968; Vladimír Kusín: The Intellectual Origins of the Prague Spring, Cambridge, 1971; Isaac Don Levine: Intervention. The Causes and Consequences of the Invasion of Czechoslovakia, New York, 1969; Antonín Ostrý: Československý problém, Kolín n.R., 1972; Robin Remington 7ed7: Winter in Prague. Documents on Czechoslovak Communism in Crisis, Cambridge, Mass. 1969; H.Gordon Skilling: Czechoslovakia s Interrupted Revolution, Princeton, N.J., 1976; Pavel Tigríd: Why Dubček Fell, London, 1971; Otto Ulč: Politics in Czechoslovakia, San Francisco, 1974; Ivan Svíták: The Czechoslovak Experiment 1968-1969, New York, 1971; Philip Windsor and Adam Roberts: Czechoslovakia 1968, London, 1969; Josef Kalvoda: Czechoslovakia's Role in Soviet Strategy, Washington D.C., 1978, zejména kap. XIII.

- 2/ Josef Kalvoda: The Soviet Bloc: An Appraisal, přednáška přednesená v listopadu 1968 na výroční schůzi Southern Political Science Association, Gatlinburg, Tennessee. Publikováno v International Behavioural Scientist, Meerut, Indie, sv.I, č.2, červen 1969.
- 3/ Projev Gustáva Husáka na schůzi stranických aktivistů v Praze, Information Bulletin, vydává World Marxist Review Publishers, č.17, 17.září 1969.
- 4/ Československo- poučení z krize. Information Bulletin, vydává World Marxist Review Publishers, č.2, 11.března 1971
- 5/ Tamtéž
- 6/ Tamtéž
- 7/ Tamtéž , str.12
- 8/ Windsor and Roberts, Czechoslovakia 1968, s.8: Paris-Match z 14.srpna 1971 cituje generálmajora Jana Šejnu, který emigroval po jmenování Dubčeka prvním tajemníkem KSČ; Levine: Intervention, s.7, 80 a 83; článek Johna Ericsona v Sunday Times 1.září 1971 a jeho stať The Military Factor and the Czechoslovak Reform Movement 1967-1968, v: The Czechoslovak Reform Movement 1968, ed. V.Kusín, Londýn 1973, rovněž česky ve Svědectví roč.11, č.42, 1971
- 9/ Winter in Prague, ed. Remington, s.397
- 10/ The Soviet Bloc: An Appraisal, cit.dílo; New York Times a Washington Post 2.září 1968.
- 11/ XIII.sjezd KSČ, Praha, 1966, s.163-172
- 12/ Rudé právo, 23.února 1968

- 13/ Pravda, 8.května 1968; Rudé právo, 7.května 1968; Václav Král: Československo a Sovětský svaz 1917-1971, Praha 1971, s.76. Král potvrzuje zprávu Vasilu Bilaka na plénu ÚV KSČ v září 1969, podle níž Sověti požadovali umístění svých vojsk v západních Čechách během rozhovorů s Dubčekem v květnu 1968. Viz též Ivan Pfaff: Mohli jsme se bránit? Proměny XII, č.3, červenec 1975, s.6-23
- 14/ Rudé právo, 23.května 1968. Podle bývalého právního poradce prezidenta Ludvíka Svobody a československého ministerstva zahraničí Vratislava Pěchoty, který na jaře 1968 doprovázel do Moskvy nového ministra zahraničí Jiřího Hájka a který se zúčastnil rozhovorů v Čierné nad Tisou a v Bratislavě v létě 1968, rozšířili už v dubnu 1968 sovětské agenti v československých politických kruzích žádost o umístění sovětských vojenských jednotek v západních Čechách a dávali najevo, že to by Sověty uspokojilo a nechali by československé komunisty, aby si ve vnitřní politice dělali co chtějí. "Jinými slovy, abychom pozvali Rudou armádu," řekl Pěchota Otto Ulčovi v roce 1983. Pěchotovo svědectví potvrzuje autozovo pozorování v létě 1968 v Československu, že totiž hlavním problémem ve vztazích mezi oběma zeměmi je sovětské přání mít v této zemi umístěna svá vojska. Viz interview s Vratislavem Pěchotou, otištěné v Západu a přetištěné v VOKNO ,XV, č.66-67, podzim 1983.
- 15/ Pravda, 18.července 1968
- 16/ Svědectví, 10, č.38, 1970
- 17/ Winter in Prague, ed. Remington, s.214 násl.
- 18/ Tamtéž, s.220 násl.
- 19/ Josef Kalvoda: Případ generála Václava Brchlíka, Národ /Chicago, 12. června 1971
- 20/ Pravda, 5.října 1968
- 21/ Král: Československo a Sovětský svaz, s. 92
- 22/ Protest Called a Sign of New Czech Activism, Hartford Courant, 23.srpna 1988

Luboš Kohout, Praha

Ke stavu a problémům historického bádání a poznání o r.1968 v Československu

Ku cti ještě posrpnového politického vedení země i exilových editorů-historiků lze zaznamenat, že zajistili vydání řady cenných pramenů, dokumentů, memoárů a odborných prací, napomáhajících hlubšímu poznání dramatického vývoje procesu roku 1968. Z nejcennější dokumentace připomínám: již v srpnových dnech vydalo Národní shromáždění všechny své rezoluce a stanoviska z oněch dní. K cenným pramenům patří materiály mimořádného^{XIV}/sjezdu KSČ ve Vysočanech, jakož i „Černá kniha - Sedm pražských dní“. V zahraničí byl vydán text „Moskevského protokolu“ i jeho podrobná interpretace B.Šimonem. Plnému poznání stranické linie v r. 1968 slouží sborník „Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ“, vydaný ještě na poč. r.1969 několikatísícovým nákladem a obsahující mj. vyměněné dokumenty - dopisy mezi varšavskou „pětkou“ a KSČ z července 1968, plný text Akčního programu z dubna 1968 a návrh nových stanov strany, připravený pro mimořádný sjezd v září 1968. Žel opět až v zahraničí byla vydána pod titulem „Potlačená zpráva“ zpráva Pillerovy komise o politických procesech a rehabilitacích, určená pro zasedání ÚV KSČ /mělo se konat právě v dubnu 1969, kdy byl program změněn vystřídáním Dubčeka Husákem na místě prvního tajemníka./ Také předsjezdové materiály vyšly pouze v zahraničí a nikoli v Československu.

Normalizační stranicko-státní vedení nejenomže všechny uvedené prameny - dokumenty za celou dobu dvaceti let svého panství nevydalo, nýbrž při početných domovních prohlídkách, nepočetným jejich majitelům je odebírá.

Bilance vládců ve vlastním vydávání dokumentace je - v kontrastu se zahraničím - nesmírně hubená. Vydali pože to, o čem soudí, že jim pomůže zdůvodňovat pravdivost oficiálního „Poučení z krizové situace...“, kde centrální myšlenkou je

tvrzení o "kontrarevolučnosti" situace v zemi v srpnu 1968, vyžadující sovětský ozbrojený zásah.

Vydali pouze ve velmi zkomoleném výtahu zprávu o situaci v zemi a v KSČ, vypracovanou k srpnu 1968 pro jednání Předsednictva ÚV KSČ informačním oddělením ÚV KSČ v čele s dr. J. Kašparem. Vynechali přitom všechny přílohy, zejména tabulky, výsledky anket a průzkumů veřejného mínění a všechny partie - právě ty nejpodstatnější -, které dokazovaly mimořádnou slabost tehdejších odpůrců socialismu a stranické linie. Naopak, vyzvedli početné Indrovy doplňky a úpravy této zprávy, falešně ličící nebo zveličující a dramatizující roli antisocialistických a antikomunistických skupinek ve společenském pohybu r. 1968 v Československu. Alois Indra kupř. zfabrikoval údajné shromáždění přípravného vedení sociální demokracie, připravující po volebním vítězství strany vystoupení z Varšavského paktu, neutralitu a posléze vstup Československa do NATO. Tenhle fabrikát, patrně vyrobený ve spolupráci s StB-KGB, využil již v Čierné Brežněv s poukazem, že sociální demokracie čekala ve volbách až 1,700.000 hlasů, k tlaku na naše vedení, aby proti údajné kontrarevoluci mocensky zakročilo.

Třídílný sborník, obsahující převážně štvavé texty agitpropčků proti vůdčím představitelům "Pražského jara", publikované již předtím v tisku, přináší jen dva prameny určité poznávací hodnoty: jednak také poněkud vykleštěný obsah květnové porady vedoucích tajemníků krajů a okresů, jednak zprávu o bezpečnostní situaci v zemi a činnosti odstředivých sil pro ministra Pavla. Režimní propaganda, využívající a zneužívající oba tyto prameny pro dokazování "kontrarevolučnosti" situace v zemi, opomíjí především tu okolnost, že oba vznikly v květnu, tedy v době kulminace aktivity odstředivých, extrémních skupin a živlů, jež v pozdějších měsících až do srpna poklesala a byla politickými stranickými protipatřeními zvládána, a také přímo funkční povinností stranických tajemníků i bezpečnostních orgánů je upozorňovat stranické vedení na negativa a nebezpečí, jež narušují realizaci stranické linie.

Nikde, ani v zahraničí a pochopitelně ani doma, nebyly vydány prameny mimořádné důležitosti: výsledky četných anket a sociologických průzkumů, realizovaných v r. 1968 a vesměs prokazujících, že drtivá většina lidu přijímala se souhlasem a podporou tehdejší stranickou linii, že prudce vzrostla křivka důvěry k demokratizující se a společensky reformní straně, že ještě ku květnu 1968 se 82 % obyvatelstva vyslovovalo pro r o v n o p r á v n é společenství a přátelství se SSSR. Upozornují, že na počátku roku 1988 vyšel /samizdatově/ sborník dokumentů a studií "Proces demokratické obrody socialismu v Československu roku 1968 a jeho vojenské potlačení", obsahující mj. skoro plný text výše uvedené zprávy informačního oddělení a nejdůležitější z příloh.

Sovětská strana až do dnešních dnů, nevydala vůbec žádnou dokumentaci o své tehdejší politice, ač by bylo naléhavě potřebné publikovat minimálně obsah jednání varšavské "pětky" před zasláním společného dopisu KSČ i okolnosti neúčasti Rumunska na invazi, obsah jednání v Čierné, jednání Červoněnka o vytvoření tzv. dělnicko-rolnické vlády a některými čs. politiky, obsah jednání v Moskvě s naší delegací /násilně i nenásilně dopravenou do Moskvy/, zejména pak obsah jednání předsednictva ÚV KSSS, jež dne 16.srpna 1968 rozhodlo o realizaci vojenské invaze do Československa. To poslední je mimořádně důležité, protože může podat vysvětlení k otázce stále diskutované mezi našimi nonkonformními historiky: proč přišli? Přišli proto, že tu "řádila kontrarevoluce" v podobě K-231, KANu, přípravných výborů sociální demokracie, pouličních demonstrací, 2000 slov, psaní tisku atd., nebo proto, že se tu v přirozených porodních bolestech rodil a měl šanci na úspěch "socialismus s lidskou tváří" předjína- jící podobný, ovšem o dvacet let opožděný proces v dnešním SSSR? Tohle bude mj. úkolem budoucí - bohdá - smíšené komise pro likvidaci "bílých míst" a "černých skvrn" v čs. so- větských vztazích.

V té souvislosti nutno zdůraznit, že přehodnocení událos- tí r.1968 nemůže být jen věcí čs. komunistů, jak se vyjád- řil i M.S. Gorbačov, nebo jen českého a slovenského lidu,

jak ho mírně opravil jeho blízký poradce F. Burlackij. Přehodnotit intervenční politiku Brežněva s mimořádně negativními následky pro vývoj nejen Československa, nýbrž i SSSR a celé soustavy v uplynulém dvacetiletí, je prvořadou povinností a naléhavou objektivní potřebou dnešního politického vedení SSSR /a vedení tehdejších dalších invazorů/, jejíž splnění upevní v celém světě i u západních mocností důvěryhodnost nového zahraničně politického kursu a "nového myšlení".

x x x

Protože vládní propaganda u příležitosti dvacátého výročí "Pražského jara" zaplavila domácí sdělovací prostředky znovu přemírou munice, vystřelované stále z téhož děla, totiž "Poučení z krizové situace" /v mnohém ovšem některé jeho lži utlumující, jiné pak "tvořivě" vymýšlející/, považují za užitečné aspoň stručně pohlédnout na historii této "knihy knih" normalizátorů.

Co předcházelo vydání tohoto ideového zdroje dvacetileté neblahé politiky čs. vládců neostalinsko-brežněvovské ražby?

Prověřenou skutečností je, že oficiální stranicko-státní vedení až do léta 1969 ani ve vystoupeních jeho jednotlivých představitelů, tedy včetně Bifáka, Indry, Jakeše, Koldera, Lenárta, Husáka a j., neuznávalo "kontrarevolučnost" situace v ČSSR. Platí to i pro krátké období od nástupu Husáka do nejvyšší funkce /viz jeho přiblašování se k Akč-nímu programu i na květnovém plénu 1969, jeho vystoupení na městském výboru pražském v létě 1969, a zejména jeho vystoupení na schůzce komunistických a dělnických stran, kde pouze přiznává, že SSSR měl k invazi vážné důvody/. Od léta 1969 až do podzimu 1970, kdy končila hlavní vlna čistek ve straně a zájmových organizacích, probíhala pouze propagandistická příprava k přijetí "Poučení".

Důkazy pro to /jen ty hlavní/:

1/ Odmitavý postoj k dopisu Varšavské "pětky", pokoušejícímu se líčit situaci u nás jako "kontrarevoluční" a k pozvání do "Varšavské Cannosy" zaujalo jako první, ještě před

plénem ÚV KSČ, vedení stranické organizace slovenské, kdy první tajemník KSS V. Biľak přivezl usnesení do Prahy na plénum ÚV KSČ, které je d n o m y s l n ě u č i n i l o t o - t é ž.

2/ V odpovědi na Biľakovu lež /rozhovor se Spieglem/ o tom, že prý Dubček v Bratislavě podepsal jakýsi dokument, uznávající "kontrarevolučnost" situace v ČSSR a zavazující ho k administrativnímu postupu proti kontrarevolucionářům, uvádí Dubček po pravdě, že jde o čirý výmysl a záměrnou klevetu. Biľak nikdy nemůže takovýto dokument publikovat, protože neexistoval.

3/ Naopak. Ideovým zdrojem "Poučení" nemohl být ani "Moskevský protokol", svými důsledky tak osudový pro národy Československa, především proto, že si zde československá strana v nesmírně tíživých podmínkách přece jen vynutila škrtnutí všech zmínek sovětské části redakce /Kopygin, Ponomarjov a Suslov - za nás Husák, Mlynář, Šimon/ o kontrarevolučnosti situace v zemi.

Ještě v předvečer invaze, 20.srpna v Žiaru n.H., přesvědčoval dr. Husák aktiv, že pověsti o možném a brzkém sovětském vpádu jsou výmyslem a pomluvou zahraničních protisovětských klevetníků, protože u nás jde o obrodu socialismu a nikoli o antisocialistický, kontrarevoluční vývoj. A po návratu z Žiaru vyčítá dr. Husák předsednictvu ÚV KSS, že většinově přijalo "zvací dokument" /po Hruškovičově klamně informaci, že jej přijalo většinově i předsednictvo ÚV KSČ, včetně Dubčeka a Černíka či Špačka, proti hlasům pouze Kriegla a Smrkovského/.

"Poučení", jakožto bibli čs. neostalínismu-brežněvismu a ideovou základnu "normalizace", prosadila proti vůli a přesvědčení drtivé většiny nejen národů země, ale i -tehdy 1,674.000 členů čítající - KSČ, velice úzká skupinka funkcionářů KSČ a "skalních stalinistů", většinou starších ročníků, teprve p o n e j v ě t š í č i s t c e v d ě - j i n á c h s t r a n y , kdy vyloučených a vyškrtnutých bylo skoro půl milionu /normalizační XIV. sjezd oznámil, že strana čítá na 1,200.000 členů/. Ta větší, miliono-

vá část strany se pod těžkou existenční hrozbou svých názorů oficiálně zřekla a prohlásila se za "pomýlené".

Výmluvným dokladem smýšlení straníků byl vnitrostranický průzkum z října-listopadu 1968, kdy jen něco kolem 5 % komunistů považovalo vojenskou intervenci za zdůvodnitelnou či omluvitelnou chybami polednového vývoje, zatím co 90,6% tento zásah rozhodně odmítlo, odsoudilo. 79 % dotázaných označilo tento zásah za výraz nepochopení vůdců pěti států pro polednový vývoj v ČSSR. Ve Středoslovenském, "povstaleckém" kraji 89 % komunistů označilo zásah za akci, poškozující socialismus.

Prověřkové orgány se ani nesnažily prokazovat drtivé většině vylučovaných nějakou "kontrarevoluční" činnost, nýbrž k vyloučení stačilo, když člen strany prohlásil, že stojí nadále na půdě Akčního programu KSČ, že přes obtíže i vlastní chyby byla strana sama schopna zvládnout situaci, která nebyla "kontrarevoluční" a že vstup vojsk do Československa nesmírně poškodil věc socialismu ve světových měřítcích, představuje pošlapání mezinárodního práva i dohodnutých principů vztahů mezi komunistickými stranami, jakožto vztahů rovnoprávnosti, vylučujících diktát a vměšování jiných stran do záležitostí, jejichž řešení je svrchovaným právem komunistické strany každé země.

Počítáme-li i postižené nestraníky, aktivisty jiných stran a zájmových organizací, přesahuje počet tak či onak existenčně postižených lidí daleko jeden milion /s přihlédnutím k osudu jejich rodinných příslušníků - ve škole, v zaměstnání, v možnosti projevit občanské aktivity aj./.

O jaké zdroje a do jaké míry se autoři a schvalovatelé "Poučení z krizové situace..." opírali?

Byly to především dva zdroje zahraničního původu. "Zvací" dopis, vyrobený především sovětským agitpropem a "zdůvodňující" naléhavost pozvání "bratrské pomoci". Nepoužitelné ovšem bylo, že tvůrci dopisu se z taktických důvodů ještě hlásí k Akčnímu programu. Této chyby se ovšem Brežněv již nedopustil a do "Moskevského protokolu" zařadil již jen pochvalu lednového a květnového, nikoli dubnové-

ho pléna ÚV. Tento "zvací dopis" sám byl v mnohém opisem červencového dopisu z Varšavy. Dále to byly materiály sovětské tzv. "Bílé knihy", představující sbírku zčásti fabrikovaných, zčásti z jiných kontextů vytržených příkladů "řádění kontrarevoluce". Pozdější čs. tvůrci "Poučení" a jejich ideologičtí rozmělnovači měli takto usnadněnou práci. Nemusili moc přemýšlet a vymýšlet sami, udělali to za ně - autoritativní zahraniční páni, rádci a přátelé. Mezi přední autory "Ponaučení" patří vedle jistě redakčně intenzivně pracujícího Bílaka především Fojtík, Zelenka a Chňoupek. Z druhého zdroje "Bílé knihy" museli ovšem přece jen vypustit ony zjevné falsifikáty o nalezení "zbraní kontrarevoluce", a tak se stalo ono "faux pas", že "Poučení" obsahuje holé tvrzení, že bez sovětského zásahu by kontrarevoluční síly zahájily občanskou válku. /Mimochodem poznamenávám, že všechny ty vznikající organizace, asi 5400 příslušníků K231, asi 2000 lidí v KANu a 1700 v sociální demokracii, označované "Poučením" za nositele kontrarevoluce a připravovatele občanské války, byly po celou dobu své krátké existence sledovány orgány StB, které do nich nasadily celou síť svých lidí. Nedisponovaly žádnou zbraní a také nikdo z orgánů StB v nich pracujících nepřinesl zprávu ani o úmyslech kohokoli si zbraně opatřit./

Nepochybně původním československým zdrojem pro formulace "Poučení" je chování předních tehdejších politiků a z nich zejména těch, kdož nám dodnes vládnou, v době invaze i po ní. Pokud "Poučení" černobíle, manichejsky přímo plýtvá jmény a činy hodných Fridolínů a zlých Dětrichů, činí tak ze zcela nepřipustných důvodů. O předních současných vůdčích politicích si pro období do Srpna buď vymýšlí zbožné i herojské legendy, nebo cudně mlčí. Naopak, nejvítanějšími terči nevybíravých útoků jsou vyloučení /z doma dlicích Dubček, Čísař, Slavík, Hájek, Litera, Šabata a přemnozí jiní, z lidí v exilu Mlynář, Pelikán, Hejzlar, Šik, Liehm, Janouch, Goldstücker, Löbl a další a samozřejmě zesnulí již Kriegel, Pavel, Smrkovský a další/.

Intenzivní propagační kampaň k výročí Pražského jara neměla za cíl přesvědčit, nýbrž zastrašit lidi. O tom svědčí

nadutá pýcha, s níž nositelé monopolní moci nad hromadnými sdělovacími prostředky severěnně vyslovují a píší zjevné lži a klevety.

Upozorňuji, že se jim dostalo v této době zdůvodněných odpovědí. Konkrétně na stati Biláka, Indry, Fojtíka, Kojzara, Skalického, Horáka, skupiny besedujících v televizi i na stránkách RP v čele s Matoušem, Boudové a dalších odpovídala kvalifikovaně a argumentovaně řada autorů /z nich uvádím autory sborníku "Ke sporům o obrodný proces r. 1968", vydaného v létě 1988 - R.Zukal, V.Mencl, Č.Císař, L.Kobut, Z.Jičínský, R. Slánský, J. Štern, A.Benčík, F. Šamalík, M. Hübl/. Jsou zde i stati polemizující se sovětskými autory Kozlovem a Kondrašovem.

Z výše uvedeného rozsáhlejšího sborníku upozorňuji zejména na práce memoárové povahy /V. Šilhán, k problematice mimořádného XIV."vysočanského" sjezdu, B. Šimon, k moskevskému jednání o "protokolu", J. Hájek k jednání v OSN v srpnových dnech/ a dále na podstatný výtah z rozsáhlejší studie V.Vrabce, věnované životu a dílu J. Smrkovského. Mimořádný význam pro pochopení příčin více než úspěšného ekonomického vývoje obou "krizových let" má rozsáhlá studie R. Zukala.

Škoda, že od současného režimu nelze očekávat splnění onoho starořímského "audiatur et altera pars". A také škoda, že exiloví editoři dávají před pracemi obohacujícími naše poznání vývoje v dynamickém roce 1968 přednost spíše pracím charakteru spekulativního, vždy sledujícím spíše než poznání minulosti službu nějaké - dobré či špatné - politice dneška. Také edice v zahraničí dlicích autorů je, jak soudím, dost jednostranná. Ani k 20. výročí nebyla česky vydána práce politologa V.Horského, neznámá je práce Valentova, málo čtenářů zná rozsáhlou práci Kanaďana G.Skillinga. Z.Hejzlar sice vydal sborníček svých studií věnovaných naší a polské problematice, ale jeho starší, souhrnná práce k problematice r. 1968 snad vyšla v překladu, ale zde je neznámá.

Dějinně významná, a dnes znovu svým způsobem aktuální a poučná historie "Pražského jara" si zajisté zaslouží

lepší další osudy, než byly ty dosavadní. Naším, jistě skromným, ale snad splnitelným cílem by mělo být, aby se zde publikovaly alespoň některé z pramenů a dokumentů r.1968, jež jsem uvedl výše. Zatím nesplnitelným snem se mi zdá realizace takového dokumentárního bohatství ^{kterým} // v pracích Galandauera a Vaňka/ disponujeme pokud jde o období vzniku naší republiky před 70. léty. Ovšem zde působila pragmatická úvaha vládců. V případě r. 1968, žel, působí hlavně pud sebezáchovy, vědomí, že pravda o roce 1968 dle onoho pozitivistického "padni komu padni" by buď způsobila nebo připravila jejich politický pád.

Zdeněk Jičínský, Praha

Ideologie KSČ a demokratické tradice

70.výročí vzniku Čs. republiky je příležitostí k zamyšlení nad tím, jak se k této základní a rozhodující skutečnosti v novodobých dějinách českého a slovenského národa chovala ideologie KSČ v období, kdy se stala vládnoucí stranou v Československu.

V současnosti jsme byli svědky výrazné změny postoje režimu, který se jal oslavovat 70.výročí založení Československé republiky a v té souvislosti oceňoval vznik I.ČSR 28.října 1918 jako veliký historický pokrok, jako začátek nového vývoje českého a slovenského národa a jejich soužití ve společném státním celku. Jména zakladatelů Československé republiky a hlavních představitelů zahraničního odboje, T.G. Masaryka, E. Beneše a R. Štefánika, která prakticky vymizela ze soudobého oficiálního podání národních dějin, se nyní běžně objevují v slavnostních projevech i v historizující publicistice - a třeba říci, že s jistou mírou objektivního hodnocení. Uznává se, že I.ČSR byla ve střední Evropě rozvinutou buržoazní demokracií apod.

Tuto změnu jistě přivítali lidé ze starších generací, kteří - z vlastních, třeba i jen dětských či mladistvých zkušeností - udržují v paměti ty či ony dojmy a poznatky z doby "masarykovské republiky" - a z toho, jak žily ve vědomí lidí i v době protektorátu a po osvobození z nacistické okupace. Pro mladší či zcela mladé generace, vyrostlé a odchované hlavně v době tzv. normalizace, je asi pocit této opožděné satisfakce mnohem slabší, pokud vůbec existuje. U většiny lidí - bez ohledu na jejich generační příslušnost - je s názorem, že je správné, když den vzniku republiky je státním svátkem, spojen i komplex negativních pocitů vyjadřujících jejich vztah k soudobé moci a vědomí, že tu jde o neupřímný, konjunkturální postoj diktovaný politickou oportunitou, nikoli o začátek principiální změny dosavadní politko-ideologické koncepce, devastující národní a státní hodnoty československé společnosti.

Charta 77 může pocítit uspokojení, že na její výzvu z podzimu 1987, aby byl 28. říjen opět prohlášen na počest vytvoření čs. republiky státním svátkem, odpověděla moc, i když s ročním zpožděním, kladně.

Konec konců projev G. Husáka na slavnostním zasedání k 70. výročí republiky /Rudé právo, 28.X.1988/ to přesvědčivě potvrdil, protože se nesl v duchu starých klišé a neotvíral nikterak cestu k novému přístupu a hodnocení problémů novodobého československého vývoje a tím i k novému pojetí úkolů politiky pro budoucnost v rámci proklamované přestavby. Ostatně třeba říci, že to od G. Husáka snad ani nikdo nečekal. Srovnáme-li s jeho projevem obdobný projev L. Svobody, tehdejšího prezidenta ČSSR, k 50. výročí vzniku republiky v r. 1968 /Rudé právo 29.X.1968/ je zřejmé, kam se dostalo za tu dobu znormalizované Československo v souladu s veršem Internacionály "Od minulosti spějme zpátky".

x x x

Hodnoty československé státnosti, národní a státní suverenity, demokracie i osobnosti hlavních jejich představitelů, prezidentů T.G. Masaryka a E. Beneše, měly v poválečné histo-

rii velmi proměnlivý osud.

V prvním období mezi květnem 1945 a únorem 1948 byly všeobecně přijímány a pozitivně hodnoceny, i když v tehdejší politickém spektru různé jeho složky více zdůrazňovaly ty či ony stránky předchozího vývoje. U všech rozhodujících sil národní společnosti, jak ji reprezentovaly politické strany v Národní frontě, však převažovalo vědomí, že obnovená Československá republika se musí vyvíjet v sociálním, resp. socialistickém směru, že někdejší rozvinutá politická demokracie z I. ČSR se po II. světové válce musí uplatnit i ve sféře hospodářské a sociální. /Představy o konkrétním obsahu těchto pojmů se ovšem značně lišily./ Prezident E. Beneš formuloval tehdy tyto obecně sdílené představy ve svém projevu, který pronesl u příležitosti udělení čestného doktorátu na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v prosinci 1945, takto: "Předválečná demokracie vykazovala mnohé nedostatky a v řadě zemí podstatně spoluzavinila příchod totalitních diktatur. Bude se muset reformovat a přímo plně přerodit. Politická demokracie se musí po této válce soustavně a důsledně vyvinout a přerodit v demokracii sociální a hospodářskou. A musí se především přerodit mravně a politicky nejen demokracie jako systém, nýbrž také demokraté jako lidé, tj. nejen instituce, nýbrž i lidé v nich. /„Světová krize, kontinuita práva a nové právo revoluční“, Orbis, Praha 1946, str. 47/. Podrobně tyto myšlenky rozvedl ve své knize "Demokracie dnes a zítra", která v současné době vzhledem k problémům a změnám ve státech sovětského typu nabývá opět na aktuálnosti.

V politickém a ideologickém zápase mezi květnem 1945 a únorem 1948 se i KSČ hlásila k pokrokovému odkazu 28. října 1918 i I. republiky, a celkově pozitivně hodnotila i úlohu T.G. Masaryka a E. Beneše. Každá strana se tehdy prezentovala jako strana národní, demokratická, a pokud ne přímo socialistická, aspoň sociálně pokroková. Autorita osobností T.G. Masaryka a E. Beneše byla tehdy neobyčejně veliká; proto se všechny strany, pokud se jich nemohly přímo dovolávat, zdržovaly kritických soudů. KSČ, která se tehdy hlásila ke zvláštní československé cestě k socialismu a snažila se ji i prakticky provádět, v tomto ohledu modifikovala svou ideologii a stavěla se jako strana národní a demokratická, která

usiluje o socialismus na základě souhlasu většiny společnosti.

Záhy po únoru 1948 došlo v tomto ohledu z mezinárodních i z vnitřních důvodů k základnímu obratu. Stalinská politika a ideologie, v jejichž duchu se utvářela KSČ v procesu tzv. bolševizace, se po uchopení moci ve státě plně uplatnily v celkové činnosti KSČ. I když osud Československa a KSČ po II. světové válce v rozhodující míře určovala nová mezinárodní situace, tj. především začlenění ČSR do sovětské sféry vlivu se všemi důsledky, jež z toho vyplývaly, nelze přehlížet ani vnitřní podmínky a faktory, které konkrétní vývoj Československa a politiku KSČ utvářely. K obratu přispělo i opojení mocí, spojené s představami o možnosti rychlého socialistického vývoje, když odpadly překážky, které tomu kladly - v tehdejší terminologii - "reakční síly" v ostatních stranách Národní fronty. Průvodním zjevem této stalin-ské politiky bylo praktické zrušení politické demokracie /ideologicky odůvodňované jako překonání tzv. formální buržoazní demokracie diktaturou proletariátu, demokracií skutečnou, socialistickou/ a naprosté znehodnocení těch demokratických forem a institucí, které zůstaly zachovány /např. volby, zastupitelské sbory, ústava apod./. Logickým důsledkem byl i negativní poměr k demokratickým tradicím ČSR i myšlenkovému a politickému odkazu T.G. Masaryka a E. Beneše. V tzv. ideologii masarykismu a s ním spojeného sociáldemokratismu byla shledávána hlavní překážka v zápase o získání vědomí lidí pro výstavbu socialismu.^{1/}

Součástí této koncepce byly i obrazoborecké akce odstraňování pomníků T.G. Masaryka i jiných svědectví o jeho působení.

Politika KSČ se v poúnorovém období opírala o podporu poměrně širokých vrstev společnosti, zejména v českém národě. Rovnostářské rysy českého demokratismu, majícího převážně plebejský původ, silně ovlivňovaly tehdejší praxi KSČ. Projevovaly se například ve snahách o úplné zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků, o vyvlastňování bohatých, ve mzdové nivelizaci /dodnes nepřekonané/, v prezíravém postoji k inteligenci apod. Zvláště v mladší generaci, radi-

kálně naladěné, byly silné sklony k revolučnímu utopismu a ilusionismu. Tehdejší činnost KSČ silně poznamenalo, co je dobře známo ze zkušeností jiných revolučních hnutí a pokusů a před čím varoval E. Beneš ve zmíněném projevu, že totiž přehlížela váhu a význam dosavadního dějinného vývoje a jeho působení v procesu revolučních přeměn. Nedbala skutečnosti, že i obsah radikálních změn společnosti je podmínován její minulostí a že nelze násilně, bez hluboce negativních a drastických důsledků pro její život a její evoluci, přetřhnout kontinuitu jejího dosavadního vývoje.

V československé realitě začal záhy vystupovat rozpor mezi deklarovanými ideály socialistického humanismu, svobodné sociálně spravedlivé společnosti, jimiž se měla inspirovat výstavba socialismu, mezi prohlášeními o národní a státní svobodě /které mělo zajišťovat společenství Československa se SSSR apod./, a skutečnou praxí, včetně široce uplatňované represe proti nejružnějším tzv. nepřítelům socialismu. /Krajním důsledkem této stalinské ideologie a politiky bylo hledání nepřátel uvnitř strany a s ním spojené procesy s domnělými strůjci protistranického a protistátního spiknutí. / Klement Gottwald v té době formuloval také přibližování Československa Sovětskému svazu jako hlavní jeho zákonitost, což se v praxi rovnalo negování celého komplexu potřeb národního vývoje a totálnímu podřizování československých zájmů zájmům sovětské politiky.

Tradice politické demokracie, politické svobody a dalších hodnot s nimi spojených byly v té době umrtveny a nemohly se nijak pozitivně projevit. Přesto se však uchovávaly ve vědomí lidí a udržovaly v něm latentně jistě kontinuitu politické kultury. Byly organickou součástí duchovního prostředí, v němž si členové KSČ i celá ostatní společnost uvědomovali výše uvedený rozpor mezi krásnými slovy a špinavými činy. Reálné důsledky z reflektování tohoto rozporu - v rámci hlubšího poznávání problémů socialistického vývoje u nás i jinde i vývoje v západoevropských zemích a j. - mohli ovšem nejdříve prakticky vyvodit členové KSČ. Nekomunisté se k politice KSČ vlastně nemohli kriticky vyjádřit, protože vzhledem k jejímu monopolu moci a politickému zto-

tožnění se státem se každá taková kritika jevila jako nepřátelská, protisocialistická a protistátní, mající příslušné trestní důsledky. KSČ byla masová strana a značné její složky sdílely její ideologii z přesvědčení. Mnozí opravdu věřili ve správnost jejích cílů. Proto z vnitřních, morálních důvodů se obraceli kriticky proti tomu, co bylo, či se jim jevilo v rozporu s těmito deklarovanými ideály a snažili se o nápravu.

Významným mezníkem a předělem byl i v Československu XX. sjezd KSSS. Po něm se postupně rozvinul - byť nikterak plynule a přímočaře - proces teoretické i praktické revize stalinismu v působení KSČ. Je jen logické, že důležité místo v něm patřilo i novému zkoumání a hodnocení dosavadního československého vývoje včetně I.ČSR a myšlenkového díla i praktické činnosti T.G.Masaryka, E.Beneše a dalších vůdčích politických osobností českého i slovenského národa. V tomto procesu, který zvláště intenzívně probíhal v 60.létech a vyvrcholil v Pražském jaru 1968, se dařilo překonávat různé ideologické předsudky a bariéry. Historické zkoumání se zejména zbavovalo někdejší metodologické simplifikace, jež se projevovala v hypertrofii třídního, tj. vlastně stranického přístupu k dějinnému vývoji, který znemožňoval pravdivé poznávání celkové národní evoluce Čechů a Slováků a v První republice složitě, národnostně strukturované společnosti a jejího státu.

Úsilí o pravdivé poznávání předchozího dějinného vývoje a jeho aktérů /osob a institucí/ nebylo odtažitou akademickou záležitostí, ale mělo - přímo i zprostředkovaně - praktické důsledky. Působilo i na praktickou činnost KSČ jako vedoucí a vládnoucí strany ve společnosti. /Srov. tu složité vlivy a důsledky revize politických procesů z 50.let v r. 1963/. Umožňovalo obnovovat /resp.vytvářet k tomu předpoklady/ organické vztahy mezi reformně orientovanými silami v KSČ a českou a slovenskou národní společností. V tomto relativně povlovném procesu, který zasahoval všechny sféry národního života a zvláště plodně se projevoval v kulturní sféře, se dařilo postupně rekonstruovat poničené hodnoty české a slovenské národní společnosti, její státnosti, kultury apod. V tomto procesu také sílilo vědomí nezbytnosti politické svobody a demokra-

cie pro rozvoj Československé socialistické společnosti; vědomí, že politická demokracie a svoboda nejsou jen nutnými podmínkami ekonomicko-sociálního a kulturního vzestupu, ale organickou součástí socialistického rozvoje, v němž jsou důležitými hodnotami o sobě, bez nichž nelze o opravdovém socialismu vůbec mluvit.

Tento proces se plně rozvinul v době Pražského jara 1968. Tehdejší politika a ideologie KSČ /jak o tom svědčí zvláště Akční program z počátku dubna 1968, vycházející z hlubšího poznání pravdy o dějinném vývoji českého a slovenského národa a jejich státnosti i o jejich vnějších vztazích/ se sbližovala s pocity a postoji širokých vrstev společnosti. V rámci rozvíjejícího se pluralismu názorů, politických postojů a institucí si získávala jejich aktivní konsensus.

V Československé společnosti se v roce 1968 vytvářela zcela nová, v rámci tehdejších podmínek opravdu demokratická atmosféra. Ta byla příznivá růstu národního i občanského sebevědomí a národní hrdosti jako neoddělitelných momentů pocitů občanství, jež byly zdrojem vnitřní síly obrody socialismu, morální základnou úspěšnosti jeho celkové reformy, včetně reformy politické a právní i nového federativního uspořádání československých vztahů. O síle a životnosti demokratických tradic a zvyklostí i o celkové úrovni politické kultury Československé společnosti svědčí pokojný průběh celého Pražského jara až do 21.8.1968. I když se ve společnosti uvolnily a svobodně projevovaly silně politické, nacionální a jiné emoce, probíhal politický život v demokratickém rámci, problémy se řešily demokratickým způsobem v ovzduší předtím netušené politické svobody.

V tomto procesu se zároveň ukázalo, jak neúčinná byla někdejší kampaň proti tzv. masarykismu a sociáldemokratismu. Znovu se totiž objevily požadavky navázat - v nových podmínkách a nové době - na Masarykovo myšlenkové dědictví, a to i u lidí, kteří ani jeho dílo nemohli znát.

Srovnáme-li průběh Pražského jara i jeho přípravné období /včetně úsilí o pravdivé zkoumání minulosti jako nezbytného předpokladu pro správnou současnou i budoucí praxi/ se současnou sovětskou přestavbou, zjistíme vskutku až překvapující po-

dobnost či shodu. Je to logické, protože svou podstatou shodné procesy se musí - i při respektování všech zvláštností a rozdílů - také shodně projevovat. A je právě z těchto důvodů také logické, že soudobé vedení KSČ tuto základní shodu kategoricky popírá.

x x x

Proces překonávání starého systému vládnutí v době Pražského jara, renesance skutečných hodnot národního a státního života, morální a celkové obrody československé společnosti, byl zlomen cizí vojenskou intervencí 21. srpna 1968. Po ní následovala brežněvovská politika tzv. normalizace a konsolidace, jež měla drasticky nepříznivé konsekvence ve všech oblastech života. Způsobila celkovou mravní krizi a s ní spojený rozklad a rozpad všech základních hodnot státnosti a národního života, zvláště v českém národě, v němž byly jeho reformní síly zdecimovány.

Normalizační režim, který je neorganický, protože nebyl emanací vůle českého a slovenského národa, ale byl produktem cizí imperiální moci, prováděl politiku, jež je přímo či ve svých důsledcích ^{v rozporu} vše skutečnými národními potřebami, zájmy i cítěním českého a slovenského národa. Rozpadlo se i někdejší tradiční československo-sovětské přátelství, které sice bylo již pod vlivem stalinské politiky KSČ po únoru 1948 poškozeno, ale nicméně přetrvávalo až do tragické noci 21.8.1968. V tomto ohledu je bilance normalizačního režimu v Československu hluboce negativní.

G. Husák v citovaném projevu k 70. výročí vzniku republiky prohlásil: "Za dvacet let se vládnoucím kruhům buržoazie nepodařilo vyřešit žádnou ze základních otázek života našich národů."

O normalizačním režimu lze říci, že znemožnil řešení všech základních otázek života československé společnosti jako společnosti socialistické, které se naléhavě kladly již v 60. letech a které měly být řešeny v průběhu reformního procesu v době Pražského jara 1968. Ponechal v platnosti pouze federativní uspořádání česko-slovenských vztahů, ale deformoval je v průběhu restaurace byrokraticko-centralistického systé-

mu, takže zdroje různých tenzí v těchto vztazích nebyly odstraněny. Nebyl pak s to vůbec pozitivně reagovat na nové problémy, spojené s vědecko-technickým pokrokem, s ekologickými důsledky hospodářského vývoje apod. Zejména se vůbec nikdy nepokoušel o překonání hlubokého předělu, který se vytvořil mezi mocí a společností po potlačení reformního pokusu Pražského jara 1968. Moc ovládá společnost složitou soustavou různých vztahů včetně hrozby silou, nikoli však morální autoritou, protože tu nemá a nikdy se jí nepokusila vážně získat. Důsledkem je odcizení moci lidu a ve společnosti celkové zlostejně, nechuť a odpor k politice. Špatná praxe moci /v širokém smyslu slova/ je základním zdrojem špatné výchovy lidu. O jaké výchově k občanství lze také mluvit, když moc lidí jako občany soustavně znevažuje?

V tomto krizovém stavu společnosti, zvláště českého národa, mělo velký význam vytvoření Charty 77 a postupně i dalších neformálních občanských společenství. Tato hnutí otevřeně reagovala na různé problémy života společnosti, formulovala to, co si lidé myslí ve vztahu k politice moci, konstatovala rozpor mezi právním řádem a skutečným stavem dodržování zákonností, kritizovala různé projevy svévole moci, a vyjadřovala tak potřeby a zájmy národa, který za tzv. normalizace opět oněměl. Tyto občanské iniciativy organicky navazovaly na tradice, zvyklosti a zkušenosti politické demokracie a svobody a pěstovaly, byť v omezeném rozsahu, ve společnosti demokratickou politickou kulturu spojenou s názorovou svobodou a tolerancí. V rámci těchto hnutí se opět zcela logicky objevily snahy dovolávat se myšlenkového odkazu největší osobnosti moderního českého vývoje, T.G. Masaryka.

V současnosti^{ve} společnosti sílí různé projevy nespokojenosti s dosavadní politikou moci, jejíž neúspěšnost - zejména v hospodářské oblasti - se již delší dobu projevuje tak zřetelně, že i moc se musí snažit o změnu tohoto nepříznivého stavu.

Chtěla by toho dosáhnout, aniž by ovšem radikálně změnila svou dosavadní politiku, zvláště systém ovládání společnosti, což je ovšem nemožné. Proto se slovně přihlásila i k sovětské přestavbě, kterou se jakoby inspiruje v rámci své sou-

časné "reformně" orientované politiky. Reformní forma je zdáním, konzervativní obsah je skutečností této politiky KSČ a změny v jejím vedení po volbě M. Jakeše za generálního tajemníka ÚV KSČ to dále potvrzují.

Základní rozdíl mezi sovětskou perestrojkou a současnou československou "přestavbou" se projevuje i v jejich zcela odlišném vztahu k minulosti. M.S. Gorbačov v projevu k 70. výročí Říjnové revoluce prohlásil, že "pravdivá analýza nám musí pomoci vyřešit naše dnešní problémy, týkající se demokratizace, zákonnosti, otevřené politiky a odstranění byrokratismu, stručně řečeno, aktuální problémy přestavby. Proto i zde potřebujeme naprostou jasnost, přesnost a důslednost". "Správné hodnocení poskytne skutečnou mravní orientaci do budoucna" /RP, 3.11.1987/.

Proto v Sovětském svazu probíhá dosud nejrozsáhlejší i nejhlubší analýza dosavadního sovětského vývoje, zkoumají se příčiny a okolnosti, které vedly ke vzniku stalinismu jako specifického systému moci násilně ovládajícího společnost. Zvláštní pozornost je věnována problematice 20. a 30.let, kdy se rozhodovalo, jak se bude utvářet sovětský systém, jak se bude formovat v SSSR socialistická společnost. Ve významné stati "Návrat k pravdě", věnované 100.výročí narození N.I.Bucharina, se píše o jeho rozporech se Stalinem koncem 20.let, které se týkaly základních otázek budování socialismu. "V tomto střetnutí se projeví dva zcela různé přístupy k principům socialismu, které určily i rozchod v politice. V konečné instanci se střetly dvě rozdílné koncepce socialismu." "Bucharinská alternativa spočívala v obraně leninské koncepce socialismu před jejím stalinským překroucením a ústupem od ní, jež se projeví již koncem 20. let." /Pravda, 9.10.1988; v obdobném smyslu vyznívají i dvě zásadní statě o problémech 20. a 30.let v SSSR pod názvem "Vremja trudnych voprosov", uveřejněné v Pravdě 30.9. a 3.10.1988./

V poslední době je pak všestranně analyzován i systém brežněvismu, což má specifický význam právě pro československo i jeho soudobou vládnoucí garnituru.

Československá soudobá moc vděčí za svou existenci právě brežněvovskému vedení v SSSR, jehož politiku prováděla po

celé období od dubna 1969 a snaží se i nadále v našich podmínkách pěstovat toto dědictví, jakkoli se jeví anachronicky vzhledem k tomu, co se děje v SSSR a jakkoli je v rozporu se základními zájmy společnosti. Proto také odmítá zásadní rozbor došavadního socialistického vývoje včetně analýzy vývoje KSČ a důsledků stalinismu v její politice, zvláště v poválečném období, protože by se tak přesvědčivě prokázala i pravá povaha soudobého režimu a jeho odpovědnost za marasmus společnosti, do něhož ji uvrhl v procesu normalizace. Ukázal by se také nikoli kontrarevoluční, ale revoluční charakter reformní politiky KSČ v době Pražského jara 1968. Soudobá moc se tváří, jako by společnost měla problémy účtování s minulostí za sebou a měla a mohla se plně věnovat současným úkolům. Proto i její přístup k 70.výročí vzniku ČSR je povrchní a úzce utilitární. Není nesen úsilím o pravdivé poznání, které by muselo - ve shodě s intencemi sovětské přestavby - navázat na vývoj v době Pražského jara 1968, násilně přerušovaný a zastavený. Bez přehodnocení vztahu k tomuto nejvýznamnějšímu období naší poválečné historie se nemůže rozvíjet pravdivé poznávání problémů soudobé společnosti, ani uskutečnit opravdová změna politiky moci, tak potřebná a stále tak nereálná.

Poznámka:

- 1/ Připomeňme si charakteristickou formulaci z té doby ve vztahu ke kritice Masarykovy ideologie: "Každý gram relativně pokrokového působení buržoasně demokratických iluzí byl nevyhnutelně doprovázen tunami dalších předsudků, dalším upevňováním a ožívováním těchto iluzí." - Čím dogmatictější a sektářštější formulace, tím se v té době jevila jako principiálnější a správnější z hlediska stalinové ideologie KSČ. V postulované jednotě pravdy a stranickosti, již se mělo vyznačovat společenskovední poznávání, pravda v té době vždy podléhala stranickosti, tj. úzce pojatým potřebám momentální stranické politiky. Jako doklad lze uvést knihu V.Krále: Dokumenty o protilidové a protisovětské činnosti T.G.Masaryka.

Jaroslav Kohout, Praha

Masarykovo Československo v odstupu 70 let. Idea a realita

Po Mnichovu i za poválečného rozkolu vítězné protifašistické koalice se mohlo zdát, že Masarykovo státnické dílo bylo efemerní historickou epizodou. Masarykův oslnivý osvoboditelský triumf nabýval příchuti historického omylu svého hlavního profesora, který dokázal těžít z nahodilé konstelace mocenských sil a dát jí působivý ideologický výklad, aniž se ohlížel na důsledky státoprávního rozdrobení Střední Evropy. Vítězství demokracie nad teokracií, jak to filosoficky formuloval, znělo jako podivínská formulka, která neobstála v konfrontaci s hitlerovskou agresivitou ani se stalinovským vyvracením základů, na nichž přes tisíc let spočívala morálně-právní stavba evropských států. Klást Masarykovu humanitu proti fanatismu moci, mravní nároky jednotlivce a malého národa proti bezohledným geopolitickým zájmům velmocí, to bylo v letech politické beznaděje přijímáno jako neplodné akademické deklamace.

Dnes se zdá, že po peripetiích studené války, dochází konečně uznání Rooseveltova konceptu celosvětové spolupráce, ať už států dávno etablovaných či teprve procitajících ku státní existenci, jen když nevyznávají totalitní ideologii. Nezbytnou podmínkou této konceptu bylo ovšem vzájemné porozumění obou hlavních vítězů, USA a SSSR. Jestliže ani v r. 1945, když se octla v pozici absolutní supervelmoci, nedokázala Amerika přimět svět k realizaci této ideje, jak v to mohla doufat Amerika Wilsoňova, dezavuoovaná vlastním Kongresem a sobectvím ostatních mocností, jak v to mohl věřit Masaryk? A přece jejich idea nebyla o nic horší než rooseveltovská, k níž se dnes vrátili nejvyšší představitelé sovětské a americké!

S renesancí rooseveltovské myšlenky zásadního konsensu v otázkách světové rovnováhy, mírového rozvoje a odzbrojení u dnešních supervelmocí nabývá na aktuálnosti také Masarykovo osvoboditelské dílo. A netýká se to pouze jeho teoretické

stránky, nýbrž zároveň i jeho významu praktického. Zalistu-
jeme-li v Masarykových státně politických spisech - v Nové
Evropě /1918/, Cestě demokracie, zahrnující prezidentské
projevy do r. 1923, a ve Světové revoluci /1925/, která
představuje jeho válečné paměti, poslední slovo jeho filoso-
fie dějin a jakousi politickou závěť-, najdeme argumenty,
jimž historický odstup a tragické osudy světa propůjčují
zvláštní působivost. Soudíme, že proti námitkám, jež byly po-
stupně proti Masarykově politice vzneseny, obsáhlo jeho poje-
tí natolik, že může být východiskem našeho dnešního politicko-
-filosofického uvažování i budoucí československé orientace.

Při první oficiální oslavě amerického státního svátku
v Praze dne 4.7.1919 odpověděl čs. prezident na projev prvního
amerického vyslance mj. toto: "...je tolik demokracií, kolik je
národů a kolik je států. Mně jsou nejbližší a já akceptuji
zásady demokracie americké... tyto zásady byly, jsou a vždycky
budou vedoucími zásadami politiky mé a mého života. Neboť
jsou našemu národu blízké; náš lid je přijímá za své a jimi
bude provždy spojen s Amerikou" /CD I, s. 155 n/. T. G. Masaryk
tu vyslovil své politické krédo mimořádně vřele a jednoznač-
ně, protože v publiku oslovoval také Američany čs. původu,
kteří bojovali jako dobrovolníci v našich legiích a stali se
tak zosobněním jednoty obou republik.

Víme přitom, že konstitučně se Masarykovo Československo
orientovalo na model francouzský, nikoli - v americký, a že
oficiální ideologií naší první republiky bylo francouzské
volnomyšlenkářství, nikoliv laické křesťanství jako v USA.
Také naše společenská struktura se přes jistou egalizaci
nadále podobala spíše tradičním společnostem evropským než
společnosti severoamerické a totéž platilo o našich politic-
kých stranách. K nějaké "amerikanizaci" Československa tedy
přes Masarykovu velkou autoritu prakticky nedošlo a prezident
se s tím loajálně smířil.

Co vlastně mínil svou "americkou" orientací, vyložil Masa-
ryk nejobširněji ve Světové revoluci, nejpregnantněji však v
Nové Evropě. Ta byla koncipována jako politický program čs.
odboje a byla určena pro potřeby válečné propagandy. Vznika-
la za dramatických okolností, na něž reagovala a jejichž pe-

čeť nese. První verze spisku byla napsána v Petrohradě v létě 1917, jež vyvrcholilo nezdařeným červencovým povstáním bolševiků proti Kerenského Prozatímní vládě; druhá, přepracovaná verze se zrodila v Petrohradě a v Moskvě během Říjnové revoluce a konečné znění v lednu 1918 v revolučním Kyjevě, hlavním městě právě ustavené nezávislé Ukrajinské republiky. Příručka vycházela od dubna 1918 na pokračování v Československém deníku, listu čs. legií na Rusi. Na Ukrajině šlo počátkem r. 1918 o bytí a nebytí padesátitisícového dobrovolného čs. vojska, které bylo právě prohlášeno za součást francouzské armády a kterému hrozilo obklíčení německými jednotkami. Němci tehdy úspěšně pronikali do vojensky bezmocného Ruska s úmyslem vynutit si na nezkonsolidované sovětské vládě separátní mír, což se jim počátkem března podařilo. Čs. vojsko se za Masarykova politického vedení probilo z německého obklíčení v krvavé bitvě u Bachmače a ustoupilo k Volze. Masaryk po záchraně armády mohl v březnu 1918 odejet přes Japonsko do Ameriky a dokončit tam vítězně politickou kampaň za čs. samostatnost. Ve Washingtonu též doplnil svou Novou Evropu o údaje z americké literatury a v Říjnu 1918 ji odevzdal do tisku v anglickém a francouzském překladu; poté vyšlo znění německé a r. 1920 v Praze 2. české vydání, z něhož citujeme.

Masaryk vychází v Nové Evropě z výroku císaře Viléma II., že v této válce stojí proti sobě idea pruská a americká, a dovozuje: "...německý císař s pangermány prohlašuje, že moc tvoří právo - Amerika s Lincolnem věří, že právo tvoří moc. Amerika vstoupila do války s demokratickým ideálem bojovat ne pro výboj, nýbrž pro princip" /ME, s. 52/. Tento hluboký rozdíl mezi tehdejšími protagonisty obou válčících táborů definuje Masaryk jako protiklad teokratického a demokratického pojetí státu. Prototypem státu teokratického bylo Masarykovi před válkou carské Rusko /srv. jeho dílo Rusko a Evropa/. Nyní, po pádu carismu, mu byly nositeli teokratického principu monarchické centrální mocnosti.

V teokratickém státě se privilegovaná oficiální církev odváděje vládě tím, že "posvěcuje" stát a jeho instituce. Politická moc církve bezvýhradně podporuje panovníka "z boží milosti", takže např. v Prusku dává luteránská církev králi a

císaři k dispozici v každé vesnici svého pastora jako duchovního žandarma /NE,s.80/. Naproti tomu Spojené státy založily politickou svobodu na svobodě náboženské /NE,s.50/, politický pluralismus na pluralismu náboženském a na odluce církví od státu. V takto pojeté demokracii, vycházející důsledně z nezadatelných práv jednotlivcových a nezneužívající církevních organizací k službě politické moci, je mravnost chápána jako láska k bližnímu, ne jako poslušnost vůči vládě. I takto nepoliticky, humanitně pojetá mravnost může být ovšem zdůvodněna absolutně, tj. sub specie aeternitatis /víme, že Masaryk sám ji takto chápal/, ale pak jde o posvěcení občanské pospolitosti ve státě "pravým, čistým, nepolitickým náboženstvím" /NE,s.81/.

Do této Masarykovy filosofie dějin, státu a světové války organicky zapadá jeho pojetí české reformace jako raného, sociálně sice nedotaženého a nakonec politicky poraženého, ale přesto prvního pokusu o zřízení moderního státu zajišťujícího každému člověku svobodu svědomí. Proto z naší reformace odvozuje Masaryk mravní nárok na obnovení české státní samostatnosti. Že tento stát musí být ustaven v historických hranicích a spojen se Slovenskem, to už dokládá také pragmaticky a přirozenoprávně - nový stát musí být hospodářsky životaschopný a strategicky hájitelný, Slováci nemohou být ponecháni v národnostním a sociálním područí Maďarů atd. Má-li být Československo napříště platným spojencem proti německému náporu na Francii /Alsasko-Lotrinsko/ a především proti pan-germánskému tlaku na východ /Polsko, Rusko/ a jihovýchod /směr Berlín-Bagdad/, nelze mu toto vybavení upírat. Silné Československo bude pak také spolehlivým partnerem malých národních států, které již existují nebo nově vzniknou v tomto evropském pásmu mezi Německem na jedné a Ruskem a Tureckem na druhé straně.

Nezbytným předpokladem toho všeho je rozbití Rakouska-Uherska. Toto soustátí, dualisticky reorganizované po osudné porážce u Sadové v r. 1856, stalo se - soudí Masaryk - vazalem bismarckovské Německé říše, třebaže Habsburkové po staletí zápasili o vedení německého světa a střední Evropy s pruskými Hohenzollerny. Z důvodů politicko-strategických, hospodář-

ských a mravních, ale také sociálně filosofických nemůže, podle Masarykova názoru, už nikdy dojít k emancipaci Rakouska od Německa. Proto odmítá stanovisko austrofilských kruhů v některých dohodových státech i doma, které by chtěly podunajskou říši zachovat. Masaryk v této souvislosti razil heslo strategické "aritmetiky", podle níž "sedm je méně než padesát". V případě pokusu Německa o nový výboj by totiž po rozpadu habsburské říše mohlo počítat nejvýš se sedmi milióny rakouských Němců, nikoli s padesáti milióny obyvatel celé monarchie /NE, s.123/.

Proti Masarykovi a prvnímu čs. odboji bývá namítáno, že přispěl k rozpadu středoevropského soustátí, které představovalo bariéru proti tureckému i germanizačnímu nebezpečí a též - podle původního názoru F. Palackého z r. 1848 - proti hrozbě imperialismu ruského. Nadto zabezpečovalo svým malým národům autonomní kulturní a hospodářský rozvoj, jak zdůrazňují někteří dnešní renomovaní spisovatelé /M. Kundera, Cz. Miłosz/. Avšak i ti, kdož nechtějí uznat Masarykův argument o závislosti Rakouska-Uherska na vilémovském Německu a o nerovnoprávném politickém postavení jeho neněmeckých a nemadřských národů, i ti, co se neztotožňují s Masarykovým hlediskem, že historie má být mravním soudem nad světem /NE, s.197/, nemohou nedat zapravdu jeho konstatování, že "ortelem smrti habsburské dynastie" byla odpověď prezidenta Wilsona z 18.10.1918 na manifest císaře Karla /SR, s.478/. Wilson po mnohaměsíčním marném čekání na odpověď opustil svých 14 lednových bodů, v nichž požadoval mj. autonomii všech v Rakousku-Uhersku žijících národů, a odkázal císaře na přímé jednání s Čs.národní radou v zahraničí jakožto s vládou vedoucí de facto válku proti centrálním mocenostem. Když pak došlo k rozpadu rakouško-uherské fronty proti Itálii, nezbylo císaři než požádat 27.10.1918 vítězné spojence o separátní mír, tedy kapitulovat. Rakousko-Uhersko bylo natolik u konce svých sil, že se prostřednictvím nově jmenovaného posledního ministerského předsedy, liberálního prof.Lammasche, už jen pokusilo navrhnout svým národům vyjednávání o úpravě vzájemných vztahů v rámci budoucí mírové konference. Nešlo

vlastně už o to, aby Češi v čele s Masarykem říši neopouštěli a nerozbíjeli, nýbrž aby jí ze všech sil pomohli z marasmu a postavili ji opět na nohy.

Masarykovi se v této souvislosti rovněž vytýká jeho výrok z prvního poselství revolučnímu Národnímu shromáždění z 22. 12. 1918, vyslovený den po návratu ze čtyřletého exilu a nepřímo určený fóru nadcházející mírové konference ve snaze podpořit státoprávní nárok na historické hranice: "Opakuju, my jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté. Máme plné právo na bohatství našeho území, nezbytného pro průmysl náš i Němců mezi námi. My nechceme a nemůžeme obětovat naše značné menšiny české v tak zvaném německém území. My jsme také přesvědčeni, že hospodářský prospěch odkazuje naše německé krajany k nám. Závisí na nich, aby se k nám postavili správně. Ať si vzpomenou, že r. 1861 spolu s námi žádali císaře, aby se dal korunovat na českého krále" /CD I., s. 20 n./. Nebylo to zajisté nejlepší možné pozvání k nové společné státní existenci, avšak Masarykovo stanovisko nebylo tak nečekané, uvážíme-li, že je pronesl nedávný psanec po vyčerpávajícím zápase na život a na smrt, a to v prostředí vybičovaných nacionalistických nálad a v reakci na stanovisko všech politických stran českých a moravských Němců, žádajících odtržení tzv. Deutschböhmen od českých zemí a připojení k nově vzniklé Rakouské republice. Zaznamenejme též, že hned následujícího dne, v střízlivé zprávě ministerské radě o průběhu odboje, není o uvedeném argumentu ani zmínky. Když pak večer navštívil v pražském německém divadle představení Beethovenova *Fidelia*, řekl prezident v odpovědi na uvítání: "I já doufám a přeji si, aby dnešní večer byl jen prologem... k velkému dramatu, jež bychom my a Němci společně naší vlasti mohli a směli sehrát" /CD I., s. 53/. Na pokus o znerovnoprávnění občanského postavení Němců v ČSR pohrozil demisí a záměr zmařil.

Masaryk si ovšem uvědomoval, že náš státní "budoucí osud bude zkušebním kamenem síly, opravdovosti a státnického rozhledu Spojenců" /NE, s. 178/. Mnoho také bude záležet na nás samých: "...měli jsme a máme právo na svůj stát, ale toho práva

si musíme hájit sami a samostatnosti musíme znovu dobýt a udržet vlastními silami...Měli jsme, máme a vždy budeme mít povinnost úsilné práce a obětivosti" /SR,s.451/. Jestliže první podmínka se nesplnila, druhá je naším trvalým úkolem.

I když se všeobecně uznává, že Masarykovo Československo bylo ostrovem demokracie a dodržování lidských práv v obklíčení států s autoritativními a posléze fašistickými režimy, přece se Masarykův výklad smyslu 1. světové války považuje za plod politického myšlení 19.století. Víme, že i při dílčí oprávněnosti Masarykovy kritiky "teokracie" a jeho obdivu k demokracii americké nepostihují Masarykovy politické spisy nejhlubší příčiny mravní a sociální krize moderního lidstva: těm byl Masaryk spíše práv ve svých nábožensko-filosofických studiích z přelomu století a v dílech sociologických /Sebevražda, Otázka sociální/. Nicméně jeho myslitelská poctivost vycházet z reality, byť sebenepříjemnější, a mravní odvaha čelit panujícím předsudkům stejně jako sobeckým zájmům vládnoucí menšiny zůstávají trvalou inspirací soudobému bádání. Je masarykovské nebát se jít za Masaryka. Soudíme, že v tomto smyslu je masarykovsky motivován např. článek Jana Patočky Osnova dějin, uveřejněný z německého rukopisu v časopise PARAF /č.6,1987,s.5-21/.

V meziválečném období došlo dle Patočky k tomu, že myšlenka emancipace národů i jednotlivců, jak ji nabídla světu Wilsonova Amerika /a - dodejme - jak ji vyznával Masaryk/, myšlenka demokracie vycházející z laického křesťanství, narážela v Evropě na sklerotizované tradiční společenské struktury, včetně tradičních hierarchizovaných církví. Nemohla zde proto být asimilována, ba působila naopak jako ferment rozkladu staletých společenských forem a hodnot. Místo ní se zejména u obou největších národů ve válce poražených - u Němců a Rusů - prosadilo nakonec zcela jiné, v podstatě biologicko-kolektivistické pojetí národa a státu, charakterizované mocí a instinktem, nikoliv osobním svědomím a rozumem. "Ze zvláštních důvodů nemohl být v Evropě vyřešen problém politické svobody: byl sice rozpoznán a uchopen jako úkol...; nechyběla ani ochota k nejzazším obětem; ale problém vzájemného uznání, problém politického partnerství nemohl být vyře-

šen, protože politická sféra nebyla oddělena od hospodářské a sociální jednání vyvolávalo problémy stále komplikovanější /l.c.,s.13, podtrženo mnou,J.K./.

Proto tedy - mluveno s Patočkou - došlo k sebezničení Evropy a evropská éra světových dějin byla vystřídána érou planetární /Masaryk by řekl s Dostojevským: érou všelidskou/. Rýsuje se však možnost, že toto nové období světové civilizace bude dědicem toho nejcennějšího, co ideově zplodila éra předchozí. Jedním z velkých, kteří ve jménu vyšší, obecnější civilizace významně přispěli k nepominutelnému odkazu historicky překonaného "evropského" civilizačního období, byl i náš prezident Osvoboditel. Jeho idea státu československého, vycházející ze svobody a mravní odpovědnosti jednotlivého občana vůči spoluobčanům a z nezadatelného práva každého národa na svébytnost při respektování svébytnosti národů ostatních, je živou výzvou našemu dnešku i zítřku.

Milan Machovec, Praha

Výklad k punktacím prohlášení Masarykovy společnosti k sedmdesátému výročí vzniku Československé republiky 28.října 1918

1. Ustavení Československé republiky 28.října 1918 nebylo svou povahou převratem sociálním či národnostním, ale bylo nejvýznamnějším aktem celé novodobé státnosti českého a slovenského národa. Způsobem odpovídajícím novověku tento akt dovršil prastaré zakladatelské dílo nitranských, velkomoravských a přemyslovských panovníků, dodatečně potvrzené a právně vyjádřené zejména Zlatou bulou sociální roku 1212. Tou byla zakotvena již existující suverenita Království českého, což pak bylo prohloubeno Zlatou bulou Karla IV. roku 1356.

Suverenita Království českého byla zachována i ve volném soustátí personální unie vládařů rodu Habsburského, což bylo vícekrát i právně potvrzeno, naposled i císařským reskriptem Františka Josefa I. roku 1870. Nicméně se vlivem centralistické politiky stávala tato suverenita vždy více formální a základní zájmy a práva slovanských národů byla v tomto soustátí vždy více omezována a utlačována. Přes mnohá skvělá díla kulturní patřil v 19.století český národ v Evropě

k národům druhořadým, nestátním, slovenskému národu pak šlo v téže době doslovně o holé přežití. Nikdy však neustal zápas našich národů a jeho čelných představitelů o obnovení životnosti, suverenity netoliko formální a všech občanských práv. Tento národně osvobozenecký zápas nabyl poprvé evropského dosahu slavným dopisem Františka Palackého německému Národnímu shromáždění ve Frankfurtu roku 1848, jakož i dále jím pro-sazovanou "ideou státu rakouského", podle které mělo být habsburské soustátí přetvořeno v dobrovolnou federaci demokraticky spravovaných rovnoprávných národů. Tento významný projekt však nikdy nebyl uskutečněn, soustátí se nestalo přirozeným domovem a ochranou malých podunajských národů, nýbrž naopak po válce roku 1866 se vždy více stávalo vazalem tehdejšího militaristického Německa.

Novodobá habsburská monarchie neuspokojila základní životní zájmy středoevropských slovanských národů, naopak zvyšovala tlak až po anexi Bosny a Hercegoviny. Mnohagenerační národně osvobozenecký zápas středoevropských slovanských národů měl být definitivně završen rozdrčením Srbska roku 1914, po hrdinném odporu však skončil obnovením polské jednoty, vytvořením Jugoslávie a Československa. Ustavení Československé republiky 28. října 1918 bylo tehdy výsledkem dlouhodobého zápasu, nejen výsledkem úvahy v okamžité politické konstelaci. Vznik republiky dovršil dějinný zápas českého a slovenského národa o vlastní plnohodnotnou státnost a suverenitu. Že tak bylo učiněno způsobem odpovídajícím nové době, nesené ideálem "vlády lidu, lidem a pro lid", nebylo ovšem již samozřejmostí, ale plodem postupného myšlenkového vývoje všech protagonistů onoho dějinného zápasu, především samotného Masaryka. Masarykova společnost se důsledně hlásí k realitě i mravnímu obsahu převratného 28. října 1918 a hodlá vědomí jejich významu oživit i v současnosti obou našich národů.

2. Sedmdesátiletí Československé republiky však dává příležitost zdůraznit nejen dějinný smysl a ideovou náplň 28. října 1918, nýbrž také kontinuitu tohoto sedmdesátiletého státu a jeho suverenity, které se český a slovenský národ a jeho volební představitelé nikdy nevzdali. Jako když čeští představitelé volili roku 1526 Ferdinanda I. českým králem, nevzdávali se tím ve prospěch jeho rodu suverenity českého království a zemí Koruny české, neučinili tak nikdy vůči nikomu ani představitelé Československé republiky žádnou zahraniční smlouvou s jinými suverenními státy. Pokud šlo o narušení Československé suverenity zvenší, lze diskutovat, do jaké míry na jeho

důsledky reagovali ti či oni českoslovenští představitelé lépe či hůře, ale nutno zdůraznit, že se představitelé Československa sami nikdy dosažené státní suverenity nevzdali.

Odmítáme proto běžné tvrzení, že republika ustavená 28. října 1918 "trvala jen dvacet let" a zdůrazňujeme kontinuitu naší státní suverenity. "Mnichovský diktát" roku 1938 byl právě jen diktátem zvenčí, přičemž se tehdy Československo sice dočasně podrobilo nenásilným způsobem jeho důsledkům, aby nemohlo být vyhlášováno za příčinu a rušitele evropského míru, ale nikdy nevyslovalo souhlas s principem tohoto diktátu. Okupace části a později celého československého území nebyla přijata lidem ani jeho ústavními činiteli k podobnému aktu jediné kompetentními, tj. parlamentem. Kontinuita republiky trvala a projevila se odbojem jak domácím, tak zahraničním v čele s jeho představiteli uznávanými českým a slovenským lidem i Spojenci. Tato kontinuita republiky byla posléze uznána i všemi ostatními státy, včetně obou dnešních německých států, jimiž byl mnichovský diktát prohlášen za neplatný od samého začátku. Odkaz 28. října 1918 neztratil tedy svou platnost ani tragickými událostmi let 1938-1939 ani veškerým následujícím politickým děním se všemi jeho různými zvraty.

Jakékoliv mezinárodní a spojenecké smlouvy mohou uzavírat toliko suverenní státy, aniž se jakýmkoliv spojeneckým závazkem vzdávají sebe méně této své suverenity. Suverenita kteréhokoliv státu nemůže být předmětem většinového hlasování zemí vůči tomuto státu spojeneckých. Došlo-li kdykoliv a kdekoliv k narušení tohoto principu, je nutno v zájmu skutečně dobrých vztahů mezi zeměmi a pro samu opravdovost spojení důsledky takových kroků trpělivě, ale důsledně napravit. Zápas o uchování míru je dnes již vzhledem k ničivosti dnešních zbraní ještě závažnější než před druhou světovou válkou. Ale opravdu trvalý mír je možný jen tam, kde vůči sobě stojí státy suverenní a národy vnitřně svobodné, zbavené traumatizujících zátěží vzájemných dějinných vztahů.

3. To, že v říjnu 1918 vůbec mohla být ustavena takto suverenní československá republika, bylo výsledkem snah a zápasů několika generací a jejich vedoucích pracovníků, v tom jmenovitě a především neúnavného a hluboce promyšleného burcovatelského a výchovného díla Františka Palackého. Bylo to však rovněž důsledkem hrdinného odboje českého a slovenského lidu proti Rakousku-Uhersku a Německu, jak se postupně prohluboval během první světové války, zejména statečnosti desítek tisíců československých legionářů z bojišť ve Francii, Itálii i Rusku,

před jejichž světlou památkou se při sedmdesátiletí republiky s úctou skláníme. Mezi čelnými osobnostmi tohoto vyvrcholení našeho národně-osvobozenického zápasu zůstanou navždy nezapomenutelné a nesmazatelné zásluhy mnohých, vedle Masaryka zejména generála Milana R. Štefánika a Dr. Edvarda Beneše, jejichž podíl na osvobození byl nesmírný. Zeela nesporně však největší podíl na vzniku Československé republiky měl Tomáš G. Masaryk. Jemu se především podařilo sjednotit všechny zprvu roztráštěné a ideově zmatené odbojové skupiny v jeden celek i dobyt věci osvobození postupně souhlas a uznání všech spojenec-kých národů původně orientovaných na porážku pouze samého Německa. Právem byl proto roku 1930 přijat zákon, že "Tomáš Masaryk zasloužil se o stát" a roku 1935 mu přiznán čestný titul "Prezident-Osvoboditel".

Masaryk zahájil práci v zahraničí proti Rakousku již v roce 1914, a to jednak pod vlivem sledovaného spontánního odporu lidu proti podpoře rakouských imperiálních snah, proti boji s ruskými a srbskými bratry, jednak pod vlivem získaných informací, že Vídeň hodlá války užít pro zesílení útlaku slovanských národů. Oficiálně odpověděl jménem našich národů boj habsburské moci a rakouskému tehdejšímu militarismu 6. července 1915. Projel Itálií, Švýcarskem, Francií, Anglií, Ruskem i Amerikou, všude s vždy větším úspěchem, ohlasem a uznáním. Na sklonku války se k jeho akci přihlásily vůbec všechny tehdejší české a slovenské politické směry a strany. Měl významný podíl i na obnovení Polska a na ustavení Jugoslávie. Touto svou činností za války i v poválečné době, když byl čtyřikrát zvolen prezidentem republiky, dobyl Československu nejen sympatie čelných kulturních a politických osobností celého světa, jako byli Thomas Mann, Džavaharlal Néhrú a ohromná řada dalších, ale tím i nepřímo napomohl, že i po mnichovské zradě a kataklýsmatech druhé světové války se nicméně obnovení suverenního státu českého a slovenského národa stalo pro svět již samozřejmostí.

Masarykovo místo v českých a slovenských dějinách je proto mimořádně významné a záslužné a nemůže být zpochybněno žádnými jinými skutečnostmi resp. obtížemi sociálními, národnostními aj., jež republika po dobu jeho prezidentství zajisté měla a nedořešila. Masarykova společnost bude proto usilovat všemi prostředky důstojnými Masarykovy památky, aby se do vědomí Československého lidu vrátila především plná informovanost o jeho životním díle, pravda nezastřená žádnými legendami ani antilegendami, protože již sám příklad jeho osobní statečnosti a společenské odpovědnosti poskytuje i dalším generacím nezastupitelné mravní hodnoty, kterých je právě v současnosti velmi

zapotřebí.

4. Sedmdesátiletí republiky však nutí k zamyšlení i nad otázkou, co z našich dnešních problémů, obtíží a bolestí, vyžadujících účinné řešení, může najít pomoc v Masarykově myslitelském a politickém díle. Žijeme v době, kdy se sice vlivem nebezpečí hrůz nukleární katastrofy rozšířily snahy o udržení míru, tj. o pouze nenásilné řešení všech sporných otázek na naší planetě, ale kdy se z řady příčin masově a hrozivě rozšířily různé tragické a zhoubné sklony, např. zneužívání vědy a techniky proti přírodě a tím i existenci lidského rodu, projevy apatie či naopak fanatismu a sektářské povýšenosti, excesy nacionálního a rasového šovinismu, neurotické a psychotické projevy, i u hmotně dobře zajištěné mládeže sklony k depresím a narkománii, masový alkoholismus a sexismus, což vše vyrůstá z pocitů frustrace, ze skutečné či domnělé opuštěnosti, z pocitů absurdity, nesmyslnosti života, marnosti a zvratnosti jakéhokoliv lidského úsilí, z převažující nadvlády hlouposti a arogance mocných atd.

Právě Masaryk se od počátku své veřejné činnosti orientoval nejen na běžný politický zápas o mocenskú a sociální změny, ale jako jeden z prvních v Evropě pronikavě a podmanivě upozorňoval na všechny zmíněné nebezpečné zápletky lidského života i toho, čemu říkal "nepolitická politika". Od počátku bojoval proti zneužití vědy skupinovými zájmy a krátkodobými cíli, upozorňoval na nedostatečnost a tragické důsledky orientace jen hmotářské či zase jen čistě intelektualistické, ukazoval psychické krize, deprese, alkoholismus a sexuální neodpovědnost jako klasické jevy právě tzv. "modernosti", burcoval pro důsledné řešení ženské otázky, pro ochranu dítěte a života. Hrozil se rozmachu apatie a lhostejnosti pod rouškou falešně pojaté tolerance a svobody jakožto svobody k lhostejnosti a společenské neangažovanosti. Je svědectvím jeho zcela mimořádné jasnozřivosti, že již jeho první velká práce, vydaná roku 1881 /1/, měla titul "Sebevražda jako masový projev moderní civilizace" a obsah, v němž se podrobné statistické doklady mísí s hlubokou, ba bytostnou osobní zne-pokojeností. Je však i svědectvím nedostatečnosti a jednostrannosti politické orientace onoho víc než století od podobných Masarykových prognóz, že jeho analýzy nejen dosud podržují svou platnost, ale že se kvantitativní údaje i hloubka krizových jevů ještě dalekosáhle zhoršily. Masarykovo dílo poskytuje nesčetné podněty pro řešení i dnešních bolestí a tragických stránek života.

Masaryk ukazoval celým svým dílem i osobním vystupováním, že pro řešení bolestí a hrůz současného společenského života

nestačí zaměření centrální pozornosti pouze na sociálně ekonomické otázky, i když věděl, že v pořadí bolestí tehdy byl sociální útlak a hlad problémem prvořadým. Ukazoval nicméně, že k řešení dokonce i hladu nestačí tzv. "politická politika", tj. problémy moci a sociálních změn. Zdůrazňoval, že nestačí ani jakákoliv demokratizace pojatá jen jako forma politického života a zvýšení podílu lidu na správě veřejných věcí. Pro opravdové řešení bolestí současné doby podle něho nutno demokracii zakotvit humanistickou úctou k životu a ke každé lidské bytosti jakožto čemusi absolutnímu, nerelativizovatelnému. Usiloval o život jako trpělivou "černou práci", ale pojatou z nadhledu cesty pravdy, z nadhledu čehosi převyšujícího jakékoliv zřetele individuální, skupinové či generační. Demokracie musí najít úctu k člověku i jiného přesvědčení a bojovat i za jeho plná občanská práva.

5. Masarykova společnost vítá demokratizační snahy kdekoli ve světě, zejména v časopojeneckých zemích a především u nás. Upozorňuje však, že hlavně u nás existuje již po mnoho generací sklon utopit jakoukoliv dobrou snahu ve formalismu a mluvení. Tím se, jak ukazoval Masaryk, cokoliv může změnit ve vlastní karikaturu. Masarykova společnost vidí proto své poslání ve snaze o poctivost a důslednost demokratizace. Je si vědoma, že jde o úkoly těžké, proto již svou povahou nutně dlouhodobé. Nežádá ukvapenost, ale postupující důslednost demokratizačních snah.

Masarykova společnost si je vědoma, že i demokratizačních snah je možno zneužít pro rozmanité úzce skupinové zájmy nebo i pro herostratovskou snahu o laciné dobytí slávy či popularity. Distancuje se proto od jakéhokoliv pseudoradikalismu, zejména od zneužití Masarykova jména a autority pro krátkodobé zřetele či nahodilou z vůli neodpovědných jedinců a skupin. Masarykova společnost ovšem také upozorňuje, že je nemenším nebezpečím, že správného principu odporu vůči pseudoradikalismu, demagogii resp. "mladické nerozváženosti" lze vždy snadno zneužít ve prospěch konzervatismu, bezmyšlenkovité setrvačnosti, "pořádku" podle představ byrokratů a centralistů a snahy utopit demokratizaci ve změnách jen formálních či v nekonečném mluvení o ní. Masarykův odkaz zavazuje ke klidné důstojnosti a maximální odpovědnosti, k trpělivosti a odvaze žít s úkoly rozvrženými třeba i na mnoho let, ale ovšem především zavazuje k společenské aktivitě a angažovanosti, z níž nadále nesmí být nikdo vylučován, kdo se chce demokratického spoluzití aktivně účastnit. Boj proti extrémismu skutečnému či domnělému nesmí krýt převažující pasivi-

tu, zbabělost, mravní dvojjazyčnost, nízkou osobní požívačnost a lenost, strach před rizikem z jakékoliv osobní angažovanosti, jak jej vždy probouzely a upevňovaly všechny epochy jednostranného centralismu a byrokratismu. Za domnělou bezvýchodnost současné situace se dnes skrývají jen darebáci, navyklí korupci a systematickému rozkradačství. V posledu tkví demokratizace v nejprostším masarykovském zdůraznění nebojácnosti a poctivosti.

I když si je Masarykova společnost vědoma, že situace je složitá, úkoly mnohostranné, takže nelze všeho dosáhnout naráz a je třeba i trpělivosti, považuje za nutné vyzvednout při této slavnostní vzpomínce na vznik demokratické republiky alespoň to v principu vůbec nejdůležitější, totiž že i když rostoucí účast lidu je velmi důležitá, centrální princip demokratizace v ní nicméně netkví. Základní princip demokracie, jehož dosažení jediné poskytuje záruku, že se nebude moci kdykoliv pouhou změnou ve vedení opět přejít k zvlí, jež zavinila utrpení a smrt tisíců a tisíců, tkví v ústavním zakotvení dělby moci. Všechny úřady a hodnosti musí být časově i věcně limitovány a zejména je nutno naprosto a důsledně od sebe oddělit a vzájemně nezávislými učinit moc soudní, moc zákonodárnou a moc výkonnou. Parlament musí opět s veškerou důsledností, soustavně a neúprosně kritizovat a kontrolovat vládu event. ji propouštět. Výkon soudcovské moci nesmí být ani v nejmenším předmětem postihu ze strany výkonné moci. Přestavba skončí v nesmyslnosti, pokud nezmizí "tajná diplomacie", pokud veškeré politické akty i nejvyšších státních orgánů nebudou každému průhledné, snadno kritizovatelné a pokud nebudou kontrolovány, přičemž tato kontrola nesmí být podkladem postihu. Masarykova společnost jako volné sdružení ctitelů a strážců Masarykova odkazu nebude sama bojovat o politickou moc. Tím spíše je její povinností upozornit na okolnosti pro úspěch demokratizačních snah zásadní.

6. Jestliže Masarykova společnost sympatizuje se všemi demokratizačními snahami a iniciativami doma i ve světě, jestliže by proto vítala jakékoliv projevy dobré vůle o nápravu alespoň největších křivd z období převahy byrokratického centralismu a protidemokratických represí, sama ovšem nemůže tyto stránky úkolů prosazovat a považovala by za nemasa-

rykovské vytyčit úkoly přednostně osobně. Masarykova společnost sama si bere pro nejbližší období za úkol jeden ze základních předpokladů, totiž aby samy Masarykovy životní zápasů a jejich ideový a mravní smysl byly znovu uvedeny do vědomí široké veřejnosti. Uvědomuje si, že mnohým se tento úkol může zdát příliš nenáročný, jiným naopak příliš náročný, neproveditelný, případně i nežádoucí. Masarykova společnost však je přesvědčena, že dokáže obhájit poctivost a užitečnost svých snah před každým myslivým a čestným člověkem.

Je si vědoma složitosti již i toho nejprostšího úkolu o samu rekonstrukci historické pravdy, tím spíše o její dějinné nazření skrze problémy doby více než sto let po vstupu Masaryka do veřejného života. To tím spíše proto, že Masaryk vedl za svého dlouhého života polemiky takřka ve všech oblastech veřejného a kulturního života a s představiteli téměř všech směrů. Měl konflikty nejen s představiteli tehdejší moci, ale i se všemi směry tehdejší české národní opozice, měl rozmanité zápasy s představiteli české historiografie i náboženských církví a mnohé jiné. Obnovovat tyto polemiky by dnes bylo začasť přímo nesmyslné a scestné, ale jejich znalost je bez výjimky užitečná a je jedním z předpokladů, prožívat i dnešní často značně odlišné zápasy na co nejvyšší úrovni. Protože Masaryk vedl zápasy takřka na všech tehdejších frontách, bylo by jistě nesmyslné přenést některou jeho polemiku pausalizujícím směrem na některý dnešní směr dnešního světa od katolicismu až po socialismus. Neméně nesprávné by však bylo roztrástit Masarykův odkaz na drobné připomínky všemi možnými směry, neboť Masaryk také dovedl vždy soustředit pozornost na problém v té či oné chvíli a souvislosti právě nejaktuálnější a nejbolestnější.

K Masarykovu odkazu patří koncentrovat hlavní úsilí na přítomnost a budoucnost, již proto nikoliv na jakékoliv nostalgické vzpomínky na minulost nebo na vnější symboly a připomínky minulosti. Jde o současnou životnost Masarykova díla, nikoliv o hojnost jeho jména, obrazů atd. Vnější symboly a péče o ně se nadto nejednou stávají lidem spíše náhražkou za nedostatečně plněné úkoly současnosti. Společnosti hlásící se k Masarykovi nemůže tedy přednostně jít o vnější symboly. Nicméně by považovala pro počátek za užitečné a za projev dobré vůle nových snah o demokratizaci, aby byly znovu vztyčeny Masarykovy pomníky aj., mimo jiné proto, že je ve zlobě proti naší národní suverenitě a demokracii kdysi odstraňovali nacističtí okupanti. Návrat těchto symbolů by byl nepatrným projevem naší vděčnosti zcela nepopíratelným historickým zásluhám Masarykovým, ovšem i Štefáníkovým

aj. Masarykův světlý odkaz ovšem zavazuje, aby se tak dělo s důstojným klidem, bez demagogie a ne na úkor symbolů jiných zasloužilých dějinných osobností, či událostí. Podobnými akty se zajisté nic nezmění na historických skutečnostech a Masarykovu podílu na nich, spíše se týkají našeho vědomí o nás samých, tj. zda jsme odhodláni třeba i za cenu obětí dostat se z nedůstojné ponižující apatie a zrát k nové slavné a pozitivě budoucnosti.

Jan Křen, Praha

Rehabilitace 28.října, jaká je a jaká by měla být

Pokud jde o dějiny vzniku Československa a I. republiky jsme v poslední době svědky podivuhodných veletočů. Po dvaceti letech zkreslování, zneuznávání a hlavně zamlčování se s 28.říjnem náhle "roztrhl pytel" - máme ho za státní svátek, stává se předmětem úplné záplavy článků, brožurek a knih, v novinách a televizi zase vidíme Masaryka, Štefánika a Beneše, mluví se o legionářích, a nejen jako o protivnících sovětské moci na Sibiři, Rudé právo zveřejní sentimentální reportáž o Rue Bonaparte, pařížském sídle Masarykovy České národní rady, s pokryteckou otázkou, proč že na tomto našem konzulátě není pamětní deska; možná že se dočkáme Masarykových ulic a pomníků /pokud nebyly zničeny/ a třeba i zpřístupnění jeho spisů.

Samozřejmě, že se tu klade mnoho otázek, počínaje tou, že ti, kdo teď svátek 28.října zavedli, byli u toho, když se před lety rušil a degradoval. Tato otázka, otázka po svědomí, po občanské a profesionální mravnosti se klade i u těch historiků, kteří nyní horlivě vystupují na veřejnosti, méně u těch, které různé zákazy dlouho a nespravedlivě tlačily do pozadí, ale o to více a naplno u těch, kteří po celých minulých dvaceti letech byli tak říkajíc ve flóru: co oni dělali proti tomu, co se dělo, jak to, že teď neztratí jediné sebekritické slovo, a jaký vztah mají ke své vědě, potvrzují-li svým bezostyšným veřejným převlékáním /u některých co pamatujeme již po čtvrté, a po každé bez koupání/ už beztak rozšířený

názor, že historiografie je jen bezcharakterní služkou politických konjunktur.

V široké veřejnosti působí však "nové pohledy" na 28. říjen uspokojení, lidé jsou rádi, že se veřejně začínají připomínat i ty stránky národní a státní tradice, na něž nikdy nepřestali být hrdi a jejichž znevažování bolestně nesli. A zanedbatelné není ani to, že se o vzniku republiky bude víc vědět, a to tím spíš, že v dnešní inflaci historie jsou i díla slušné úrovně, na nichž je vidět, že byla psána v dobré víře v dobrou věc, na kterou jejich tvůrci dlouho nemohli ani pomyslet.

Ale i tady se vtírají otázky, které se už tak často nekladou, protože k nim chybí kvalifikace; prostá znalost dějin a zejména jejich potlačovaných stránek neuvěřitelně poklesla. Ona "rehabilitace" 28. října, jejíž halas budí i zadostiučinění i kus štítivého odporu, probíhá totiž polovičatě - nic se nemění na tom, co je mravně nejhorší, totiž na neodbytně vnucovaném požadavku vděčnosti navenek. Povolen je také převážně jen jediný výběh, totiž pole nacionální, občas dokonce nacionalisticky sentimentální: Češi a Slováci víc než vrchovatě naplnili své národní aspirace, ale dál už se žádný problém nevidí. Co však v této "rehabilitaci" a "nových pohledech" zůstává zvláště v pozadí a o čem se v domě oběšencově mnoho nemluví, to jsou demokratické výsledky převratu z r. 1918: I. republika byla ve střední Evropě výjimečně pevným demokratickým režimem, o jehož svobodách, třebaže byly též omezené, nemá dnešní společnost pomalu už ani zdání anebo velmi zkreslené představy. Všimněte si charakteristického detailu v popularizačních podáních, jakými jsou třeba různé televizní inscenace na historická témata: na jedné straně stěží skrývané okouzlení "sladkým životem" tehdejších vládnoucích vrstev, který je ovšem předváděn hlavně ve své vulgárně konzumní podobě, na druhé straně pak doslovná obsese policejními intrikami, útlakem a policií vůbec - z politického života se často stává jen konfrontace s policií a četnictvem. Ke skutečnosti I. republiky to má daleko: vlastnosti její vládní třídy nelze omezit jen na lechtivé hmotné bohatství a mlčet třeba o podnikatelských a kulturních, dokon-

ce kriticky kulturních aktivitách; stejně tak je falešné vidět politický systém I. republiky jen prizmatem jakési všudypřítomné policie - na to byla z dnešního hlediska až směšně chudě vybavena. Líčení tohoto druhu jsou ve skutečnosti spíš zpětným projektem zkušeností, představ a reality, ve které žijí autoři - reality nových zbohatlíků a policejní hypertrofie.

Tyto pokřiveniny, které veřejnost, zvláště mladší, často ani dost nevnímá, mají také kořeny v dnešku a nedávné minulosti, v neposlední řadě i v tom, že vědecké bádání o I. republice ve státní vědě silně zaostalo. O tomto tristním stavu a jeho příčinách jsme se zatím také nic nedozvěděli. Mnozí nomenklатурní historikové a hlavně jejich nadřizení byrokraté si to nepřipouštějí a ani to připustit nechtějí. V oficiálním měsíčníku Nová mysl byla před nedávnem zveřejněna diskuse historiků nejnovějších dějin, která - třebaže v ní tu a tam zazněl kritický nebo aspoň kritičtější hlas - vyústila v poučení: v Sovětském svazu je sice velké přehodnocení dějin snad nezbytné, ale naše specifikum - specifika teď vůbec přicházejí do módy - spočívá v tom, že těch "bílých míst" není mnoho, takže postačí jen určité korektury, doplňky a jistý, nevelký posun hledisek a přestavba na tomto poli bude v pořádku. V nejlepším případě je to zaslepenost: jestliže se v nových sovětských historických analýzách hroutí falešný a scestný model stalinismu a brežněvismu, podle nichž se u nás - v zemi, která měla civilizované kulturní dělnictvo a rolnictvo a vůbec celou základní industrializaci dávno za sebou - řídila výstavba socialismu, pak se samozřejmě zpochybňují i její premisy. Z několika bílých fliček se stává obrovská bílá, vlastně spíš černá plocha, která stíní realitu posledních čtyřiceti let a její aktéry, počínaje třeba Gottwaldem, který se nepřestává oslavovat, ačkoli už jeho podíl na ostudných procesech 50.let ukazuje, že jde o osobnost víc než spornou. To všechno přirozeně vyžaduje i novou analýzu našich dějin se všemi potřebnými důsledky a předpoklady - pokud se ovšem nepředpokládá, že to moc dlouho nevydrží a že taková bolestná a riskantní operace nestojí pro tu chvíli za to.

Ale zpět ke vzniku republiky. Do souboru oslav 70. výročí Československa bylo zařazeno i odhalení pomníku B. Šmerala.

Ten si tato největší osobnost českého dělnického hnutí dávno zasloužila, ale dost žinantní je to právě v souvislosti s 28. říjnem: Šmeral byl přece nejotevřenějším a nejvyhlášenějším protivníkem státní samostatnosti, k jejímuž přijetí se jen těžko a velmi pozdě propracovával. Kdyby nebyly známy lhůty tvorby takových - jak říkají sochaři - panáků /rozhodnutí o něm padlo už dávno a ve zcela jiných kontextech/, mohl by se tento akt přivítat jako vhodný podnět k tomu, co v tom dnešním obratu k druhému buku chybí, anebo co se nahrazuje zbytečky kritických, ve skutečnosti starých dogmatických frází, totiž k zproblematizování někdejších dějů, které je nezbytné, nemá-li se historie stát pouhým souborem svátečních ozdob, třebaže se teď mezi ty tradiční rudé navěsí nové /vlastně staronové/, červenobílé.

Argumenty, které Šmeral uplatňoval proti Masarykově akci a proti státní samostatnosti vůbec nebyly jen oportunistické /jakkoli tento moment hrál v tehdejší Šmeralově postoji velkou roli/ a sdílely je v té či oné míře i jiné české politické složky, poněvíc ty, které měly k socialistům nejdál, totiž konzervativní a katolické. Svou vážnost si tyto argumenty zachovaly podnes. Ve hře velmocí malý stát nemůže být vskutku samostatný, bude z něho pouhý nárazník a nakonec oběť. Možná, že tyto názory teď čeká nová konjunktura, pokud ji už nemá. - V některých nekonformních kruzích konzervativního nebo radikálně katolického zaměření se šíří už nějakou dobu a jako reakce na oficiózní "rehabilitace" se asi rozšíří ještě víc. Lze předpokládat, že se tak nestane v podobě adorace ortodoxního marxisty a /aspoň zprvu/ neortodoxního komunisty Šmerala, ačkoli on je propracoval hlouběji a pronikavěji a kupodivu - při své měkké a jak sám řekl bačkorovité povaze, jež tak kalí jeho profil - i proboujel otevřeněji a odvážněji než kterýkoli z jeho současníků, ať už jde - abychom zůstali jen na poli programatickém - o Pekaře nebo o méně známého Golla, Fiedlera či Tobolku; obdobně propracovaná teorie konzervativní či katolická se bohužel v té době vyznačovala nepřítomností. Ti všichni nebo téměř všichni sdíleli také osud a vývoj Šmeralův, a sice v tom smyslu, že státní samostatnost nakonec akceptovali a stali se jejími - a vesměs opravdovými -

stoupenci. Názorům tohoto - řekl bych - schauerovského anebo pozitivistického druhu jsem věnoval kus práce a mohu snad s určitým oprávněním říci, že musí být považovány za vážnou, a nepominutelnou alternativu národní strategie, za kterou je ostatně uznal ve svých pamětech i Masaryk. V historii však velké štěstí neměly. Svou novou konjunkturu zažily totiž až při pádu československé samostatnosti, za II. republiky a na počátku Protektorátu, a tato doba jim vtiskla pečeť národního defétismu a mnohdy dokonce i fašizující ódium, jež jim ubírá na věrohodnosti a připravuje je o jejich pozitivní funkci - národní Kassandry.

Nedovedu si sice představit zdravý národ složený ze samých Kassander, ale národ bez Kassander zdravý není také. I v historické vědě musí být kus Kassandry a má-li plnit svou funkci v národním a intelektuálním životě, musí být kritická. Ani 28. říjen a I. republika v tom nemohou být výjimkou proto, že se s nimi už dlouho nezachází dobře. Přepřacování dějin, /Němci říkají Umdenken, a kmen tohoto slova, myšlení, je vhodným doplňkem českého termínu/ je dnes nutné víc než kdy jindy, ale jinak je to normální stav a měl by jím natrvalo zůstat - s novým odstupem a novými objevy se obraz minulosti nutně musí měnit. Před čím nás bůh chraň jsou zase nové konjunktury, zvláště jsou-li výnosné - u nás jich bylo už víc než dost.

Nemohu než opakovat, co jsem řekl při jiné podobné příležitosti: dějiny jsou stejně cenným národním statkem jakým je třeba - podobně poničená - česká krajina. Mějme o ně stejnou péči, nedejme se svést spektakulární popularitou povrchních senzací a účelových "nových pohledů", ať jsou jakékoli, dejme jim a historické vědě, co potřebuje jako sůl, totiž prostor pro vážné a svobodné bádání a diskusi. Výsledky nebudou sice instantní a rychle rozpustné, ale o to přínosnější. Jen tak se z rehabilitace ve významu vrácení a obnovení cti stane rehabilitace v tom nejvlastnějším smyslu - léčba směřující k opětovnému nabytí sil, ztracených nemocí nebo úrazem.

Josef Domaňský, Brno

Poznámky k dějinné podmíněnosti a přínosu české otázky
20. století

Žijeme sedmdesátý rok československé státnosti. Není pochyb, že vznik ČSR v roce 1918 byl výsledkem dějinných českých národních snah a existenční potřeby a nutnosti /vědomě pomíjím v této souvislosti slovenskou otázku, jako sice blízký, avšak současně historicky i "věcně" svébytná fenomén/. Stejně tak je ovšem mimo pochybnost, že byl podmíněn jedinečnou situací světové válečné krize, válečné porážky císařského Německa, rozpadu rakousko-uherské monarchie, ruských revolucí a vítězství Dohody.

V uvedených dvou faktorech je obsažena síla a naděje, i slabost, labilita a podmíněnost československé státnosti, přičemž druhý faktor napomáhal - a napomáhá - zastírat, znejasňovat a potlačovat vnitřní, dějinný obsah a smysl české otázky, a jednostranně předimenzovávat fenomén politiky a jeho mocenskou interpretaci.

Vznik a existence ČSR jsou spojovány s myšlenkou T.G. Masaryka o potřebě padesáti let, nutných k tomu, aby se československá státnost stala faktem kořenného vědomí a vůle československé společnosti a subjektem mezinárodní politiky a vztahů, respektovaným jako životaschopný a pro "svět" potřebný suverén.

Nazíráno kvantitativně bylo by možné spokojit se konstatacím, že Masarykův časový "limit" byl už dávno dosažen. Podobné zjištění by však bylo dějinně bezobsažné, mimo jiné i proto, že přehlíží skutečnost, že v průběhu uplynulých sedmdesáti let byla československá státnost dvakrát dějinně existenčně zpochybněna, a navíc by odporovalo Masarykovu obsahovému vymezení předpokládaných padesáti let.

x x x

Podstatu existenční situace československého státu určuje rozpor: potvrzení dějinné oprávněnosti jeho vzniku a jeho životaschopnosti na straně jedné, amocenská nesamozřejmost

jeho existence na straně druhé. Oba faktory působí -souzní, odporují si i vylučují se - po celých sedmdesát let.

Oprávněnost vzniku a životaschopnost československé státnosti jsou dány dějinným smyslem /úlohou a hodnotou/ české /a slovenské/ národní otázky jako způsobu a podmínky lidské a občanské individuální a společenské seberealizace historického společenství, jeho členů a tvůrců, jisté duchovní, kulturní, mravní, sociální, vzdělanostní, vědecké, mentální a hospodářské úrovně. V tomto smyslu se stala česká československá státnost /jiným fenoménem je slovenská československá státnost/, státní suverenita dějinnou i věcnou podmínkou dovršení a završení individuální i společenské identity občanství jako konkrétní formy suverenního, svobodného a zodpovědného lidství, projevem a potvrzením jejich existence.

Česká "národní" politika, inspirovaná masarykovským pojetím a filosofií české otázky, směřovala k dosažení shody dějinně národních existenčních kvalit s determinantami politicko-mocenskými. V tom je jádro a podstata masarykovského chápání světové války jako vstupní kapitoly světové národní revoluce, řešící organicky také rozvoj demokracie, a otázku sociální, a jeho vnitřní a zahraniční politiky. V tom je smysl a podstata Benešovy filosofie, ideologie i politiky kontinuity, hájené a prosazované v letech 1939-1948, zahrnující symbiozu národního a demokratického faktoru a dovádějící prvek sociální k ideji, programu a praxi socializující demokracie, jako organicky, historicky adekvátního reflektování světa a smyslu a podmíněnosti národní existence, jejímž nutným atributem na daném stupni civilizačního vývoje je státnost, státní svébytnost, suverenita, zodpovědnost a právo.

x x x

Český národ v existenčním směřování, úsilí a zápase o lidskou a společenskou suverenitu všech členů i celku společenství, o svou identitu vnitřní i vůči světu prokázal vůli, odhodlání, intelekt, pracovitost, takt, trpělivost i statečnost. A především schopnost rozvíjet ve všech oblastech pozitivní, smysluplnou aktivitu, zajišťující plnohodnotnou

občanskou, samosprávnou, duchovní, kulturní, mravní i hospodářskou, vzdělanostní a vědeckou celost svébytného národního života - jako podmínku a následně nutnost státní svébytnosti a suverenity, jako obsah a smysl své státnosti.

Schopnost, vůli i odvahu jako atributy zápasu o existenci i jako atributy národní existence dosvědčil a prokázal český národ nejen tím, čemu jsme zvykli říkat národní obrození, ale i - a v jistém osudově závažném smyslu především - vytvořením československého státu "rozchodem" s Rakousko-Uherskem a vstupem do života světového společenství jako subjekt. Jako suverén, který důsledně sledoval symbiozu historické existenční smysluplnosti národního státního života a politickomocenských determinant, jejíž základnu viděl a hledal v demokracii. V demokracii, která si v plném rozsahu uvědomuje, že právo na život svobodných a rovných možností zahrnuje i ekonomicko-sociální oblast.

Schopnost, vůli i odvahu žít svůj život prokázal český národ demokratickým odmítnutím fašismu a šovinizujícího nacionalismu v letech 1918-1938, připraveností k brannému odporu v r.1938, věrností "sobě" a podílem na světovém válečném, politickém a mravním boji se světovou reakcí v letech 1939-1945. K dějinným existenčním aktům českého národa, jeho vůle a odvahy patří i vstup na cestu socializující demokracie, stejně jako rozchod s německou menšinou, na základě zkušenosti s jejím chováním a s politikou Německa ve 20.století, v letech 1945-1948.

Patří k nim schopnost překonat iluze jednorázového a konečného vyřešení dějinných existenčních otázek, stejně jako politických, sociálních, kulturních, hospodářských a dalších otázek všedního dne, obraz fatální reakčnosti a viny buržoazie, frustraci Mnichova i euforii vítězství nad fašistickým Německem, legendy i iluze vnějších jistot a zrad.

Patří k nim odvaha kritické sebereflexe, návratu a opětného vykročení na cestu jednoty různosti, celosti národních, demokratických a socialistických hodnot jako existenčního smyslu a kontinuity našich dějin, národního vědomí, jako způsobu a podmínky národní identity a svébytnosti, jako obsahu, smyslu a úlohy československého státu, československé státnosti, v 60. letech, vrcholící v roce 1968 reformou a obhajou-

bou československé identity, suverenity a specifické cesty vývoje proti ozbrojené síle cizí intervence, proti cizí a "domácí" regresi v Srpnu a v "přednormalizačních" měsících 1968/1969.

x x x

Existenční dějinná schopnost, vůle i odvaha českého společenství, českého národa prošla a prochází zpochybněním. Spolu se smysluplností jeho národní a státní existence, jeho dějinných "uzlových" činů, jeho kritérií životních a dějinných hodnot. Základním zdrojem pocitu, vědomí, názoru zpochybnění je "nadvláda politiky", je podlehnutí myšlení životnímu slohu priority a monopolu politiky. "Věcnou" příčinou je duchovní svět, traumatizovaný a frustrovaný zátěží Mnichova, Srpna, normalizace, zasahující - v různé formě a intenzitě - všechny vrstvy a generace společenství, kvalitu občanství a lidství všech jedinců i kolektivit.

Zvláštní úlohu v této traumatizaci a frustraci má - a současně zvláštní formou této traumatizace a frustrace je - "filosofie", myšlení, politika a jednání "normalizace" a "normalizátorů", a to jako negace smyslu národní české - a v konkrétní podobě i slovenské - identity a suverenity, nejen v úzce politickém, ale i - a především - v dějinném existenčním rozměru a kvalitě. V tomto smyslu je filosofie, ideologie a politika normalizace dějinným "anachronismem", tkvícím svými kořeny v ne-národním a anti-národním, v ne-demokratickém, a anti-demokratickém chápání duchovní univerzality a sociální rovnosti, jak je - přes hlubokou a v mnoha směrech přímo antagonistickou rozdílnost - představují nepolitická /stavovská/ společnost, katolicismus, a jednorozměrně a jednosměrně orientovaný proud "internacionalismu", "hegemonie = diktatura proletariátu" v I., II. a III. internacionále, v KSČ. Proud, jehož rubovou stranou je šovinismus a sociální demagogie, respektive jejich potence.

Traumatem a frustrací jsou poznamenány i přístupy jiné provenience. Pro srovnatelnost vybírám z oblasti "politiky". Zpochybňování dějinného smyslu zániku Rakouska-Uherska a vzniku ČSR ve společenských vrstvách a kruzích, spjatých s

realizací tohoto resp. těchto aktů, je umocňováno rokem 1938, zobrazovaným nejen jako důsledek zrady, ale i zbabělosti a kapitulantství národa. Obrazem, který vymazává paměť, vědomí i zkušenost účastníků, i odkaz národního vzepětí odvahy sebeobětování milionů následujícím generacím. Odkaz, který - v souladu s tepem srdce i krve českého lidu r. 1938 - vyslovili jeho básníci. Nejen kdo tehdy nevzkřikl slova odvahy tváří v tvář nepříteli, ale i ten, kdo je nepochopí či dokonce jim nevěří nebo je zlehčuje, "nepozná, čím je mu zem, ta jeho zem, neporozumí mravní pravdě vědomí a svědomí výpovědi:

"Jenom z úst nevypuště,
že jsem se bál.
Patroni čeští,
stál jsem tam ? Stál!",

posílené hrdstí

"Takový nástup se už neuvidí,
o tom si budou věky vykládat."

Frustrací, případně třídní slepou záští jsou poznamenány soudy, vidící dr. E. Beneše jen jako politika porážky Mnichova a Února, a přehlížející jej jako spolutvůrce a realizátora českého dějinně existenčního programu, jako bojovníka za jeho kontinuální pokračování.

Frustrací jsou zatíženy přístupy, které negují odsun Němců a spcjují jej s absolutizací všech následných českých "hříchů". Z kritického historického nadhledu tak mizí důležité nosné faktory: nejen historické podmínky, z nichž se zrodila myšlenka i mravní vědomí práva odsunout Němce z území českého státu, ale i odvaha tak učinit. Mizí odsun jako memento, které má obecnou platnost. Odsun jako "dějinný trest" za neschopnost a nevěli domácích i zahraničních Němců uznat a respektovat právo českého národa na suverenní národní život /včetně státního/ a z něj odvozovat chování v československém státě a k československému státu na straně jedné, a jako projev vůle a odhodlání chránit a realizovat národní existenci, vývoj a suverenitu i za cenu staletého soužívání češství a němectví v českém státě, v existenčním prostoru českého národa, i za cenu vytváření nové české identity.

Právě v těchto kvalitách odsunu tkví kontinuita s národním obrozením, sléty 1914 - 1918, i s 60. léty, s rokem 1968, s odporem proti Srpmu, s odmítnutím normalizace. Právě v těchto kvalitách odsunu je výstraha i poučení pro řešení národní otázky v nejedné zemi dnešního světa.

x x x

Sedmdesát let československé státnosti je výzvou k návratu ke kořenům naší národní existence: k národní sebejistotě, sebe-vědomí a sebedůvěře, založenými na vědomí dějinné humanitní, civilizační úlohy národní otázky, její spjatosti, vzájemné podmíněnosti se socializující a socialistickou demokracií jako dnešní a zítřejší formou pluralismu a jednoty českého a slovenského národa, československé společnosti, státnosti a státu. Jako základu a základny našeho svébytného kooperujícího vztahu k okolnímu světu, našeho místa v "pluralitním" jednotném světě.

František Šamalík, Praha

Dějinné zdroje československé humanitní demokracie

Dva momenty našich moderních dějin se staly obzvlášť sporné: "jazykové obrození" a koncepce "malého národa". Z hlediska češství bylo však jazykové obrození prostou nutností /jeho alternativou byla pokračující asimilace vyspělým němectvím/ a "malost národa" daností; tím výraznější, čím zřetelněji postupovala národnostně státní integrace. Samy o sobě nejsou tedy tyto momenty sporné, znejistění sem vnáší pseudohistorismus, živěný těžkými ranami, které postihly společný stát Čechů a Slováků. Sporné je ovšem to, jak se česká společnost /omezím se na ni/ vyrovnávala s důsledky oněch momentů.

Faktická degradace české státnosti /v etnickém i politickém smyslu/ vyloučila, aby se češství regenerovalo silou vyšších tříd a národních institucí. Jungmannovský "jazykový program" cílil k vysoké kultuře a vzdělané společnosti, ale jeho sociální základna byla rolnicko-plebejská, která se ještě ne-

uvědomila jako "třetí stav", jako negace "starého režimu". Odkaz josefinství a Velké revoluce byl zatlačen napoleonskou agresí, antinapoleonskými "národními" válkami a romantickou protiosvícenskou reakcí. Dolehla k nám oslabeně, ale měla - v kombinaci s restaurací "starého režimu" - dost síly k tomu, aby oddělila ideu národní individuality a svobody od svobody člověka a občana. Živé vědomí universální svobody /Bolzano/ bylo izolované, nemohlo se významněji zmocnit skutečnosti.

V těchto snížených sociálních a folklórních polohách si národní idea nemohla udržet původní "čistotu", tj. organický vztah k všelidskosti. Šíření národního uvědomění bylo zároveň šířením nacionálních mýtů, předsudků, sebepřeceňování... S rostoucí vzdáleností od intelektuálních ohnisek ztrácela národní idea pozitivní obsah, poklesávala k negaci "cizího", k sebeuspokojené uzavřenosti. Neměla dost síly, aby ukázňovala partikularismy a privatismy vědomím odpovědnosti k národu. Láska k vlasti - říká Rousseau - by neměla vyvolávat lásku ke špatnému, hloupému. Ve velkém společenství - zvláště takovém, které se uvědomuje vůči jinému - je to ovšem neodvratné. Všechny nové síly vstupující na dějinnou scénu procházejí kultivujícím procesem, v němž se zbavují předsudečných jednostranností, osvojených v časech antagonismu. Ty, které nejsou s to překročit svůj egoistní horizont, které zvětňují moment boje a nadřazenost odvozenou ze svého vítězství, které i svou intelektuální nadstavbu donutí ke službě tomuto zvěcnění, ustrnou v privilegovaném korporativismu, překážejícím demokratickému vyrovnání a smíření.

Obě tyto tendence spolu soupeří v našich moderních dějinách až dodnes. Dlouhodobý stav boje, zahájený obrozením, aktualizoval vždy znovu politický význam "nesmiřitelného nacionalismu" /později: "třídní nesmiřitelnosti"/, nacionalismu, který po 28. říjnu 1918 snadno přerůstal v triumfující nadřazenost. Se znacionalizovanou masou se v těchto situacích zacházelo jako s "přírodní silou". Tato linie - máme-li na mysli uvědomělou orientaci - byla však margiální, třebaže si některými "přínými akcemi" ve vypjatých hodinách vynutila pozornost přesahující její každodenní vliv. Lidová základna obrození se zá-

měnně označuje jako demokratická, ale dlouho nebyla víc než "látkou" demokracie. Kdyby se tyto "demokratické síly" volně projevíly, manifestovaly by celý balast nahromaděných předsudků, egoismů, partikularismů, archaických sociálních a duchovních závislostí, prostě celou tíhu předdemokratických nálad a postojů. Dějinným úkolem bylo přetvořit tuto "přírodní demokratičnost", v níž by elementárnost bytí, měnlivých potřeb a nálad dominovala nad racionálním, kultivovaným souborem národních potřeb, v uvědomělý demokratismus, jehož jádrem je úcta k nezadatelným právům člověka, občana, národa...

Proto už od počátku bylo obrození pedagogickým procesem /kontinuitou osvícenské ofenzívy/, zahajujícím stále širší vrstvy a zabírajícím nové a nové oblasti v závislosti na politické situaci a vnějších podnětech. Nebyla to jen národní propaganda, s ní a v ní se rozvíjela pedagogika práce, podnikavosti, technických dovedností, poctivosti, spolehlivosti, sociální solidaritě, pedagogika či etika "akumulace kapitálu", zavrhuje lehkomyšlný život "flamendra" za telefovaným věkovým limitem... Utvářelo se duchovní a morální klima velké normativní síly, jaké budoucí buržoazie nebude s to frontálně napadnout. Růda probezohledný ekonomický liberalismus byla obsazena dřív než se vytvořil. Německé iniciativy - školské, industriální, politické - byly v míře možností využity, slovanská ideologie nepodněcovala konzervativní anti-industrialismus, naopak: industrialismus byl zasazen do kulturního vzoru, který měl být osvojen. Touto tendencí to byl tedy moderním vlivům otevřený vzor a součinností německých podnětů a českých vstřícných reakcí se české země zřetelně odlišily širokou vzdělaností a racionálnější pracovitostí od ostatních Slovanů, s nimiž se poutaly ideově politicky. Palackého tezi o stýkání a potýkání se českého živlu se živlem římsko-germánským býval v bojovém zápalu připisován jednoznačně nacionalistický záměr, ale nezaujatý pohled v něm najde především tento opis kulturních kontaktů, jejich forem a dynamizujících důsledků. Byla to teze o "otvírání" kultur a až podřízeně se projevuje Palackého "etnické uzaví-

rání: tam, kde zdroje moderní svobody /liberalismu/ hledá v praslovanské "demokracii". V Polsku obdobnou retrospektivností zdůvodnil domácí zdroje demokratismu Lellewel - proti argumentům domácích tradicionalistů a konzervativců o jeho "cizosti". Palacký svou dějinnou sondou do časů domnělé praslovanské demokracie čelil v první řadě německému hegemonismu.

Jeho "uzavírání" bylo polemické, nikoli orgánické, nečelilo liberalismu a filosofii svobody, ale udomácněvalo se. V intencích Dobrovského - při všech svých omezeních - vztáhl na obrození univerzální kritéria pravdy, dobra a krásy. Umocnil obrozenecký pedagogický proud historickou dimenzí - tezí o převaze síly ducha nad silou zbraní, odvozenou z triumfů a úpadku české reformace. Znamenalo to zároveň loučení s kultem ruské síly, jenž byl jednou ze složek raného slovanství, bezelstně naivního. Palackým a Havlíčkem ztvrzená svébytnost češství proměňovala žádoucí schopnost ruské síly integrovat Slovanstvo z naděje v obavu. Proti rozpínavosti pangermanismu i panslavismu hledal Palacký útočiště v Rakousku, a touto jeho ochrannou funkcí zdůvodnil jeho dějinné poslání. Tímto předpokladem osudovosti vzájemné loajálnosti, již bylo třeba teprve vytvořit, unikal z dosahu expandující "vůle k moci", ale problému "malosti" nemohl ani v ochranné zóně Rakouska uniknout. Důraz na duchovní a morální sílu, jímž Palacký zmáhal "malost", se z pozic "vůle k moci" jeví jako ctnost z nouze a Palacký má ostatně formulaci, blízkou utilitarismu, kdy říká, že kdyby nás bylo x milionů, projevílo by se to i v naší politické orientaci. Ta však umlká před jeho programem národní pedagogiky, sociálně ovšem ohraničené jeho liberalismem. Havlíčkova "revoluce hlav a srdcí" byla pojata a realizována demokratičtěji.

"Malost" znásobená prohloubením intelektuálních a morálních kvalit, vyústujících v pevnější vědomí lidské, občanské a národní důstojnosti, nekapituluje před mocenskou převahou. Neboť duchovní síla ovládaných je schopna nést a předávat vědomí odpovědnosti, udržovat odolnou "dlouhou vůli". V momentech krize - rozhodnou byla 1. světová válka - se tato vnitřní energie uvolní a platí víc než všechny vstřícné akty jiných: právo na seběrčení naplňuje živoucí národ. Takové výsledky jsou

však vždycky vzdálené, zatímco průbojná síla je všudypřítomná. Povzbuzuje představu o nezničitelnosti práva a morálky síly a silných.

Palackého projekt duchovní síly harmonoval s právním nárokem na českou autonomii /historické státní právo/; pojem "práva", totožný s pojmem spravedlnosti - přes výkyvy, rezignace, přirozeno-právní doplňky atd. - pevně srostl s českým národním vědomím, Tato morálka a politika zákonnosti odsouvala násilí, revoluci jako poslední prostředek, použitelný s morálním oprávněním pouze tehdy, selžou-li průkazně zákoné prostředky. Podněcovala tedy i nadměrnou kompromisnost a oportunitu, ale tyto poklesy se vyrovnávaly z živého duchovního základu, i pak radikálnějším pojetím národního programu mladočeskou frakcí národní strany. Nakonec se rozdvojila, začal proces stranické "pluralizace", ale nikdo nemohl vyskočit z mocensko-sociálních reálií. Palackého koncepce byla projekcí stavu, mentality a možností české společnosti, odrážela absenci vrstev, k jejichž sociální roli patří heroismus, velkorysé a riskantní "grynderství". Odpovídá tomu slabost krajních křídel /krajních v taktických postupech, strategických cílech, v ideologii/, táhnoucí se českými dějinami. Slabost radikální demokracie, konzervatismu, heroizující pravice...

Proměří-li se tyto poměry revolučním schematem odvozeným ze sociálně polaritního prostředí, v němž se legalisticko-reformní liberalismus jeví oběma krajnostem jako "bezzásadovost", vznikne trapná karikatura všech aktérů, progresivních i "regresivních". Slabost "krajností" není ovšem jen kladem, už proto ne, že byla plodem nerozvinuté sociální struktury. Obsahují nebo svou existencí upozorňují na nějaký "nutný prvek", který bez sociální konfrontace není rozpoznán ve vší naléhavosti: "střed", rozlévající se do velké šíře, se nemůže náležitě zpevnit, zintegrovat, má tendenci k superpluralismu. Bez potřebné sociální základny zůstávají "krajnosti" literaturou, pokud jim nevyjde vstříc proměna politické situace. Ta je může oprávnit /jako válka oprávnila naše "katastrofisty"/, ale taková změna je i

signálem k všeobecné přeorientaci. Masaryk, který byl a zůstal terčem kritiky pravicových heroistů, zahájil revoluční akci, v níž zužitkoval i svou předchozí orientaci, Jeho koncepce byla komplexnější. Opírala se o nezníitelnou - v dějinné perspektivě - touhu člověka po svobodě a spravedlnosti! Kult této touhy je bohatší než heroický kult síly, který nakonec akt převahy ztotožňuje s aktem práva, spravedlnosti, s normou etiky. Kult síly destruuje politickou a morální představitivost, není s to docenit rezistenční potence obsažené v duchovním a mravním světě člověka, není s to nastolit demokratický a spravedlivý řád.

Emanuel Moravec je typickým příkladem takového přecenění možnosti síly: to, co tvořilo obrannou sílu národa, pojal v tomto zmatení jako překážku zrealnění národního myšlení. Duchovní člověk se mylí jinak. Může přecenit intelektuální a morální kvality národa, poplést si Krista s Antikristem, ale jeho omyly jsou - proti omylům kultu síly - perspektivnější, konstruktivnější. Palackého koncepce duchovní velikosti "malého národa" /a obdobné projekty probouzené měnicí se strukturou evropského politického uspořádání/ nyní stále více souzní s vizí solidárního, nenásilného světového společenství.

Když po zmaru nadějí na česko-rakouské vyrovnání /trialismus/ vyprahl Palackého národně pedagogický program v proměnlivých a neúčinných postupech české politiky vůči Vídni a českým Němcům, Masaryk jako příčinu této krize určil právě opuštění Palackého programu. Oživil jeho nosné prvky a přenesl je do širšího sociálního prostoru. Sahrál klíčovou roli v obratu od liberalismu, omezeného na "aktivní" /elitní/ složky společnosti, k sociálně laděnému demokratismu. Mladočeši, kteří sociálně reprezentovali nástup buržoazního demokratismu, byli ještě příliš v zajetí korporativní mentality, než aby byli s to vyjádřit a uplatnit jeho univerzálnost, jeho mentální, intelektuální a morální předpoklady. Hádanku "české otázky" Masaryk rozřešil jako otázku náboženskou a sociální: národní tak ztotožnil s všelidským a z tohoto zorného úhlu soudil české mýty a předsudky. Dal "národnímu" novou dimenzi, novou normu otevřenosti vůči

světu, do níž se právoplatně vešla i "nenárodní" sociální demokracie. Mladočeši jí čelili "národním dělnictvem", Masaryk jí přiváděl k národní práci.

Koncipoval ji jako "nepolitickou politiku", založenou na "drobné práci", jež ve svém souhrnu - vahou své duchovní inspirace - je prací sub specie aeternitatis. Masarykova důvěra v duchovní potence člověka byla v jednotě s jeho úsilím o všeobšahlou intelektuální a morální reformu! Zahrnula celou škálu civilizace a potřeb moderního člověka, proto vzdálené vize a velké věci nezanedbávala blízké a malé. Stejně jako ruští liberálové /například Turgeněv/ by poradil těm, kteří nemyté a nečesané Rusi očkovali revoluční instinkt, aby ji nejdřív navykli hygieně.

Zintenzivnění národního života je tu rovnocenné tvorbě osobnosti, intelektuálně a morálně autonomní. Především však tvorbě národních intelektuálů. Tady byl hlavním zlem "liberalismus", tj. vlažnost, neopravdovost, nevyhraněnost, polovzdělanost... Masarykův model intelektuála předpokládá jednotu a součinnost vzdělanosti a svědomí a odpovědnost k jenomu i druhému. Vůči národnímu a stranickému zastupuje univerzální pravdu a univerzální hodnoty. Tím byl určen Masarykův osud: na všech stranách proti němu vystávali odpůrci a nepřátelé, ale za zástěnou tohoto pokřiku docházelo k pozvolné asimilaci jeho idejí /i on se ovšem od nich učil/.

Jakmile se u nás začal usazovat stalinismus, stával se celý Masarykův odkaz jeho neúprosným soudcem. A jestliže se ještě selektivně mluvilo o jeho "progresivnosti" /např. pokud jde o rukopisný boj apod./, muselo se zapomenout na to, že Masaryk tato "svá" vítězství považoval i za vítězství "porazených". Neboť jeho táborem nebyla strana, nýbrž pravda a dobro. Nyní, kdy se od Caesara pomalu vracíme k Ježíši, tj. od diktátorství k demokracii, od nadvlády strany-státu k nadvládě člověka a lidskosti, vrací se se znásobenou naléhavostí i nutnost obrody vzdělanosti a svědomí...

Jaroslav Mezník, Brno

Odpovědnost k dějinám, odpovědnost před dějinami

Zamýšlet se nad moderními českými dějinami není pro příslušníka českého národa věcí lehkou, zvláště v případě, že se jeho pozornost koncentruje na události, jejichž výročí si letos připomínáme. Mnohé je ještě živé, mnohé je bolestné. Jistě, zřízení samostatné republiky v roce 1918 bylo přijato naprostou většinou Čechů s nadšením, ale to je výjimka. Ostatní výročí /1938, 1948, 1968/ již radostná nejsou, i když průběh událostí z let 1938 a 1968 měl nepochybně i pozitivní rysy. Musím se však přiznat k jednomu: čtu-li, co se o těchto letech píše, nepřepadá mne smutek jen z toho, co se tehdy událo, ale také z toho, jak se někdy o nich píše.

Nemohu se zbavit dojmu, že si někteří historikové, publicisté i spisovatelé při líčení a především při hodnocení těchto událostí a osob, které se jich účastnily /ať už jde o jednotlivce nebo o skupiny lidí/, počínají poněkud lehkovavě, že jim jde především o to, aby ukázali svou kritičnost, svou originalitu, bystrost svého úsudku. Hledá se viník, a to za každou cenu. Máme jistě právo kritizovat své předky, máme právo kritizovat i osobnosti, které byly v krizových situacích na čelných místech. Nemohu však souhlasit s unáhlenými a příliš zjednodušujícími soudy. Vyzývám tedy k odpovědnosti k dějinám při hodnocení historických událostí i historických osobností.

Neodpovědný přístup k našim moderním dějinám se někdy projevuje tím, že kritik zneužívá výhody, kterou má vůči těm, které kritizuje. Ví totiž, co následovalo, jak vše dopadlo. Každý člověk si vytváří určité představy o tom, co bude, a vedoucí politické osobnosti musí zvažovat další možnosti historického vývoje a podle nich jednat. Ale historický proces je tak složitý, že budoucí běh nemůže přesně odhadnout nikdo. Kritikům tato skutečnost nevadí. Podle nich měl Masaryk roku 1918, Beneš roku 1938 či Dubček roku 1968 vidět to, co bude za další desítky let. A pokud ne, je od nich solidní požadovat od někoho něco, čeho sami nejsou schopni?

Velmi často se setkáváme s tím, že si kritikové neuvědomují rozdíl mezi myšlením, mluvením a psaním na straně jedné a rozhodováním na straně druhé, mezi slovem a činem, mezi vyslovováním názorů a prosazováním těchto názorů. Říká se, že duch vane, kam chce. Při jednáních již tak svobodní nejsme. Čin je většinou mnohem obtížnější než slovo, soudit je snadnější než jednat a rozhodovat.

Dnes se u nás - mezi dělníky stejně jako mezi intelektuály - setkáváme se spoustou lidí, kteří suverénně mluví o tom, co by mělo být a co by se mělo dělat, ale sami neudělají nic. Něco podobného můžeme pozorovat i ve vztahu k minulosti. Kritikové vyslovují velmi rozhodné soudy o tom, co měl ten či onen politik /případně ta či ona skupina lidí/ za jisté situace dělat, a vůbec se nezamýšlí nad tím, - v jejich snadné pozici člověka sedícího v klidu za psacím stolem a uvažujícího bez sebemenšího rizika - jak obtížné bylo někdy jednat a ještě obtížnější rozhodovat. Aby mi nebylo špatně rozuměno: nepodceňuji slovo, nepodceňuji ani uvažování o dějinách, které je ostatně součástí našeho dialogu s dějinami a tím i propojením minulosti se současností. Tvrdím jen, že tam, kde slovo není spojeno s činem, není zatíženo tak velkou odpovědností jako čin sám, a že si musíme být tohoto rozdílu vědomi.

Uvedl bych k tomu jeden příklad. V září 1938 byla naše vedoucí politická garnitura v čele s prezidentem Benešem postavena před rozhodnutí, zda přijmout či nepřijmout mnichovský diktát. Skutečnost, že jej nakonec bez odporu přijala, je stále předmětem živých diskusí. Ti, co jsou přesvědčeni o tom, že jsme se měli tehdy bránit, a to i za cenu velkých obětí, se často příkře vyslovují o prezidentu Benešovi. Patřím také k těm, co se domnívají, že naše tehdejší kapitulace měla pro další vývoj českého národa zhoubné následky. Ale přesto bych byl při hodnocení prezidenta Beneše v této souvislosti opatrnější. Platí zde to, co jsem zdůraznil výše: je lehčí o něčem psát než nést na sobě tíhu csudového rozhodování. Jsou si kritikové jisti tím, že by byli sami ochotni a schopni vzít na sebe odpovědnost za smrt tisíců lidí, kteří by padli ve válce, zvláště když by šlo o válku předem prohranou?

Nekritická kritika dr. Beneše v souvislosti s mnichovskými událostmi je příkladem chybného přístupu při hodnocení vůdčích historických osobností i po jiné stránce. Kritikové někdy nepřihlížejí k tomu, že žádný státník nemůže rozhodovat jen podle svých představ. Dokonce i absolutní monarcha nebo diktátor se musí ohlížet na mínění jiných. A tím spíš to platí o těch, kteří musejí počítat nejen s veřejným míněním, ale také s představiteli politických organizací, které v zemi existují. Beneš měl roku 1938 ve svém odporu k hitlerovskému Německu za sebou většinu českého lidu, ale mezi vůdčími politickými činiteli nebyla jeho pozice tak jednoznačná, plně se mohl opírat o skupinu poměrně úzkou. Vždyť část politické pravice i komunisté sledovali v době ohrožení republiky své vlastní politické cíle, které byly pro Beneše nepřijatelné. A to jsem mluvil jen o Češích. Také někteří kritikové Alexandra Dubčeka zapomínají na to, že roku 1968 měly konzervativní síly v nejdůležitějších politických gremiích stále velmi silné pozice.

Podobně jako u jednotlivců si nezodpovědní kritikové počínají i tehdy, když hodnotí jednání celých skupin lidí /počínaje společenskými třídami přes profesionální skupiny až třeba ke spolkům/ nebo jednání celého národa. Co všechno jsme si už mohli přečíst! Mnichovskou kapitulaci zavinila prý zrada české buržoazie, okupaci Československa v roce 1968 nezodpovědní novináři. Někdy jde o demagogii, někdy o nedostatečnou znalost. Ta se projevuje například v tvrzení, že roku 1938 nebyli Češi ochotni hájit svůj stát, protože jej roku 1918 dostali zadarmo. Ale průběh zářijové mobilizace přece jasně svědčí o tom, že Češi svůj stát bránit chtěli.

Existuje jeden druh neodpovědného přístupu k dějinám, který se mi zvláště příčí. V každé době existují lidé, kteří o něco usilují, kteří chtějí v zájmu celé společnosti pomoci tomu, co pokládají za dobré. Nemusejí rovšem ve svém úsilí uspět, a navíc se někdy po jisté době ukáže, že to, co pokládali za dobré, nakonec tak dobré nebylo. Už proto není příliš obtížné pohlížet na takové lidské usilování s ironickým

nadhledem a popisovat je s úsměškem jako nesmyslné a zbytečně hemžení mravenců. Ironizovat a zesměšňovat lze pochopitelně cokoliv a kohokoliv, někdy může být špetka ironie i užitečná. Ale jen špetka! Jakmile se stane ironie a zesměšňování základem celkového pohledu na dějiny i na lidské usilování, jde o pohled nespravedlivý a snad i nemravný. Podle mého mínění je třeba pohlížet na lidi, kteří se v minulosti stavěli za nějakou humanistickou ideu a byli pro ni ochotni obětovat svůj čas, svou životní energii a - v krajních případech - i svůj život, přece jen s jistou úctou. Můžeme samozřejmě ukazovat na chyby a omyly třeba československých legionářů z první světové války a odbojových pracovníků z období nacistické okupace, současně bychom si však měli při pojednáních i zmínkách o nich zachovat respekt k jejich základnímu rozhodnutí - jít do legií a zúčastnit se odboje.

Úcta k těm, kteří nemysleli jen na sebe, své pohodlí a svůj blahobyť, patří k odpovědnému přístupu k dějinám. A co víc: vede nás k tomu, abychom na úsilí našich předchůdců navazovali, abychom překračovali meze pouhých vědců a pozorovatelů, abychom se i my snažili sloužit tomu, co pokládáme za dobré, a stavěli se proti tomu, co pokládáme za zlé. Máme tedy nejen odpovědnost k dějinám, ale také odpovědnost před dějinami.

II.

Josef Čiřařovský, Praha

Několik poznámek k naší soudobé kulturní krizi

Nemohu říci, že pocit, který mne ovládá celou řadu let, úzkostný pocit "děsu prázdnoty", je jen a jen důsledkem oktrojovaného postavení intelektuála a umělce v naší společnosti. Sám národ je totiž skrytě a v hlubině rozdělen ve svém kulturním vědomí, rozštěpen ve své duchovní bytosti. Chodíte po Čechách a jste rok od roku stísněnější. Fascinují a přivádí k úžas ty rychlé erodující změny v tvářnosti našeho DOMOVA, krajiny, způsobu osídlení, urbanizace našeho zemského okrsku, hor, lesů, řek, rybníků, naší bydlitelnosti, tedy jedním slovem té tělesnosti našeho duchovního, národního bytí.

Samozřejmě, že ekologická data jsou otřesná a hrozivá. Možná, že lze v budoucnosti docílit ztracenou rovnováhu mezi člověkem a přírodou. Ale homeostaze DOMOVA se vytváří kulturním vědomím řady generací po staletí. Ta není samozřejmostí, to je také zápas a třeba těžší a složitější než úsilí civilizační a sociální. Je to především věcí možnosti každodenně praktikované živé kultury, nikoli globálního "plánování" spotřebních statků. Do krajiny našeho DOMOVA se dnes přímo promítá rentgenový snímek naší vnitřní útrobnosti, zaživacího traktu: na prvním plánu kravíny, vepřiny, sila, technické provozy, komunikace a všude katastrofický nepořádek, smetiště. Stejný obraz skýtají města, kasárnování lidí v sídlištích, stejná vyprázdňenost, opuštěnost, mlčenlivost.

Cožpak tato země dříve také neprodukovala, neživila, nesýtila? Cožpak takhle neomaleně vystrkovala všude své "břicho" se vším všudy? Tohle všechno vzbuzuje pocit "děsu prázdnoty". Já vím, že je to pocit, kterým jsou prostoupeny celé naše dějiny /všichni velcí mužové ho zaznamenávají/, ale teď současný je asi nejotřesnější, protože je tu zároveň s relativní sociální plností.

Kdo koho tady opustil, země kulturu, nebo kultura zemi?

Důstojnost člověka a kritéria této důstojnosti jsou přímo úměrné duchovnímu obrazu jeho etnického DOMOVA, jeho kul-

turnímu vědomí, což není totéž, co životní úroveň, sociální vybavenost.

Když vstoupíš do Rakous, najdeš tam ještě kus obrazu stře-
doevropské kulturní identity českých zemí.

Vedme-li zápas o lidská práva, a lidstvo ho vede celé své
dějiny, pak bychom si měli v plné míře uvědomit, že je to sou-
časně zápas o kulturní vědomí národa, o obhájení našeho DOMO-
VA a jeho genia loci.

Avšak kde a v čem má tato krize svůj počátek?

Já si myslím, že v tom, že sami sobě nerozumíme. Neříkám,
že je to jediný důvod, ale hlavní z těch, který můžeme změnit.
1. Vezměme si například to, jakým způsobem interpretujeme na-
ši národní identitu, včetně jejích souvislostí s českou stát-
ností. Obrozenecký jednonelineární model kultury, především ja-
ko "jazykové kultury", ztotožnil historický proces utváření
české národní identity a státnosti s kulturní identitou čes-
kých zemí, která svou "nejazykovou kulturou" po staletí spolu-
utvářela středoevropský kulturní okruh. To mělo a má své důsled-
ky. Nemyslím, že národní a kulturní identita jsou totožné.
Jak bychom vysvětlili stav dnešní naší národní identity a
státnosti, když je v rozporu s naším historickým kulturním vě-
domím? Třeba z této nejasnosti vyplývá, že nahlížíme na
vlastní dějiny vždy jen z aktuální pozice ideologicko-politic-
kého vědomí času a prostoru a tomu přizpůsobujeme výklad ce-
lých dějin naší kultury, kulturního vědomí, jež je výrazem há-
danky českého duchovního bytí.

Prosím, problém barokní kultury: přes dvě stě let, po té,
co dohasl poslední požár baroka, trvá v Čechách, tu skrytý
tu otevřený, zápas o jeho pojetí a význam při utváření české
národní identity a kultury. Trvá dodnes a možná, že jsme je-
dinou zemí, pro kterou to byla a dosud je otázka nikoli jen
dějin umění, nýbrž přímo životní. Zatímco Evropa od počátku
tohoto století rehabilitovala "esteticky" tento fenomen, tak
u nás od počátku 19. století se stal prubířským kamenem každé
ideologie, politiky, světového názoru, které formulovaly dě-
jinnou českou národní a kulturní identitu a nový model příš-
tího vývoje.

Na tom se také tříštilo soudobé kulturní vědomí národa, neboť vše to nové, co nastupovalo, bylo motivováno idejemi "jazykové kultury" národního obrození. Avšak duchovní bytí české barokní kultury a člověka bylo především motivováno jednak evropským univerzalismem "nejazykové kultury", jednak domácí tradicí vytvořeným synkretismem. Oba tyto faktory aktivovaly natolik po-gotickou sensibilitu a životní zkušenost českého člověka, že vytvářel z vnitřní duchovní potřeby neliterární kulturu. Modelovým produktem obrazu světa se mu stává "nejazyková kultura", kterou nejen vstoupil znovu do univerza Evropy, ale přetvořil tvář své země, DOMOVA, krajiny, svůj způsob života a životní hodnoty, hudebnost mateřštiny. Právem byly kdysi Čechy označeny za moře barokní hudby /za konzervatoř Evropy/ a výtvarné kultury. Byl to nejrozšířenější a nejlidovější životní a estetický sloh celých českých dějin, který prostoupil celou zemi, protnul srdce každého člověka. Takové věci se nedocílí importací cizopasného živlu zvenčí, nebo jeho prostou adaptací v nepřipraveném prostředí. Kulturní vědomí českého barokního člověka vyrostlo z českých dějin a je přítomné i v dnešku. Prvním naším člověkem, který pochopil svou imaginací roztržku mezi tímto barokním fenoménem /ten mu splýval s duchovním odkazem české gotiky/ a osvíceneckým romantismem obrození, byl K.H. Máchá. To je motiv jeho "děsu prázdnoty".

A právě při studiu barokní kultury a člověka zjišťujeme, že pojmy a kritéria tzv. duchovní a hmotné kultury nejsou k ničemu, že se stávají předmětem ideologických a politických spekulací a sporů, tak jako dnes. Asi sem, do těch míst, bych položil počátek té zvláštní "podvojnosti" českého kulturního vědomí /nikoli k datu Bílé hory/, která nás provází až do dnešních dní, jako vnitřní příčina diskontinuity našich moderních dějin.

2. Otázky, které si dnes klade snad každý český člověk, po smyslu událostí posledních sedmdesáti let, si kladl v souvislosti s celými českými dějinami před více než půlstoletím také historik Josef Pekař /ČČH, 1932/. Ptal se: proč též český národ, který husitstvem udivil celý svět, nedovedl posléze, po dvou stech letech, uhájit svou věc a podlehl po dvouleté kampani nepřátel; proč ve 13. a 14.století překvapuje svými po-

kusy o mocenské rozpětí a posléze v 16.století dobrovolně včlení svou zemi do habsburského soustátí; proč prostý člověk i šlechtic doby gotické je tak nepodobný potomku z doby renesanční atd.atd. Vysvětlení hledá v tom, že je to vždy "určitá duchovní dispozice doby, která vtiskuje svůj zvláštní ráz člověku, má vliv na jeho snažení a konání, táž dispozice, týž styl duševní, jejichž zřetelným výrazem jsou díla výtvarného umění...", a proto nutno "hlubší a niternější výklad dějin národních založiti především na tomto rozdílu dob a kultur s jejich měnicí se psychologí".

Podle mého názoru tu J.Pekař upozornil významně na nedosta-
tečnost totálního determinismu a redukcionismu pochopit pod-
statu "duchovního bytí" člověka a národa, na jeho roli v pro-
cesu dějin, jehož výrazem je obsažnost kulturního vědomí.

Ale ptejme se i my: proč týž člověk "malých dějin", který udivil svět, když svůj staletý zápas završil v r. 1918 zalo-
žením samostatné, demokratické republiky, nedovedl po dvace-
ti letech uhájit svou věc po jednoroční kampani nepřítelů;
proč v 19.století překvapuje svým bojem o prosazení své národ-
ní identity a po půldruhém století jí vlastně dobrovolně včle-
ní do sovětského, východního modelu kultury; proč člověk doby
barokní, obrození a romantismu ideálů humanitních, je tak ne-
podobný potomku doby z druhé poloviny 20.století?

Je to skutečně všechno jen proto, že obrovská tempa civili-
zace ve druhé polovině 20.století vše změnila tak, že svět už
nikdy nebude takový jako před tím a že také všechny národní
reprezentace strůjců "velkých dějin" neobstály? Viz roky 1938,
1948, 1968.

To nás natolik depresivně stimuluje, že si všichni všechno
navzájem vyčítáme, že je tu trvale přítomen hluboký pocit vi-
ny. Všichni vždy znovu a znovu tvrdí, že si to všechno před-
stavovali jinak. Spíme tedy s otevřenýma očima.

"Pravda vítězí." Ale která, když také trváme na tom, že kaž-
dému je nutno pravdy přát? Mohou pravdy všech žít spolu a
vládnout pospolu? Mohou se všechny realizovat současně a všech-
ny zvítězit? Aby tomu tak bylo, musely by se všechny zřící
ambice, že jen má pravda zvítězí.

Myslím, že obraz pravdy o smyslu českých dějin se dosud tvoří především prostřednictvím politických, ideologických nástrojů a pojmů, jež sice vyjadřují jisté historické vědomí, nikoli však celistvé kulturní vědomí národní. Historickým vědomím se nijak zvláště neodlišujeme od vědomí procesů, jimiž prošly i jiné evropské národy. Co však je specifikum každého národa, jeho identity, je jeho kulturní vědomí těch procesů, jež tvoří "tělo" jeho duchovní bytosti, to, čím je soudržné, jaký obraz světa vytváří, čím a jak motivuje představu o hodnotách života v rovině existenční a existenciální.

Snad by bylo produktivní, kdybychom zkoumali, jak se utvářelo, strukturovalo naše kulturní vědomí v posledních dvou letech, jak se utvářel obraz českého světa a jak se vtělil do modelu našeho DOMOVA. Možná, že bychom našli alespoň některé odpovědi na to, odkud přicházíme, kdo nyní jsme, kam směřujeme.

Já bych to viděl tak, že jsme prošli alespoň třemi fázemi. První, v procesu od barokního kulturního universalismu s jeho "nejazykovou kulturou", která vytvořila obraz našeho DOMOVA, jež je tu stále přítomen, k romantismu osvíceneckého národního obrození s jeho konvergentní "jazykovou kulturou"; to byla velká roztržka a přivedila podvojnost kulturního vědomí. Druhou, v procesu od obrozeneckého regionalismu s jeho polymorfií životních forem, k universalismu založenému civilizací 20. století s novou "nejazykovou kulturou" /avantgardní/, jež jen málo pozměnila obraz DOMOVA, zato styl života, a s počínajícím rozpadem tradičních kulturních hodnot a se strukturou, ve které se navzájem svářila moderní kulturní sensibilita s českými obrozeneckými ideály humanitními; to propastně prohloubilo již existující podvojnost národního kulturního vědomí. Třetí fází procházíme nepřetržitě od r. 1938 dodnes. Je to postupný retardační pohyb, entropie, ve které se kumulovaly snad všechny absurdity bytí, aby našly svůj výraz v pocitu "děsu prázdnoty". Tradiční kulturní vědomí přežívá asi jen proto, že kumulace tragédií posledních čtyřiceti let nás zbavila schopnosti být tragickými. To je naše jediná skutečná tragédie, a kdo ví, třeba i východisko, které má zatím formu neproniknutelného.

V čem spočívá onen postupný retardační pohyb a entropie kulturního vědomí? Podle mého soudu jednak ve ztrátě nebo oslabení synteticko-synkretického tvůrčího citu kulturního, jednak v umělé regeneraci odumřelých a pěstovaných antikvárních kulturních hodnot.

To první je důsledkem naroubovaného, jednolínového sovětského kulturního modelu na českou kulturu /vše sovětské náš vzor/, to druhé výsledkem naší hermetické izolace od universalismu světového dění, v němž se již zřetelně reflektují změny funkcí kultury a jejich "nástrojů" v souvislosti s civilizačními procesy vědeckotechnické revoluce.

Tady musím udělat malou poznámku k tomu, co míním oním synteticko-synkretickým tvůrčím citem. Ten byl založen v bojích o christianizaci českých Slovanů mezi germánsko-latinským západem a byzantsko-řeckým východem, a našel od počátků svůj výraz v synergismu "nejazykové kultury" /západní/ a "jazykové kultury" /východní/ a také v jejich po staletí trvajícím paralelismu. A právě ve způsobu, jakým v celém následném historickém procesu vždy znovu docházelo k novým projevům onoho synergismu, spočívá jak specifika našeho tvůrčího kulturního citu, jeho odlišnosti, od západního i východního kulturního okruhu, tak i iniciační role při zrodu a utváření středoevropského kulturního vědomí, v němž právě "nejazyková kultura" vždy hrála dominantní roli /gotika, manýrismus, baroko, secese, avantgardy začátků 20.století/.

A nechť jsme již ve svých dějinách nosili jakékoli ideologicko-politické "šaty", vždy tu trvale zůstávalo toto kulturní vědomí jako bytostný znak naší tvůrčí síly, každodennosti živě praktikované kultury, jež po staletí vytvářela obraz světa a model našeho DOMOVA. Proto jsme nikdy v dějinách nebyli kulturními satelity, či gubernií někoho, či něčeho.

Zdá se, že to se bohužel stalo, nikoli bez jistého našeho přičinění, ve druhé polovině 20.století. A v tom bych spatřoval podstatu naší soudobé kulturní krize. Tady přece nejde, jak se demagogicky tvrdí, o volbu mezi socialismem a kapitalismem, nýbrž o způsob národního bytí, o regeneraci naší věkovité tvůrčí kulturní síly a její zapojení do univerza soudobého světového procesu.

3. Že dnešní svět je zmitán krizemi nejrůznějšího druhu a původu, je realitou. Je to jakási kumulace krizí, týká se všeho a každého. Ještě v první polovině 20. století neměl nikdo o tom představu. Jen někteří básníci a umělci to tušili. Například Robinson Jeffers napsal: "Nemůžeme civilizaci vrátit zpět, přinejmenším dokud se nezhroutí, a naši potomci budou muset vyvinout nový druh přirozenosti - budou se muset 'vytrhnout z lidství' nebo povážlivě trpět. Nejspíš to obojí... je to jako u novorozeněte, vědomého si téměř úplně jen vlastních procesů a toho, odkud mu přichází potrava." Vyspělé západní společnosti poskytují obraz krizí, jež čekají v té či oné formě, dříve či později, ostatní země, které vstoupí do epochy vědeckotechnické revoluce. Příliš dlouho byly utajovány příznaky krize v socialistických zemích. Teprve nedávno to vše odkryl M. Gorbačov, když prohlásil, že musí a chtějí přebudovat a přestavět svou společnost, vytvořit její nový model. Samozřejmě, že i nový model kulturní.

Kdosi podotkl, že u nás tomu nemůže být jinak, neboť Sovětský svaz je na věčné časy naším vzorem. Jenže lidé "velkých dějin" u nás tvrdí, že všechny krize jsme už vyřešili, jsme tedy, pro domo řečeno, my pro ně vzorem. Vzorem udržení starých pořádků. Není to snad argument proti těm, kteří tvrdí, že naše dějiny a naše postavení v Evropě jsou dány naším geopolitickým položením? A tak máme dnes dvě umělé železné opony: na západních a na východních hranicích. Ta na západ byla, třeba řekněme, důsledkem rozdělení Evropy po 2. světové válce; ta na východ je důsledkem restrukturalizace východoevropského světa, která nyní probíhá.

Já vím, že každá historická analogie kulhá, ale co tahle? V roce 1781 vydal Josef II. Toleranční patent. J. Pekař/1931/ podal zajímavý rozbor toho, jak byl přijat v Čechách: patentem se mělo dostat všem nekatolíkům svobody vyznání, týchž občanských práv jako katolíkům /žítí svým náboženským životem, organizovat se ve sbory, stavět si modlitebny, nabývat majetku, získat zaměstnání a práci, nebýt pronásledován za držení protestantských knih vězením, kázníci, deportací atd./ s tím, že katolické náboženství je oficiální, panující a evangelické tolerované, trpěné. Mohlo se zdát, jak píše dále

J.Pekař, že šlo o ústup od protireformačního násilí /nekatolík byl kacíř a tudiž zločinec proti státu/ ve chvíli, kdy velký úkol byl dokonán a kdy bylo nutno "čelit záludné politice cizího nepřítele, jenž lákal tajné nekatolíky české k útěku do svých zemí a v ostatních si vychovával přátele a spojence". Ve skutečnosti však šlo o vítězství nové, od minula se vědomě odvracející doby, byl to boj dvou věků, dvou kultur. Cituje se zde dopis Josefa II.matce, císařovně Marii Terezii /z r.1777/: "Mou zásadou je úplná svoboda vyznání... buď je třeba úplné svobody kultu, anebo musíte ze svých zemí vyhnati všechny, kteří nevěří tak, jako Vy."

Persekuce tajných nekatolíků vedla k tomu, že za půlstoletí ztratily české země aspoň 60.000 obyvatel /za půl století ve druhé polovině 20.století ztratily naše země mnohem více tajných nekomunistů/, což byl i závažný problém národohospodářský.

To, co jsem zatím uváděl z Pekařovy studie, o úsilí "centrální moci" ve věci tolerančního patentu, nám v něčem připomíná "osvícenské" pokusy M. Gorbačova. Ale nejzajímavější tu je okolnost, jak se zachovala a jaký postoj k tolerančnímu patentu zaujala tehdejší "dvorská kancelář", česká úřední instance, a jak se chová, po dvou stech letech, dnešní "dvorská kancelář" k vyhlášením "centrální moci". Je to úplně stejné, hrozí se stejně tehdy i nyní: povolili-li se plná rovnoprávnost, budou za rok v Čechách desetitisíce fanatických "nekatolíků"/dnes "nekomunistů" /a bude jich přibývat; zkušenosti s evangelíky/ dnes s tajnými nekomunisty//potvrzují, že vždy pod zástěrou náboženství/dnes demokracie/ obrátili v Čechách vše na ruby, pohrdali světským i náboženským právem a "spojili se s cizími mocnostmi" atd.atd. Obě "dvorské kanceláře", tehdejší i nynější, prosazovaly, aby občanská práva byla vyhlášena tajně, aby se přiznávala případ od případu, z moci úřední, jako milost, neboť "my si nedáme bourat stát".

Když byl přece jen toleranční patent, po velkých bojích, publikován, bylo, jak píše J.Pekař, "hojně nekatolíků, kteří se nechtěli přiznat k žádné z tolerovaných konfesí a český lid selský, v němž nabylo svobody tisíce tajných nekatolíků,

se většinou choval k patentu nevraživě".

Nemám, co bych dodal, než to, co jsem dosud uvedl výše.

Na závěr. Ať již úřední činitelé přiznávají či nikoli kulturní krizi, ale přitom mluví o nutnosti "socialistického pluralismu", pak je zřejmé, že nejde o nic jiného než o pojetí demokracie, která byla nějakým způsobem devalvována.

Kulturní hodnota demokracie, jak byla získána a vytvořena českým národním obrozením a Masarykovým kulturním modelem První republiky, tu v povědomí přetrvávala, ač devalvována u nás praktikovaným sovětským kulturním modelem. Ten je dnes v mateřské zemi kritizován a přestavován. Není náhodné, že jeho "přestavba" začala radikální změnou praxe sdružovacího "spolkového" zákona. Jaký má ta která země spolkový zákon a spolkovou praxi, taková je kulturní obsažhost její demokracie. Náš spolkový zákon je nedemokratický a protiústavní. Tak nedemokratický, že by neobstál ani v bývalém Rakousko-Uhersku, natož v První republice. Proto jeho změna v duchu národních tradic je nezbytnou podmínkou každodenně praktikované živé kultury a jejího kulturního vědomí, kulturního pluralismu. To považují za první krok na cestě z naší soudobé krize, za přiznání naší národní a kulturní identity.

Milan Jungmann, Praha

Nad sektářskou koncepcí české kultury

Nenacházím v moderních evropských dějinách druhou kulturu, která by byla během tří desetiletí potřikrát násilně přerušena ve svém vývoji, tak jako kultura naše. Každý zásah byl proveden odlišně a měl také poněkud rozdílné důsledky. Po fašistické okupaci v r. 1939 měla literatura bolestné ztráty na mrtvých, ale neposkvřnila svou čest žádnou zradou nebo morálním selháním tvůrčí elity. Rozdělení kulturní obce v r. 1948 zbavilo pod heslem účtování s reakcí řadu autorů tvořivých možností, uvrhlo některé z nich do žaláře a způsobilo první šokující mravní rozklad. Ti, kdo se tehdy cho-

pili nabízených publikačních možností a kulturní aktivity, ať to byli už renomované osobnosti či nezkušení začátečníci, mezi něž jsem patřil i já, sloužili vulgárně socialistické kulturní politice zaslepeni iluzemi, ale i s upřímným přesvědčením, že za obzorem se musí otevřít výhled na spravedlivější řád. Proto také jakmile se ukázalo, že praxe se rozchází s teorií, začíná mezi nimi proces prohlédání, nastává doba sebekritického přehodnocování omylů a pověr, a s obtížemi, s překážkami a nedůsledně se tak obnovoval jednotný kontext národní literatury.

Tento proces nebyl ještě dokončen, a přišel třetí a nejtěžší otřes v letech 1968-69. Bezpříkladný protikulturní teror zahnal přední umělce a vědce tzv. na okraj společnosti a uvolnil místo tentokrát nikoli nadšencům přesvědčeným, že jdou konat dobré dílo, nýbrž lidem, kteří od počátku věděli, že berou účast na čemsi špinavém a hanebném. Kdo se chtěl v oné likvidační kampani zachránit, musel odložit morální zábrany, pokořit se a výt s vlky. Záměr akce byl zřejmý: ze strachu před každým dalším ohrožením právě etablované moci se zbavit všech nezávisle myslících a zastrašit možné budoucí odbojníky. Nová kulturní elita se tedy skládala převážně z kariéristů, cyniků a přestrašenců, takže ani po dvou desetiletích se mezi ní neobjevil nejmenší náznak pokusu přehodnotit omezenou kulturní politiku, která soustavně ochuzovala a ochuzuje společnost o četné hodnoty vytvořené minulostí i současností.

Politika, která nemá ponětí o významu kultury pro národní sebedůvěru a zdravý společenský vývoj, o tom, jak dlouho a složitě se utváří její křehké vlákno, dala na rady rozběsněných dogmatiků a neptala se umělců, jak mohou rozmnožit bohatství národní kultury, jak mívají vyjádřit svou účast na národním osudu, čím přispějí k růstu prestiže své země. Moc se ptala ideologicky jednoduše a rezolutně: s kým jdeš, umělče? A dala mu na srozuměnou, že půjde-li s ní, bude-li se jí klaněti, toto vše bude jeho. V opačném případě hrozila, že ho umučí, zničí, zlikviduje. Takto ideologicky pojímaná kulturní politika by přestala být sama sebou, kdyby uměla moudře tolerovat "výstřednosti" přesahující její chápání,

Nezná odpuštění, jen mstu, jde přes mrtvoly, majíc za to, že na hrobech zaživa pohřbených rychle vyroste nová, ideologicky čistá kultura, zvláště bude-li rychlena korumpováním autorů tzv. hlavního, angažovaného proudu.

Zhoubnost konsolidační praxe nebyla ovšem jen v tom, že všeobecně uznávaní spisovatelé a literární odborníci byli naráz umlčeni a že cenné hodnoty a tradice byly zatraceny a zneprístupněny nově nastupujícím generacím, aby tak upadly v zapomnění. Velkopanské pohrdání vytvořenými kulturními statky, skandalizování oponentů a pošlapávání jejich lidské cti a důstojnosti, vyhánění talentů ze země, plivání na díla kriticky smýšlejících umělců a zlovolné reglementování veřejného mínění vytvořilo ve společnosti nedýchatelný duchovní smog, dusící všechno osobité a vymykající se diktátu. Vznikla atmosféra příznivá pro erozi mravních hodnot, pro devastaci odvěkých morálních příkazů. Brutalita, bezohlednost a netajená mstivost vládnoucích byly přímou pobídkou ke stejné neúctě vůči výsledkům každé práce, k vandalismu, k lajdáctví, k cynismu a k pohrdání veškerým nadosobním zájmem. Tento úpadek přiznávají dnes i představitelé oficiální politiky a vysvětlují ho prostoduše tím, že se etickým problémům věnovala málá pozornost. Tak to formuloval i nově zvolený předseda Svazu českých spisovatelů M. Černík v rozhovoru pro Tvorbu. Ale to je licoměrnost! Ve skutečnosti byly základní principy lidské slušnosti soustavně, po dlouhá léta a záměrně pošlapávány a nad ně postaveny zásady mocenské zvůle, prosazované s důsledností dříve nevídanou: měřilo se dvojím loktem, účel světil prostředky, pokrytectví se stalo normou chování, bezpřítečnost a přitakavačství byly vydávány za občanské ctnosti. Ani sebevětší pozornost morálním otázkám nic nevyřeší, ape-ly jsou marné. Situace se dá napravit jedině tím, že moc se odřekne zásady "vítěz může všechno", přestane porušovat lidská a občanská práva a vylučovat z národa kteroukoli skupinu obyvatel.

V poslední době se orgány uměleckých svazů pokoušejí o nenápadnou nápravu některých starých křivd a nesmyslností, a tak se konečně i Bohumil Hrabal stal členem Svazu spisovatelů, leč nestačil se jím stát laureát Nobelovy ceny Jaroslav

Seifert. Tyto pokusy o jakousi rehabilitaci, i kdyby byly mnohem početnější než jsou, nemohou však nic změnit na podstatě neutěšeného stavu, do něhož uvrhlo literaturu a vědu o ní přerušení jejich vývojových souvislostí. Zásah byl příliš hluboký a rozrušil dlouho a složitě vznikající zákonný řád celku, tajemně se utvářející vazby uvnitř celistvé národní kultury. Jeden z normalizátorů, Jiří Hájek, s nepoučitelností majitele marxisticko-leninských jistot vysvětluje v článku, který uveřejnil Svět v obrazech, že na počtu tzv. politické konsolidace šlo "o obnovu vědomí kontinuity socialistické literatury posledních padesáti let. Proto bylo naléhavě třeba prosadit diskontinuitu s literárními vlivy, které tuto přirozenou souvislost naší literatury popíraly".

"Prosazovat diskontinuitu" - to je eufemistický výraz pro teror, který moc rozpoutala proti kultuře vytvářené lidmi jiného než úzce dogmatického chápání věci. Cudně se tím zahaluje praxe, při níž síly obhajující prý přirozenou souvislost literatury užily v duchovním soupeření nepřirozených zbraní ideologického násilí, včetně existenčních postihů. Tímto nepatřičným zásahem nemůže ovšem být obhájena žádná přirozená souvislost, vznikne leda souvislost nakomandovaná a uměle udržovaná, v níž jsou hodnotová kritéria narušena a je potrháno jemné vlášení udržující vnitřní spoje v složité struktuře celku, takže průměr může být prohlašován za umělecký čin a pokleslost za ušlechtilou četbu, vrcholný tvůrčí výkon pak za nepotřebný balast.

Už důsledky stejně zaslepené politiky po r. 1948 mohly každého poučit, co znamená popření pluralitní, demokratické koncepce kultury. Bídu literatury 50.let nezpůsobilo pouze vyřazení mnoha autorů. Prudký umělecký pokles tvorby nepochybných talentů /Pujmanová, Řezáč, Glazarová aj./ svědčí o tom, že požadavek ideologické neposkvrněnosti kultury je zrádný, že násilné očistné prostředky ničí životodárný kvas jejího organismu a že vedou leda ke sterilitě. Lidé Hájkovy sekty toto historické poučení nevzali na vědomí, a tak i po r. 1968 užili stejné ničivé metody "prosazování diskontinuity" - a s podobným výsledkem. Zvolna opět se konstituující kulturní celek se rozpadl na tři složky, na literaturu oficiál-

ní, tzv. samizdatovou a exilovou - a žádná z nich o sobě nemůže tvrdit, že má kvalitu, vrstevnatost a dynamiku někdejšího celku.

"Diskontinuitní", násilně potlačenou tradicí je ovšem míněna nesocialistická tvorba. Co je a co není socialistická literatura se stále víc problematizuje, z čehož těžívají všichni, kdo hodlají v tomto pojmovém zmatku pobíjet každý neobvyklý zjev. Důsažný je ale především fakt, že byla z celku vyřazena určitá - ať jakákoli - tradice a snaha, a to prý v zájmu záchrany jiné tradice a jiných snah. Hájek odsuzuje názorovou svobodu v r. 1968 a hrozí se dnes jako tehdy "chaosu", "otevření hrází", "připouštění téměř všeho a nakonec už opravdu všeho" a "zahlcování české literatury...cizorodými importovanými prvky". Radí tedy zavést pořádek, nastavět hráze a uzavřít se před vším cizorodým, chce prostě chránit socialistickou literaturu před svodem každé jiné tradice. Je to typicky sektářský recept, návod k tomu, jak proměnit živou literaturu, vyvíjející se ve smysluplném a inspirativním napětí různých proudů a názorových postojů, v literaturu provinční, izolovanou od světa a chudokrevnou. Už Šalda věděl, že národní kultura potřebuje pro svůj růst přinejmenším dvě tradice, že jen v jejich vzájemném ovlivňování, střetávání, potýkání a provokování mohutní její vnitřní síly, že přitom odumírá to, co má přítomnost už za vyčerpané a chabé, a do popředí že se vysouvá to, co budoucnost počítuje jako perspektivní a průbojné. Ochranářská koncepce socialistické literatury hrozící se "diskontinuitních" a "cizorodých" vlivů či prvků tím jen potvrzuje svou slabost, strach ze střetu s odlišnou duchovní zkušeností, s rozdílným světónázorovým hlediskem, bázeň z toho, že její tradice, vystavena zkoušce při konfrontaci s jinou tradicí, podlehne a "nakazí se" jí. Literatura opravdu přirozených souvislostí by se takové zkoušky nebála, naopak by ji vyhledávala, protože by přitom mohla prokázat své kvality a získat nový umělecký i duchovní podnět.

Upírat kterékoli ze tří složek naší rozštěpené literatury příslušnost k české kultuře může jen protinárodní zájem. Ale žádná tato dílčí složka sama o sobě a ani tento úhrn

"trojjedinnosti" nejsou s to dát zaznít mnohohlasu tvůrců, tomuto světskému chóru naší doby, jak tomu kdosi řekl, který podněcuje nezbytný kulturní duch, bez něhož se nevytvoří soustava hodnotových korektivů a všestranných, včasných informací o proměnách a pohybech uvnitř vlastní struktury i mimo ní. Takovou schopnost má pouze celek, předpokládající vzájemné inspirativní střetávání, popírání i utvrzování mnoha rozmanitých tradic, proudů, koncepcí a tendencí. Na rozdíl od sektářského obranářství oficiální literatury, které se děsí konfrontace se vším, co je odlišné, proklamuje demokratická kultura - v duchu Čapkova odmítnutí pokusů vyřazovat z české literatury komunisty - uměleckou pluralitu, právo každé osobnosti, každého tvůrčího hnutí a každého spojetí na uplatnění. Má jediný zájem: plnost a bohatství národní literatury, umění a vědy. A nepřipouští jedině: zapácké beřely kulturních politikářů.

František Kautman, Praha

Tragika českého nacionalismu. Viktor Dyk

Moderní český národ mohl docela dobře nebýt. Mohl zaniknout někdy v 18.století a lidé příštích generací, v jejichž žilách by kolovala česká krev, by možná určitým způsobem modifikovali mentalitu saské či bavorské větve německého či hornorakouské větve rakouského národa.

Z tohoto předpokladu musíme vycházet, chceme-li se zabývat osudy českého nacionalismu. Za jeho výrazného, konsekventního a jistě nejcharakternějšího představitele bývá pokládán Viktor Dyk. Sledujme tedy tuto problematiku na jeho příkladu.

Český národ měl za sebou od šedesátých let 19.století heroickou dobu prudkého kulturního rozmachu, který byl paradoxně provázen neúspěchy národní politiky. Staročeská pasivní rezistence měla dosáhnout aspoň korunovace císaře

za českého krále. Ale nejenže jí nedosáhla; dualismem, rakousko-uherským vyrovnáním byly české země naopak odsouzeny k trvalé existenci nesvéprávného přívěsku tzv. Předlitavska. Uvnitř země se vlády a politické reprezentace marně pokoušely dosáhnout česko-německého vyrovnání. Němci, povzbuzeni vítězstvím u Hradce Králové a u Sedanu, neměli o vyrovnání příliš zájem, a tak neuspěl ani poslední sebevražedný pokus staročechů a osobně Dr. Riegra, dosáhnout alespoň nějakých úspěchů při jednání o neblahých "puktacích". Naopak, punktace svrhly staročechy a dopomohly k vítězství mladočechům, podporovaným radikální mládeží. Ta však měla na mysli něco víc, než vystřídání politických garnitur. Hnutí pokrokové a proces s tzv. Omladinou znamenaly prudký výkyv směrem k radikalismu, následovaný represemi vládní reakce. To vše mladý Dyk už intenzívně prožíval - jeho o dva roky starší bratr byl aktivní omladinář. I Viktor do sebe vstřebával protichůdné vlivy z četby Vzdělávací bibliotéky K. St. Sokola a Moderní revue: od Marxe k Nietzschemu, od Tolstého k Przybyszewskému. Atmosféra je dosud prosycena integrálním kriticizmem Masarykových realistů a osudovou otázkou H. G. Schauera: stála^a stojí všechna ta námaha, ztráta sil a duchovní energie za to, aby byl udržen při životě jeden malý národ?

Dyka však nevychoťovaly jen knihy: prosincové bouře z r. 1897, které vypukly po pádu Badeniho, navozeném německou obstrukcí jeho jazykových nařízení, prožíval na ulicích Prahy. A tehdy se v něm začínal hlásit ke slovu národní cit, připravovaný už mladistvou četbou Fričových "Paměti", "Jitřních písní", "Nových písní" a "Písní otroka" Svatopluka Čecha, ale vracející se svými kořeny až k dětským zážitkům z rodného kraje, jímž probíhala nedaleko Mělníka, v Liběchově, česko-německá národnostní hranice.

Není třeba přeceňovat zážitky z Dykova dětství i mladistvou četbu: příklon k nacionalismu byl pro Dyka aktem volby, znamenal přísné rozhodnutí pro určitou ideu, již pak navzdory všemu zůstával věrný, protože se u něj změnila v náboženskou víru. Láska spojená s vírou pak nejen "hory přenáší", ale také vše snáší.

Budeme-li zkoumat české národní obrození od sklonku 18. století, zjistíme, že postoj Dykův není něčím neobvyklým, je spíše typickým. Projevuje se v něm příznačný rys českého národovectví: většinou není samozřejmostí, je aktem volby, výběru. Pro češství bylo nutné se rozhodnout. Dobrovský ještě o jeho životnosti vůbec pochyboval a jeho snažení mělo antikvizující charakter. První generaci obrozenců vůbec tvořili badatelé a sběratelé, kteří se z památek na český národ, ať už jazykových, literárních nebo hmotných, těšili tak, jako se renesanční humanisté radovali z objevů zbytků zaniklého antického světa. Teprve mladý Palacký hrdě prohlásil: "A kdybych byl cikánského rodu a poslední jeho potomek...", ale není právě tohle projev čistého voluntarismu?

V Rakousko-Uhersku však nebylo nutné rozhodnout se pro Němce tomu, kdo se nerozhodl pro Čechy. Bylo ještě možné být národnostně vlažným Rakušanem, a těch bylo mnoho nejen v době Dykova mládí, ale ještě i za světové války.

Tahle nesamozřejmost českého národa je jeho prokletím, ale také jeho silou. Vede jej k tomu, aby neustále zdůvodňoval svou existenci, své právo na ni. Neustále podněcuje jeho tvůrčí síly, jeho potenci: jen silná duchovní tvorba jej může uchovat jako národ, jen schopnost obstát ve světové konkurenci může zdůvodnit jeho bytí. /Řada jiných národů, početně někdy i slabších si takové otázky neklade./

Ve starší literatuře se občas hovořilo o českém obrození jako o zázraku, novější literatura je naopak vysvětlovala ze sociálních a ekonomických trendů moderní evropské společnosti jako zákonitě nastupující neodvratný fakt. Je směšné vykládat vznik našeho obrození z kapitalizace českých zemí, ty se mohly znanenitě zkapitalizovat i bez probuzení českého národa. Jistě - několik nadšených filologů, historiků, básníků, právníků a farářů nemohlo z ničeho stvořit národ. Etnický podklad tu musel být a nikdo nebude snižovat význam existence lidové kultury a jazyka na české vesnici, jejíž kontinuita nikdy přerušena nebyla, také díky jak poražené, tak vítězné pobělohorské náboženské tradici. Ale přece jen to byl materiál snad pro zajímavý autonomní etnický okruh, jakým je např. enkláva lužicko-srbská v Německu, ne však pro svéprávný a plnoprávný

moderní evropský stát. Vždyť se tu pro práci v oblasti české kultury, umění a vědy rozhodovali lidé, kteří se českému jazyku učili teprve v dospělosti a kteří místo toho, aby své talenty uplatňovali v původním výzkumu a originální tvorbě, pracně budovali české vědecké, filosofické a technické názvosloví a vytvářeli moderní český básnický jazyk.

Odjakživa byly Čechy bohaté na talentované hudebníky, kteří bez překážek odcházeli ze země a obohacovali evropskou hudební kulturu, aniž se v Evropě často ví, že byli původem Češi. Jak hluboké muselo být rozhodnutí Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka, když přes obrovské materiální výhody, které jim nabízela cizina, zůstali doma jako čeští skladatelé, formující český hudební život.

Dlouhou dobu bylo totiž skutečných Čechů v Čechách jen málo, ale hlavně byli ve svém souhrnu chudí. V důsledku historického vývoje prakticky zmizela českojazyčná domácí šlechta. Cizojazyčné šlechtě se občas - neprávem - vyčítá, že málo podporovala české obrozenecké snahy, že hájila nanejvýš zemský, nikoli národní patriotismus. Ale spíše bychom se měli divit, že se v Čechách našli i v řadách této šlechty lidé, kteří obrodné snahy českého národa podporovali, i když Čechy nebyli a v rámci tehdejší rakouské říše jim z toho žádný prospěch nekynul. A hospodářsky nejsilnější buržoazie byla dlouhou dobu převážně německá, občas výbojně pangermánská. Nejzámožnější oporou obrozeneckých snah byli bohatí sedláci, ale ti byli do roku 1848 ještě formálně poddanými!

Aby se přetvořil z "modernisty" v tradicionalistu, musel Dyk na sobě hodně a nesmlouvavě pracovat, protože Moderní revue devadesátých let v něm nemohla nezanést hluboké stopy. Láska k národu musela brát všude vrch. A současně se prohlubovala ve směru poznání, že obrozený český národ může být definitivně zajištěn jen ve vlastním samostatném státě.

Tvůrce české samostatnosti, T.G.Masaryk, zdaleka nebyl o její nezbytnosti přesvědčen tak silně jako Dyk. Měli jsme svou samostatnost a ztratili jsme ji, uvažoval Masaryk. Sama o sobě nás nespasila a nespasí. Masaryk spolu s ostatní českou politickou reprezentací byl až do vypuknutí války přesvědčen, že můžeme zajistit naši národní existenci a kulturní

vývoj v rámci Rakouska a že to záleží především na nás. Proto se také neustále snažil vymezit náš národní program pozitivně, otupit jeho protiněmecké ostří, které jsme zdědili od dějinné filosofie Palackého a které determinovalo český politický život druhé poloviny devatenáctého století.

Dyk uvažoval jinak: pokud ze svého mládí zůstal něčemu věrný, byl to kult síly, titanismu, hrdosti, rytířskosti, který v souladu s vlastní romantickou povahou inplantoval do svého nacionalismu.

Před válkou došlo sice k určitému sblížení Masaryka a Dyka, zejména po tzv. kartelových volbách, v nichž Dyk kandidoval za státoprávně pokrokovou stranu, která jediná z českých politických stran sázela na možnou evropskou konflagraci, z níž kynula šance pro samostatnost českého národa. Dyk ovšem ve volbách prohrál, jeho strana byla spíše sektou než stranou a s Masarykovými realisty ji pojil spíše negativní poměr k oportunní politice velkých českých politických stran.

Nicméně Masaryk se za války stal vůdcem zahraniční protihabsburské akce, Viktor Dyk pak byl významným činitelem domácího odboje. Později vznikla řada nedorozumění ve věci plánovaného odchodu Dyka do zahraničí: měl či neměl, mohl či nemohl, chtěl či nechtěl odejít. Nesporně Dykův nacionalismus byl za války podroben tvrdé zkoušce, v níž obstál se ctí. Nejen svým bojem proti rakouské cenzuře a účasti v akcích Mafie, která ho přivedla až do vídeňského garnisonního vězení. Ale především svou literární, zejména básnickou tvorbou, která patří k tomu nejlepšímu, co česká poezie za války vytvořila.

Dyk chápal národ romanticky, v duchu Herderových idejí, jak je u nás přejímala Jungmannova generace a jimiž se udržovalo české národní vědomí až do devadesátých let minulého století. Národ je vymezován především jazykově a biologicky, kmenově či jak se tehdy říkalo "rasově". Toto pojetí národa Dyk v duchu obrozenectví spojuje i s myšlenkou slovanskou: slovanské národy, jazykově a kmenově nám blízké, tvoří s námi určitou vyšší jednotu, která kompenzuje naši početní slabost. Do takto chápané národní pospolitosti se člověk rodí; volit si ji nemůže, ale může se odrodit, což je považováno za těžký zločin.

Národní zájmy jsou prioritní, vše ostatní, zejména specifické zájmy stavovské, sociální, třídní, stranické či náboženské, je jim podřízeno. V tomto duchu spojovala Čechy strana staročeská, po ní se o to ještě krátkou dobu pokoušela strana mladočeská. Obě se do národního celku snažily integrovat i specifické zájmy dělníků /akce Chleborádova a Barákova/.

Dyk se na počátku 20. století snaží o regeneraci v podstatě už odumírajícího pojetí národa. Nicméně nacionalismus, dokonce i ve své nejprimitivnější rasově negativistické podobě, svou roli nedohrál, naopak, přihlásí se drasticky ke slovu v druhé třetině dvacátého století a ve svých residuích doutná pod povrchem, připravený vzplanout při vhodné příležitosti, na celém světě i dnes, ve věku kosmickém.

Dykovo pojetí nacionalismu bylo ovlivněno především německými a francouzskými teoriemi. Odtud v něm také silně vystupuje tradicionalismus, který vhodně korespondoval s převládajícím historismem, jehož přemíru vytýkal Čechům ve své "České otázce" moderní reformátor Masaryk.

Mnohokrát Dyk opakuje známou tezi o národě jako společenství mrtvých, živých a nenarozených, které je podkladem jediné smysluplné kontinuity lidského života. Národní kolektiv je tedy nepřetržitým dialogem živých s mrtvými, kteří připravovali dnešek, a s nenarozenými, kteří jednou budou přejímat dědictví současnosti.

Český nacionalismus nemůže počítat s nepřetržitou a kompaktní náboženskou tradicí /podobně jako nacionalismus německý, proto se např. Richard Wagner uchýloval k tradici germánského pohanství, aby našel neutrální půdu, na níž by se mohlo sejít protestantské Prusko s katolickým Bavorskem/. To pocíťoval i Dyk, který nemohl nevidět také český tradicionalismus katolický, který byl z náboženských důvodů loyální k Vídni i za války. Po válce se však katolická lidová strana stala stranou státotvárnou, dokonce i jednou ze stran vládnoucí koalice, a katolická tradice se stala -zejména při svatováclavském miléniu - výrazně státotvornou. Proto Dykův nacionalismus neměl po válce tak vyhraněně protikatolický ráz, příznačný např. pro předválečné mladočechy.

Po válce se Dyk stává senátorem a předním publicistou národně -demokratické strany, jejímž předsedou je bývalý státoprávní mladočech Karel Kramář. Dyk s ním sice před válkou i na jejím počátku ostře polemizoval, ale za války se osobně sblížili ve vídeňském garnisonním vězení, kde Kramářovi za "velezradu" hrozil trest smrti. Právě Kramářovo heslo, ražené v předvečer převratu o nutnosti "odstranění", bylo Dykovi blízké. Národní demokracie, v níž se nakonec sloučily jen státoprávní pokrokaři, mladočeši, moravští lidovci a část realistů, byla původně proponována jako jednotná celonárodní strana, která měla hájit zájmy československého státu uvnitř země i v zahraničí.

Z toho, co bylo řečeno o Dykově pojetí národa, by se zdálo, že se nepříliš lišilo od převážně negativistického, plemenně pudového nacionalismu, který v dějinách Evropy 20.století má oprávněně špatný zvuk. Bylo dále umocněno Dykovým romantickým titanismem, volajícím po nacionálním mesianismu, blízkém ruským slavjanofilům či polskému mesianismu A. Mickiewicze.

Domácí národní mesianismus se opíral o Jana Kollára, jehož slávy dcera působila v tomto směru neméně silně, než vědecká slavistika P.J. Šafaříka. Kollárův mesianismus však ústil v dost bezzubou apolitickou slovanskou kulturní vzájemnost. Proto Dykovi nejryzejším slovem českého mesianismu byly Nerudovy "Zpěvy páteční", a oprávněně. Zde totiž nejvýrazněji v české poezii došlo ke zbožnění a bezvýhradné adoraci české národnosti jako absolutní hodnoty a byla tu vyslovena nekolísající víra ve veliké poslání českého národa.

Jenže i zde, stejně jako u Kollára, vystupuje do popředí humanistický obsah českého nacionalismu, jeho širší vymezení, jeho pozitivní náplň a všelidské poslání. A právě takto formuluje český nacionalismus i nejvýraznější jeho politický představitel, Viktor Dyk.

Dyk také ostře odlišoval nacionalismus od šovinismu, jehož agresivní tendence a sny o světovládě odmítal.

Pravda, leccos v českém nacionalismu byla z nouze ctnost. Sny o světovládě zanechal český národ někde v dobách Karla IV., ne-li Přemysla Otakara II. Po staletí jsme s vypětím

všech sil bojovali o své, jak bychom si tedy mohli troufnout pretendovat na cizí!

/Komunistická agitace proti českému imperialismu a kolonialismu, který měl utlačovat Slovensko a Podkarpatskou Rus, byla hodně přitažena za vlasy/. Dyk před válkou v polemice proti realistickému hlásání humanity konstatoval, že je to zbraň slabých. Národ potřebuje sílu, ne humanitu. Když získá moc, odloží humanitu jako nepotřebnou veteš. Ale to ještě v Dykovi doznívala nietzšcheovská revolta, v jejímž duchu hrdina Dykova románu "Prosinec" Kopulent uvažuje i o vhodnosti a nutnosti taktiky terorismu. Dyk ovšem odmítal Chelčického a vůbec českobratrství jako ideologii odzbrojující národ, ale uznával, že je také součástí české národní tradice. Sám Masaryk ve svém postoji k reformaci kolísal mezi Chelčickým a Žižkou a nakonec se rozhodl pro syntézu obou. Ať už však objektivní i subjektivní zdroje humanistického charakteru českého nacionalismu byly jakékoli, není sporu o tom, že humanistický skutečně byl.

Historicky se český nacionalismus nikdy nemohl oprostít od protiněmeckého hrotu, a to nejen v Palackého filosofii českých dějin, jejichž osnovou nakonec bylo potýkání českého /slovanského - demokratického/ s německým /germánským - autokratickým/ živlem.

Geografická poloha Čech, poloostrova, obklopeného ze tří stran německým mořem, vedla k přirozeným německo-latinským integračním snahám, jimž Čechy stály v cestě. Němci přicházeli do českého pohraničí, podíleli se na ekonomické i kulturní prosperitě českého státu. Zčásti se počestvovali, zčásti germanizovali domácí obyvatelstvo. České obrození poněkud jednostranně exponovalo literární a historické památky, které česko-německý antagonismus stavěly do popředí, ale to neznamená, že by tento antagonismus neexistoval. Navíc české obrození dostává nejsilnější impuls v josefínském osvícenském absolutismu, který je demokraticky centralistický, což v praxi znamenalo širokou a soustavnou germanizaci. A ta pokračovala v 19. století zcela přirozeně. Němci byli kapitálově mnohem silnější, německojazyčná byla většina šlechty. Germanizaci posilovala smíšená česko-německá man-

žalství, která byla zjevem zcela obvyklým. Těžko se dalo mluvit o pozitivním obsahu českého vlastenectví, když jeho hlavní náplní byl boj o český jazyk, českou knihu, českou školu, český společenský a kulturní život. Přitom se to vše dělo pod silným tlakem německé kultury. Čeští vzdělanci zpravidla neznali jiný cizí jazyk kromě němčiny, měli převážně německé školy, vyznávali německou filosofii, vrcholem světové poezie jim byl Goethe a Schiller. Pro lid překládali či adaptovali německé literární předlohy. Po vzoru Jahnova Turnvereinu vznikl Sokol, po vzoru Raiffeisenových spořitelén vznikly "Kampeličky". Sám otec česko-slovenského mesianismu Kollár se inspiroval duchem protinapoleonského německého osvobozovacího boje.

Je to strastiplný emancipační proces, v němž se české etnikum snaží nejprve alespoň jazykově odpoutat od německého základu. Němci to přirozeně ironicky komentují a budí tak ještě silnější nevoli vlastenců.

Když Rádl v knize "Válka Čechů s Němci" analyzuje tuto nepřitažlivou stránku českého nacionalismu, která nepochybně komplikovala soužití menšin s českým národem v nově utvořené Československé republice, zapomíná, že tento jev je neodmyslitelný od českého obrození a že kdybychom jej chtěli zcela odmítnout, nezbylo by nám nic jiného, než popřít právo českého národa na existenci. Opakujeme: tento národ tu mohl klidně nebyť. A příčinou jeho nebytí by byla - třeba i nenásilná, kulturní a demokratická - germanizace.

Z toho vycházel Dyk nejen při formulování českého nacionalismu, ale především v praxi při uvádění nacionalistické ideologie nově utvořeného československého státu do života. Tato ideologie je plně vystižena titulem sedmisvazkového souboru Dykovy publicistiky z let 1917 - 1931, vydaného po autorově smrti - "O národní stát". Neboť Československá republika vznikla sice především z iniciativy Čechů jako stát Čechů a Slováků, ale žila v ní velmi početná, třiapůlmilionová menšina německá, půl milionu Maďarů a početně sice slabší, nicméně nezanedbatelné menšiny Poláků, Ukrajinců a Židů. Jaký tedy má být tento stát? Jaká má být jeho vnitřní i zahraniční politika?

Bylo třeba i v národnostní oblasti překonat dědictví Rakousko-Uherska, spočívající především v antagonismu mezi Čechy a Němci v Čechách usedlými. Němci se v německojazyčném státě těšili národnostním privilegii, která vedla k neustálému jitrění konfliktů. Jakýkoli pokus vlády uspokojit jednu z národností vedl k obstrukci národnosti druhé a tak smířovačky nejen nic nevyřešily, ale ještě přilévaly oleje do ohně.

Po válce se situace obrátila. Německá menšina ztratila v novém státě svá někdejší privilegia, česká menšina v německých územích se stala výbojnější. Dyk a čeští nacionalisté se domnívali, že menšiny se v novém státě mají těšit všem občanským právům, která republika zajišťovala pro všechny své obyvatele, ale neměly mít žádný zvláštní národnostní status. To přirozeně znamenalo okleštění národnostních práv, jichž Němci požívali ve starém Rakousku. Bylo jasné, že za takové situace se Němci s novým státem nesmíří. Nacionalisté se domnívali, že postupným tlakem, spojeným s pozvolnými koncesemi, si Němci na novou situaci, ač neradi, zvyknou.

Odpůrci tohoto pojetí vycházeli z existence československého státu jako státu národnostního, který by se měl stát stejným domovem pro všechny národnosti jej obývající. Nabízel se tu model švýcarský /E. Rádl, E. Beneš/, v němž by dosavadní dělení obyvatel podle národnosti ustoupilo jakémusi vyššímu, republikánskému vlastenectví, které by vyznávalo určité, národnosti nadřazené ideje /demokratismus, humanismus, socialismus/, překlenující národnostní antagonismy.

Masaryk se na tomto poli nepouštěl do abstraktních úvah, ale trval na tom, že v nové republice v zájmu jejího uchování musí dojít k usmíření Čechů a Němců. Cestu k tomu viděl v kulturní vzájemnosti, v nahrazení dosavadní konfrontace spoluprací, v získávání Němců pro služby ve státní administrativě a posléze i v jejich zastoupení ve vládě, což se na krátkou dobu skutečně podařilo.

Je příznačné, že právě otázka poměru k našim Němcům v nové republice je nejzávažnějším sporným bodem v polemice Dyka s Masarykem. Masaryk věděl, že jitrění naší německé

menšiny je dvojnásob státu nebezpečné právě proto, že německou minoritu obývaná území leží na hranicích se sousední německou říší. Za této situace bylo nutno počítat i s možnou manipulací německé menšiny u nás přímo z říše. Proto životně důležitý byl pro nás vývoj v Německu. Podaří se udržet při životě nestabilní Výmarskou republiku? Dyk byl v tomto směru pesimista. Považoval všechny Němce a priori za nacionalisty, nacionální idea u nich vždy přehluší jakékoli jiné přesvědčení. Od pokusů ohrozit světový mír může Německo odradit jen naprostá beznadějnost těchto pokusů a každý, kdo povzbuzuje německé šovinistické naděje, ohrožuje klid a bezpečnost Evropy. Dyk neustále upozorňuje na nebezpečí německého revanšismu, na německé útoky proti versailleské smlouvě, na smířlivou politiku vůči poraženému Německu ze strany dohodových mocností.

Je zajímavé, že militantní český nacionalista si byl více než kdo jiný vědom destabilizace Evropy, způsobené rozpadem Rakousko-Uherska. To si uvědomovali i Masaryk a Beneš, kteří neustávali hledat nějaké nové formy středoevropské integrace, která by nahradila Rakousko-Uhersko. Dyk takové snahy odmítal. Domníval se poněkud romanticky, že český národ, žijící trvale v ohrožení, v sobě vypěstuje takové rezistenční síly, že odolá i v konfrontaci s německou početní převahou.

Nedůvěra v trvalost evropského míru je mimo jiné v Dykovi posilována zjištěním, že Německo z porážky v první světové válce vyvázlo příliš lehce a po prohrané válce vyhrálo mír, což je povzbuzuje k novým dobrodružstvím. Ale také integrační evropské a středoevropské snahy /Panevropa, dunajská federace/ budí Dykovu nedůvěru, stejně jako pacifismus, šířený z Německa a určený podle něj na export - pro odzbrojení potenciálních německých protivníků. Dyk pozitivně kvituje každou Masarykovu zmínku o nutnosti posilovat naši obranu a zvyšovat autoritu armády /ve washingtonské deklaraci ho popuzuje zejména pasáž o nahrazení armády občanskou milicí/. Naopak kritizuje vše, co podle jeho mínění obranyschopnost republiky oslabuje, ať už je to kult švejkovství či negativ-

ní kritika Medkovy hry "Plukovník Švec", v níž je sebevraždou legionářského velitele, jemuž vojáci odmítnou poslušnost, zheroizována.

Jako integrální nacionalista Dyk zvláště citlivě reaguje na otázku státních hranic. Byli jsme stát nový a zatímco hranice Čech a Moravy byly historicky zafixovány českým právem /v tomto směru nebylo nikdy narušeno ani ve svazku Rakousko-Uherska/, nebyla zcela upřesněna hranice s Polskem a slovenská hranice s Maďarskem byla teprve nedávno stanovena celkem uměle, přičemž zůstala na našem území silná menšina maďarská a v Maďarsku opět silná menšina slovenská. O našich hranicích se dlouho vyjednávalo na mírových konferencích a záleželo hodně na diplomatickém mistrovství ministra zahraničí Beneše, budou-li jednání pro nás příznivá.

"Máme-li zůstat státem," píše Dyk, "musíme si být vědomi toho, co znamená stát a jaké přináší úkoly; a nejsme si vědomi ani významu státu, ani svých úkolů, nechápeme-li, co značí hranice." /O národní stát, 2, s.458/.

Dykovo integrálně nacionální řešení bylo zřejmě nereálné. Nelze ovšem říci, byla-li schůdnou koncepcí národnostního státu švýcarského typu.

Rozhodně měl Dyk pravdu, varoval-li před německým revanšismem, před Hindenburgem, hakenkreuzlery, hitlerovci /a to už před Hitlerovým "Machtübernahme" z r. 1933/. Oprávněně kritizoval politiku ústupků německé agresí, byť z ní zaznamenal teprve vyklizení Porúří Francií. Správně také oceňoval nebezpečí "anšlusu", byť by měl povahu celní unie. Také Masaryk pokládal anšlus za smrtelné nebezpečí pro naši republiku. Jenže namísto Dykovy holé negace byl ochoten spolupracovat s jakoukoli samostatnou rakouskou demokratickou vládou a byl dokonce rozhodnut, pokud by se anšlusu nedalo jinak zabránit, utvářít československo-rakouskou federaci.

Obě polemizující strany, liberální demokraté a nacionalisté, měli kus pravdy, nechtěli však přiznat kus pravdy svých odpůrců. Nacionalisté zdůrazňováním nacionalismu ve všem německém, proti němuž stavěli militantní nacionalismus

český, existující rozpory jen jitřili a prohlubovali. Liberální demokraté a socialisté zase nebezpečí německého revanšismu u nás i v samém Německu prostě nedoceňovali.

Ač kdysi sympatizoval se sociální demokracií, V. Dyk také stále ostřeji kritizuje sociálně demokratický anacionální a internacionalismus, za němž spatřuje opět další léčku německého šovinismu. On sám měl vždycky vřelou účast se sociálně slabými a rozhodně nemůže být obviňován z nějakých kapitalistických sklonů či zájmů. Svou poválečnou evolucí doprava vysvětloval více méně působením náhody. Říkal, že v době na sklonku války, kdy se při jednání nové všenárodní straně na palubě národní lodi vše namačkalo nalevo, kvůli vyváženosti se sám postavil napravo. Nechtěl také, aby v názvu nové strany bylo adjektivum "socialistický".

Ani nejostřejší protivníci Dyka nikdy neobviňovali z koruptnických efilů, spíše vyslovovali podiv nad tím, že právě on slouží tak věrně straně kapitálu, národní demokracii. Ta ovšem nebyla jednoznačně kapitalistickou stranou. Dyk v ní sice patřil k radikálnímu nacionalistickému křídlu, které se často polemicky střetávalo s bývalými realisty, jakým byl třeba Masarykův životopisec a dlouholetý spolupojovník Jan Herben, ale polemizovalo i s velkoprámyslnickým křídlem Hodáčovým. Dyk snil o tom, aby strana spojovala v rámci harmonického třídního smíru dělníky i jejich zaměstnavatele a soudil také, že kapitalismus má mnoho vad, že je však reformovatelný a zatím nebyl nalezen lepší hospodářský systém, který by jej nahradil.

Nejsilněji však na Dykovu protisocialistickou orientaci zapůsobily ruské revoluce. Děsil se rozvratu, který vyvolala v ruské říši už únorová buržoazně demokratická revoluce, bolševickou revoluci pak považoval za neštěstí Ruska, Slovanstva a celého lidstva. Brestlitevský mír posílil obranyschopnost centrálních mocností a podle Dyka význam vystoupení našich legií v Rusku měl nejen propagační účinek ve státech Dohody, ale zabránil také reálnému nebezpečí přesunu německých a rakouských zajatců z Ruska na západní frontu. Také vystoupení legií proti bolševikům po-

važoval za správné a odmítal snahy různě je vymlouvat a omlouvat jako "trapné nedorozumění".

Zdá se, že osobně byl Dyk člověkem velmi mírné povahy, citlivý vůči násilí a bezpráví, zejména pokud je pácháno na lidech, kteří se nemohou bránit. Nedožil se ani nacistického masového vyvražďování, ani hromadného stalinského teroru. V obou případech bychom však mohli očekávat jedině jeho nejostřejší odpor. Jeho nejmilitantněji formulovaný nacionalismus by zřejmě nikdy nepřekročil evropským humanismem vytyčené hranice, proto o něm F.X. Šalda mohl mluvit jako o nacionalismu nejen nevybočujícím, ale přímo předpokládajícím humanitu jako svůj nejvyšší cíl /F.X. Šalda, "O smyslu literárních dějin", Zápisník VIII., s. 300/.

Vedle menšinových nacionalistických stran německých a maďarských považoval Dyk za nejprotistátnější stranu komunisty. Ti se v parlamentu netajili tím, že odmítají v principu demokratický parlamentarismus a že parlament jim slouží jen jako agitační tribuna. Odmítali versailleský mír a zdůrazňováním práva národnostních menšin na sebeurčení až do odtržení zastávali stejnou linii jako nacionální menšinoví separatisté a slovenští autonomisté. Od zrodu republiky až do své smrti byl Dyk nesmiřitelným antikomunistou. Byl tedy snad fašistou, jak ho mnohokrát označoval a obviňoval levicový socialistický a hradní tisk?

Je pravda, že zpočátku se o akcích našich "červenobílých" Dyk vyjadřoval se sympatiemi, schvaloval jejich protiněmecké vystoupení a zastával se fašistů v jejich konfliktech s Hradem a zejména s Benešem, s nímž po celou dobu svého působení v republice ostře polemizoval a snažil se zabránit tomu, aby se stal Masarykovým nástupcem v prezidentském úřadě.

Ale líbánky národní demokracie s Národní obcí fašistickou netrvaly dlouho. Fašistům byla národně demokratická strana příliš oportunní a rozhodli se jít do voleb samostatně, přičemž přebírali hlasy právě národním demokratům. Navíc svými skandálními akcemi diskreditovali nacionalismus, to jim Dyk vytýkal zvláště silně. Původní český fašismus byl dost bezduchou kopií fašismu italského a právě k němu

měl Dyk od počátku poměr ostražitý a kritický, kritičtější například než F.X.Šalda. Snad to bylo i proto, že Mussolini vystupoval proti Trianonským dohodám a podporoval maďarské nároky na naše území. Vůbec fašismus jako ideologie velmocenských italských ambicí mu byl nesympatický.

Situace se však pro naše fašisty značně zkomplikovala, když hegemonie světového fašismu přešla z italského fašismu na hitlerovce v Německu. Ti se sice původně za fašisty nevydávali, naopak vystupovali jako národní sóialisté, ale právě proti těm měl Dyk odjakživa výhrady. Navíc se tak výrazně muselo otupovat protiněmecké ostří českého fašismu, což už bylo pro Dyka zcela nepřijatelné.

Dyk už v této době klade na stejnou úroveň fašistické diktatury a Stalinův režim v SSSR - závěr, k němuž o sedm let později dospěl po moskevských procesech z r. 1936 i F.X.Šalda. Dyk ovšem odmítal Šaldův názor, že tyto režimy porodil nacionalismus. Seberčikálnější nacionalismus mu byl slučitelný s demokracií, dokonce ji předpokládal. Vždy byl a zůstal národním demokratem, a třebaže nacionalismus stavěl na první místo, nebyl schopen jít tak daleko, aby se jako Kramář stal později předsedou sjednocené autokratické politické strany fašistického typu /Národní sjednocení/. Byl neméně Donem Quijotem národní myšlenky, jako Donem Quijotem demokracie. I svůj boj proti Benešovi motivoval především nedemokratičností Benešových metod ve vnitřní a zahraniční politice.

Demokratickému duchu K. Havlíčka, J.Nerudy, J.V.Sládky, Sv.Čecha, M.Tyrše, M.Alše, E. Smetany a A.Dvořáka se nikdy nezpronevěřil. Boj o národní identitu a lidská práva se u něj nikdy nedostal do rozporu. Mohl-li občas chápat fašismus jako protijed proti komunismu, nepochyboval nikdy, že Gajda ani fašistická obec na vůdčí roli v národě nestačí a že fašismus koneckonec ve volbách roku 1927 zdiskreditoval nejen sebe, ale také ideu nacionalismu vůbec a zavinil porážku národní demokracie.

Proti vadám demokracie volá tedy Dyk stejně jako Masaryk i Šalda, Peroutka i Karel Čapek, Švehla i Beneš: více demokracie, demokracii upřímnější a hlubší, lépe fungující.

Kritikové na celém světě pečlivě analyzovali vady demokracie. Opravdoví demokraté - a k nim patřil i český integrální nacionalista Dyk - byli přesvědčeni, že ani italský fašismus, ani stalinská diktatura nepředstavují pozitivní alternativu parlamentní demokracie.

V dějinách neexistuje "kdyby" - ale pokusme se promítnout Viktora Dyka právě jako představitele integrálního českého nacionalismu do nedávných dějů, které už nezažil. /Zemřel ve věku třiapadesáti let; v roce Hitlerova nástupu k moci by byl pětapadesátiletý, v době Mnichova by mu bylo šedesát. Konec války by ho zastihl pětšedesátiletého a únor 1948 osmašedesátiletého. Mohl tedy všechny tyto události prožívat nejen jako jejich svědek, ale jako jejich aktivní protagonista/.

Jistě by se byl nesmířil s mnichovským diktátem, který tak surově zaútočil na integritu našich hranic. Byl by se patrně dožadoval obrany republiky všemi prostředky a snad, byť antikomunista, by přijal ruku nabízenou komunisty k obraně republiky tak, jako to učinili syn ministra Rašína a dcera dr. J. Preisse, či jako spolu s komunisty proti mnichovskému diktátu hlasoval francouzský fašista Kerillis. Za války by starý mafián Dyk patrně stanul po boku svého druha Jaroslava Kvapila, organizátora Manifestu českých spisovatelů z r. 1917, v protinacistickém boji. Snad by byl uvěřil i výzvam, které volaly ze slovanských kongresů z Moskvy všechny Slované, aby se sjednotili v boji proti svému odvěkému germánskému nepříteli. A kdoví, zda by byl neuvěřil ve šťastnou budoucnost republiky, jejíž hranice by byly zaručeny spojenectvím s Ruskem, Amerikou, Anglií a Francií a úzkým svazkem se všemi slovanskými státy. Válečné osudy českého fašismu by ho asi byly příliš nepřekvapily. Snad by se byl smířil i s vedoucí úlohou Beneše v zahraničním odboji /šlo-li o věc, Dyk nikdy nebyl v zajetí osobních sympatií a averzí/. A jak by se byl zaradoval, když by odsunem Němců byl splněn jeho starý sen o národním státě Čechů a Slováků!

Byli to právě komunisté, kteří významněnějším požadavku integrál

lismu. V pohraničí čeští osídlenci dostávají na věčné časy půdu, živnosti, dílny. Němci jsou označeni na rukávech písmenem N, i v novinách jsou psáni s malým začátečním písmenem, dostávají snížené potravinové přídělky; zmizely německé nápisy, pálí se německé knihy, i Německý Brod je přejmenován na Havlíčkův Brod a nezkompromitovaní učitelé němčiny na českých školách vyučují ruštinu, i když pracně slabikují azbuku.

Zdeněk Nejedlý, který považoval komunisty za dědice nejlepších tradic české kultury, dodal v této znárodnovací fázi ideovou výzbroj v díle Dykova národně demokratického kolegy v senátu, Aloise Jiráska, jehož spisy byly urychleně vydány v masovém nákladu v Gottwaldem patronované Jiráskovské akci. Z. Nejedlého iniciativy byl také zřízen národní památník v rekonstruovaném letohrádku Hvězda na Bílé Hoře, který se stal Muzeem A. Jiráska a M. Alše - zcela v duchu Dykova nacionalismu; byla obnovena Betlémská kaple jako Husův památník, operní scény se rozezněly Smetanovou hudbou a činoherní soubory se předháněly v uvádění nových inscenací Tylových her /to už by bylo asi i na Dyka trochu moc!/.

Poslední slovo českého integrálního nacionalismu tedy nejen vyslovili, ale také tělem učinili internacionalističtí komunisté. A bylo to také poslední slovo českého nacionalismu a jeho labutí píseň. /Shodou okolností a ironií osudu byla v lednu 1948 otevřena v Národním muzeu výstava k nedožitým Dykovým sedmdesátinám, která právě podtrhovala Dykův boj o národní stát, který se stal v letech 1945 - 1948 skutkem. Jenže to byl budoucí stát Stalinových komunistů/.

Dnes máme národní stát česky mluvících Čechů a slovensky mluvících Slováků, kteří jsou si dost odcizeni. /Překládají si navzájem své knihy a usilují o kulturní sblížení, ačkoli si docela dobře rozumějí./ Česká národní identita je předmětem teoretického, historického a politologického bádání /především v "druhé kultuře"/. Třebaže existuje početná skupina stoupenců Masarykových, univerzalistická ideologie /katolictví, reformované církve, orientální náboženství a filosofie, ekologická hnutí/ postupně získávají stále více sympatizujících, hlavně mezi mládeží. Je tu silné hnutí panevropské a středoevropské, rozpad Rakousko-Uherska pova-

Žuje řada teoretiků za historickou katastrofu, z níž lze odvodit všechna neštěstí následná.

Neznám jediného člověka, který by vyznával Dykův integrální nacionalismus. Dyk je uznáván jako veliký básník. O jeho politické aktivitě se stydlivě mlčí nebo je považována za tragické, nepochopitelné a poněkud trapné poblouznění romantického ducha.

Snažili jsme se dokázat, že neprávem. I v politickém životě je Dyk aktérem téže donquijotiády, jako ve svém básnickém díle. A postihli bychom tu i jistou modelovou situaci širší platnosti. Postavme vedle Dyka třeba jeho celoživotního druha S.K. Neumanna nebo Josefa Holečka či Jaroslava Durycha: máme tu co činit s toužou donquijotiádou, byť nesenou zcela jinými ideami, jimž velcí básníci uvěřili a jimž nezištně, obětavě a důsledně sloužili do roztrhání těla.

Život prorůstá, přerůstá a deformuje každou ideu, a její realizace je pro její bojovníky vždy trpkým probuzením. Zůstane humanistický obsah, zůstanou odvěké etické zásady, úcta a tolerance k jinému přesvědčení, vůle ke svobodě a spravedlnosti pro všechny, uznávání svých i cizích národních a lidských práv - tedy to, co všechny velké ideje spojuje. To, co je dělí, dříve nebo později odumírá.

Eva Kantůrková

Češství v "Pamětech" Václava Černého

Revoluce rozbíjejí kontinuitu a jsou z jejího narušení živý; krize, které po nich nastávají, svá vnitřní řešení zas naopak hledají v jejím objevování. My taky proti vyprázdňenosti, která nás hrozí zahltit, schraňujeme z minulosti všechno, o čem se domníváme, že je to pro nás živé. Hledání svorníků mezi dneškem a minulostí se děje i protikladně, někteří se vracejí až k habsburské monarchii a možné podunajské federaci, jiní naopak vycházejí z protirakouské revoluce a hledání míří k hodnotám První republiky a Masarykovu

odkazu; v každém případě se jedná o nacházení mostů, které by pomohly zcelit, zúplnit naši duchovnost. Gestem velice rázným, až vášnivým, otevřel okna do minulosti svými "Paměťmi" Václav Černý, muž ctěný i nenáviděný, vzdělanec, jak sám sebe nazval, jehož duchovní memento nad námi ční. Černého adresná kritičnost, osobním pojetím vyhocená někdy až k nesnesitelnosti, mnohé i^z nás dráždí, což ale nic nemění na tom, že pod vydražďujícím a silně osobním povrchem "Pamětí" pulzuje vidění světa, které skutečnost popisuje a rozkrývá s otřesnou přesností. Není zde času zabývat se "Pamětmi" podrobněji, vybrala jsem z nich osobitost zorného úhlu Václava Černého při posuzování událostí a lidí v nich: tou osobitostí je češství.

Václav Černý se vyhraňuje i vůči různým politickým smě-
rům, proudům nebo konfesím, politické nebo konfesní rozdíly nemá ale za tak podstatné, aby setrval jen u nich, naopak, v uzlových momentech výkladu se od nich oprostí jako od nedostačujících, střese je z úvahy a hledisko ukotví ani bych tak neřekla v základu národním, jako až téměř kmenovém. Výraz "národní" by pro Černého hodnotící účel mohl vyznívat stále ještě ideologicky, kdežto kmenovost je Černému součástí lidského bytí. Toto kmenově-národní hledisko v Černého myšlenkovém vybavení zřetelně přežívá z minulého století, Václav Černý se také k obrozenectví z té duše hlásí, o něm samotném by se dalo hovořit jako o našem posledním velkém obrozenci. Zděděné pojetí češství ale v Černém přerůstá, není v něm ani stín nacionalismu, ne všechno, co je české, je mu hezké, naopak, češství je v jeho výkladu nárokem, a nárokem vysokým. S tím současně se Černý zdařile vyhýbá i českému mesianismu nebo pocitu kmenové vyvolenosti, je Čechům soudcem přísným. Z ducha jeho pojetí češství dýchá světovost, u něj orientovaná profrancouzsky, je to vyspělý názor vypracovaný několika generacemi Karlovy univerzity, počínaje generací kritiků Hankových fals; to zejména nesmíme pominout, že do Černého duchovní genealogie patří jeho univerzitní profesoři Masaryk, Pekař a Šalda, velké kulturní trojhvězdi První republiky.

Nás, všechny příslušníky kmene, dělí Černý na Čechy nebo Čecháčky. Poprvé v "Pamětech" toho dělení použije při líčení smrti Karla Čapka. Okolnosti jsou známy, po Mnichovu byl Karel Čapek hrubě napadán politickou pravicí, a neboť se mu celkově zřítíl svět, nebránil se propuknuvší nemocí. "Tisíckrát buď opakováno," napíše Černý vášnivě, "nikdy zapomenuto, že Karla Čapka usmýkali za vozem "lásky k národu" Čecháčkové." /Pláč koruny české, str.77/. Připomene přitom výrok jakéhosi vídeňského notábla, že "co Čech, to buď lokaj nebo hulvát", a pokud jde o Čecha, notábla odbude, že Čech by se mu měl čím sebevědomě bránit, dá ale notáblovi zapravdu v Čecháčkovi: ten je lokajem i hulvátém zároveň. /Tamtéž/.

Čecháček je v Černého popisu tvor "uhnětený z nízkosti a hrubosti, závisti a podlosti, počouchlosti, zbabělosti a - nemusíli se už o ní tajit - i kruté a nenávistné mravní otrlosti". Vyměšuje jej každý národ, ale česká země jej "plodí v podobě téměř ďábelsky dokonalé"; je to dědictví vzpomínek na staleté cizí panství; "a kdykoliv nás strhne nová rána a dočasný pád, vždy bude v Čechách libovolné množství hřbetů nahrbených k přijetí jha a hničících hub, dušujících se láskou k vlasti a plivajících po všem, co měla nejlepšího." /Pláč, str.77/. Teorii o Čecháčkovi doplní pak Černý i v posledním díle "Paměti". "Co se jen TGM, co FXŠ navolali po evropanství, po zevropštění našeho vzdělance!... Jeho pravidlem a průměrem zůstalo čecháčkovství...Náš národní život se někdy podobal spiknutí prostřednosti." /Paměti IV, str.336/. Čecháčkovství je směs "intelektuální nedochůdnosti a mravní či charakterové slabosti". "Čecháčkovství není konstantní složkou národního psychismu odjakživa... je historickou akvizicí a úhonou...Narůstá u nás pravděpodobně už od Bílé Hozy a jako důsledek následujícího násilného sociálního převrstvení českého národa... Devatenácté století zná Čecháčka už plně vyvinutého... Pokaždé, když národ zažije úder, který jej přiomráčí, ...zakřepčí na národním hřbírově svůj radostný kankán Čecháček, ujme se otěží, zařídí

se k vládě tam, kde byl potlačen, pozavírán, vyhnán, pozutínán český charakter." /Paměti IV, str.337-338/.

V každém pro národ kritickém momentu našich nejnovějších dějin zkoumá Černý, co Čech a co Čecháček a je až kupodivu, jak tato optika vlastně velice prostá mu dovoluje vést zřetelné řezy národní identitou a jakou dalekosáhlou vidění mu umožňuje při hodnocení činů, událostí, politických směrů, názorů, a to nejen pro dobu německé okupace, kdy viditelně běželo o národní existenci, ale i pro dobu poválečnou a dnešní. Pohled rozevřený od náhledů čistě stranických až k vysokému nároku národního bytí má tu výhodu, že Černý může na kohokoli ukázat kritickým prstem; ať stojí vpravo nebo vlevo, nahoře nebo dole; češství je tu široce zobecňujícím kriteriem. A já bych ráda dokázala, že tato optika, v našich časech už neobvyklá a pociťovaná spíš jako anachronismus, může být - ovšemže při Černého vysokém myšlení - i velmi inspirativní. Taky by se mohlo zdát, že Černého dělení národa ve dnech zkoušek na "láji" a "hrdé Čechy" koresponduje s dnešními stesky na českou národní nedostatečnost, oportunističnost, přizpůsobivost apod.; uvidíme ale, že toto neadresné stýskání si na českou národní povahu v nejmenším nedosahuje zásadovosti Černého výkladu.

V nejnovějších dějinách jsme prošli jako národ dvěma velkými zkouškami a Černého "Paměti" se k nim soustřeďují jako k uzlovým bodům naší nejnovější historie: v době německé okupace je to heydrichiáda a po válce jsou to tak zvaná padesátá léta, doba stalinistického teroru. Právě v souvislosti s jejich rozborem Černý formuluje vysoké pojetí pojmu češství a svůj mravní nárok na Čechy. Do středu líčení okupace rozsahem i zaujetím staví odboj, v obavě o národní bytí a u vědomí národního traumatu naváhá polemizovat i s Benešovým rozhodnutím podříditi se Mnichovským dohodám. Cituje z prezidentových pamětí a z líčení známého varování generálů před přijetím dohod vypíchne, že Benešovi "v uvážlivé a odmítavé odpovědi... uklouzlo prohlášení dosahu strašlivého: „Na jatky národ nepovedu - pro nějaké prázdné hrdinství.“ "Výraz prázdné hrdinství," napíše Černý, "je úděsný. Tak tedy hrdinství může být prázdné! Jenomže na

jatky národ přece šel... sám se na ně dostavoval dobrovolně." /Pláč, str.75-76/. A teprve na pozadí tohoto étosu, étosu hrdinství, můžeme konstatovat ono zdánlivé prosté dělení, že Čechy byli Černému ti, kdo proti okupaci bojovali, a Čecháčky, kdo kolaborovali. Přitom ale zejména pojem Čecháčka Černý během vyprávění modeluje do někdy až nečekané a rozhodně nijak snadno předpokládané podoby; v žádném případě, na rozdíl od dnešních levných kritiků národní povahy, mu není hned kolaborantem každý dělník, který pracoval ve zbrojovce. Soudím, že i tato obezřetnost úsudku plyne z Černého češství jako převažujícího kritéria.

Konkrétní adresnost Černého kritických výpadů nese v sobě nezjednodušenost: kdo je konkrétní, může sice některou z daných osob ranit, ale vcelku musí uvažovat v celé složitosti struktury, kterou popisuje. Pro Druhou republiku Černý nešetří obdivem pro generála Eliáše, ale stejně tak citelně setne slovem katolickou pravici, která Mnichov pocítila jako svou politickou satisfakci. "Opásali se nejspolečenštějším a nejobecnějším neštěstím našich dějin jako vyznamenaním... hrnuli se zaříditi v národním ponížení a těšiti se z vlády nad hřbitovem." /Pláč, str.89/. A jak po pádu Druhé republiky teror sílí, je vytvořena "vláda 17.ledna 1941" a Reinhard Heydrich začíná v Protektorátu realizovat plán na "verknechtung" českého národa, Černý znova a znova vyděluje z národní kolektivity obraz kolaborantství, bez něhož se okupant nemohl obejít. Vzdor budoucímu potrestání mu ale kolaborantem není "nešťastný profesor Šusta" ani Vlasta Burian, zachraňující živobytí pro celý ansámbl divadla i pro české spisovatele, nebo Václav Talich či Jan Scheinost /Pláč, str.447/, zato ale tvrdě obviní Jakuba Demla, jemuž neodpustil, že "vyplivl celý český národ a prohlásil konečně, že ho je důstojný jen národ německý" /Pláč, str.284/. Ve svém smyslu pro spravedlnost, která taky trestá, Černý nevynechá jedinou výraznější kolaborantskou figuru, z českého slova dokonce ocituje dva celé články Fedora Soldána, komentujícího "jasné politické slovo státního tajemníka K.H.Franka" /Pláč, str. 285/, zmíní i řadu jiných selhání,

avšak hlavou všeho kolaborantství je mu muž vysoce postavený, zrádce své vlastní masarykovské minulosti, ministr Emanuel Moravec, pán nad protektorátní kulturou. Černý dvakrát popíše manifestaci na Václavském náměstí, kam protektorátní vláda po heydrichiádě sehnala na začátku července 1942 na dvě stě tisíc lidí, jimž Moravec v projevu "poplival mrtvé živé, slíbil jim ukrást jejich děti a vyzval Churchila, který právě státním aktem odvolal Mnichov, aby se přišel na Václavské náměstí přesvědčit, za kým český národ skutečně jde". /Pláč, str. 295/.

"Obklopen kordóny policistů, na náměstí doslova prolezlém špicly a tajnými, řve do tváře desetitisíců lidí nervově zničených ještě trvajícím hromadným vražděním a disponujícím jen kapesními noži, že jimi chce být na místě roztrhán, není-li podle jejich názoru nejšlechetnějším Čechem, kterého si národ z vlastnívůle postavil v čelo. Fraška rozměrů přímo pantagruelovských," napíše Černý, "nebýt přitom, kam padl pohled, těch hrobů ještě otevřených..." /Pláč, str.378/. "Nikdy", napíše, "již na masové projevy tohoto národa na tomto místě neuvěřím." /Tamt./ Hněv a opovržení tedy Černý nevybíjí na bezbranných a bezmocných, kteří na náměstí přišli ze strachu o život i o živobytí; on obviňuje jednak lidi vzdělané, kteří vědí, ale nečiní, a hlavně lidi mocné, a tudíž i odpovědné. Emanuela Moravce označí za prototyp Čecháčka, a to i s celým jeho protikladným životopisem. Hádanku obratu tohoto kolaboranta nejotleменějšího a nejnestydatějšího vyřeší Černý jednoduše: je to tajtrlík. "Čecháček nikoli bez talentu, ale mravně absolutně nicotný." /Pláč, str.378/. Jeho jediným mužným činem bylo, že se sám zabil.

Ve vyhrocené polemice vylíčí Černý heydrichiádu, zejména spor, zda život jednoho tyрана stál za tolik obětí. Logika jeho dokazování má opět přesné, výrazné kontury. Heydrich byl třetím mužem v Říši, tvůrcem jejího vražedného aparátu, jakožto protektor byl v Čechách samou Říší na české půdě, byl ztělesněním principu; a žádný národ se v Evropě neodvážil něčeho podobného - zabít sám princip. Po příchodu do Čech Heydrich prohlásil, že "tento prostor bude německý

a Čech tady nemá co pohledávat". "Byl první a jediný Němec v dějinách, který se odvážil přijít do české země, aby na české hroudě nahlas pronesl, že česká země nezůstane domovem Čechů. Čechové ho za to zabili... Byla to jediná možná a přípustná odpověď, neměli-li si Čechové zasloužit osudu, který jimžrozil." /Pláč, str.349-350/. Likvidaci Heydricha má Černý za vůbec největší výkon všeho evropského odboje proti nacismu, nejvýznamnější partyzánský čin druhé světové války. Měl i ten význam, že už v srpnu Velká Británie prohlásila, že při stanovení hranic nebude po válce brán zřetel na Mnichovskou dohodu. /Pláč, str.348/.

A jak vysokou mravní mez vede Černý mezi Čechy a Čecháčky, napoví srovnání atentátu na Heydricha s popravou K.H. Franka. I Franka Češi potrestali smrtí, "ale dali si ho po boji dodat od svých spojenců až pod šibenici, obstoupili ji davem zevlounů, hystericky lačných hnusného divadla... Vyskytnou se snad mezi statečnými diváky Frankovy exekuce," ptá se Černý ironicky, "ještě další Čecháčkové, kteří dosud litují, že Čechové nepočkali, až jim bude i Reinhard Heydrich dodán z ciziny v řetězech na kladku i s klíčem od ní?" /Pláč. str.350/.

Takto vypracovaný a vymezený pojem čecháčkovství Černý svým podivuhodným jasnozřivým způsobem použije i pro naše časy, češství je kriteriem i v posuzování pounorových režimů. Tam, kde my máme sklon vidět politické krize, hospodářské zaostávání či úpadek kultury, on rovnou popíše ohrožení národního bytí. Vychází z definice stalinismu, systému, který byl do naší země uměle přenesen a násilím tu uskutečněn. Za hlavního nositele stalinismu pro první dobu porevolučního teroru Černý označil Rudolfa Slánského a jeho hodnocení této tragické postavy v politice KSČ vyvolalo i dost ostrý spor. Já sama v Černého textu - po důkladném zvážení - nečů průjev antisemitismu, Černý se může mýlit v proporcionalitě věcí, ale Slánského prožidovskou politiku líčí sice překvapivě, avšak věcně a soud nepřibarvuje etickým odsudkem, píše o něm stejně, jako by o něm psal, být Slánský Němcem nebo třeba Rusem. Vybrat generálního tajemníka za

nositele stalinismu je v logice úvahy, tak stejně jako předpokládané a bohužel i dokumenty prokázané nenárodní citění, které není dané jen židovským původem; v komunistické straně byl celý proud těchto národně neukotvených lidí, inklinujících víc k Moskvě nežli do Prahy. Paradox procesu s tímto podle něj hlavním nositelem stalinismu a jeho smrt vysvětlí Černý hlavně tím, že Slánský neodhadl budoucí antisemitismus Stalinův, když se věci v Izraeli vyvinuly jinak, než jak původně pod patronací Sovětského svazu začaly. /Paměti IV, str.438-446/.

Národní hledisko jistě nevyčerpává celou šíři těchto složitých i tragických událostí, pravda ale je, že díky své "vylekané" lásce k Čechům, lásce, "která nepoznala vteřinu oddechu" /IV, str.341/, popisuje Černý stalinismus, Čechy ohrožující, s úžasnou silou. Není v české literatuře jiný podobný text, který by s tak údernou konkrétností, nesmiřitelnou vášní, s takovým smutkem a hněvem popsal poučrokový komunistický teror. Jako v "Pláči koruny české" Černý nevynechal tu poslední postavičku odboje, o které věděl, jen aby se jí nestala křivda zapomenutí, tak teď zas nevynechá jediný konkrétní případ, který zná, významný jako méně důležitý, neboť ani ničí utrpení nesmí být zapomenuto. A ničí vina, to samozřejmě. My, kteří vidíme tyto události příliš zblízka a nad textem IV.dílu "Paměti" nás stále ještě oslňují nepodstatná nebo ideologická jiskření, snad ani nemůžeme docenit skutečnou kvalitu a hloubku toho textu; bylo to jako by silou historické spravedlnosti, že se Václav Černý vzepjal z posledních svých fyzických a duševních sil k takovému výkonu.

Stalinismus Černý vykládá jako revoluci od začátku do konce nepoctivou; není to revoluce, kde teče krev na obou stranách, jako tomu bylo třeba ve velké revoluci francouzské, ale byla to "pustá řezničina a podřezávání protivníka, který se nebránil a i k dalekosáhlé proměně sociálních poměrů byl dokonce svolný... Stalinismus přicházel zde s revolucí nového typu, v historii dosud nevidaného... Byla to revoluce tvorů neřestně rozbažených po vládě a zároveň zuřivě hájí-

cích svoje právo na nicotnost hlav a charakterů..." Tito lidé usedli "na stolci domnělé, dějinné spravedlnosti'...jménem ideologie vypůjčené a cizí." "I tu mohli adoptovat jen z mentální lenosti a mravní malodušnosti, naprosto nikdy z duševní síly." /IV., str. 422-423/. Omílovám se za dlouhý citát, chci jenom, aby vynikla konkrétnost Černého vidění. Hle, čím charakterizuje poučorový převrat: je to "rozpoutání občanské války proti vlastnímu národu, nebránícímu se, neboť předem odzbrojenému; zničení statisíců lidských existencí, rozmetání řemesel, obchodu, průmyslu, rozkulačení našeho selství, rozehnutí úřednického stavu, rozdupání liberálních profesí; vyhánění z domovů, vypovídání z měst i vesnic, přesídlování a štvání celých davů za útulkem, za prací nekonečné kilometry; žaláře, pracovní tábory, "dobrovolné" brigády; vláda závistivce, čenichala, donašeče, udavače, zákeřníka; zborcení nejpřirozenějších vztahů mezi lidmi, kteří k sobě náležejí láskou, úctou i krví, rozmlácení lidstva na drť běsnivých atomů, rozbití rodiny, výzva k dítěti, aby udávalo vlastního otce, zřikalo se ho, žádalo jemu do očí jeho smrt; zasaňtročení národních osudů do rukou neodpovědných zlých kluků... Luze dospělé otevřeli dokořán brány k ukájení jejich nenasytitelných pudů žřavosti, ničivosti a mstivosti... Co bylo na této stalinské revoluci nejúděsnější, ... že se bez pomoci luzy nemůže obejít..., že toto spojenectví je přímo její podstatou a zákonitostí, balvanem, k němuž je tato revoluce navěky proti lidské kultuře přikována." /Paměti IV, str.424-426/.

Odtud už je jen krok k tomu, propojit stalinismus v Čechách s šecháčkovstvím a v této perspektivě zkoumat jeho strašné důsledky pro národní budoucnost. "Tento stalinismus," píše Černý, "se v Čechovi obracel jen k tomu, co v něm bylo, a teď po strašné demoralizaci Protektoriátu zvláště a dvojnásob, malomyslné a nahlované, poděšené a strašpytlivské, patolizalské a bezcharakterní, ochotné poklonit se cizí síle.. Apeloval v Čechovi jen na to, co v něm bylo vratké a nejisté, vnitřně neosvobozené a mravně neemancipované, volné svěřit a odevzdat se, přilnout k někomu, poslou-

chat, spokojit se s věčným "nedá se nic dělat". Počítal v Čechovi jen s jeho nedůstojnou, pokryteckou a závistivou malostí, jen s Čecháčkem." /Paměti IV, str.151/. Až potud, uznávám, může posluchač, jemuž je Černého čechofilství vzdálené, namítnout, že toto je rozbor spíš psychiky určité skupiny lidí, nežli věcně strážlivý rozbor určité historické situace. Budiž. Ale promítně si na pozadí toho všeho, co víme a uvědomujeme si o našich dnešních poměrech, a promítněme si na pozadí lidí, kteří tyto poměry ovládají, tuto Černého větu: "V přítomném Čecháčkově impériu jsou dvě věci osudně významné a obě slibující přímo úděsnou dlouhodobost jeho dominance: strašlivý úbytek na straně české charakternosti a konfluence čecháčkovství s oficiálně instalovaným principem společenské a státní moci." /IV, str.339/. Kdo by mohl popřít, že Černého zlá vidina prorůstání čecháčkovství s dnešním režimem je pravdivá?

Václav Černý zemřel ještě před výbuchem svobodomyšlné energie, ke kterému dochází v Sovětském svazu, a jeho předpovědi v knize jsou tak přiměřeně skeptické, jak přidušená byla doba, kdy knihu psal. "Čecháčkovský socialismus? K smíchu, k čemu by nad sebe jakživ mohl vyběhnout hamižný, žluklý provincialismus... Budoucnost Čechů vidím velmi černě, Čechové v moci Čecháčků nemají, leč zlé vyhlídky... Jak se sebe Čecháčka setřesou? Úvaha o tom je iluzorní, platonická." /IV, str.340/. Ke konkrétnosti tíhnoucí Černého myšlení se ale současně dobírá toho podstatného, co stalinismus zakládá, a tedy i toho, čím by jej bylo možno vyvrátit. "Odpověz mi prostě a pouze, stalinisto, jenž budeš možná jednou ochotný vzdát se toho či onoho ideologického omylu, a třebaš i všech: Trváš dál na vedoucí společenské úloze své strany a na mravnosti prostředků svěřených cílem? Pakliže ano, ... zůstal's úplně tím, kým's byl, chceš ze mne pro sebe svým "liberalismem" jen vyšálit možnost svých dalších zvrhlostí..." /IV, str. 438/ .

Kontinuita, řekla bych, je strádání sil. Nazveme možná svá východiska zcela jinak, než jak je čtete nazvána v dílech lidí, k nimž obracíme svou paměť. Aniž bych souhlasila

se všim, co píše Václav Černý ve svých "Pamětech", tvrdím, že on sám je pro nás postavou svorníkovou. Jej zejména bychom měli znát a rozumět mu. I pro nás má Černého vidění Čechů a Čechácků význam míry našich skutků. Je prosté napsat, že velikost žádného národa nebyla v jeho podřízenosti. Václava Černého jsem vybrala za příklad toho, jak úžasně těžké je být právě oním mužem, který se rozhodl nevzdat národní velikost ani v nejhorších podmínkách. Promiňte mi nadnesená slova, ale tuším, že Černého "Paměti" jsou balbínovským typem literatury a že budou, podobně jako třeba v Rusku texty Solženicynovy, národní čítankou.

Erazim Kohák, Boston

28. říjen - filosoficky vzato

Zamýšlíme se u příležitosti 70.výročí nad 28.říjnem, kdy se náš národ po staletí zase napřímil a vzal na sebe odpovědnost za vlastní osud. Jsou dnes lidé, kteří o té samostatnosti mají pochyby. Poukazují na to, co nám za posledního půl století vynesla, a říkají, že jsme snad Rakousko neměli bourat. To je fáma, se kterou se léta potýkáme. My jsme přece Rakousko nerozbili! Rakousko se nám rozpadlo pod nohama, vzdor úsilí lidí jako Palacký, a hlavní vinu na jeho rozpadu mají tehdejší němečtí nacionálové, kteří z nadnárodního mocnářství dělali německý či německo-maďarský stát. Ten se však při svém mnohonárodním složení nemohl než rozpadnout. Když nám císař dal místo fundamentálek Ausgleich, odsoudil svou říši k zániku zcela nutně.

Masaryk na troskách Rakouska vytvořil stát, a jaký! Dnes na něj můžeme být hrdí. Rozbít stát, to dovede kdekdo. Avšak stát vytvořit, to je veliká věc. Masaryk, legie, to dokázali. Díky jim jsme nečekali, když se Rakousko hroutilo, co nám spadne do klína či co nám nadělí Mikuláš, ať už ten svatý nebo ten druhý. Vzdor staletím občanské nezodpovědnosti - viz naši politiku před válkou, jak se trapně orientovala na to, co řekne či udělá Vídeň! - vzdor tomu jsme

se napřímili, vzali osud do rukou a vytvořili stát. Samostatnost, to je ten rozhodující krok občanské vyspělosti k odpovědnosti za sebe.

Svoboda má samozřejmě morální význam sama o sobě, jako znak vyspělosti. To mi připadá jednoznačné. To, jaký má svoboda smysl, se váže na to, jaký smysl přikládáme životu vůbec. Samozřejmě jsou lidé, kteří od života nežadají víc než užívání či přežívání, mít se dobře či alespoň slušně. A tak mnozí hodnotili samostatnost podle toho, co z ní kouká. Znamenala pro ně především přístup ke korytům dosud vyhrazeným pro jiné.

Nic ovšem proti mnohonárodním cčkům, právě naopak. Jsem přesvědčen, že krátkodobě potřebujeme nejméně konfederaci ve střední Evropě a dlouhodobě Spojené státy evropské. Jenže to musí být společenství svobodných a rovnoprávných lidí a národů, kterým o něco jde. Ironie dějin je právě v tom, že kdo v životě nehledá nic, než to dobré bydlo, je nejobtížněji nachází. Jak stojí v Písmu: "Hleďte nejprve království Boží, a všechno ostatní bude vám přidáno." Život i dějiny mě naprosto přesvědčily, že člověk potřebuje vzhlédnout od té každodenní lopoty k něčemu vyššímu, dát práci smysl láskou. Kdo nepracuje než pro výdělek, nebude s výdělkem nikdy spokojen - a nebude ostatně ani dobře pracovat. Samostatnost, svoboda, ty nemají smysl jako záruka přízemního pohodlíčka. Mají smysl jako příležitost k růstu, k té velikosti lidství.

Velikosti se ovšem dovolávali i různí pochybní kumpáni - jen vzpomeňme na ta vzletná hesla z padesátých let, a co se za nimi skrývalo! Ať byl ten ideál sebepochybnější, vždycky se našli lidé ochotně se mu obětovat. Jako by v člověku byla hluboce zakořeněna potřeba něčemu se zasvětit, potřeba ideálu vyššího než konzum. Právě proto je filosofie důležitá. Lidé potřebují ideál, nějakou tu vidinu království Božího. Nenajdou-li vidinu hodnou následování, zaměří se třeba i na zhoubnou - a pak se z té lidské potřeby stane nesmírně ničivá síla. Tak tomu bylo v Německu a ostatně i v Rusku. Nacionál-socialismus či komunismus v leninsko-stalinském ražení, to byla síla idealismu zaměřeného na zhoubný,

ničivý ideál. Proto úvahy o smyslu českých dějin nejsou pouhou akademickou diskusí historiků. Týkají se samy podstaty naší svobody, naší samostatnosti. Jaký bude život, to bude záležet na tom, co si vytkneme jako ideál - tedy jaký přičteme lidskému a svému životu smysl.

Lze se ptát, zda onen pověstný "mysl českých dějin" se odvozuje jen ze smyslu lidského bytí vůbec. Ne docela: smysl českých dějin - tedy především soudobých, smysl našeho národního bytí, naší státnosti a samostatnosti - má též svou dějinnou specifikou. Avšak rámcově ano: smyslem státnosti, samostatnosti je, že představuje příležitost k vzepětí z malichernosti k pravé velikosti lidství, a tudíž se váže i na to, jak si tu velikost představujeme. O to právě šlo Masarykovi: jak se naše české bytí vztahuje ke smyslu lidství. Ovšem Masaryk svou filosofii nikdy nerozpracoval systematicky, nese-psal velkou metafyziku ani etiku. Přesto v jeho celoživotním díle najdeme dostatek náznaků o jeho přesvědčení. Především Masaryk zjevně chápal realitu, tedy univerzum všeho, co jest, jako smysluplně určenou a obdařenou vlastní, nejen účelovou hodnotou. Ne ani tak ve smyslu aristotelské teologie, spíš plotinovskými, podle Augustinova esse qua esse bonum est.

Jak se to srovnává s Masarykovým pozitivismem? Zdá se mi, že Masaryk byl skutečně metodologický pozitivista v tom, že sdílel s pozitivismem přesvědčení, že přesný popis se rovná výkladu - tedy že vědění si vyžaduje přesné pozorování a věrné vyjádření nazřehého, nikoli spekulativní konstrukci o údajné skryté skutečnosti. Toto přesvědčení, mimochodem, sdílel se svým přítelem Husserlem, který o sobě také říká, že on je pravý pozitivista. Avšak připadá mi neméně jasné, že Masaryk naprosto nebyl metafyzický pozitivista, tedy pozitivista s ohledem na to, co tu stojí k nazřehí a popisu. Naprosto popíral ten nejzákladnější článek víry vídeňských i anglických pozitivistů, že jediné, co tu stojí k pozorování a popisu, jsou momenty smyslového nazírání, třeba barvy a tvary, po Carnapovi i hmotné předměty v prostoru. Odtud Masarykův známý výrok, že i smysl a hodnota jsou fakta. Svět Ma-

sarykova života prostě obsahoval nejen předměty, nýbrž též dobro a zlo, krásu, pravdu - a ovšem též určení smyslu lidského bytí. Smyslem toho bytí - a to zas vyvozují z toho, co Masaryk výslovně říká - je růst člověka k lidské vyspělosti, ke svobodě a odpovědnosti, k schopnosti nazřít a pochopit morální zákon a řídit se jím. Tu se mi Masaryk jeví poněkud jako americký personalista ante verbum - přesvědčen, že smyslem všeho lidského konání je růst člověka, osobnosti, k plné míře jeho humanitas, růst lidí svobodných, odpovědných, ušlechtilých, proti vší přízemnosti, malichernosti, nezodpovědnosti, nesvobodě.

Dějiny samy od sebe nikam však nespějí, ač tak se to někdy jeví třeba v Masarykově Světové revoluci. Je to spíš úkol, který je člověku uložen, kam ty dějiny dovést, a v němž "Prozřetelnost" člověka podporuje. V tom smyslu si vykládám, co Masaryk říká o "teokracii" a "demokracii". Teokracie, to znamená především společnost, v níž si malý počet jedinců osvojuje nárok na vedoucí úlohu, tedy předem zaručené výhradní právo rozhodovat, a ostatní udržuje v nesvobodě a nezodpovědnosti, tedy v nevyspělosti. Oproti tomu demokracie znamená především společenství/rovných, odpovědných, mravně vyspělých lidí. Tento růst od nezodpovědnosti a nesvobody k plné mravní vyspělosti, k humanitě chápal Masaryk jako úkol lidstva, a věřil, že se k ní lidstvo ve svém postupném vývoji skutečně propracovává. Proto pro něho české úsilí o mravní vyspělost a odpovědnost, pro něž nacházel vzory v Husovi, v Českých bratřích, v obrození, představuje český podíl a český přínos k celolidskému úsilí. Proto pro něho bylo nejvlastnějším smyslem naší samostatnosti budování státu a národa, který byl nejen český, nýbrž též humánní, národ mravně vyspělých občanů, svobodných a odpovědných, a stát, který mravní vyspělost ve svých občanech podporuje. Staré Rakousko ovšem podporovalo pravý opak, občanskou nevyspělost, a náš poučovací stát jak by smet. Jenže to nemění platnost Masarykova ideálu jako toho, oč bychom měli usilovat. Jen nám to něco říká o tom, do jaké míry jsme to dokázali.

Za druhý velký pokus o výklad naší samostatnosti považujeme Patočku. Patočka si ovšem v českých dějinách vybírá do-

cela jiné hrdiny - ne Hus či Chelčický, nýbrž Přemysl Otakar II., Karel IV., a také Masaryk jako zakladatel státu. Patočkovo pojetí lidské velikosti, která se vzpíná nad přízemnost, se neodvozuje z masarykovské humanitas. Tu Patočka někdy až podezírá z malichernosti, z toho malého češství. Váže se na myšlenku svaté říše, sacrum imperium. Malé jsou pro Patočku ty národy, které žijí jen svým vlastním provinciálním životem, o nic neusilují, nemají vidinu ideálu či pocit poslání. Veliké jsou ty národy, které mají před sebou myšlenku velikosti, byť jsou i početně malé, jako národ holandský, který přesto vytvořil velkou říši. Veliké jsou národy, které neztratily myšlenku sacrum imperium v přízemnosti svých tužbiček, Francouzi, Angličané, také Američané a Rusové svým rozmachem až k břehům Tichého oceánu.

Podle Patočky mají i české dějiny své momenty velikosti. Počítá mezi ně dobu Přemysla Otakara II. s jeho pokusem o vytvoření velké středoevropské říše, pak dobu Karla IV., císaře svaté říše římské s vidinou expanse do Polska a do Uher. Oproti tomu husitské období prý promarnilo zdroje, které Karel IV. nahromadil pro expansi na východ: Češi zabředli do vlastních lokálních zájmů, dostali se do izolace vlastního sebeuzavření, byť podle Patočky měl husitský ideál určitou strašlivou velikost. Velikost T.G.Masaryka je pro něho v tom, že založil stát, v němž se Češi z národa lokajů stali zas panským národem. Neobstáli však v zatěžkávací zkoušce v době Mnichova. Tu se podle Patočky otevřela českému národu možnost ke skutečné tragické velikosti, avšak Beneš volil skromné přežití v pokoře. Tím se prý Češi stali zas typickým malým národem, zaneprázdněným svým malým vyžíváním. Ke konci svého života neviděl Patočka českou budoucnost optimisticky - ač jeho vlastní poslední čin, Charta 77, a jeho smrt se mu jeví jako popření té údajné malosti.

Patočkova volba pojmů ovšem není zrovna šťastná. Říše, panský národ, to má v běžném užívání nešťastné asociace. Jenže je jim třeba rozumět v Patočkově svérázném smyslu. Tak třeba pojem sacrum imperium, svatá říše. Patočka jej nepřejímá z nedávné publicistiky, nýbrž z antiky. Vychází

ze starořímského názoru, především v Ciceronově podání, že lidská společenství, státy, vznikají dvěma směry. Jeden je směr zdola: lidé se docela přirozeně spolčují, aby si zajistili obživu a bezpečí, v rodiny, kmeny, státy. Jenže státy, které vznikají tímto přirozeným způsobem, se nikdy nestanou ničím víc než velkými domácnostmi, plně zaneprázdněnými zajišťováním obživy, bezpečí a blahobytu svých občanů. Oproti tomu mohou lidská společenství vzniknout zcela opačným směrem, z nazření určitého ideálu. Podle Cicerona je právě římské imperium takovým státem. Jeho zákony se neodvozují z návyků a malicherných přání občanů, nýbrž z čistého rozumu ve stoickém pojetí, či později z Božího zákona. Takové státy nevyjadřují pouhou lidskou malichernost. Konfrontují člověka s morálním zákonem, s ideálem lidství - tedy s možností lidské velikosti, plně humanitas ve svobodě a odpovědnosti. Sacrum imperium, to je pro Patočku výzva k velikosti. Tu je, myslím, prvek společný Patočkovi a Masarykovu pojetí, jak je rozpracovává Emanuel Rádl, v myšlence etického státu, který se zakládá na sdíleném ideálu svobodného lidství, ne na náhodě společného jazyka, příbuzenství či ekonomické výhodnosti.

Panským národem Patočka zjevně nemyslí to, co to slovo naznačuje v němčině, Herrenvolk, pyšný, panovačný národ. Má na mysli národ "pánů" spíš ve smyslu Masarykova "já pán, ty pán" - tedy národ svobodných a odpovědných lidí, národ rovnoprávných občanů, ne pánů a poddaných. Panský není národ, který panuje, nýbrž národ lidí vzpřímených, sebevědomých ve své svobodě. Vzdor Patočkovu nešťastnému pojmosloví tu vidím spíš něco jako Amřiku v 18. století. Americkou revolucí vznikl národ, který neměl žádnou "národní" - tedy etnickou - základnu. Neměl společný ani původ, ani jazyk, ani dějiny. Jeho základem byl sdílený ideál svobodného lidství. V Prohlášení nezávislosti je řeč o zjevných nezadatelných lidských právech, a Američané dodnes určují svůj národ slovy "liberty and justice for all". Podobně Patočkův pojem panského národa mi naznačuje něco jako tehdejší americký národ svobodných zemanů,

neznající hierarchické uspořádání: národ svobodných, sebevědomých lidí. Není to něco jako Masarykův růst k plnému lidství? Samozřejmě, text dovoluje vyložit Patočku i jako Masarykův protiklad. Osobně považuji kontinuitu mezi nimi za důležitější: že lidská velikost záleží na růstu k svobodnému, odpovědnému lidství, a že smyslem samostatnosti je stát, který na tomto růstu buduje a jej podporuje.

Celá ta léta od Února dodnes režim u nás představoval všechno, co bylo kdysi na Rakousku nízké a pokřivené, všechno, proti čemu Masaryk bojoval, dogmatismus, nepoctivost, chamtivou panovačnost, lokajství, šovinismus, nesnášenlivost... Proti tomu všemu byl a je mně 28. říjen a 70. výročí republiky připomínkou, že moje vlast je též zemí Masarykovou - a dodejme, zemí osmašedesátého roku, a zemí Charty 77. To pro mne dlouho bylo to nejdůležitější.

Teď se ovšem rychle aktualizuje i otázka do budoucnosti: co s tou svobodou? Mám na mysli vývoj v celém Sovětském svazu i ve střední Evropě. Mám za to, že ve velmi blízké budoucnosti se nám otevře neskonale větší příležitost ke svobodnému jednání, tedy zase k převzetí odpovědnosti za sebe. Čeká nás nový 28. říjen, příležitost k sebeprosazení. Teď jde o to, zda ji dokážeme využít tak, jak Masaryk a jeho generace využili tehdejší příležitosti. A dnes jako tehdy to má dvě stránky. Jednou je otázka, zda budeme čekat, co nám při tom velkém pohybu ve střední Evropě spadne do klína, či zda dokážeme vzít věci do svých rukou a prosadit svoji svobodu. Ta druhá stránka, to je, k čemu té svobody využijeme - zda to pro nás bude jen příležitost mít se zas konečně pár let dobře či zda si stanovíme vyšší cíl.

Jsem naprosto přesvědčen o té potřebě hledání "Božího" království - že nestačí prostě žít. Žítí není dostatečným smyslem pro život. To vždy říkali filosofové, dnes to potvrzují psychologové.

Vycházím jednoznačně z Masaryka, a proto se mi přičí představa svatého říše, ať už si ji vyložím jakkoli. I ta představa panství. Je mi bližší Chelčický než Nietzsche. Tedy jako první krok Masarykova humanita, růst člověka k plnému lidství, k svobodě, odpovědnosti, mravní vyspělosti. Jenže já žiji

tři generace po Masarykovi, a svět se změnil. Dnes humanita zůstává prvním krokem, avšak je třeba jít dál. Máme větší odpovědnost než jen za sebe samy. Dnes máme především odpovědnost za svět, za přežití světa. V 19.století se ještě mohlo zdát, že svět je samozřejmost, která se postará sama o sebe - slunce a déšť, lesy a orná půda, zvěř lesní i polní, prostě celé to veliké, vždy již přítomné pozadí, na němž se odehrává lidský život. Že stačí, když my se staráme sami o sebe, o humanitu. Jen se podívejte, jak lidé celá století svět plundrovali a pustošili, vraždili zvířata, ničili lesy - jen kolik nafty se rozlilo do moře v průběhu války! - v naprosto neotřesném přesvědčení, že až se ty lidské spory vyřeší, příroda zas všechno napraví. Jenže to dnes už neplatí. Došlo k dvojí změně. Je tu zaprvé nesmírný růst lidstva na zemi. Když jsem se narodil, žila na světě zhruba jedna miliarda lidí. Dnes je nás přes pět miliard a než zemřu, pokud mi Pán Bůh dopřeje osmdesátku, bude nás přes dvanáct miliard. To je samo o sobě nesmírné zatížení pro celý ekologický systém. A k tomu ještě prudce stoupla lidská náročnost. Nejlépe se to dá měřit spotřebou energie, to je společný jmenovatel vši spotřeby. Dnes každý obyvatel našeho údajně "pokročilého" světa spotřebuje zhruba sedmdesátinásobek energie, kterou člověk považoval za nezbytnou k spokojenému životu až do konce 18.století, tedy do vynálezu parního stroje. A následky se prudce dostavují. Svět přírody, celý ekologický systém, jehož částí jsme i my, dnes umírá vyčerpáním. Starat se jen o humanitu, to dnes nestačí. To je provincialismus, či mluveno s Masarykem, to je kolektivní subjektivismus lidského pokolení. Dnes nám přibyla odpovědnost za svět, za lesy, za zvěř i za zvířata, která žijí s námi, i za ovzduší, za všechno. To je nejzákladnější otázka pro jednadvacáté století. Už ne jen odpovědnost za humanitu, nýbrž i odpovědnost za přírodu, za svět .

Co to ale má společného s výročí naší republiky? Všechno. Pokud bychom své svobody využili zas jen k péči o humanitu - jistě, i to je neskonale vyšší ideál než péče o konzum, leč přece - pokud bychom se nestarali^{než} o to, abychom si my lidé v naší zemi dobře žili a nechali přírodu a svět, ať se^{po}sta-

rají o sebe, čekala by nás za dvacet či kolik let zas nová katastrofa. Tentokrát by nebyla politická, jako u první republiky Mnichov. Byla by to ekologická katastrofa. Zhynuli bychom na poušti, kterou bychom v honbě za spotřebou vytvořili ve své zemi.

Souhlasím s Patočkou, že svoboda znamená přijetí odpovědnosti. A s Masarykem, že je to odpovědnost za naši vlastní humanitu, morální vyspělost. Avšak přidávám: je to i ochota přijmout odpovědnost i za svět, za přírodu, jíž jsme nedílnou částí. Můžeme využít své svobody k tomu, abychom ze své země vytvořili zemský ráj, o němž zpíváme v hymně, a tentokrát nejen na pohled. Můžeme prudce omezit znečišťování ovzduší a vodních toků. Je to náročná investice, avšak neskonale nižší a užitečnější než investice do zbrojení a dozorcího aparátu. Můžeme pečovat o zvěř a o lesy - máme třeba výbornou, byť zanedbanou železniční síť: proč ničit lesy exhaláty z automobilů? Pokud se nemůžeme zbavit barbarského návyku požírání mrtvol, můžeme alespoň zakázat velkochovy a zavést ty nejpřísnější zákony na ochranu dobytka i drůbeže. Prostě se můžeme stát světu vzorem země a národa, který přijímá odpovědnost nejen za humanitu, nýbrž za svět. Pak ta svoboda bude stát za to a nedopadne to jako v roce 1938.

Abych to shrnul filosoficky: jsem přesvědčen jako Rádl, že tím nejzákladnějším smyslem a naplněním lidského života je služba, služba dobru. Ne dramatická oběť, nýbrž věnování se, či starším pojmoslovím, zasvěcení života službě dobru. Ne subjektivnímu egoismu, nýbrž dobru všeho. Masaryk to chápal jako dobro humanity, protože ještě mohl považovat přírodu za samozřejmost. To my už nemůžeme. Tak já to chápu jako službu všemu Božímu stvoření. Pak budeme hodni svého lidství, a náš stát bude stát za to, aby přetrval.

Žijeme v režimu, který se spíš podobá Rakousku či Rusku v 18. století než čemukoliv z dnešního světa. Náš současný režim si nemůže dovolit katalytické čističe, protože vydrží obrovský policejní aparát, aby se lidé snad proboha nepomodlili bez státního dozoru. Jenže dějiny dovedou veli-

ce rychle poskočit. Jen si pomyslete, jak se náš svět změnil za pouhých pět let mezi roky 1913 a 1918! Či za pět měsíců v roce 1968! Ten nový 28. říjen je dnes přede dveřmi, a může se provalit stejně prudce. Že dnes nemáme Masaryka a Legie? Vždyť máme Chartu, a konec konců i v oficiálních strukturách řadu lidí schopných a odpovědných, kteří chápou, co běží světem. Tentokrát nemáme Sokol, avšak máme třeba celé církevní hnutí - vzpomeňte na letošní Bratislavu se svíčkami proti vodním dělům, na 21. srpen či na 28. říjen! Jsem přesvědčen, že jsme schopni jako Masaryk chopit svůj osud do vlastních rukou, prosadit svou svébytnost, svoji svobodu.

Ten první krok, z předvěčerejška k dnešku, je věcí občanské iniciativy, věcí občanů - a já už nejsem československým občanem 40 let, byť ne z vlastní vůle. Přesto jsem český filosof, a tak se zabývám otázkami filosofické iniciativy. A základní, všelidskou filosofickou otázkou dnes je, zda lidstvo bude ochotno a schopno přijmout odpovědnost nejen za své blaho, nýbrž za dobro veškerenstva.

Vojtěch Mencl, Praha

Česká zkušenost - jak přežít a nezakrnět

Zamýšlíme-li se nad osudovými křižovatkami našeho dějinného vývoje, neměli bychom pominout událost jen zdánlivě nepatrnou, která se odehrála před dvěma stoletími. Tehdy uzrávala v hlavách M.V. Kramera, F.J. Tomsy a J. Rulíka myšlenka začít vydávat první české noviny.

Aniž si to uvědomili, učinili první krok v ději, který byl později nazván národním obrozením. Nadešlo období, ve kterém novodobý český národ nejen znovu vznikl, ale vytvořil si i své základní hodnoty a zkušenosti, které dodnes formují národní charakter, naši psychiku.

Co nám odkázaly dějiny tohoto úsilí o sebezáchovu? Otázka často položená, vždy znovu vyslovovaná s nadějí na soudobou odpověď.

Ze všeho nejzákladnější snad byla odvaha nezoufat si nad nepatrností počátků. V prvním psaném úvodníku ze 4.7.1789 slyšíme povzdech osamělého chodce:

"Jakby pak zláště pro mé milé Čechy, Moravany a Slováky noviny v českém jazyku psané užitečné byly, o tom mi netřeba olbřímí slovy mluvit. Dost jest na tom, když se jich otáží: také-li mnoho mužů dostatečných mezi sebou mají, kteří by jim v mateřské jejich řeči historie a kroniky spisovali... A oni jistotně ke své nejvyšší bolesti a k umenšení svého slavného jména vyznati musejí, že se jim takovýchto mužů nedostává. Když tedy Čechové z té strany nedostatek trpějí, nechť využívají mých novin... Čtěte pilně moji vlastencové... Buďte laskavina svůj domácí jazyk..."

Věru, "mužů dostatečných" nebylo tehdy dostatek ani pro jeden český časopis. Dilema "žít či nežít" se dalo řešit v prospěch prvního jen tak, že se takřka z ničeho vytvořilo cosi nenápadně malého, z malého pak cosi jen o trochu větší. Zachytit se a přetrvat jako lišejník na hladké skále.

Do 20.let příštího století to bylo než takovéto živoření. Úspěchy jen dočasné, stále začínání od počátků. To vše bylo podstatou metody našeho raného obrození. Z vytrvalosti, z ovládnutého umění žít z mála se postupně vytvářel pevný základ naší národní půdy.

Všeho českého bylo zpočátku pomálu. Jak později napsal Masaryk "němčina němčinou se vybíjela". Kollár, Dobrovský, Šafařík, ale i Palacký tvořili českou ideologii v němčině. Ale současně i jiní - Tyl, Němcová, Mách a další vedli zápas o každou řádku literární, jevištní či zpívané češtiny. Úporně pracoval Jungmann na české gramatice i na obnovení věkem sešlé slovní zásoby, aby náš jazyk mohl obsáhnout každodennost.

V době počátků byl každý drobeček dobrý, ať přicházel odkudkoliv. I pomoc šlechty. Ta, aby uslyšela ozvěny své slávy, umožnila Dobrovskému a Palackému, aby položili základy českému dějepisectví a tím i našemu dějinnému vědomí. Když bylo dokončeno celé Palackého dílo, poznal český člověk svou dějinnou autenticitu, všelidskou potřebnost existence našeho národa, naše národní sebevědomí dostalo počⁿět i tmel, který mohl pojit slávu dávné minulosti s nadějemi své doby.

Později se mluvilo i o tom, že jsme historizování přeháně-
li. "Berle dějin" bránila samostatné chůzi. Avšak to již
byla jiná doba a podpěr nebylo už zapotřebí. Avšak tehdy v
počátcích bylo cenné vše, co vzpřimovalo ducha. I mlhavě
romantická idea všeslovanství, i bájně iluze o staročeských
junácích, Bivojovi, Slavojovi, Zábojovi. Vyhlášení "jsem
Čech" a tím i dědic "slávy Slávů" bylo nejen sklem růžových
brýlí, ale i výzvou k odvaze a spoluúčasti na díle národní-
ho zmrtvýchvstání. Bylo počátkem ideje vlastenectví prostých
lidí, kteří jeřa jen svou vytrvalostí a řetězem malých hr-
dinství v zněmčeném prostředí velkých měst mohli sunout na-
ši věc k životu.

x x x

V této atmosféře romantického bušení se v hruď jsme také
mohli z pohodlně a jako malý národ utonout v malosti naslád-
lého biedermajeru.

"V malém národě pak obzvlášť vždycky hrozí nebezpečí, že
opatrnost a rozvážná svědomitost se obrátí ve dvojjakost
a nemůžnou "tichost". K otroctví zvenčí připojuje se pak
i otroctví uvnitř." /T.G.Masaryk/

Bylo třeba překonat krizi "zpomaleného pohybu", řečnické-
ho vlastencování. Tuto cestu ukázal rok 1848 a v něm přede-
vším Havlíček. Jeho nesmírný přínos do našeho národního vě-
domí představuje jeho myšlenka, že občanské svobody jsou si-
ce pro malý národ nepostradatelné, ale nejsou mu cílem,
nýbrž jen prostředkem k práci. Národ, jak zdůraznil Havlíček,
nemůže být jen jednotou řeči a dějin, ale musí se stát i mo-
derním politickým subjektem. A k tomu "musí být vzdělán,
rozumět svým záležitostem a musí umět projevit a provést
svou vůli".

O svobodu, učil Havlíček, nelze usilovat jako o scénu
pro prázdný radikalismus, pro politické hašteření, pro pří-
pravu vzpour a násilí. Je to půda, ze které musí vyrůst po-
litická rozvaha a zralost pro přechod "od slov k činům", ke
vzdělání dosaženému politickou prací. Havlíček nebyl proti
revoluci, uznával, že je dobrá, když se zdaří. Neviděl v ní
však zdaleka jediný obsah politické moudrosti:

"Třeba by se i národu podařilo náhodou, skrze revoluci, svrhnout se šije jařmo absolutní vlády, jestli zároveň není větší část jeho vzděláná, v brzkém čase jiní zase pod jinými záminkami dovedou se zmocniti libovolné a protizákonné vlády nad ním."

Havlíček považoval tiskovou svobodu za základ všech svobod. Dokonce soudil, že je potřebná jakékoliv úspěšné vládě:

"Svoboda tisku jest ale jen právě k tomu, aby se mohlo projevit smýšlení vládě odporující, neboť jenom tak možno jest, aby konečně rozdílným bádáním a prosazováním pravda užitečná národu najevo přišla a do života se obrátila. Vláda pronásledující a utlačující opoziční noviny sama rozbíjí...neklamně zrcadlo, ve kterém by viděti mohla pravé vady své, neboť v oněch obrazích, které jí její služebné a přisvědčující noviny malují, nevidí nikdy svou pravou podobu, nýbrž jen klamný ideál příznivé a uplacené fantazie. Neznati ale své vady jest slabost škodící každému a nejvíce vládám."

Havlíček však jako první vystoupil i proti vlastenecké frázi a demagogii, a to i u demokratů samých:

"Je u nás ještě jeden druh demokratů, ^{ke} kterému náležitě nechceme, totiž takoví, kteří sice vždy o lidu mluví, ale jen sami sebe za tento celý lid považují. Tito páni demok^{at}é něříkají nikdy jako jiní poctiví lidé: "Já tak smýšlím, já toto chci!" - nýbrž vždy... "Lid tak smýšlí, lid to chce" - ale vždy se zapomenou lidu zeptat, jestli tak smýšlí a chce-li to."

Havlíček byl bojovníkem proti beznaději. Soudil a utvrzoval v tom druhé, že usilovat se musí vždy i v době nejtemnější reakce:

"Vždy se najdou prostředky: písemná sdělování, listy, přípisky, schůzky, výrazná gesta a je-li třeba i významné mlčení a "opomenutá holdování", což bývá často jediným vhodným a možným prostředkem, kterým se dá knížatům povědět pravda do očí... Nejdůležitější při tom je ta ctnost, aby člověk nezoufal o dobré věci své vlasti a aby podržel pevnou víru v její budoucnost a radši spolu s ní trpěl, než ji opustil."

Jestliže je Havlíček tvůrcem idejí obrozeneckého "dělného vlastenectví" - dnes bychom řekli politiky jako každodenní práce - pak byl Palacký tvůrcem našich politických programů.

Je poučné i pro náš dnešek, že obojí bylo nezbytné pro naše přežití. Malý národ si totiž nemůže dovolit, aby se krátkozrace upnul jen na svou současnost. Potřebuje vědět

i k a m vývoj směřuje, co on chce a proč to chce. Jen tak si může včas a s předstihem rozvážit, co bude potřebovat pro budoucí rozhodné chvíle, správně ocenit míru rizik, určit správný poměr mezi opatrností a odvahou. Nezakrsat - nepodcenit tempo vývoje světa, světovou soutěž na žádném poli:

"Jestliže kdy ceněna a uznána potřeba osvěty a vzdělanosti pro národy vůbec, nyní od doby, kdy život celého lidstva vynalézáním parostrojů a parochodů nové tvářnosti nabývá, stalo se i to konečně životní otázkou i národa našeho. Zázračnou mocí páry a elektřiny dána jest světovým poměrům nová míra, staré hráze mezi národy a zeměmi mizejí vždy více, všechny čeledi a plemena lidského pokolení se k sobě sblížily, dotýkají a otírají se vzájemně, takže samožilové patří už jen do říše bajek. Kdo nepoběží napotom o závod se sousedy svými, zakrsá a zhyne konečně a neúchranně."
/Podtrženo mnou, V.M./

Palacký však jako první postřehl, že Rakousko, které odmítlo federalizaci, asi nepřežije budoucí osudové chvíle a že je na nás přemýšlet o tom, "co bude po Rakousku". Vždy nás podněcoval, abychom se učili hledět do dálných prostorů a nevím, nevím, zda lze říci, že jsme se naučili být jeho odkazu právi.

x x x

Havlíčkův odkaz, směřující k české reálné politice splnila až 80. a 90. léta. V úporných politických bojích se prosadilo úplné české školství od základních stupňů až po univerzitu, vznikla rozkošatělá žurnalistika a rozvinul se bohatý spolkový život, zejména po vydání liberálního zákona 135/1867, podle kterého každý shromažďovací zákaz musely úřady zdůvodňovat a bylo možné se proti němu odvolat k soudu. Stala se zvykem svobodná volební agitace a postupně se rozšiřovalo volební právo. Národ si začal vytvářet svůj finanční systém. V roce 1898 existovalo už 821 kempeliček a jejich počet stále rostl. A snad to nejdůležitější: vznikl a snad do každé větší obce pronikl Sokol - národní organizace, která spojovala takřka vše do jednoho jediného národního toku.

V 90. letech se rozvinulo také dělnické hnutí. I ono se

zapojilo do celospolečenského kvasu a obohatilo náš národ o další vrstvu bohaté spolkové aktivity, obdivuhodně všeobsáhlé a provázející občana od kolébky až ke hrobu. Dělnické hnutí vtáhlo do politického života i české obyvatelstvo rychle rostoucích předměstí a vytvořilo české politice zdravé socialistický radikální křídlo.

Celá tato struktura vyrůstala zdola, z potřeb míst, okresů a zemí. Představovala nejen neprostupnou hráz a ochranu češství, ale i denodenně působící školu politické iniciativy, praktické spolkové demokracie, spolčovací rutiny. V ní rostl stále širší okruh politického aktivu, který byl nejen motorem každé celonárodní akce, ale i rýžovištěm a zušlechťovacím kadlubem politických talentů.

Tu se také mohlo - bez nebezpečí, že dojde k oslabení společného národního zájmu - rozvinout i pluralitní rozrůznění, sahající od klerikální pravice až k sociálně demokratickým a anarchistickým radikálům. Byl to děj blahodárny, neboť umožnil znovu a znovu rozšiřovat okruhy aktivních vlastenců, ale současně v nich vychovával vědomí, že je nutná i národní pospolitost a že národ v důležitých otázkách musí umět vytvořit i národní jednotu.

Rozšiřují-li se vodní plochy, zakrývají se i mělčiny. A ty jsou vždy nebezpečné pro plavbu. Realisté a Masaryk zvláště tuto nebezpečnou stránku včas objevili:

"Již desíletí cizina nečetla jasného vyložení našich politických a národních nároků. Ve všem mrtvola, nedostatek politického myšlení a uvažování. Odtud ona přímo makavá mlhavost o a k t u á l n í c h politických prostředcích. A ta praxe: stopujte jen tu činnost, praktickou činnost našich spolků, jednot atd. - Stačí vám to? Mlhavost, neurčitost politického myšlení prakticky končí roztržštěností a křečovitým politickým eklekticismem... Lidé organizovaní v sociální demokracii počínají už přesněji myslet, než nám se zdá. A tak už jen řečníkům buržoazním... je dovoleno přemílat úvodníky."

Kritické myšlení, které do naší společnosti vnesli realisté i socialisté, vpravdě dovršovalo české obrození a vytvářelo z nás moderní národ. "S nepravdou nedojdeme nikam," zdůrazňoval Masaryk a žádal, stejně jako Havlíček, odchod od frází a omilovaných stereotypů. "O našich životních potřebách chceme

jednat odkrytě nejen před světem, ale i před sebou samými," tak zněla metoda, která měla vést k cílevědomosti.

x x x

Moderní politický národ se neobejde bez vlastního státu nebo bez takového soustátí, ve kterém by mohl žít jako rovný s rovnými. Rakousko-Uhersko promarnilo svou šanci a tak se nakonec ve vědomí národa začala usidlovat myšlenka, že v budoucnosti můžeme mít stát vlastní. "Já myslím, že můžeme být politicky samostatní. Jsou samostatní národové i menší než my," řekl Masaryk v Kroměříži r. 1905.

K samostatnosti však nevedou snadné cesty. Dnes už víme, že malý národ k tomu potřebuje velikou vnitřní sílu i letitou přípravu, aby se dovedl ve vhodném okamžiku vzepnout k takovému náporu, kterému by žádná překážka neodolala. Jistě, vnější poměry musí k tomu připravit vhodný rámec, ale vlastní čin, "fait accompli" musí provést národ už sám. Musí tak učinit rychle, energicky, bez ztráty času a sil, v přesně potřebné míře i odpovídajícími prostředky, aby již teď, ve chvíli svého zrození nepoškodil svou budoucnost.

A tak byl 28. říjen skutečně mimořádnou státnickou zkouškou českých dějin. Do několika dnů a týdnů jakoby se tu soustředila veškerá síla, kterou naše společnost shromažďovala a rozmnožovala po celé století. Výsledkem bylo, že takřka přes noc vznikl státní organismus vládní moci, bryskně se řešil problém odděleného zásobování i financí, celé české území obsáhla jednotná správa a přes vojenský rozvrat armád se na sokolském a legionářském základě vytvořilo vojsko, které nejen obsadilo sporná hraniční území, ale vydalo se i na pomoc Slovákům, kteří se bez ní nemohli obejít.

Proč tak veliký úspěch? Novou moc nebylo třeba obtížně tvořit shora dolů; utvářela se naráz takřka ve všech patrech aktivizací a novým uspořádáním toho, co zde předchozí vývoj národního obrození připravil.

Tuto skutečnost nemohl nevzít svět na vědomí. Dnes s odstupem doby se nám už nejeví ani jako příliš závažné to, že tento úspěch netrval déle než dvacet let. Důležitější je, že v těchto letech se stali politickým národem i Slováci

a že se Československá republika stala státem natolik vybaveným demokratickou autoritou a tradicí, že po druhé světové válce ji nebylo možné obnovit, nebylo možné nepomoci ji stabilizovat odsunem Němců a že nakonec pevné středoevropské poměry nebylo lze si představit jinak, než s její spoluúčastí.

je x x x

Rok 1945 /klíčovým rokem naší historie. A to proto, že tehdy přestala být existence českého a slovenského národa a jejich státu otevřenou otázkou. Jistě můžeme i teď přestat existovat. Avšak jen tehdy, zničí-li se i všichni ostatní v ohni atomové smrti.

Tato existenční jistota však neznamena, že bychom se přestali vyvíjet překonáváním své krize. Jiný vývojový způsob neexistuje.

Takřka půlstoletí se rozvířalo na naší hranici poválečné světové rozpolcení. Dvě mohutné rovnovážné síly zde stanuly proti sobě² a náš prostor drtila váha těch, kteří se tu o něj opírali. Mnohá závaží se pro naše bédra ukázala být příliš těžká. Za naši nově nabytou existenční jistotu jsme mnohé museli zaplatit tím, že nebylo lze rozvíjet naši historickou specifikou, která nás organicky spojovala se vším zdravým, co přinesla tradice našeho obrození. To jistě oslabilo i naši svébytnost, živnou půdu, ze které jsme mohli vypěstovat našim podmínkám odpovídající podobu demokratického socialismu. Hybrid, který by snad mohl být zvláště lidový, demokratický a co do forem vyspělý.

Neúspěšné pokusy vyrovnat se s tímto úskalím nás vždy a vždy uvrhovaly do následných stagnací. Hrozí dokonce dnes i nebezpečí, že inspirující kontinuita mezi našimi dějinnými tradicemi a dneškem se vytratila z politického povědomí našich generací už natolik, že v mnohém budeme muset začít jako kdysi Krameriové od samého počátku. Zejména při překonávání lhostejnosti, morální krize a při novém úsilí o reálnou a perspektivní politiku. Snad naším nejvážnějším problémem je po vzoru masarykovského kriticizmu užít očištného skalpelu, který by prořízl a vyčistil nejbolestivější rány našeho bytí.

Vždy, když jsme řešili naše minulé krize, dosahovali jsme úspěchu, když jsme sestoupili až ke kořenům našich dějinných zkušeností a hledali nový obraz hodnot, které nám zanechala minulé zkušenost. To je i dnes úkolem našeho národního i socialistického myšlení.

Ale pozor! Náš moderní vývoj byl vždy konfliktem velkých myšlenek probuditelů s negativními stránkami české malosti. Tu vyvolal život i takřka neustálý náš pohyb mezi různými "menšími zly". A výsledek byl a je v silném sklonu k oportunistickému pokrytectví, formalismu, velkohubosti frází, k ovládnutí umění jak kupovat duše, jak zastrašovat, k požadování průměrnosti jako záruky spolehlivosti, zrádcování těch, kteří se odlišili, sklony ke smířlivosti a čehonovské "loyalitě".

Ke všem těmto nebezpečným sklonům přibyla v posledních desetiletích i ta nejzhubnější rez malých národů, společenská lhostejnost a atomizace.

Rostou i pocity deprese, neboť ne jeden vychvalovaný "úspěch" se s odstupem doby projevil jako krok ve starém a setrvačném směru, který nám vynesl jen potíže, zatímco jiní kvačili s úspěchem po nových cestách vpřed, mizíce nám v nedohlednu.

Mnozí se proto i ptají, zda věk malých národů už definitivně neuplynul a zda je už nepohltil stále se rozšiřující prostor kontinentálních či globálních integrací.

Jsem přesvědčen, že tomu tak není, neboť právě v našem socialistickém společenství začínají spolu s "druhou socialistickou revolucí" zrát podmínky k tomu, aby došlo dokonce k jejich nové renesanci. Starý stalinistický centralismus se přežil a jeho zplodiny dříve či později odejdou ze scény. Otevírá se prostor pro svobodnější hledání nové podoby socialismu. Na jedné straně požadavky komputerové a robotizační revoluce povedou k integraci ekonomik. Ale současně se nezadržitelně budou prosazovat i síly kulturního, sociálního i národního pluralismu. Postup po nových cestách, vedoucích k potřebným kvalitám životního způsobu i k účelnějším ekonomickým i politickým systémům, si vynutí nejen ne-smírné vědecké novátorství, ale i nepřetržitou praxi, hledá-

ní, experimenty, soutěž různých forem i socialistických koncepcí.

Zde kyne budoucnost i nám. Kvůli ní má cenu a má smysl zahájit útok na "augiášův chlív" konzervatismu, jeho zdiskreditované ideologie, na osobní i systémové přežitky "brzdícího mechanismu", na nejrůznější elementy páchnoucího hnití, které jsou tak cizí naší světlejší národní tradici.

Pohled zpět posiluje, ale nenaznačuje východiska. Najít je, to vždy představovalo a bude představovat stvořit nový originál, vyrovnat se se správně odhadnutou budoucností a jejími nároky i možnostmi.

Jacques Rupnik, Paříž

Intelektuálové a moc v Československu

"Pokud svět může být zachráněn, bude zachráněn jedině těmi, co se nepodrobili. Bez nich by byl konec s naší civilizací, s naší kulturou, s tím, co jsme milovali a co dávalo naší existenci na této zemi skryté ospravedlnění. Tito nepodrobení jsou "solí země" a ručiteli Boha."

André Gide, Deník, 1939

"To naše odmítnutí, nesouhlas a odpor nevyžadovaly vůbec velký charakter, měli jsme drobet nezbytné odvahy, ale v podstatě to byla věc vkusu."

Zbigniew Herbert

Snad nikde v poválečné střední a východní Evropě nebylo vyhroceno tak silně jako v Československu dilema intelektuálů zmítaných mezi mocí a společností. Roku 1948 značná část českých /a v jisté míře i slovenských/ intelektuálů podporovala komunistický převrat. Ztotožnila se s novým partajením státem a jeho ideologií a ty je za to odměnily iluzivní mocí a faktickými výsadami. Roku 1988 je situace takřka opačná: intelektuálové odporují politické mocí a přejímají úlohu "svědomí národa". Chybějícím článkem mezi těmito dvěma protikladnými situacemi je ovšem rok 1968 - vítězství i porážka českých intelektuálů, kteří přispěli k "osvícení" vládnoucí strany během Pražského jara a kteří se stali mluvčími odporu

celé společnosti během dlouhé zimy, jež dosud neskončila.

Odysea českých intelektuálů se tak jeví jako dokonalá ilustrace milostného poměru evropského intelektuála s marxismem a komunismem. Je to příběh "boha, který zklamal", a jeho hrdinové zdůrazňují, že jej lze správně pochopit jedině v historickém kontextu - jako postupnou erozi mesianistických ideálů, způsobenou politickou praxí, jako příběh změn, k nimž došlo uvnitř intelektuálních a politických generací.

/A.J. Liehm/.

Jde skutečně o příběh, který stojí za vyprávění, ale verze z roku 1968 je příliš uhlazená, aby byla pravdivá; jako vždy záleží na tom, kdo příběh vypravuje. Dvě poslední desetiletí znamenala období introspekce a kritického přezkoumávání úlohy intelektuálů. Ukázalo se, že jde o několik různých "příběhů", což vyvrátilo dosud převládající přímočarou interpretaci českých poválečných intelektuálních dějin a znovu nastolilo pluralismus a diferenciaci v řadách inteligence.

1. "Zrada vzdělanců"

Československo byla země, kde komunisté získali největší podporu lidu v poválečné Evropě - skoro 40 % v relativně svobodných volbách roku 1946.^{1/} Pěšili se také nejširší podpoře mezi intelektuály. Před převrácením z února 1948 publikovali komunisté brožuru Můj poměr ke KSČ, a seznam známých spisovatelů a umělců, kteří v ní vyjádřili podporu straně, je jakýmsi Who's who tehdejší československé intelektuální elity.^{2/} V předmluvě vyslovil ministr informací - a vysoký důstojník sovětské tajné služby - Václav Kopecký tuto podporu tvrzením, že komunistická strana převzala úlohu buržoazie jako jediná síla schopná sloučit třídní zájmy se zájmy celého národa.

Ať už intelektuálové, kteří v tak působivém počtu propůjčili svá jména k stranické kampani, takovému vysvětlení skutečně věřili nebo ne, dalo by se říci, že úspěch československých komunistů jako by odpovídal Gramsciho modelu, který komunistům doporučoval získat ve společnosti "kulturní hegemonii" ještě dřív, než se skutečně chopí plného monopolu

nad politickou mocí. Vítězství a trvající moc českého stalinismu /a na druhé straně slabý odpor proti němu/ nelze přičítat jedině teroru po roce 1948, nýbrž především tomu, že komunisté neovládli ve státě pouze mocenský aparát, ale také systém hodnot, symbolickou strukturu smyslu, který jejich činností přikládají jedinci i celá společnost. Zrod "státo-tvorného intelektuála" zaměňujícího pravdu s politickou účelností nebyl v Československu výsledkem teroru, ale "přesvědčení". "Tlak státní mašinerie není nic ve srovnání s tlakem přesvědčivého argumentu," napsal Czeslaw Milosz. Ve svém Zajatém myšlení podal pozoruhodné portréty polských intelektuálů okouzlených "novou vírou" přicházející z Východu, ať už bývalých nacionalistických katolíků /jako Andrzejewski/ a lidí, kteří přežili vyhlazovací tábory, nebo předválečných souputníků a poválečných konvertitů /jako Galczynski a Słonimski/. Šlo o směs fascinace a bezmocnosti, oportunistu a potřeby patřit k neodolatelné a nezvratitelné síle Dějin.

Proč jsem se stal komunistou, ptá se hlavní postava románu Milana Kundery Žert a vysvětluje, že bylo vzrušující patřit k hnutí, které otáčelo "volantem dějin". "Tehdy jsme totiž skutečně rozhodovali o osudech lidí a věcí... Opojení, které jsme zažívali, se obvykle nazývá opojení mocí, ale /při troše dobré vůle/ mohl bych volit i méně přísná slova: byli jsme uhranuti dějinami..."^{3/} K nekoncům, jak prohlásil Marx, úkolem intelektuálů už nebylo svět vykládat, ale měnit. Toto chápání "utopie u mocí" připomíná dávný rozpor mezi vita activa a vita contemplativa.

Ale jak uvádí Milosz, byl v tom také prvek klamu, jemuž říká "ketmanská lest", prvek vnějškového konformismu, přenesený z islámského světa do světa komunismu, takže posléze nebylo jasné, kdo klame koho: do jaké míry si "moc" uvědomovala /a nakolik jí na tom záleželo/, že ji spisovatel klame? Neklamal nakonec konformistický spisovatel sám sebe?

V povídce Eduard a Bůh Milan Kundera zdůrazňuje podobně, že posledním cílem komunistů je spíš porazit "pravdu" než prostě dosáhnout politického vítězství: "A tak je to i se světem, který nás obklopuje. Kdybych mu tvrdošíjně říkal

pravdu do očí, znamenalo by to, že ho beru vážně. A brát něco tak nevážného, to znamená stát se sám nevážným."

Hluběji než paradoxy fascinace a klamu vysvětlovalo přitažlivost komunismu koncem války, zhroucení starého světa a jeho hodnot. Jan Patěčka připomněl, že masarykovský liberální racionalismus už v době Hitlera a Stalina nedostačoval. Ve střední Evropě panovalo značné opovržení vůči liberálním hodnotám a politickým názorům, což nakonec zčásti vysvětluje i tamější slabý odpor vůči komunismu. Jak to vyjádřil John Dos Passos: být na konci války liberálem nebo sociálním demokratem bylo "slabé kafe".

K snažšímu srovnávání však možná přispěje, zmíníme-li se o několika specificky českých rysech. Abychom postihli zrod angažovaného intelektuála, nutno připomenout, že po decimaci české šlechty v 17. století se elitou národa stali intelektuálové /spisovatelé, vědci atd./. V 19. století, než došlo k rozvoji buržoazie, měli intelektuálové vedoucí podíl na "národním obrození", jež zdůrazňovalo jazyk a dějiny. Kultura se stala náhražkou politiky. Zatímco v Polsku a Maďarsku byly intelektuální a politické elity aristokratické, čeští intelektuálové byli plebejského původu. To také vysvětluje rozdíly ve stylu intelektuálního a politického projevu: na rozdíl od vzdornosti a nezávislosti elit obou sousedních zemí byli čeští intelektuálové "realističtí" a hrdí na své těsné sepětí s lidem.

Moc psaného slova se poněkud přeceňovala, zatímco politickou mocí se často opovrhovalo, nebo se podceňovala. "Dichter und Denker", básník a myslitel se těšil přirozeně velké úctě. Stát, nově založený roku 1918, byl "republikou profesorů". Masaryk byl filosof na prezidentském stolci a jeho nástupce Beneš byl rovněž univerzitní učitel. /Ještě roku 1960 průzkum veřejného mínění ukazoval, že univerzitní profesori^{se} pokládají stále za vrchol společenského žebříčku. Dnes tomu myslím už tak není./ Prezident Masaryk se každý týden účastnil literárních "pátků" u bratří Čapků. Lze si představit něco takového u soudobého státníka?

Česká kultura byla ovšem vždy "progresivnější" než politika. Když byla v 19. století česká politická reprezentace ještě konzervativní, byli intelektuálové liberální. Když nastoupili liberální politikové, byli intelektuálové demokráty. Když bylo po první světové válce politické vedení demokratické, přešla inteligence na radikální levici.^{4/}

To je ovšem velmi silné zjednodušení, dá se však říci, že vztah českých intelektuálů k politice připomínal francouzský model /a byl jím taky silně ovlivněn/. Být intelektuálem bylo takřka synonymní s příslušností k levici. Po nástupu nacismu v Německu byly československá a francouzská komunistická strana skutečně největšími komunistickými stranami v demokratické Evropě. A protože působily v demokratickém prostředí, byly schopné přitáhnout část inteligence a zároveň si vytvořit neobyčejně pružný stalinský krunýř na ochranu před nákazou demokratickým okolím. Gottwald byl českou verzí Maurice Thoreze, a dokonce i rozchod mezi komunisty a surrealisty měl svou českou obdobu: Vítězslav Nezval byl českým Aragonem, zatímco Karel Teige, teoretik umělecké avantgardy, strnil Bretonovi. Takové rozpory v levicové inteligenci se pokládaly za normální součást intelektuálního života. Teprve po válce se staly smrtelně vážnými.^{5/} Teige, pronásledovaný režimem, zemřel roku 1950 předčasně na srdeční mrtvici. Závaš Kalandra, nadaný marxistický filosof a historik, byl v prvním monstrprocesu stalinské éry odsouzen k smrti. V Paříži tehdy André Breton napsal otevřený dopis básníku Paulu Eluardovi, který Kalandru dobře znal, aby za něho intervenoval. Eluard odpověděl památnou výmluvou: "Mám příliš mnoho práce s obranou nevinných, kteří vyhlašují svou nevinu, než abych se zabýval vinnými, kteří přiznávají svou vinu." Kdyby se byli komunisté po válce chopili ve Francii ~~mocí~~ lze právem soudit, že by jejich teror byl zrovna tak vražedný jako v Československu. Po roce 1945 neměli českoslovenští intelektuálové dojem, že by přerušili svá tradiční pouta k Západu, když přijali "novou víru" z Východu. Ostatně přední intelektuálové v Paříži dospívali k obdobné konverzi - aniž ovšem za to museli nést následky.

Liberálové jako Karel Čapek, přední český spisovatel meziválečné generace, se snažili působit proti radikálnímu posunu inteligence, ale s omezeným úspěchem. Čapek uveřejnil roku 1924 stať Proč nejsem komunistou? Vyslovoval se v ní proti komunistickému "pesimismu a zasmušilé nenávisti", které jsou do proletářů "uměle pumpovány". Prohlásil: "Není proletářské kultury /.../; co zbývá na kulturních hodnotách, spočívá na střední a tak zvané inteligentní třídě. Kdyby se jí proletariát hlásil o svůj podíl na této tradici, kdyby řekl: Dobrá, převezmu dnešní svět a budu v něm hospodařit se všemi hodnotami, které v něm jsou, snad bychom si mohli na zkoušku plácnout; ale hrne-li se komunismus vpřed nejprve tím, že šmahem odmítá jako nepotřebný brak všechno, čemu říká buržoazní kultura, pak sbohem; pak trochu odpovědný člověk začíná brát v počet, co by se takhle zmařilo."

Liberální generace první republiky /Masaryk, Šalda, Čapek atd./ odešla v předvečer války nebo v jejím průběhu. Rozhodující podíl na posunu^k východu /a k levici/ u nové poválečné generace měl však Mnichov, zrada Západu. Zhroucení Masarykovy republiky znamenalo také zhroucení hodnot, které s ní byly spjaty. Komunistická strana se zdála nejlíp odpovídat aspiracím na radikální změnu, jak to roku 1964 v jednom článku připomněl Pavel Kohout o své generaci, pro kterou byl "příjezd ruských tanků skutečným zázrakem... perspektiva socialistické revoluce se nám stala jediným východiskem... našim odpůrcům nešlo o vylepšení socialismu... šlo jim o restauraci kapitalismu...vůbec najraději jsem byl básníkem toho období... velké víry, že je za dvěma čas, kdy se uskuteční nejlepší ideály lidstva. Nestydím se za tu víru, ať jsem ji říkal Stalin nebo jinak. Básník - na rozdíl od soudců - má právo věřit".

Jenže věřící Pavel Kohout psal také básně oslavující soudce, kteří vynášeli rozsudky smrti nad těmi, kdo váhali kráčet vesele vstříc Zářným zítřkům. Jeho Deník kontrarevolucionáře je poctivé vyličení, nikoli však vysvětlení toho, co se stalo. Text, který byl označen jako Zgvět básníka Františka Halase, ale který byl ve skutečnosti dílem

Halasova o něco mladšího přítele Jindřicha Chalupeckého, je jednou z prvních analýz mechanismu kulturního glajchšaltování. Tento krátký esej, který zasluhuje, aby byl znovu objeven, je také jedním z prvních vážných pokusů české inteligence vyslovit se k tomu, co Julien Benda nazval "zradou vzdělanců". S poukazem na Platóna a Marxe, ~~až~~ také na mnohem světšší mechanismy kontroly a manipulace vysvětluje autor příčiny, které vedly intelektuály k tomu, aby podpořovali "utopii u moci".

Ještě přísnější interpretaci podává profesor Václav Černý, společně s Patočkou patrně nejvýznamnější, i když marginalizovaná postava české poválečné inteligence. Ve svých "Pamětech" /1984/ kreslí drtivý obraz komunistické generace "ročníku 1948", fanatiků, oportunistů, kariéristů, horlivě provádějících čistky a obsazujících uprázdněná místa v dobách konjunktury. Byla to, uzavírá Černý, bezpáteřná a po intelektuální stránce celkem nevalná generace, a četné citáty, jež uvádí, představují trapnou, i když často zábavnou četbu. Pravda, v jeho nekompromisním líčení je dost trpkosti a často i nespravedlnosti, ale jedině vědec jeho významu a jeho generace - narodil se roku 1905 jako Sartre, jehož existencialismus ho filosoficky inspiroval, a jako Aron, s nímž sdílel výsadu, že byl rovněž po čtyřicet let osamělým "angažovaným divákem", na jehož slova došlo - jedině on mohl psát tak svobodně o kapitulaci českých intelektuálů.

2. 1956-1968: rozum a svědomí

Dvacátý sjezd KSSS znamenal konec "botanizování na hřbitově"/Šalda/ a zahájil období zpytování svědomí. V letech 1956-1968 odsuzovali čeští a slovenští intelektuálové zločiny stalinského období ve jménu socialistických hodnot a ideálů. Po roce 1968 se situace obrátila: ve jménu zločinnů, k nimž došlo po roce 1948 a pak znovu po roce 1968, se socialistických ideálů zříkali. /Tato dialektika "zločinnů a ideálů" rozhodně není vlastní jedině stalinismu. Francouzští intelektuálové původně odsuzovali otrokářství ve jménu osvícenství. Mnoho jejich pokračovatelů z 20.století

odsuzovalo západní hodnoty ve jménu obžaloby zločinů nebo křivd připisovaných kolonialismu./

Intelektuální základy českého "revizionismu" z let 1956-1968 se pozoruhodně podobají základům revizionismu v Polsku a v Maďarsku, zejména kritikou stalinismu ve jménu "mladého Marxe" a "starého Engelse" a stále pružnějším pojmáním socialistické ideologie. Jejich znakem je především prosazování primátu etiky před politikou, Kantova kategorického imperativu před Marxovými zákony dějin a principu cíle, který posvěcuje prostředky. Nejlepší ilustraci obou těchto aspektů lze najít v pracích Karla Kosíka, v jeho Dialektice konkrétního /1963/ a v eseji Rozum a svědomí /1968/. V tomto ohledu lze Kosíkův vliv srovnávat s vlivem, který měli v Polsku Kolakowski a v Maďarsku Lukacs.

Hodinou slávy českého revizionismu byl rok 1968, ale k prvnímu nezdařenému vykročení došlo už roku 1956. Na sjezdu spisovatelů v dubnu 1956 se básníci Jaroslav Seifert a František Hrubín vyslovili pozoruhodně podobným způsobem jako ve Varšavě časopis Po prostu a v Budapešti Petöfiho kroužek. "Kéž bychom v této chvíli my spisovatelé byli opravdu svědomím svého národa," řekl Seifert, "kéž bychom byli svědomím lidu. Neboť, věřte, obávám se, že jsme jím nebyli již povíce let, že jsme nebyli svědomím zástupů, svědomím milionů, ba dokonce, že jsme ani nebyli dokonce svědomím sebe samých."

Od Polska a Maďarska se ovšem situace československých intelektuálů lišila především v ton, že byli izolováni od společnosti. To vysvětluje další rys českého "revizionismu": protože byl politicky frustrován, sublimoval se do kulturního života, což v šedesátých letech přispělo k jeho výjimečnému bohatství a intenzitě. A protože se politická destalinizace odkládala, propukla nakonec zvláště prudce. Sjezd spisovatelů v červnu 1967 byl vyvrcholením konfliktu inteligence s politickým vedením a předzvěstí Pražského jara. Bylo to v první řadě dílo generace osmačtyřicátého roku, probouzející se ze svých stalinských iluzí a občas kompenzující někdejší chyby.

"Revoluce v revoluci" z roku 1968 znamenala apoteózu politického vlivu inteligence, která hrála úlohu mostu mezi stranou a lidem, přispívala k "osvícenosti" vládců, a přitom vyjadřovala demokratické aspirace společnosti. Nicméně důležité bylo, že se pokoušela znovu definovat svou roli, kompromitovanou zkušeností padesátých let. Odtud ten demonstrativně kacířský tón a obsah mnohých zpytovaných svědomí z roku 1968.

Tanky v srpnu 1968 rozdrtily naděje "socialismu s lidskou tváří" a pokus intelektuálů zachránit ideály z mládí korigováním stalinských zlořádů. Paradoxně však mnoho lidí prožívalo tuto porážku jako osvobození, jako smíření s vlastním lidem. Jak v Deníku kontrarevolucionáře napsal Pavel Kohout, měl po dvaceti letech poprvé pocit, že patří k národu. Milan Kundera napsal, že ty tragické srpnové dny byly "nejkrásnější týden, jaká jsme kdy prožili". Spisovatelka a pozdější mluvčí Charty 77 Eva Kantůrková to nedávno popsala jako "vyhnání z ráje", jehož hlavní předností bylo, že se někdejší kritičtí stoupenci režimu ocitli sami ve stejné situaci jako ostatní národ.

Velkokorýsý československý experiment utrpěl viditelně porážku. V proslulém článku, jež otiskl koncem roku 1968, Kundera napsal, že "význam československého podzimu snad ještě převyšuje význam pražského jara". V podobném tónu vyznívá článek Síla slabých, který napsal předseda Svazu spisovatelů Eduard Goldstücker.

K pochopení tohoto chvalořečení slabosti a předností porážky, které se ozývalo koncem 1968, v době, když už bylo za účasti Dubčekova vedení v chodu odbourávání revizionismu, je třeba vidět, že pro komunistické intelektuály byl srpen 1968 sice tragickou, ale také očištnou a osvobodivou zkušeností. Dokázal in contrario, že jejich záměry byly poctivé, jestliže je invaze musila rozdrtit. Jak to vyjádřil jeden ze samizdatových autorů /Sládeček-Pithart/, reformním komunistům se mohlo zdát, že je 21. srpen zbavil odpovědnosti za někdejší zločiny stalinského režimu. A zrovna tak už nemuseli sdílet odpovědnost za návrat do ledové doby neostalinismu. Za "normalizace" sdíleli - konečně - osud celého národa.

To ovšem vrhá jiné světlo na úlohu komunistických intelektuálů roku 1968: byl to pro ně především pokus vyřídit si staré účty s "mocí" a vlastní minulostí? V tomto ohledu podává řadu drtivých a velice zábavných portrétů Škvoreckého román Mirákl. Bylo cílem roku 1968 pouze napravit rok 1948? Sládeček píše: "Měl nakonec patřit vylepšený socialismus všem, nebo zase všichni - vylepšenému socialismu?" To je pouze část otázek, které se ozvaly v samizdatové literatuře posledního desetiletí a jsou pochopitelně závažné. Jejich cílem není "objektivita" nebo spravedlnost vůči jednotlivcům, jichž se to týká, nýbrž výzva k diskusi o výkladu československých poválečných intelektuálních dějin v té podobě, kterou jim dávají komunističtí intelektuálové - od nevinného mládežnického revolučního idealismu až po dědičný hřích stalinského teroru, od "očisty" roku 1968 po očistec "normalizace". Českoslovenští intelektuálové měli sklon užívat kolektivního "my" a prohlašovat, že mluví vždy nejen za všechny intelektuály, ale často i za stranu a občas také za celý národ. Ve skutečnosti mluvili hlavně za sebe, za nesporně početnou komunistickou generaci osmačtyřicátého roku.

Proti tomuto kolektivnímu "my" se ozvaly hlasy už roku 1968. Když Karel Kosík uveřejnil svůj známý esej Naše nynější krize, odpověděl mu jiný filosof, Ivan Sviták, článkem Vaše nynější krize. Na Kunderovu úvahu Český úděl odpověděl v úncru 1969 Václav Havel. Podle něho návrat k svobodě slova a základním právům lze stěží představovat jako převratnou novinku, jako návrat do centra světových dějin, neboť pro většinu lidí mimo komunistické prostředí to byl pouze návrat k "normálnosti", k něčemu, co už kdysi v Československu existovalo a co dosud platí ve většině civilizovaných zemí. Reformisticky zaměřeni komunističtí intelektuálové prezentovali jako svoji největší vymoženost cosi, v čem ostatní společnost viděla pouze odčinění nesmyslu, k němuž napomáhali před dvaceti lety.

V Dálkovém výsledku z roku 1986 popisuje Havel svůj vztah k "revizionistickým" intelektuálům roku 1968 takto: "V ústředním výboru Svazu spisovatelů, v nakladatelstvích,

redakcích, edičních a redakčních radách, zkrátka v celém institucionálním podloží literatury měli tehdy, v polovině šedesátých let, rozhodující slovo pochopitelně komunisté, avšak komunisté reformní či revizionističtí, tehdy jsme jim říkali "antidogmatici", prostě ti, jejichž úsilí - spojené často s velmi obtížnými tahanicemi s novotnovskou byrokracií - vyústilo nakonec do Pražského jara. Ti tvořili cosi jako tehdejší kulturní establishment. Mnohé v jejich úsilí nám - mladším a nekomunistům - bylo samozřejmě blízké, byli přirozeně lepší alternativou než sklerotická novotnovská byrokracie a notoričtí dogmatici, nicméně i oni měli z našeho hlediska své "meze" /dnes už je většinou, nutno říci, nemají/. V jejich počínání jsme nalézali dost problematických prvků, od iluzionismu, poplatnosti dávným ideologickým schémátům, neustálé potřeby taktizovat a někdy až dětinství, až po bezděčné sžití s "establishmentovým" postavením, které bylo bráno jako samozřejmost: že by někde do něčeho mohl mluvit i někdo jiný, připadalo jim nepochopitelné. Měli sklon svou vlastní zkušenost světa rozšiřovat na všechny; vědycky například sami o sobě mluvili jako o generaci a nikoli jako o její "svazácké" části."

Tím, že "normalizace" svěřila kontrolu nad kulturním životem hrstce psavců třetího řádu, smetla také tento reformně komunistický "establishment". Nezávislá druhá kultura sedmdesátých let vytvořila novou "rovnoprávnost" v publikačních možnostech. Modifikovala také předpoklady, které dosud v diskusi převládaly.

Pro naši analýzu stojí za připomínku zejména dvě témata. Zaprvé: rok 1968 byl pro nekomunistické intelektuály první příležitostí dostat se k slovu. Šedesátý osmý rok byl totiž něčím víc než opožděným úsilím shora napravit "deformace" socialismu; byl to především klíčový moment v obrodě občanské společnosti a skutečně svobodného intelektuálního života /jak zdůrazňovali V.Havel, J.Gruša, V.Bělohradský a J.Němec v rozhovorech, které s nimi měl autor těchto řádků roku 1988/.

Zadruhé: "kulturní Biafra", tragédie české kultury, nezačala roku 1968, ale už roku 1948. Počátky nezávislého

kulturního života a samizdatu nutno hledat v stalinismu padesátých let. Stačí otevřít nedávno vydaný básnický deník Jiřího Koláře Očitý svědek, kde je v záznamu z 1.ledna 1949 řeč o tom, že se dnes zdá "největší zvráceností, výstředností, nesmyslností mluvit pravdu a vidět tvář, jaká vskutku je"; stačí číst texty V.Effenberga a surrealistů nebo studie Jindřicha Chaluppeckého "Na hranicích umění", které vyšly roku 1988, abychom pochopili, že paralelní kultura se začala rozvíjet, byť v omezeném měřítku, jakmile se komunističtí intelektuálové chopili moci v kultuře. Jan Vladislav, jeden ze zakladatelů literárního samizdatu, uvádí v eseji Minulost a budoucnost partalelní literatury v Československu:

"Ve skutečnosti začíná historie české, případně slovenské duchovní rezistence už po převratu v únoru 1948. Tehdy byla drsnými administrativními zásahy vyřazena z veřejného života na delší čas nebo natrvalo podstatná část inteligence, univerzitních učitelů, studentů, novinářů i mělců. Mnozí, včetně čtyř desítek spisovatelů, byli dokonce v padesátých letech zatčeni a uvězněni, ještě větší počet jich byl zbaven možnosti pracovat ve svém oboru, četní autoři byli vyloučeni z oficiálního Svazu spisovatelů a připraveni o možnost publikovat. Česká a slovenská inteligence se v té době prakticky rozdělila na dvě skupiny, jednu, která buď z přesvědčení, nebo z oportunistu přijala kulturní politiku nového režimu, a druhou, která si tak či onak uvědomovala nebezpečí, jež hrozí duchovní identitě každého jedince i celého národního společenství, a pokoušela se mu čelit tím, že pokračovala v práci podle vlastního vědomí a svědomí, i když neměla vyhlídky uplatnit své práce veřejně." /Příkladem jsou J. Kolář, B.Hrabal, J.Patočka, V.Černý atd./.

3. Intelektuálové a antipolitika

Po roce 1963 se intelektuálové, kteří byli hnací silou Pražského jara, stali také prvním terčem represe, jež následovala. U českých intelektuálů /na Slovensku byla situace znatelně odlišná/ lze období po šedesátém osmém popsat jako přesun od moci ke společnosti, od politiky k antipolitice. Tím, že se rozešli s politickou mocí, intelektuálové

znovu objevili svou úlohu mravní protiváhy moci. V jednom nedávném eseji Jan Vladislav napsal:

"I když v ní /ve společnosti/ přímo o moc neusilují, ve skutečnosti ji svým způsobem mají. Je to ovšem moc svého druhu; její těžiště leží zpravidla vně zavedených mocenských orgánů, a právě to je patrně jeden z hlavních důvodů, proč ji tyto orgány pokládají za zvlášť nebezpečnou, ačkoli jde o moc, která nemá jiné prostředky než slovo, myšlenku."

Tato nová úloha intelektuálů se vyznačovala dvěma aspekty, zaprvé politikou druhé kultury, zadruhé etikou duchovního odporu.

Pokud jde o první aspekt, čeští intelektuálové převzali během posledních dvaceti let znovu svou tradiční roli, kterou zdělili z 19.století. Tváří v tvář masívnímu náporu totalitního režimu na společnost se oblast kultury stala poslední hradbou proti "normalizaci" neboli sovětizaci. Na jedné straně znamenala podzemní paralelní kultura pro intelektuála emancipaci od politických a ideologických omezení, cenzury a autocenzury. Na druhé straně znovu obnovila úlohu kultury jako náhražky politiky. Odtud další nebezpečí: má kultura "sloužit" společnosti, tak jako v minulosti sloužila straně a její ideologii?

V "totalitních podmínkách", říká Havel, to může být dvojnásobná zbraň; dodává to veškeré intelektuální činnosti rozměr, který v otevřené společnosti nemá, jakousi "zvýšenou radioaktivitu" - jinak by lidé nebyli pro své psaní posíláni do vězení. Má to však také své nástrahy, kterých si musí být spisovatel vědom, nástrahy literatury přinášející "poselství".

Pokud jde o druhý aspekt, o etickou antipolitiku, vznikem hnutí pro lidská práva Charta 77 se pro českou inteligenci vytvořila nová situace: po emancipaci od moci následoval vzdor vůči moci. Pro Václava Černého byla Charta "etapou a mezníkem národního kulturního vývoje, momentem dějin českého ducha obnovujícího svou mravní páteř, obrozující svůj cit pro právo, spravedlnost, lidskou důstojnost, svou vůli k pravdě. Neboť byla varováním a mementem politikům mocipánům, a to všem a všude."

Spiritus movens tohoto posunu od politiky k etice odporu byl nepochybně filosof Jan Patočka. V proslulém článku z ledna 1977, nazvaném Čím je a čím není Charta, prohlásil: "Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věci opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat. Morálka však zde není k tomu, aby společnost fungovala, nýbrž prostě k tomu, aby člověk byl člověkem. Nedefinuje ji člověk podle libovůle svých potřeb, přání, tendencí a tužeb, nýbrž ona to je, která vymezuje člověka./.../ Uvedený vztah mezi mravní oblastí a mezi společensko-politickou oblastí státní moci ukazuje, že v Chartě 77 neběží o žádný akt v užším smyslu politický, o žádnou soutěž a zásah do sféry jakékoli funkce politické moci. Charta není ani spolek, ani organizace, její báze je čistě osobně mravní, závazky z ní vyplývající mají rovněž tento charakter." Úsilím jejích účastníků "je jediné očistit a posílit vědomí, že existuje vyšší autorita...".

Hysterická kampaň režimu proti Chartě 77 pouze posílila poznání, že šlo v první řadě spíše o mravní než o politickou výzvu. To vysvětluje sílu a přitažlivost, ale také jisté meze intelektuální etiky odporu. Jak upozornil Petr Pithart, tváří v tvář moci posedlé pouze úsilím o sebezáchovu získávájí intelektuálové monopol "pravdy" takřka automaticky. Intelligenci tak hrozí nebezpečí, že utkví v jakémsi ghettu ctnosti.

Katolický filosof Václav Benda navrhl jako první rozšířit etický odpor vytvářením paralelních struktur, od prosazování odpovědnosti každého jedince za osud společnosti jako celku až po vytváření "paralelní obce". Toto myšlení značně připomínalo Michnikův "nový evolucionismus", ale samosprávná organizace občanské společnosti se v Československu /kromě kulturní oblasti/ neuskutečnila. Pasivita atomizované společnosti, absence nezávislých institucí, jako je v Polsku církev, zájmy zaměřené spíše k ohrožené evropské kulturní identitě než k mobilizujícím silám nacionalismu představují důležité rozdíly mezi českými a polskými intelektuály v jejich snahách navázat koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let spojení se společností. Český intelektuál nedoká-

zal vykročit ke společnosti tak jako jeho polský protějšek. Na druhé straně ovšem také nemusel soutěžit o morální autoritu s církví nebo Solidaritou. V Praze si udržel monopol mravního pohoršení sám.

To ho občas vedlo k tomu, že pro svou úlohu, společensky marginální, ale duchovně centrální, hledal zdůvodnění. Intelektuál je jediný, pro koho zůstávají podmínky tiché "společenské smlouvy", kterou v Čechách uzavřela komunistická moc s konzumně zaměřenou společností, zásadně nepřijatelné /Liehm, 1973/. Havel ve svých statích kritizuje /ovlivněn Patočkou a Bělohradským/ nejen povahu moci, neosobní vládu velestrojů unikajících lidské kontrole, ale také společnost, která podléhá a podílí se na "totalitní lži".

Český intelektuál, k němuž společnost cítí respekt nebo dokonce obdiv pro jeho odvahu "žít v pravdě" /kterou sama nemá/ a jehož se moc bojí, protože neúnavně odhaluje její nelegitimitu, nahrazuje politiku kulturou a etikou, což ho staví do obtížné, ale v mnohém ohledu také výhodné situace: vlastní výlučně symbolickou moc psaného slova a mravního vzoru.

Čestný, ale izolovaný, touží občas zbavit se břemene "svědomí národa" a být "pouze spisovatelem". Havlova hra Largo desolato je jímavým obrazem intelektuála přetíženého nároky společnosti a unaveného úlohou "profesionálního dodavatele naděje". Ale vyhnout se této úloze nemůže, protože to je nakonec jeho osud jako intelektuála. Václav Havel, který se po smrti Jana Patočky, jenž zemřel v důsledku takřka celodenního výslechu, stal ústřední postavou duchovního odporu české inteligence, je nejlépe povolán mluvit "o tragice osudu vyrůstajícího z odpovědnosti; o marnosti všech pokusů člověka vysvobodit se z role, do níž ho jeho odpovědnost uvrhla; o odpovědnosti jako osudu".

Poznámky:

- 1/ Dvě z nejvýznamnějších předválečných politických stran, česká agrární strana a slovenská lidová strana, byly zakázány.

- 2/ Byl ovšem značný rozdíl mezi literární elitou a univerzitní obcí. Spisovatelé z různých důvodů, od komplexu provinilosti pro buržoasní původ až po pochybnou válečnou minulost, stranu podporovali. Univerzitní učitelé a také studenti byli rezervovanější, a proto byli po roce 1948 podrobena drastické čistce. Z řad významných profesorů stačí připomenout protiklad mezi Václavem Černým a Janem Patočkou, kteří se postavili na odpor, a Bohuslavem Havránkem či Janem Mukařovským, kteří se podřídili.
- 3/ Kunderovo nejzajímavější vysvětlení této otázky lze najít v jeho románu Život je jinde
- 4/ Viz Vojtěch Kořán /Promarněná příležitost/ ve Svědectví, 1983, čís. 70-71
- 5/ Příkladem je Návrat ze Sovětského svazu od André Gida, který vyšel okamžitě v českém překladu Bohumila Mathesia, pozdějšího překladatele Šolochova, a byl ostře odmítnut v knize Anti-Gide z pera S.K. Neumanna, někdejšího anarchistického básníka, který SSSR nikdy nenavštívil.

Martin Palouš

Patočka versus Benda aneb paralelní polis po dvanácti letech

Nezávislé občanské iniciativy, nezávislá kultura, nezávislé struktury církevní atp. představují radikálně nový jev, který se v posledních dvanácti letech stal nepřehlédnutelnou součástí československé skutečnosti. I když mnohé z toho, co bychom pod toto označení zařadili - na příklad nejrůznější kulturní aktivity - má svou prehistorii, je nepopíratelné, že rozhodujícím impulsem pro rozvoj nezávislých činností všeho druhu bylo vyhlášení Charty 77 v lednu 1977. V československé společnosti - v té době již téměř třicet let spravované komunistickým režimem a navíc od konce šedesátých let paralyzované "normalizačním procesem" - znamenal její vznik cosi navýsost důležitého: obnovil se určitý veřejný prostor na vládní moci nezávislý a jí nemanipulovaný; užití totalitně zformovaného společenského celku se ustavila "paralelní polis".

Navzdory mínění pochybovačů se tato obec ukázala být společenským útvarem neobyčejně životaschopným. Svou existenci uhájila i v klimatu pro ni značně nepříznivém, proti převaže takřka absolutní, a všem snahám mocenských orgánů ji zničit či alespoň ochromit dosud odolala. Vasil Biľak, přes veškeré své řeči o smetištích dějin a o vlacích, co ujíždějí nohy všem, kdo se jim bláhově staví do cesty, musel jít do důchodu, aniž se dočkal "konečného řešení" disidentské otázky. A lze s velkou pravděpodobností předpovědět, že ani jeho kolegům dosud jsoucím u moci, ani jejich případným nástupcům se tento sen jen tak nesplní. Věc, kvůli níž paralelní obec vznikla a která představuje základní důvod její existence, obrana lidských práv a svobod, totiž nabyla na nečekané závažnosti. Ať už k tomu přispělo cokoli - aktivita obyvatel nezávislé obce či to, že si Američané zvolili za prezidenta Ronalda Reagana a současně se dostal v Moskvě k moci Michail Gorbačov, nebo pouhá logika dějinného vývoje -, otázka lidských práv se dnes ani zdaleka netýká izolované skupiny podivínských individuí a humanitárních problémů, které okolo nich neustále vznikají, a stala se jak vnitropolitickým problémem prvního řádu, tak i jednou z klíčových položek v agendě současné mezinárodní politiky.

Totalitní vlády, práva a svobody jednotlivce zneuznávající a všemožně porušující, které se jasně ^{ještě} před nedávnem sebestiště obáhely ideologickým výkladem dějin, podle něhož jsou to právě ony a jen ony, komu patří budoucnost, koho sama dějinná nutnost určila jako jediného legitimního dědice veškeré moci nad světem, se dnes až překvapivě rychle dostávají do slepé uličky. Rozhodnutí, před kterým nyní stojí a jemuž nemohou uniknout, zdá se být velice jednoduchá. Buďto se skutečně vzdají svého totalitního principu, svého "starého myšlení", počnou lidká a občanská práva ve svých zemích respektovat a "přestaví" se v politické jednotky jiného typu: v politické útvary, které budou s to přispět v globálním zápase s krizovými jevy současnosti; které naleznou svoje místo v dialogu lidstva, jenž je na toto téma veden, a perspektivně i v novém řádu světa, jenž se stále výrazněji počíná rýsovat s blížícím se příchodem třetího tisíciletí.

Anebo zůstanou své "ideji" věrny a budou přežívat v nezměnné podobě i nadále, ovšem za cenu nezadržitelného úpadku společností, kterým vládnou, zničení jejich bohatství přírodního i kulturního a v mezinárodním měřítku ztráty toho, čeho si podle vlastní stupnice hodnot cenily vždy nejvýše: svého mocenského postavení.

Vratme se však zpátky k naší paralelní polis. Pojednávat o ní v perspektivě historického horizontu výše zhruba naznačeného - který v době jejího vzniku zdaleka nebyl takto nadějeplný a který ani ve své dnešní podobě nezaručuje jejím obyvatelům nějakou příjemnou existenci - je zajisté podnik nanejvýše důležitý a smysluplný. V tomto článku bych^{ale} chtěl od těchto souvislostí pokud možno odhlédnout, resp. podívat se na stav nezávislé obce, na její minulost i na její perspektivy v současné rychle se měnící situaci z úhlu poněkud odlišného. Ve veřejném prostoru paralelní polis, ať byl, jest či bude okolní svět jakýkoli, žijí určití lidé. Jak se zde vůbec ocitli? Po jakých cestách sem dorazili? Jaké zkušenosti za dvanáct let, co naše nezávislá obec existuje, učinili? Jakými problémy a dilematy je jejich situace určena? Jaké otázky si v této situaci kladou a jak na ně odpovídají?

II

Nejprve si připomeňme, jak to všechno začalo, jak to bylo v době, kdy Charta 77 - podle svého úvodního prohlášení "volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry, různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě" - vznikla. Filosof Jan Patočka, jeden z jejích inspirátorů a posléze jeden z jejích prvních mluvčích, tehdy v několika textech vyložil, oč se podle jeho přesvědčení činnost Charty 77 opírá, jaké si Charta staví cíle a jaké prostředky volí k jejich dosažení, zkrátka "čím Charta je a čím není". Protože právě tento Patočkův výklad zdá se mi být nejprůhodnějším východiskem, chceme-li se v prostoru nezávislé obce, vznikem Charty otevřeném, zorientovat, pokusím se jej ve stručnosti zrekapitulovat.

Vznik Charty 77 - a plyne tak ze samotného pojmu lidských práv a z toho, jaký mají smysl v právním řádu moderní seku- larizované společnosti - nelze chápat jako akt politický a nelze jej tudíž ani politickými měřítky poměřovat. To, co je podle Patočky jejím signatářům společné, není totiž žád- né politikum, nýbrž určitý morální postoj, přesvědčení, že lidská společnost nemůže uspokojivě fungovat, nestojí-li na základě mravním. Avšak nejen to. Bez mravního základu se spo- lečnost ocitá v nebezpečí, že pozbyde své integrity vůbec, že se vytratí to, z čeho pramení samotný smysl její existen- ce. Morálka totiž "zde není kvůli tomu, aby společnost fun- govala, ale aby člověk byl člověkem /podtrž.MP/. Nedefinuje ji člověk podle libovůle svých potřeb, přání, tendencí a tu- žeb, nýbrž ona to je, která vymezuje člověka."

Požadavek, který zveřejněním Charty 77 vznášejí podepsaní občané vůči svému státu, říká v Patočkově pojetí těm, kdo jej řídí: Vládněte, starejte se o hladký chod životních funk- cí společenského organismu a o jeho rozvoj, ale pod jedinou podmínkou: podřizujte bezpodmínečně výkon své moci mravnímu hledisku! Neporušujte zákonná práva těch, kdo jsou - viděno z vašeho mocenského hlediska - bezmocní! A čiňte tak i tehdy, ba především tehdy, kdy to nebude "v souladu se státními zájmy", za jejichž jediné atributy se považujete! Uznejte už konečně, že právě nadřazenost mravnosti nad mocí je tím, co lidskou společnost vůbec činí lidskou; co je tím nejele- mentárnějším důvodem existence státu; co představuje jediný možný základ oné "společenské smlouvy", která podle zaklada- telů moderní politické teorie stojí u jeho vzniku!

Pokud se týče osob chartistů samotných, jejich podpis pod základním prohlášením neznamená, že se od té chvíle stávají členy jakési dizidentské organizace, mající svůj řád, svůj politický program. Podpis Charty není nic víc a nic méně než nahlas vyslovený závazek, který ovšem každý sig- natář činí na prvním místě před svým vlastním svědomím: Že bude podle svých možností a schopností - ať sám či ve spolu- práci s dalšími lidmi - věc lidských práv hájit a prosazo- vat. Že se již nadále nenechá totalitním režimem vydírat, zastráscvat a mravně korumpovat a že v duchu mezinárodních úmluv a paktů, které se staly nedílnou součástí českosloven-

ského právního řádu, bude všech svých práv a svobod plně využívat. Že se bude veřejně solidarizovat se všemi lidmi, kteří se, vycházejíce ze stejného přesvědčení, dostanou s mocí do konfliktu, a utrpí pak nějaké bezprávi.

Toto patočkovské pojetí Charty 77 - platné po mém soudu dodnes a také všeobecně přijímané za "kanonické" - ovšem cosi podstatného nevyslovuje. U Patočky najdeme pregnantní, filosoficky dobře založenou, i když samozřejmě také diskutabilní odpověď na otázku po motivu, který uvedl celý chartistický podnik do pohybu. Co však u něho nenajdeme - a z pochopitelných důvodů ani nalézt nemůžeme, protože Jan Patočka v březnu 1977 zemřel - je rozbor zkušenosti, kterou chartisté při realizaci svého "morálního postoje" za totalitních podmínek učinili; odpověď na otázku, do jaké nové situace staví tato událost jak ty, kdo na ní mají přímou účast, tak i celou společnost, zejména její mocenskou strukturu, která samozřejmě musela a nadále musí na existenci Charty 77 nějak reagovat. Jeden z prvních, kdo se o něco takového pokusil, kdo ve své křtitice dosavadní činnosti Charty upozornil na aspekty u Patočky nepřítomné, byl Václav Benda, který v roce 1978 zveřejnil svůj text o paralelní polis.

Benda zde argumentuje takto: Etický aspekt, tak zdůrazňovaný Patočkou, absolutní preference morálního postoje před úvahami prakticko politickými, požadavek jednat nikoli opotunně, nýbrž sub speciae aeterni, to všechno je zajisté v nejlepším pořádku. Toto je vskutku základ, na kterém Charta stojí. Chtějí-li ale chartisté nyní, kdy jejich věc je již v chodu, nalézt nějaké vodítko, které by jim umožňovalo ve vzniklé situaci se orientovat, nějak v ní jednat a činit v ní odpovědná rozhodnutí, pak s tímto patočkovským východiskem - vzhledem k jeho nadčasové abstraktnosti, k jakési jeho vytrženosti z konkrétního časného horizontu - vystačit prostě nelze. Jestliže podpis pod Chartou, píše Benda, mohl u některých vést až k extatickému pocitu vysvobození, pak vystřízlivění z této extáze, která ostatně nemůže mít dlouhého trvání, přivodí u týchž lidí - nebudou-li mít nic, čeho by se zachytili, krom etického výkladu Charty ve stylu Patočkově -

hlubokou desiluzi a skepsi. Tomuto nebezpečí je záhodno a také možno čelit. Stačí vzít vážně skutečnost, že Charta 77 - byť k dialogu mezi ní a mocí zatím nedošlo a zjevně hned tak nedojde - přece jen v československé skutečnosti něco změnila. S Chartou 77 se otevřel nový prostor, který od nynějška skýtá všem, kdo princip mravního jednání ve věcech veřejných přijali za svůj, určité nové životní možnosti; ustavilo se lidské společenství, paralelní polis. Úkol chartistů i všech podobně smýšlejících - vposledku nerozhoduje, kdo Chartu podepsal a kdo ne - je podle Bendy tento: vzniklou nezávislou obec dále budovat, všemi způsoby hájit její prostor na moci vydobytý a nepromarnit jedinou příležitost k jeho rozšíření. Jak toho lze dosahovat? Vytvářením všemožných paralelních, tj. na okolí manipulovaném totalitní mocí nezávislých struktur - paralelní informační sítě, paralelních institucí kulturních a vzdělávacích, paralelních kontaktů zahraničních.

Na jedné straně tedy máme perspektivu Patočkovu: Charta, byť jsou jí předhazovány politické cíle a ambice, je věc ryze apolitická, záležitost vnitřního rozhodnutí jejích účastníků, jejich osobní integrity a jako taková se nachází zcela mimo prostor, kde se vůbec politika a její mocenské zápasy odehrávají. Odvolává se na cosi velice elementárního a tudíž předpolitického, cosi, co snad možnost politického jednání zakládá, ale samo jím rozhodně není; cosi, co činí člověka vůbec člověkem, čemu je člověk povinován prostě proto, že jest člověk. Na druhé straně tu je pohled Bendův: Již samotný fakt, že každý signatář se svým podpisem připojil k ostatním signatářům, že se k Chartě přihlásil spolu s druhými, představuje politikum. Charta, ač vstoupila do světa s nepolitickými východisky, založila paralelní polis, tedy určité politické společenství, a tento fakt nelze jednoduše ignorovat či si ho dokonce zastírat. Ba co více, tato bytostná političnost Charty představuje její nejsilnější zbraň, pomocí níž může totalitní moci čelit a i v nepříznivé situaci své mravní ideály uskutečňovat.

Má pravdu jeden či druhý? Anebo se pravda nachází někde uprostřed? Anebo mají pravdu oba a jejich perspektivy se jen vzájemně doplňují a korigují?

III

V otázce vztahu mezi pojetím Patočkovým a Bendovým odzrcadluje se, myslím, základní problém Charty 77 i celé paralelní polis, na jejích základech vybudované. Podíváme-li se blíže, oč šde vlastně běží, zjistíme, že to, s čím se tu potýkáme, zas tak úplné novum není. Že vlastně jde o určitou variantu onoho paradigmatického konfliktu, který alespoň podle některých vykladačů vtiskl evropským dějinám jejich jedinečný ráz: sporu mezi filosofem Sokratem a athénskou politickou mocí.

Patočkův výklad Charty vsutku silně připomíná stanovisko sokratovské, Sokratův způsob, jak se vyrovnat se společenskou a politickou krizí, do které se athénská obec v jeho době díky porážce v peloponéžské válce dostala. Dřív, než se počneš starat o věci veřejné, nabádá Sokrates své spoluobčany, věnuj se něčemu jinému: pečuj "o rozum a pravdu a o duši, aby byla co nejlepší". Tato předpolitická starost je v jistém smyslu dokonce důležitější než samo politické jednání. Jenom člověk dbalý pravdy, vnitřně zkázněný a usjednocený, za sebe sama zodpovědný je totiž podle Sokratova přesvědčení s to být dobrým občanem, resp. politikem. Jenom ten je schopen vidět věci, jak skutečně jsou. Jenom ten je schopen kvalifikovaně se radit s ostatními. Jenom ten dovede být své obci skutečně prospěšný a přinášet jí opravdové dobro. Politika, která tento "filosofický" fundament postrádá, naopak nejen obci neprospívá, nýbrž ji ohrožuje: vtahuje ji do víru krize a strhává do katastrofy.

Něco velmi podobného, zdá se mi, zaznívá i ze slov Patočkových hovořících o nepolitické povaze Charty 77. Každý, kdo se k ní svým podpisem veřejně přihlašuje, ať byly okolnosti, za nichž se rozhodoval, a věci, které při tom vážil, jakékoli, jako by mezi řádky posílal držitelům moci tuto zprávu: Se mnou už nepočítejte, oznamuji vám, že vypadávám z kola ven. Hra, ke které donucujete obyvatele této země, je falešná a amorální, a proto pro mne prostě a jednoduše skončila.

Podobně jako Sokrates se nepodílí na úpadkovém politickém životě současných Athén a místo toho se věnuje soukromým rozhovorům s občany, převážně mladými, a snaží se společně s ni-

mi zkoumat a vyšetřovat předpoklady, ve kterých by politické jednání budoucnosti mohlo nalézt svoji oporu, tak i Patočka tvrdí, že chartisté nemají s politikou, jak se jí dnes běžně rozumí - s politikou, kde se uvažuje výlučně v kategoriích moci, kde se za jediné skutečné motivy politického jednání uznávají prospěch a strach - pranic společného. Kdo by Chartě 77 podsouval nějaké politické úmysly či dokonce ambice, ten se podle Patočky hluboce mýlí nebo - což je dokonce pravděpodobnější - vědomě klame. Svou "orientací na základní lidská práva, na morální element v životě politickém či soukromém" se Charta naopak snaží nabídnout vůči současné politice určitou alternativu, postavit jednání v obci na jiný, politickými prostředky neuchopitelný, politickými motivy a cíli nepodmíněný základ.

"Účastníci Charty," píše Patočka, "si neosobují nejen politická práva či funkce, ale dokonce už nechtějí být žádnou mravní autoritou nebo 'svědomím' společnosti, nad nikoho se nevyvyšují a nikoho nesoudí; jejich úsilím je jediné očistit a posílit vědomí, že existuje vyšší autorita, které jsou zavázáni jednotlivci ve svém svědomí a státy svým podpisem na důležitých mezinárodních smlouvách; že jsou vázáni nejen oportunně, podle pravidel politické vhodnosti a nevhodnosti, nýbrž že jejich podpis znamená tu závazek, že politika podléhá právu a nikoli právo politice."

V této souvislosti si nemohu odpustit malou poznámku k "mravnímu postoji", který chartisté pro sebe podle Patočky reklamují, a k "životu v pravdě", který prý ve své nezávislé obci vedou. Tu a tam je totiž možno zaslechnout jisté výhrady vůči těmto formulacím, a někdy i otevřenou kritiku, zvláště jsou-li uvedené a další podobné obraty užívány těmi, jichž se týkají, chartisty samotnými. Nezaznívá zde naopak mravně pochybné sebeuspokojení? To máme tomu rozumět tak, že signatáři Charty 77 se považují za jakýsi spolek svatých mužů a žen žijících v pravdě uprostřed světa propadlého lži a hříchu?

Sokratovské založení chartistického podniku ukazuje, domnívám se, dostatečně jasně, že něco takového rozhodně miněno

není. Chartisté si nárok na pravdu či otnostné chování rozhodně nedělají a ani podle stejné logiky ty, kdo se na jejich věci nepodílejí, neobviňují z nemravnosti, z toho, že "žijí ve lži". Prostě jen sami za sebe veřejně vyhlásují - a v tom jedině morálnost jejich postoje spočívá - že mají na pravdě zájem. Že jí chtějí před jinými věcmi - k jakým patří poklidný život stranou pozornosti StB, kariéra, bohatství - dávat přednost. Že na rozdíl od sebejistých a vševědoucích ideologů právě dobře vědí, že pravdu nevlastní a nikdy vlastnit nemohou. Že však přesto, vlastně možná právě proto o ni hodlají usilovat, hledat ji, vést o ní dialog. Že k něčemu takovému zvou i všechny ostatní, kdo jsou s nimi na této nejobecnější rovině zajedno. Že ve svém konání nespekulují s přízní mocných, neuvažují v kategoriích prostředků a cílů, nesnaží se zajistit si výhodné postavení na startovní čáře nějaké politické souběže budoucnosti. Že jim jde o jediné: aby se nezapomínalo na to, co vůbec činí lidskou společnost lidskou, čemu je člověk zavázán za svou lidskou identitu.

Postupme však v naší analogii o krok dále. Jak si může pozorovatel všimnout, Sokratova postava je v mnohém paradoxní. Ač se Sokrates politikou zabývat odmítá, ať se obrazně řečeno stahuje z hlavního athénskému náměstí někam do postranních uliček a zde vede rozhovory, které nemají s politickou agendou dne nic společného, přesto je to právě on, kdo v Athénách své doby ztělesňuje otnosti v pravém smyslu slova politické, ty otnosti, které se z upadajícího athénskému veřejnému životu nenápadně vytratily. V šedi Athéňanů je to právě Sokrates, kdo nad jiné vyniká, kdo se od ostatních odlišuje svým aktivním vztahem k věcem nikoli jen soukromým, svým osobním nasazením pro to, co se mu zdá být dobré pro obec. Sokrates a nikoli ti, kdo ho posléze soudí a odsoudí, je schopen činu, jenž ho přivede do nebezpečí života. A ani takto ohrožen necouvne a raději podstoupí smrt, než aby se své věci vzdal: "Občané athénští," říká tento apolitický filosof před soudem, "buď věřte Anytovi nebo nevěřte a buď mě osvobodte nebo neosvobodte, ale buďte jisti, že bych nezměnil svého jednání, ani mám-li stokrát zemřít."

Snad to nebude znít jako přehánění, řeknu-li, že i Jan Patočka zakončil svou životní cestu jako filosof této ražby sokratovské; jako filosof, který se stáhl z agory, z onoho místa, které představuje centrum politického života, ne proto, aby je vydal na pospas nezodpovědným uzurpátorům, mocí zaslepeným politikářům a sám si někde v klidu filosofoval, ale proto, aby znovu odhalil a třeba svou smrtí na veřejnost vynesl, v čem vlastně spočívá smysl politického jednání, co jediné se v lidském světě může stát základním kamenem budoucí politické sféry.

Zalistuje-li člověk texty, které Patočka napsal v souvislosti s Chartou 77, tedy v posledních měsících svého života, nemůže mu dost dobře právě tato sokratovská souvislost nevytanout na mysl. Střízlivá, věcná a zároveň neskonale důstojná odvaha filosofova, onoho "starého profesora", který do té doby nedělal nic jiného, než že se "snažil, aby byl ve styku s mladými, aby jim prostředkoval myšlenkové obsahy, které se jim jinak odpíraly a že je upozorňoval na morální stránku jak záležitostí ideových, tak politických", jeho veřejná tvář, působící díky používanému výrazivu trošičku upjatě a staromódně, vytváří ostrý kontrast ke způsobům, které vůči němu samotnému i všem ostatním signatářům Charty 77 praktikovala vládnoucí moc; představuje neskonale jiný přístup k věcem obce, porovnáme-li jej s oním strašlivě demagogickým humbukem, s oním mořem zloby, špíny, lží a pomluv, které jak před dvanácti lety, tak dnes někteří lidé zřejmě považují za politiku.

Velkými slovy je zajisté třeba šetřit, ale myslím si, že jsou i chvíle, kdy jsou zcela na místě. V úvahách nad konceptem, který se Jan Patočka snažil vtisknout Chartě 77, by nemělo být zapomenuto, že jsou to myšlenky člověka, o kterém plně platí to, co on sám před více než čtyřiceti lety řekl o svém velkém filosofickém předchůdci: "Zde byl muž, který cele dal se jen myšlence; a tato myšlenka z něho^{ne} učinila mrtvé abstraktum, skladiště neosobního vědění, nýbrž zavedla jej tam, kde se rozhodoval o posledním smyslu chvíle i dějin, toho, co si uvědomoval, i toho, co si neuvědomil; vedla jej do nejžhavějšího ohniska životního boje, aby v něm

podlehl a podlehnutím zvítězil."

V jedné, a to zcela zásadní věci však jako by naše přirovnání kulhalo. Zatímco Sokrates ve své politické reformě Athén vlastně neuspěl a namísto toho se stal zakladatelem evropské tradice filosofické, tradice onoho vědění, které žije a utváří se mimo vlastní politický prostor, Patočkův filosofický čin veřejnou tvář jeho společnosti skutečně podstatným způsobem proměnil: uvnitř obce paralyzované již po desetiletí totalitními mechanismy, jejíž občané jako by spali, zakleti nějakým zlým kouzlem, probudila se k životu obec nová, na té prvé nezávislá. A právě tato skutečnost, toto dědictví, které po sobě zanechal filosof, je věc, k níž s takovou naléhavostí obrací pozornost Václav Benda.

IV

Nezávislá obec - jakkoli platí, že při jejím zrodu hrála důležitou, ne-li rozhodující roli filosofická myšlenka Patočkova - ovšem v žádném případě není obcí filosofů. Naopak naprostá většina jejích obyvatel vůbec filosoficky neuvažuje a ani se nijak zvlášť o filosofii nezajímá. Na otázku po tom, co tedy je to, co je poji dohromady, co je onou věcí, v níž jsou všichni, ať se jinak od sebe navzájem odlišují sebevíc, zajedno, lze dát, domnívám se, jedinou odpověď: je to přesně to, co totalitní společenský systém odpírá lidem na prvním místě; je to svoboda. V předchozí části jsem si dovolil přirovnat Patočkovu koncepci Charty 77 k oné reformě politického života, kterou Athénanům navrhoval Sokrates. Nenabízí se nám právě zde, ve starověké polis, v ideálu občanské svobody, na němž je zbudována, v politickém jednání, kterému její existence otevírala prostor, které ale bylo současně jedinou zárukou, že bude existovat i nadále, předobraz, skrze nějž si můžeme přiblížit dění v oné "polis", kterou Václav Benda označil přídomkem paralelní?

Než se o takové srovnání alespoň v náznaku pokusím, musím ovšem cosi předeslat. Svoboda ztělesňovaná řeckým městským státem se totiž od toho, co se pod pojmem svobody běžně míní dnes, značně odlišuje a může působit, poměřována moderními měřítky, v mnoha ohledech problematicky a jaksí nedostatečně.

Ani zdaleka se totiž nenabízela každému a stejně silně omezený byl i její rozsah: míra, v níž člověka uvolňovala a vymanovala z přemoci sil vládnoucích jeho přirozenému světu, byla neskonale menší, porovnáme-li ji třeba s duchovní emancipací, kterou přinesl křesťanský středověk, vůbec už nemluvě o sekularismu doby moderní.

Neměli bychom však proto přehlížet jeden zcela zásadní rozdíl. Řekneme-li svoboda dnes, takřka automaticky ji ztotožníme se svobodnou vůlí, s onou vlastností jedince, který je svobodný v té míře, v níž koná podle sebe sama, podle vlastních rozhodnutí, v níž naopak vzdoruje podrobit se tomu, k čemu je donucován zvnějšku. Ať už tuto vůli někdo chápe jako hrubou svévoli, tj. moc dělat si, co chce, či ať jiný ji ztotožňuje se schopností podřídit se dobrovolně nějakému vyššímu principu a jednat v souladu s povinností - vůči Bohu či vůči sobě samému, vůči svému lidství - v jednom ohledu jako by šlo stále o totéž.

Aby byl člověk svoboděn, musí se oprostít od všech vnějších věcí, jejichž chod tak jak tak ovlivnit nemůže, a stáhnout se do sebe, do svého nitra, radí stoický filosof.

Nemilujte tento svět, nestarejte se o jeho pomíjivou slávu, odměny či moudrost a cele se přimkněte k pravdám věčným, ke svému Bohu v očekávání Jeho Království. Jedině to vás osvobodí, říká křesťanská víra.

Svoboda je především svobodou od politiky, spočívá v zárukách, které se dostávají každému jednotlivci, aby se nerušeně a v bezpečí mohl věnovat svým soukromým záležitostem, tvrdí teoretikové moderního liberalismu.

Do ničeho se nepleťte a hleďte si svého, vysloví svůj pokleslý názor současný měšťák.

Jakkoli se tato stanoviska liší - svou hodnotovou orientací, dalo by se říci - je patrné, v čem se shodují. Pohyb, jímž se svobody nabývá, jako by mířil stále stejným směrem: zvnějšku dovnitř, od světa, propadlého marnosti, od jeho labyrintu do ráje srdce, k péči o nesmrtelnou duši, od věcí veřejných ke svým zájmům soukromým.

Řecká svoboda měla, řekl bych, přesně opačné znaménko. Athénský občan nebyl svobodný tam, kde byl u sebe, kde byl

svým pánem, na svém majetku, ve svém soukromí - tam, kde si podle našich moderních představ snad mohl dělat, co chtěl /což ovšem pro něho v žádném případě neplatilo/. Svobodným se naopak stával právě v tom okamžiku, kdy tento svůj prostor opustil a vyšel ven, do obce. Kdy pobýval nikoli s těmi, nad nimiž mu bohové svěřili vykonávat suverénní moc, nýbrž s lidmi sobě rovnými, se svými spoluobčany, s těmi, kdo byli stejně svobodní jako on. Podstatné bylo nejen to, že on sám měl právo se veřejného dění zúčastnit, že mohl na agoře mluvit či konat to, co považoval pro obec za dobré, ale i to, že se tak dělo v přítomnosti druhých, kteří ho při tom viděli a slyšeli. Kteří jeho slova a činy posuzovali. Kteří s ním souhlasili, nebo mu naopak odporovali. Kteří jej ale vždy jako svobodnou, jednající osobu uznávali a oceňovali.

Na rozdíl od našeho pojetí byla tato svoboda podstatným způsobem politická. Nebyla svobodnou vůlí, ale spíše iniciativou. Nezávisela jen na schopnostech či kvalitách izolovaného jedince, na jeho privátních možnostech či orientaci, ale byla podmíněna současnou svobodou ostatních. Nebyla věcí lidského nitra, stavu lidské duše, ale spíše souvisela se stavem světa, s existencí polis v něm, která svobodným lidem otevírala prostor, dávala příležitost, aby svými slovy a činy se jako svobodní osvědčili. Aby sobě samotným i všem zde shromážděným odpověděli na otázku, kdo vlastně jsou, jaký příběh svým životem vyprávějí. Aby zároveň své obci, která jim tento způsob bytí umožňovala, splatili svůj dluh. Aby ji ochránili před nebezpečím - vnějším i vnitřním - a uchovali ji svobodnou i budoucím generacím.

I když jsem si dobře vědom nebetyčného rozdílu mezi polis antickou a paralelní, zdá se mi, že v tom nejdůležitějším, ve vztahu ke svobodě, tu podstatná podobnost vskutku existuje. A zdá se mi také, že právě zde je jádro argumentu, který proti Patočkově koncepci Charty 77 staví Benda. To, co v jeho pohledu vytváří identitu "dizidenta", to, čím se obyvatelé nezávislé obce odlišují od ostatních členů společnosti, nespočívá v jejich zvýšené mravnosti či pravdymilovnosti, ani v jejich schopnosti vést filosofický dialog, ale v jejich pojetí svobody. Jsou to lidé, kteří svobodu přestali vnímat,

jak ji vnímá jejich okolí, jako svobodnou vůli /kterou může každý pěstovat a rozvíjet ve svém soukromí/ a znovu ji pocho-
pili po řeckém způsobu: to jest bytostně politicky, jako ini-
ciativu. Nejsou to lidé ani zdaleka apolitičtí, jak zdůraz-
ňoval Patočka, ale naopak tací, kteří díky své zkušenosti s
totalitarismem, jenž je jakékoli politické dimenze zbavil,
znovu odhalili a prožívají, co politika původně je, v čem
spočívá smysl svobodného jednání. Jsou to lidé, kteří před
relativně poklidným životem soukromým, před specifickými for-
mami jeho svobody, před všemi zajisté smysluplnými možnostmi,
které takový život nabízí, dávají přednost mnohdy riskantní,
mnohdy únavné, mnohdy navíc problematické, ba možná zcela ne-
smyslné, co do výsledků vysoce nejisté činnosti v prostoru
obce. Jsou to lidé, kteří měli příležitost znovu si jasně uvě-
domit, co každému jednotlivému člověku i celému lidskému spo-
lečenství přináší existence veřejné sféry a naopak, jaká pro-
pastná nebezpečí hrozí všem bez rozdílu, je-li tato oblast
systematicky a v souladu s vládnoucím společenským projektem
své svobody zbavovaná a tak vlastně paralyzovaná. Jestliže se
tedy v takové situaci rozhodují budovat svou paralelní polis
a její nezávislé struktury, nelze to chápat jako krok ze svě-
ta, kamsi do prostoru stranou jeho současné krize, která je na
prvním místě krizí politickou. Právě naopak je to krok do svě-
ta, do samého ohniska jeho dění, do politiky, krok vykonaný
ve víře, že jediné osobní nasazení, osobní iniciativa, jakko-
li se z hlediska moci a sil, které v tomto světě působí, může
zdát nicotná a nedůležitá, může přispět k jeho vyléčení.

V

Přemýšlím-li o historii nezávislé obce, dnes již víc než
dvanáctileté, zdá se mi, že uvedený spor mezi koncepcí Patoč-
kovou a Bendovou představuje základní problém této obce,
problém, který ji provází od samého počátku až do dnešních
dnů a který ji bude provázet i v budoucnosti, ať už se histo-
rický horizont, do něhož je její existence zarámovaná, změní
jakkoli. Rozhodnout při tom, na čí straně je pravda, považu-
ji za nemožné. Zdá se mi totiž, že ji svým způsobem mají i
Patočka i Benda, jako by pravda byla mezi jejich stanoviska

rovnoměrně rozdělena. Jako by tato stanoviska vlastně ani ne-
 byla protichůdná, nýbrž spíše komplementární. Odvažují se
 dokonce říci: tento spor - čas od času pronikající na povrch
 v podobě polemik a hádek mezi chartisty či dalšími nezávis-
 lými protagonisty jednou okolo toho, podruhé onoho problé-
 mu - vlastně není na prvním místě sporem o nezávislou obec,
 o to, jaká by měla být, aby se podle mínění polemizujících
 nezpronevěřovala svému poslání. Mně se to nyní spíše jeví
 tak, jako by nezávislá obec byla tímto sporem samotným.
 Tento spor jako by totiž byl hnacím motorem veškerého dění
 v ní, vlastním původcem jejích dějin. Právě on jako by z
 ní činil aktivní element v zápase s krizí, do něhož se čes-
 koslovenská společnost v druhé polovině dvacátého století
 dostala. Právě on jako by byl zdrojem, z něhož se živí a
 zároveň základním tématem, jímž se zabývá ona "antipolitico-
 ká politika", která se v rámci paralelní polis provozuje.
 Ale nejen ona, i celé široké pole nezávislé kultury, jejíž
 rozkvět mi připadá být nejvýraznějším a také nejdůležitěj-
 ším aktivem na její straně. A nakonec v témž sporu jako by
 stáli i obyvatelé nezávislé obce samotní. Jako by i jejich
 historie osobní byla jím poznačena.

Jaké bude místo nezávislé obce v širším kontextu českých
 dějin, určí budoucnost. Možná mnohé z toho, co nám dnes
 připadá důležité, nač fascinování upíráme svůj zrak, o čem
 hovoříme a o čem se strachujeme, se ukáže být pouze marginál-
 ní a časem upadne v zapomenutí. A naopak něco, co dosud
 přehlídíme, ač již dávno jest mezi námi a skrytě působí,
 se teprve z určitého odstupu stane zjevným. Jedno však,
 myslím, lze s jistotou říci již nyní: že ony motivy, které
 paralelní polis uvedly do života, díky nimž se dali do pohy-
 bu její obyvatelé, které změnily a rozhodujícím způsobem
 určily běh jejich života, zde určitě zůstanou. Neboť ty,
 domnívám se, jsou, alespoň z lidského zorného úhlu, věčné.

Václav Benda, Praha

Duchovní obnova národa - východisko z krize?

"Vstaň, jdi do města a tam ti
bude řečeno, co máš udělat."

Sk.9,6

Snad nikdo již dnes nepochybuje o tom, že se naše společnost nachází v těžké krizi. Krizi hodnotové i mravní, ekonomické i ekologické, společenské i politické. Samozřejmě existují různé diagnózy jejích příčin a různé prognózy jejího dalšího průběhu, všechny se však vcelku shodují v tom, že jestli "se s tím něco neudělá", mohla by pro nás skončit brzy fatálně. Křesťané vždycky chápali své poslání, svůj podíl na Božím stvořitelenském a vykupitelském díle jako úkol stále uzdravovat a obnovovat: sami sebe i všechno okolo sebe. Tím spíše chápou naléhavost tohoto úkolu v dnešních zlých a v mnohých rysech apokalyptických časech. Současně si uvědomují, že jakákoli opravdová obnova musí začít z nitra, nápravou sebe samého, že však nesmí zůstat při tomto uáčátku, že skutečně vnitřní náprava musí být provázena účinnou láskou k bližnímu a odpovědnou službou světu jako Stvořitelovu dílu. Důležitou podmínkou účinnosti obnovy je, zda nestojíme každý sám, nýbrž jako společenství, jako církev. Jako společenství, jako církev se chtějí křesťané podílet i na dnešní, tak zoufale potřebné obnově. Tato společná vůle předpokládá také jistě vnější formy: katolická církev v českých zemích dokonce vyhlásila rámcový program Desetiletí duchovní obnovy národa.

Tento program, podněcený "zdola" a specificky český, byť m.j. inspirovaný devítiletým mariánským cyklem, jaký v letech padesátých úspěšně uskutečnila polská církev, předpokládá důkladnou desetiletou přípravu na milénium mučednické smrti sv.Vojtěcha, prvního biskupa pražského české krve, a současně má být předznamenáním vstupu do třetího tisíciletí křesťanské éry. V příznivém případě by vlastně měl být něčím víc, než pouhou přípravou a předznamenáním: měl by být středobodem, z něhož se bude po příštích deset let odvíjet ži-

vot křesťanů i nekřesťanů této země, a současně ukazatelem, sloužícím ke společné orientaci. Lze namítnout, že jediným pravým ukazatelem a středobodem může být jen Kristus: Jeho evangelium však má být hlásáno mezi všemi národy, Jeho mystické tělo, církvev, obrůstat novým masem a krví, křesťané mají být solí i kvasem světa a v š e c h n o v něm proměňovat a s pomocí Ducha svatého posvěcovat - právě na toto úsilí v Kristu je zaměřen program Desetiletí.

Každý z oněch deseti roků je věnován některému z českých světců a současně orientován jedním základním tématem, křesťanským i všelidským /inspirací při volbě těchto témat byla "pozitivní" interpelace Desatera/. Přiřazení jednotlivých světců a témat není ovšem nahodilé, vždy je tu snaha, aby téma odpovídalo hlavnímu charismatu příslušného světce, rozvíjelo jádro jeho svědectví o Kristu. Např. tématem vstupního roku, zasvěceného blahoslavené Anežce České, byla služba životu a obrana života - na kterémžto poli toho ona česká princezna udělala tolik, že nás ještě dnes zahanbuje nejen svou vírou, ale i praktickou výkonností.

Desetiletí duchovní obnovy národa bylo pastýřským listem všech biskupů a ordinářů /včetně nebožtíka biskupa Vraný/ k počátku Adventu 1987 oficiálně vyhlášeno za duchovní program katolíků Čech i Moravy. Tzv. Ekumenickou výzvou a zvláště pak Velikonočním ekumenickým poselstvím kardinála Tomáška se katolíci obrátili na všechny křesťanské církve, vyzývajíce je k spoluúčasti, která nebude pouhým kopírováním katolické iniciativy, nýbrž vyjádřením vlastních tradic v Kristově jménu, které nás všechny zavazuje. Z evangelického prostředí a zvláště od oficiálních představitelů jsme slyšeli některé formální námitky proti monopolní přípravě celého programu /osobně je podezírám ne-li z účelovosti, tedy alespoň z ne-realističnosti a nemoudrosti - ale klidně připustím, že jsem v tomto punktu nespravedlivý/, celková odezva však byla spíše pozitivní a lze doufat, že mnoho věcí bylo i v ekumenickém ohledu uvedeno do pohybu správným směrem. Nejmasovější katolická akce /přes 600 000 podpisů/ těchto let, Navrátilova petice za obnovu náboženských svobod, se výslovně přihlašuje k programu Desetiletí. Mnoho akcí prvního roku

/Anežská pouť, novéna, Vojtěšská pouť aj./ proběhlo s mimořádným úspěchem a s mnohatisícovou účastí věřících.

Program Desetiletí požehnal papež Jan Pavel II. a podpořila jej řada významných osobností křesťanského světa. Také katolická církev Slovenska i většiny sousedních zemí /zvláště těch, jejichž duchovní tradice je poznamenána působením sv. Vojtěcha/ jej přijala jednoznačně kladně: ve škále od solidární podpory po přímou /dozajista povětšinou duchovní či modlitební/ spoluúcast na jednotlivých akcích.

Jak však máme rozumět tomuto programu, respektive jak mu sám navrhuji rozumět?

Je to zajiště program "duchovní obnovy", tj. hledání cesty k "obrácení" v biblickém slova smyslu, k uskutečnění, prohloubení a zvrucnění křesťanského postoje. Někteří z účastníků i iniciátorů tohoto programu hoří netrpělivostí, abychom již konečně spočinuli na modlitbách a na kolenou před Bohem, neboť toto jediné je prý podstatné. Bez modlitby /a hlavně bez důvěry v Boží přispění, která je jejím základem/ se zajiště neobejdeme. Dovolují si však pochybovat o tom, zda modlitba zůstává tím podstatným i tehdy, je-li prohlášena za j e d i n é p o d s t a t n é. Vždyť český katolicismus, který je již po staletí přinejmenším ohrožován nemocí, rozhodně nestůně na nedostatek modlitby, vrucnosti a pokory před Bohem, ale spíše na nedostatek pravdy /který znamená vzdálení se Kristu/ a schopnosti realizovat také druhou část onoho prvního a nejhlavnějšího přikázání, tj. lásku k bližnímu, potažmo žizeň po spravedlnosti a odpovědnost za svět, který byl stvořen dobrým a svěřen člověku. Děkuji Bohu za všechny řeholníky, poustevníky a jiné dobré lidi, kteří se modlí za spásu světa i mé ubohé duše, která by bez jejich přímlov byla ztracena. Děkuji také všem těmto lidem, neboť bez jejich přímlov by mohla skončit Boží trpělivost s nevěrným světem. Dovolují si však tvrdit, že ti, kdo by hledali především svou vlastní spásu /kdo chce život svůj zachránit, ztratí jej/, kdo by se soustředili na péči o svou duši, kdo by chápali modlitbu jako symbolické umytí rukou a vyvázání se z davu nevěrných a hříšných, by byli spíše pietistickými kacíři než katolíky a spíše západními buddhistickými

obskurantisty než křesťany.

Snad je tedy přijatelná má interpretace, podle níž by tento program měl být orientován "nesobecky" a nad rámec individuální spásy, spíše na "lid" než na výlučná intelektuální společenství, podle níž by měl být bdělý vůči tíži a nadějnosti stávajícího času - ostatně bez této bdělosti je každý program nad rámec evangelijní zvěsti pouhou opovázlivostí. Chtě - nechtě, vždyť slovo národ je obsaženo již v samotném jeho titulu - je třeba přijmout i to, že Desetiletí je programem reevangelizace českých zemí a že tudíž musí mít v první řadě charakter misijní; má se obracet k masám, jež ve své valné většině radostnou zvěst evangelia dílem neznají, dílem /a větším/ vůči ní byly úspěšně imunizovány. Navíc si dovoluji připomenout, že tento program se netýká reevangelizace Albánie či Francie, ale právě českých zemí s jejich ambivalentní zkušeností s křesťanstvím a jeho historickými podobami: jsme snad na nejlepší cestě k překonání této ambivalentnosti, bylo by však zhoubné, kdybychom k němu chtěli dospět popřením a zapomněním své vlastní dějinné zkušenosti.

Aniž bych se chtěl plést do řemesla odborníkům na misie, domnívám se, že tradiční misijní prostory lze zhruba rozdělit na tři kategorie. V prvním případě se misionář setkává s kulturou, v níž převažuje přirozené náboženské cítění, jen v omezené míře artikulované a také jen v omezené míře deformované /tedy "pohanské" ve vlastním slova smyslu/: jeho úkolem je především hlásat Boha a Boží pravdy, dostupné toliko ve zjevení. V druhém případě se misionář setkává s náboženským cítěním vysoce rozvinutým, kultivovaným, ale také deformovaným, občas zcela perfidním a vůči Bohu nepřátelským: má hlásat pravého Boha náhradou za bohy nepravé a jeho hlavním argumentem má být radostná a osvobozující zvěst Kristova evangelia. Ve třetím případě se misionář setkává s vysoce kultivovaným náboženským cítěním, kořenícím v pravém zjevení a hlásícím se k pravému Bohu, nicméně neúplně a bez souhlasu s církevním učením: co má v takovém případě dělat, nad tím se stále více vznáší otazník. Po II.vatikánském koncilu, který modlitbu za obrácení Židů nahradil modlitbou

za to, aby zachovávali věrnost poznané /starozákonní/ podobě Boha, a který spíše než o misiích mezi "odloučenými bratry" hovoří o ekumenickém dialogu a společném úsilí všech křesťanů o jednotu, se zdá, že tento prostor nebude napříště prostorem klasické misijní činnosti. Jen na okraj podotýkám, že tradiční bojovný ateismus lze poměrně uspokojivě zahrnout pod druhý bod tohoto výčtu.

Dnes se však v našich zemích misijní úkol klade jinak - způsobem patrně dosud v historii neobvyklým. Tento způsob skýtá mimořádné šance, ale také dosud nebývalá úskalí a nebezpečí. Nejde totiž jen o to, že by náboženské citění zakotvené v přirozenosti člověka bylo zneužito, deformováno a oklamáno. Zajisté se lidé klaní i nadále nejrozličnějším bohům a bůžkům: televizi, sportu, budování osamělého privátu za hradbami panelů či přepychových chat a jedy rodičích zahrad, moci o sobě, neobsahující žádný smysl ani cíl. Na rozdíl od starozákonních odpadlíků, kteří se k bohům a bůžkům uchýlili z malověrnosti, z nespokojenosti nad přísností, žárlivostí a absolutním nárokem Hospodinovým a současně z pouhé /na první pohled dobře kalkulované/ vypočítavosti, se však dnešní občané této země sklánějí před svými bůžky beze vší naděje: televize je čím dál tím hloupější, sport čím dál zkorumpovanější, privátní panelák a chat padne za oběť ekologické katastrofě, moc je čím dál bezmocnější k čemukoli než ke krutosti a nespravedlnosti. Lidé prostě užívají nejrozličnější opiáty, které nic neléčí, toliko momentálně zmírňují bolest: a dobře to vědí. Staré marxistické a ateistické heslo, že náboženství je opium lidu, došlo svého paradoxního naplnění: bez náboženství, třeba i nedokonalého, nezbyvá lidem nic jiného, než opium - poněkud kamuflovaná, ale o to definitivnější smrt.

Každý program obnovy, ať již individuální či skupinové, je v našich podmínkách postaven před krutou a nevyhnutelnou volbu, z jejíž konsekvencí se pak již nelze vyvléknout: rozhodnutí pro svou vlastní spásu, pro mentalitu ghetta a uvěznění v ghettu, nebo přijetí nejširšího a absolutního misijního závazku spojeného s riskováním své vlastní spásy a podílu na Božím království, rozhodnutí pro své blízké a sou-

věrce nebo pro své bližní /i nepřátele/ v celé jejich mase, nepohodlnosti a beznadějnosti. Předkládám, jak doufám, onu volbu natolik tendenčně, že se křesťan jen těžko může výslovně hlásit k první eventualitě. Ostatně program Desetiletí, přihlásiv se k myšlence obnovy n á r o d a , již svou křesťanskou volbu učinil. Jenomže teoretická velba a všeobecná deklarace je jen ta první a patrně nejmenší obtíž: píší tuto úvahu v úmyslu naznačit, k jakým logickým důsledkům taková volba vede a jaké mnohem závažnější obtíže a rizika z ní nevyhnutelně vyplývají.

Myslím, že spíše než o reevangelizaci našich zemí je lépe mluvit o jejich rechristianisaci. Myslím, že nutnou podmínkou účinné a hlavně trvalé rechristianisace je rekulturace v nejširším slova smyslu /ostatně mniší dřevních dob nespatořovali nic podivného v tom, započínali-li hlásání evangelia kultivací země, sociálních poměrů i zemědělských technik: svatý Prokop, jemuž je zasvěcen jeden z roků Desetiletí, zorá podle legendy kamenité údolí dříve, než začne rozorávat úhory lidských duší/. A posléze si myslím, že taková rekulturace není uskutečnitelná bez obnovy obce a společnosti, bez rehabilitace občanské /což je jenom český překlad slova "politický"/, života v plném slova smyslu. Pokusím se proto vyvrátit předhůzku, že pro mnohé je Desetiletí jen důstojnou záminkou k vyjádření politické nespokojenosti a že ztrácí na vnitřní kvalitě i /tak důležité a kýžené!/ kontrolovatelnosti všude tam, kde se uchyluje k masovým apelům a pouští se na dosud neprobádanou půdu. Pokusím se dále doložit, že bez této "politické" a masové dimenze by Desetiletí bylo jen beznadějnou pošetilostí: příliš málo bláznovskou, než aby se mohla stát kamenem úrazu pro moudrost tohoto světa, a příliš opatrnickou a oportunistickou, než aby mohla vážně zasáhnout do běhu tohoto světa.

Pomíňme - leš připomeňme - banální fakt, že obnova je změna /a to ex definitione změna nikoli nedůležitá/ a že ve stá-
tě s totalitními aspiracemi je sebemenší centrálně nenadiktovaná změna výsostně politickým aktem, ohrožujícím samu podstatu totalitní moci a provokující celou škálu jejích obran-

ných reakcí: ať chceme či nechceme a i kdybychom tisíckrát naivně ujišťovali, že nehodláme na stávajících mocenských poměrech pranic měnit. Násilné a totalitní moci, která v každém stínu a v každém svobodnějším vydechnutí vidí hrozbu, je nutné se buď bezpodmínečně podrobit, nebo jí čelit a postavit proti ní faktickou sílu /byť to byla "pouhá" síla mravní, vždyť právě ona v dějinách křesťanské civilizace mnohokrát prokázala svou faktickou účinnost/- rozhodně je nesmyslné ji přemlouvat, že s ní smýšlíme dobře a že její monopol /samu její podstatu! / hodláme omezit jen v jejím nejvlastnějším zájmu.

Povšimněme si zato podrobněji principu, o který se již po desetiletí opírá a jímž si zaručuje svůj nerušený provoz totalitní moc v této zemi /a speciálně v této zemi: v tomto taktickém ohledu existují totiž mezi totalitarismy zemí "reálného socialismu" dosti závažné nuance/. Tvrdím, že tímto určujícím modem operandi československé totality je atomizace společnosti, vzájemná izolace jednotlivců a záměrná destrukce všech vazeb a skutečností, které by mohly osamocenost a tím manipulovatelnost jednotlivce přesahovat, umožňovaly mu vztahovat se k jakémukoli vyššímu celku a smyslu a určovat tak své chování v relacích, přesahujících motivy čistě sebezáchovné a sobecké. S oblibou používám obratu, že "železná opona" nebyla spuštěna jen mezi Východem a Západem, ale také mezi jednotlivými zeměmi Východu /což je obzvláště markantní: naše kontakty se Západem jsou stále více pouhou selankou ve srovnání s obtížemi a protivenstvími, jež nás potkávají při navazování přímých vzájemných styků/, mezi jednotlivými obcemi, regiony a závody, mezi jednotlivými společenskými třídami a skupinami. Ale železné opony byly spuštěny také uvnitř obcí, závodů a v neposlední řadě i rodin /ponechme stranou opony okolo jednotlivců a v jejich vlastním nitru, jejichž fungování by si vyžádalo subtilnějšího rozboru/. Kouzelná formulka "demokratického centralismu" vylučuje horizontální vazby na jakékoli úrovni. /Biřákova obskurní politická autobiografie nám mj. téměř anekdoticky demonstruje, jak přísně byly tyto vazby vždy

zapovězeny i na úrovni vrcholného a údajně kolektivního mocenského orgánu, totiž předsednictva ÚV KSČ - ostatně nemýlí-li se, pochází zákaz "frakční činnosti" již z Leninových dob/. Ruku v ruce a v naprosto logické návaznosti na zničení všech sociálních vazeb jde i popření jakékoli pravdy, která by byla jen poněkud nadosobní a přesahovala momentální praktickou využitelnost /nedávno jsem byl šokován naprostou neobeznámeností mladých studentů s ortodoxní marxistickou terminologií - oni se ve svých školách už ani nepckoušejí předstírat, že předkládají nějaké pravdy/, rozpad a znicotnění všech hodnot, popření jakéhokoliv řádu, morálky a odpovědnosti a posléze zvláštní perverze svobody /tohoto vrcholného Božího daru/, která je tolerována či dokonce preferována jen jako pouhá zvůle a libovůle. Úplně nebo částečně byla poničena ovšem i celá řada jiných věcí, jejichž záchranu a nápravu pokládám za nezbytnou v rámci obnovy, o jejichž specifické problematice se však zde nemohu rozepisovat. Jsem totiž toho názoru, že komunistický totalitní režim v Československu se za čtyřicet let svého působení nemůže vykázat naprosto ničím, co by bylo možné pokládat za jeho nesporný a specifický přínos, byť to bylo zlepšení kvality špaget, a že naopak neexistuje sféra, byť to byl výskyt netopýrů, kterou by tento režim negativně nepoznamenal /to je ovšem tvrdá řeč pro mé mnohé přátele s marxistickou anamnézou - přesvědčivé protipříklady v jednom či druhém směru však dosud uvést nedokázali/. Existují-li na tomto světě vůbec nějaká nepochybná fakta, pak mezi ně jistě patří přesvědčení drtivé většiny obyvatel této země, že komunismus nám byl čert dlužen. Z tohoto přesvědčení ovšem neplyne bohužel odpověď, jak dál, jak toho čerta pokřtít nebo jej alespoň obelstít. A dvakrát bohužel z něj neplyne ani odhodlání, že něco takového je třeba nezbytně učinit /kde je totiž odhodlání, odpověď se nakonec vždycky najde - s Boží pomocí, nebo z prostého lidského rozumu/.

K výsměchu všem osvícenským a socialistickým schématům, založeným na naprostém pohrdání masami, které prý jsou bez

všeobecného vzdělání a bez uvědomělého revolučního předvoje /komunistické strany/ toliko přízemně materialistické, se nakonec ukázalo, že i ten nejposlednější člověk je stvořen spíše k obrazu Božímu než k obrazu socialistů, že je živ netoliko chlebem. Ba že občas dokáže raději oželeť ten chléb než jiné, neméně dobré dary: svou svobodu, důstojnost, odpovědnost, smysl svého bytí, své v lásce založené společenství s bližními. Katolická církev je prakticky jediným ústrojenstvím v této společnosti, které dokázalo přežít /byť s četnými šrámy a kompromisy a za cenu nesčetných obětí/ destruktivní tlak totalitní moci, aniž by jí bylo zničeno a aniž by se stalo jeho víceméně povolným nástrojem. Katolíci zůstávají jedinou závažnou politickou silou, která je relativně organizovaná a relativně nezávislá na totalitní státní moci.

To s sebou přináší úžasné výhody a konjunkturu: konverze nebo alespoň koketování s křesťanstvím se zvláště mezi mladými lidmi stávají téměř společenskou nezbytností a módním příkazem. Nese to však s sebou také odpovědnost, problémy a v mnohém ohledu i rozpaky. Jestliže jsme jako katolíci vytyčili program desetiletí národní obnovy, a to v situaci národní krize a zároveň "katolického boomu", vzali jsme tím na sebe plnou odpovědnost, prohlásili, že chceme řešit problémy a překonat rozpaky. Přicházejí-li k nám někteří věřící jen proto, že jsme posledními důslednými odpůrci totality, neměli bychom jimi přestat být, měli bychom však tyto své bratry utvrzovat v náhledu, že následování Krista je čímsi, co nekonečně a podstatně přesahuje pouhý odpor k opozici. Přicházejí-li k nám /což je případ neméně častý/ mladí věřící s tím, že poznání Krista a setkání se s Kristem vyřešilo všechny jejich praktické problémy respektive je učinilo nezávažnými, je třeba namítnout, že Kristus nepřišel zákon zrušit, ale naplnit, že láska k Bohu a láska k bližnímu představují dvojediné přikázání. Církev u nás by měla, má-li se se zdarem zhostit svého misijního díla v situaci všeobecného zhroucení a zmatení přirozené morálky, kromě hlásání evangelia plnit i řadu úkolů, na nichž se v jiných okolnostech toliko podílela, jimž přikládala jen druhotný význam, nebo jimiž se vůbec nezabývala.

Patří sem tradiční problémy morálky pracovní, rodinné a sexuální, avšak v silně přeznačené podobě: není možné vyzdvihnout jako křesťanskou ctnost horlivost úřednice ministerstva vnitra, dělníků na ekologicky i lidsky škodlivém projektu či třeba studentů při nejrůznějších nesmyslných letních aktivitách, praxích a brigádách, které je jen odvádějí od jejich skutečného povolání /při podobných příležitostech není možné pranýřovat ani prostou lenost jako hřích, neboť často fakticky, byť poněkud nehrdinsky, brání hříchu mnohem většímu/; podobně je např. nezbytné /a zvláště pro tradiční katolíky je to dodnes kamenem úrazu/, aby hříšnost hlubokého výstřihu, početí nemanželského dítěte a utracení tohoto dítěte před narozením byly měřeny zcela jiným metrem. Kristus učí, že pohlédli kdo se žádostí na žemu, již zcizoložil. Říká však také, že "jí bude odpuštěno, neboť mnoho milovala". A prokletí neslýchaně tvrdé adresuje tomu, kdo "pohorší jediného z těchto maličkých": jaké si lze představit strašnější pohoršení než utracení maličkého nenarozeného dítěte dříve, než může přijmout vlastní svobodnou odpovědnost za svůj úděl a než se mu skrze křest dostane plnosti naděje Božího dítky /ovšemže jsou ta nevinátka křtem krve, neboť ani nemohou učinit nic jiného než vydat bolestné svědectví svému Stvořiteli, okamžitě přenesena do blízkosti Jeho trůnu - to však nijak neexkulpuje jejich vrahy/. Mělo by tedy být dáno za jisté, že hříšný sexuální život či pohrdání svátostí manželství jsou sice špatnosti, že však donošení a řádné vychování nemanželského dítěte je pokáním a obětí, vůči níž je sebelitostnější svátost pokání nad zavražděním nenarozeného dítěte jen opovážlivým spoléháním na Boží milosrdenství. / Rozepsal jsem se o otázce potratů poněkud obšírněji, protože ji stále více pokládám za ^{jak} teologicky, tak politicky kruciální: na ní se budou třídit duchové dobří a zlí a ona posléze rozhodne o charakteru a koncích naší civilizace/.

Patří sem neméně tradiční úkoly charitativní a sociální: i zde je však třeba dbát toho, aby církev neposvětila další zostřování represí, toliko kamuflované sociálním zájmem /viz např. hříchy proti majetku bližního či nemravný a ještě ne-

mravněji uplatňovaný a zneužívaný zákon o příživnictví/, a aby nepřijala /ani jako menší zlo/ ty formy charity, které vysoce neúčelně, zato však ve vyhraněně antikřesťanském a antihumánním duchu provozuje režim - od naprosto tragických dětských domovů přes zcela nedostatečnou péči o nemocné a postižené /navíc založenou na hlubokém pohrdání každým, koho nelze urychleně vyléčit a "znovuuschopnit"/ až po starobince, do nichž je kněžím všemožně ztěžován přístup a kde je personál /závislý na svém "úspěchu" finančně/ schopen týrat nebohé stařenky hladem, aby je odradil od přijetí svátostí.

Patří sem problematika vzdělání a umění, v níž se církev sice také tradičně angažovala, avšak, alespoň v našich časech a civilizačních poměrech, spíše jen ve formě jakési "nadstavby" k vzdělání a umění "světskému", jejichž autonomie je již po několik století třeba respektovat, tedy ve formě výchovy převážně náboženské a umění přímo spjatého s bohoslužbami. Jenže systém vzdělání, od základního po univerzitní, je v Československu v hluboké krizi a jeho stav se zhoršuje ze dne na den. Je těžké rozhodnout, nakolik se na tom projevuje instinktivní snaha režimu blokovat občanům přístup k pravdě a svobodnému užívání rozumu, nakolik jeho hluboká neschopnost cokoli zorganizovat a nakolik jeho bezperspektivnost, promítající se v pohrdání vším, co nepřináší bezprostřední efekt ještě v běžném roce právě probíhající pětiletky /která stejně nebude splněna/. Přes mou otrlost ve věci absurdních možností "reálného socialismu" mnou poněkud otřásl, když jsem se v poslední době dočetl v denním i odborném tisku, že nejposlednější /a velice radikální/ reforma školství prakticky zkrachovala, že však prý za to nelze nasazovat "psí hlavu" jejím dobře smýšlejícím původcům. Navíc mezi těmi, kdo mají posoudit rozsah katastrofy a navrhnout další v nekonečné řadě reforem vzdělání, jsou z osmdesáti procent zastoupeni právě původci této katastrofy - věru skvělé doporučení jak pro objektivitu jejich analýzy, tak pro kvalitu nového řešení! Když architektovi spadne špatně vyprojektovaný dům, bude za to asi

odsouzen a je tím jako architekt vyřizen. Tady však nemáme nasazovat "psí hlavu" těm, kdo celou jednu generaci odsoudili k nedovzdělanosti. Přitom se právě v tomto století zvláště přesvědčivě ukázalo, že i zdánlivě nenapravitelné škody válečné, ekonomické či ekologické lze s pomocí Boží a díky lidskému umu odstranit v nepředstavitelně krátké době, že však tam, kde toho umu není a kde ani není vzdělání a kulturní tradice, se nejen nedostavuje pomoc Boží, ale nepomáhají ani miliardy petrodolarů. Naše děti by si snad dokázaly poradit s panelovými sídlišti, která za pár let či desetiletí spadnou /přesněji řečeno stanou se neobyvatelnými a zároveň nerozbořitelnými/, i s jinými ohavnostmi, které jim tak povzneseně odkazujeme. Těžko si však mohou poradit s tím, že jsme poklady vědomostí, nahromaděné stovkami generací, nejen hříšně promrhávali, ale že jsme je zpupně a protiprávně vydělili i z toho ztenčeného zbytku, který naše turecké hospodaření přečkal. Pokud jde o umění, spokojme se konstatováním, že bez účasti na pravdě a svobodě /což jsou dvě různé a často protichůdné věci, o jejichž rovnováhu umělci povětšinou trpce bojují/ přestává být hodným toho jména, Ani zde církev nemůže zůstat jen velkorysou a neprudérní podporovatelkou umění, přímo spjatého s bohoslužbou nebo aspoň v širším slova smyslu hlásající slávu Boží /tou vždy ve své historii byla/. Církev by se totiž měla stát ochránkyní každého skutečného umění proti mocenským zásahům a manipulacím /jak se to namnoze děje v sousedním Polsku/, neboť dobře chápe, že právě potlačováním umění je podstatně zasahována nejen lidská důstojnost, svoboda a touha po pravdě, ale také naše "stvoření k obrazu Božímu" - totiž možnost podílet se alespoň skromnou měrou na Jeho stvořitelském díle /tato možnost se plněji naskytá ještě v rodičovství, fyzickém i duchovním, ale patrně již jenom tam/. Církev při své moudrosti /propůjčované Duchem Svatým a trošku také tisíciletými zkušenostmi/ ví, že každý lidský úděl a každá lidská možnost jsou poznamenány břemenem dědičného hříchu, zároveň však ví - a zpívá si o svém největším svátku o "šťastné vině" - že by bylo pošetilostí a hříchem nad hřáchy odmítnout tento úděl a tyto možnosti

pro jejich hříšné předznamenání a propadnout zoufalství.

Patří sem i mnoho dalších, často neméně závažných úkolů, na jejichž úplné zmapování si nečiním nárok, neboť zažehnutí prvních světél v temnotách pokládám za nadějnější krok k jejich odstranění, než sebelepší projekty budoucího veřejného osvětlení.

Patří sem však i úkoly, které jsou pro církve zcela nové a které se vytrvale stávají kamenem úrazu. Především povinnost jaksi suplovat samu společnost a to nikoliv jen v nějakých speciálních úkolech /péče o chudé a opuštěné, nemocné a bezmocné, morálku a spravedlnost/, které společnost pro svou hříšnost neplní nebo plní jen nedostatečně, nýbrž v samé její podstatě, péče o prostou existenci občanské a sekulární společnosti jako takové: neboť sama společnost a její nejzákladnější funkce a opory /např. rodina/ byly totalitním režimem záměrně dílem zničeny, dílem k nepoznání deformovány. Kdysi a v jiném kontextu jsem tento úkol označil za budování "paralelní polis". Rozhodně není uskutečnitelný skrze útoky do ghetta, skrze výlučné společenství "osvícených", "obrácených" či "spravedlivých", ať již v křesťanském nebo občanském smyslu. Tato společenství se mohou a patrně musí stát důležitým prvním krokem na cestě ke skutečné obnově společnosti - pokud ovšem dokáží zapřít sama sebe, vzít na sebe Kristův kříž a následovat Ho. Aby bylo jasno: Kristův kříž je především n á š d n e š n í k ř í ž - jako On na něm netrpěl za své hříchy ale za naše; a následovat Ho znamená jít za ním tam, kde nás aktuálně vede, jednou na horu Tábor a jindy na Golgotu. Vždyť na jedné straně je pravda, že bez pravého obrácení, bez míru v srdci a mezi nejbližšími není možný žádný skutečný mír ani mezi občany, ani mezi národy. Na druhé straně však sůl, která se nerozpustí, neosolí, a zrno, které neodumře, nedá vznik novému životu. A rozumím-li správně program Desetiletí, vyjadřuje odhodlání našich křesťanů nebyt marně deponovanou solí, ani jalovým zrnem /ani bezpečně zakopanými hřivnami/, nýbrž přijmout riziko spoluúčasti na Kristově oběti. Nejistotu a riziko pokládám ^{za} /co/, co patří k nejzákladnějším momentům křesťanst-

ví. Oponují v tom jak vysece sofistickým ateistům, kteří odmítají víru jako pouhouberličku plné lidské odpovědnosti, tak naivním mladým konvertitům, kteří v přijetí Krista spatřují konec všech svých problémů, nikoli počátek cesty, na které budou muset čelit problémům mnohem závažnějším a podstoupit rizika, přesahující rámec jejich časného bytí: je-li i jeden z posledních výroků našeho Pána na kříži /Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil?/ prosycen pochybnostmi, odkudpak bychom si my, hříšníci, mohli vyvozovat jistotu, že budeme-li Ho následovat, eventuelně i do toho utrpení, alespoň pochybností budeme zaručeně ušetřeni? Zkušenosti mučedníků, kteří, počínaje Petrem, ponejprv tolikrát odpadli, i zkušenosti nejhlubších křesťanských mystiků, ona "temná noc duše", vypovídají o něčem naprosto jiném.

Jaksi dvojjedinou podobou tohoto úkolu je to, o čem se často hovoří jako o "občanském přesahu" křesťanů a potažmo /byť s jistými omezeními/ i církve. Tento "občanský přesah" by na první pohled neměl být závažným problémem, neboť se týká převážně záležitostí, kterým církev odpradávná věnovala nemalou část své pozornosti a aktivity. Dvě okolnosti však činí tento problém netriviálním.

Jednak je jakákoli takováto činnost, jakýkoli projev lásky k bližnímu, přesahující sakrální prostor a vzájemnou zdvořilost ve frontě na Eucharistii, v podmínkách totalitního státu čímsi jurističky i prakticky zakázaným, čímsi podvratným nebo přinejmenším podezřelým. Smím-li parafrázovat nevozákonní výrok: nárokuje-li si císař všechno, včetně věcí Božích, pak mu nepřísluší odevzdávat nic. Druhá - a podle mého názoru závažnější - pozměňující okolnost spočívá v tom, že jak jednotlivým křesťanům, tak církvi jako celku jest dbáti o to, aby slovem i skutkem hlásali pravdu Kristovu, tedy pravdu živou, úplnou a nepoplatnou hříchu. Je zajisté povinností učitelského úřadu církve vést věřící v záležitostech víry a mravů /tedy prakticky ve všech těch věcech, o kterých byla svrchu řeč/ a napomínat je tam, kde selhávají a hřeší. Bylo by však licoměrností a výsměchem učitelskému úřadu, kdyby církev vyzývala věřící k pravdě Kristově

a současně se devótně klaněla režimu, bytostně založenému na lži, a schvalovala /nebo třeba jen o nich mlčela/ jeho donucovací praktiky, jejichž pomocí se snaží všechny své poddané učinit spoluúčastníky a spoluviníky své velké lži. Třeba již fakt /moc ovšem používá i metod mnohem subtilnějších a důsažnějších/, že účastí na tzv. volbách a jiných manifestačních aktech dávají věřící bianco souhlas ke všem příštím zlům včetně své vlastní diskriminace a pronásledování, by měl být pro pastýře důvodem, aby varovali věřící před takovými pekelnými úpisy nebo abydaspoň, když jim ohybí hrdinské ctnosti, důstojně mlčeli a nemátli svědomí svých oveček pochybnou kasuistikou. Nemenší měrou to platí i o řadě jiných příkázání /Nezabiješ! Nesesmilníš! Nepokradeš! Nepromluvíš křivého svědectví!/, ať již chápaných čistě ve smyslu zákazu nebo pozitivně /jak se o to snaží témata Desetiletí/. Církev nemůže od věřících tvrdě vyžadovat plnění těchto základních postulátů Božského i přirozeného zákona a současně zůstat slepá vůči jejich okázalému a pohoršlivému /a víme z Evangelia, že pohoršení je cosi mnohem horšího a mnohem méně odpustitelného než pouhý hřích/ porušování státní moci - neřkuli přijímat toto porušení s úchvalou jako krok vpřed na cestě dějin spásy.

Situace je tedy taková, že církev - zvláště v rámci desetileté duchovní obnovy - nemůže zamlčet, že kořeny celé řady zel tkvějí přímo v záměrech a praktikách totalitní moci a nemůže nabádat věřící k tradiční poslušnosti vůči světské vrchnosti ani je za případnou neposlušnost kárat: alespoň ne v těch záležitostech, v nichž příkazy a záměry vrchnosti zcela evidentně směřují proti Božímu i přirozenému zákonu. Podle mého názoru je proto nedílnou součástí obnovy jistá emancipace /ne-li přímo antagonizace/ církve vůči totalitní moci, jak je spíše symbolizována než precizována v požadavku odlučky církve a státu. Bylo by ovšem smutné, kdyby tato emancipace respektive odluka měla být kompromisem podle formule: vy se nemíchejte do našich věcí a my se nebudeme míchat do vašich. Smutné a oboustranně nereálné: vždyť církev je společenstvím Božího lidu, žijícího svůj pozemský úděl, a ač

vydává především svědectví o jiném Království, nemůže se zříci spoluodpovědnosti za věci tohoto světa, včetně věcí politických - totalitní moc by pak přestala být sama sebou, kdyby se zřekla nároku na nějakou část společnosti či na nějakou oblast /byť by šlo o oblast ryze spirituální/ života. Konflikt mezi křesťanstvím a totalitou /jakoukoli/ je tedy podle mého názoru nejen nevyhnutelný, ale každý pokus o jeho smírné překlenutí se jeví jako cosi nemravného. To ovšem neznamená, že by církev jako instituce mohla a měla hrát roli politické opozice vůči totalitnímu státu: musí si vůči němu uchovat svou identitu a musí důrazně a vytrvale odmítat jeho hříšný nárok na všechno, co patří toliko Bohu /čímž samozřejmě nemám na mysli jenom oběti a bohoslužbu, ale každé nepatřičné vyvlastňování Božího stvoření, ať se týká přírody nebo člověka v jeho důstojnosti, svobodě a morálnímu řádu a ať je ten člověk křesťan nebo pohan/, nesmí však pro sebe požadovat pozemskou vládu ani zavazovat své věřící k uskutečnění nějakého konkrétního politického modelu.

Katolická církev, nemá-li se zpronevěřit svému nejvlastnějšimu poslání, musí brát na sebe v časech nouze odpovědnost za osud společnosti a za možnosti její nápravy, byť by daleko přesahovala rámec její obvyklé kompetence. V tomto smyslu nesmí být Desetiletí duchovní obnovy národa nějakým úzce pojatým pastoračním úkolem hierarchické církve a jejího učitelského úřadu, nýbrž generálním programem o b n o - v y , na němž se právem a povinností má apoštolsky účastnit každý křesťan a který se týká celého národa. Programem, jehož nedílnou součástí je boj proti všem překážkám, které brání plnému rozvinutí křesťanského a tedy skutečně lidského života.

Současná situace je a patrně ještě nějakou dobu bude zvláštní a nepřirozená. Církev, jakožto hierarchická církev a učitelský úřad, která by měla stát stranou věcí příliš světských a současně být vášnivou karatelkou všech hříchů a excesů světa a nositelkou pokoje, jednoty a smysluplné naděje, která by měla být jakousi třetí silou, nikoli neutrální, leč stojící nad partikulárními pozicemi stran a straníci na-

nejvyšší spravedlnosti - takováto církev zatím u nás neexistuje, neboť jednak stát ve svém totalitním nároku odmítá uznat jakéhokoliv nezávislého partnera /byť by jeho království nebylo z tohoto světa/, jednak byla hierarchická struktura církve promyšleně zničena a dnes je toho příliš mnoho skládáno na bedra jednoho muže, devadesátiletého primase. Ani církev jakožto Boží lid, jehož každý příslušník je spjat /byť nejen/ s pozemskými osudy svého národa a své vlasti a nese za ně příslušný díl odpovědnosti, u nás dnes nemůže plně fungovat, neboť totalitní stát tvrdě potlačuje jak každou artikulaci této občanské odpovědnosti, tak zvláště každý pokus o společné a tudíž společensky **relevantní** vystoupení nezávisle smýšlejících křesťanů. Proto je nezbytné, aby prozatím zůstalo zachováno ono podivné a v mnohém ohledu svazující společenství mezi hierarchickou církví a mezi občansky či politicky se angažujícími křesťany: jestliže jeden z partnerů toto spojenectví zruší - ať již ve snaze jasněji artikulovat svou vlastní pozici či v naději na přívětivější zacházení - vydá tím nakonec sám sebe v plen a područí. Tím se ohrazují jak proti politickému klerikalismu, tak proti tomu, aby pastýři-klerici pro domnělé výhody církve vydávali své svěcené stádo či jen kohokoli ze svých bližních napospas doposud bytostně nepřátelské moci. Dokud nás neméně než naše vlastní hříšnost ohrožuje vnější tlak, dotud je třeba mu nerozlišeně čelit. Čím úspěšnější bude a čím dále pokročí proces obnovy, tím otřesenější bude totalitní nárok na individuum i společnost a tím větší bude prostor pro jasnou diferenciaci mezi pozicí církve a pozicí politicky angažovaných křesťanů, mezi obnovou čistě duchovní a obnovou občanských, národních a vlasteneckých ctností. Jestliže s pomocí Boží a naším vlastním přičiněním dospějeme do této etapy, bude třeba vést ostrou dělící čáru mezi církví a /dejme tomu/ křesťansko-demokratickou stranou. V tomto okamžiku však u nás ani církev, ale ani občanská "opozice" nedělají nic, co by se podobalo politice v obvyklém /a bohužel krajně zprofanovaném/ smyslu: toliko hájí lidská práva - základnívčetně připozeného nároku na život ve slušně uspořádané

společnosti, respektující mravní zásady a důstojnost každého člověka. Jan Pavel II. právě v těchto dnech jasně vyhlásil /v projevu k Evropské komisi pro lidská práva/, že obrana lidských práv je nedílnou a podstatnou součástí pozemského poslání církve.

Radim Palouš, Praha

Československo a zlom věků

Dvacáté století je často označováno za období civilizační krize /za mnohé viz např. F.K.von Weizsäcker: Wahrnehmung der Neuzeit, Mnichov-Vídeň 1983/. Slove krize může znamenat nejen úzkostnou a vypjatou situaci konfliktů a hrozícího krachu, nýbrž i to, co souviselo s původním řeckým slovem "KRINEIN": jde o rozlišování. V našem století je možno rozlišit dva věky. Jde o zlom věků, totiž konec novověku a nástup éry jiné. Jestliže dřívější dějiny byly dějinami v podstatě izolovaných civilizačních enkláv jen s okrajovými vzájemnými dotyky, nyní vstupují všechny oblasti světa do jedné jediných dějin. To platí i o civilizaci nejvýbojnější, relativně nejvíce kontaktující s ostatkem dostupného světa, o civilizaci evropské, jejíž éon trval necelé tři tisíce let. I my jakožto aktéři eurověku jsme se zahlíželi do svých vlastních tradic, do své vlastní kontinuity: od středomořského starověku přes středověk expandovavší na sever, až po novověk s jeho rozlitím eurocivilizace přes oceán. Zplozenec evropského duchovního výboje - vědotechnika - se v posledním údobí eurověku rozšířila do všech zemí světa a je dnes bezesporu jedním ze znaků univerzální spirituality. Avšak do této spirituality přispívají díky vzájemné prokomunikovanosti zatím ještě neodhadnutelným podílem tradice neevropského původu. Jednotné dějiny jsou dnes dány nejen tím, že tu jsou k dispozici univerzálně fungující komunikační prostředky - spoje, tisk, televize, doprava, nýbrž

především tím, že všichni účastníci - a těmi jsou dnes všichni pozemšťané - vstoupili do úzkého svazku, do jednoho osudu, do vzájemné závislosti, do vzájemného ovlivňování v dobrém i zlém.

Příznaky této osudové propojenosti a dějinné jednoty se začaly objevovat již v první polovině našeho století: ne nadarmo se dvě největší války dvacátého století zvou světové, i když co do globality přece jen úplně světové nebyly, ne nadarmo se hospodářská krize třicátých let označuje za světovou, i když postihovala spíše evropsky civilizovanou část světa. Skutečně univerzálně světový efekt prokázala hrozba nukleárních zbraní na konci první poloviny a v druhé polovině století; skutečně globální jsou družicové lety, realizované až v druhé polovině století, vždyť člověk může obcestovat Zemi v čase řádu desítek minut; skutečně globální je ekologické ohrožení, které projevilo svou světovost až v druhé polovině století. Nežijeme již v novověku, nežijeme vlastně vůbec v eurověku, žijeme ve světověku ! Symbolickou mezí by mohl být rok 1969, rok velkého "geografického" výboje lidstva. I dříve to byly geografické skutečnosti, které byly vzaty za symbolické meze věků; konec starověku se často vymezuje kolem 476 po Kr., kdy zanikla říše Západořímská a civilizační akcent se posunul ze Středomoří na sever, konec středověku je symbolizován rokem 1492, kdy Kolumbus objevil Ameriku a kdy se evropská civilizace začala šířit do zámoří. Rok 1969 je rokem, kdy noha člověka stanula na Měsíci a kdy se globus zjevil jako jedna jediná mateřská Země, náš společný osud.

Načrtli jsme pohled na velké historické pozadí, na němž teď chceme sledovat osudy malé země uprostřed Evropy - Československa. Jak zde toto velké dění rezonovalo? Neboť jen když se takto tážeme, ubráníme se malodušné a zaslepené koncentraci na sebe sama, jen když takto hledáme, můžeme být právi Masarykově státnicko-filosofickému odkazu, vyjádřenému výrokem o tom, že není-li česká otázka otázkou po osudech člověčenstva, otázkou světovou, není otázkou vůbec /např. ve spisech "Česká otázka" a "Naše nynější krize"/.

Jaká duchovní proměna provází naznačený dějinný zlom? Sou-
dím, že jeden z nejdůležitějších posunů se týká myšlenky po-
kroku. Ještě v první polovině dvacátého století panovala v
evropsky civilizovaném světě v podstatě nezlomená důvěra v
pokrok, totiž v zaručený vývoj dějin k stále lepšímu, při-
čemž se tento vývoj pojímá na jedné straně zcela fatalistic-
ky, na druhé straně zcela voluntaristicky. Je to zvláštní
symbióza dvou protikladných pojetí: dějinný vývoj spěje k lep-
šímu fatálním samospádem a - naproti tomu - dějinný vývoj je
člověkem zvládnutelný podle lidské libovůle. Obojí koexisto-
valo v povědomí poosvícenské spirituality; v liberálně demo-
kraticky laděné společnosti převažoval spíše optimistický
fatalismus, v revolučně totalitárně laděných uskupeních měl
vrch spíše dějinně namyšlený voluntarismus. Marxisté pak v
teorii reprezentovali svým známým akcentem na dějinně nutné
zákonitosti spíše první způsob pojmání pokroku, v politické
praxi potom svým programem revoluční aktivity spíš způsob
druhý.

Myšlenka pokroku vznikla explicitně v osvícensko-raciona-
listickém 18. století; implicitně však byla přítomna nebo se
připravovala už dříve různými peripetemi pojmu "procursus"
= pokrok, a to od sv. Augustina až po evolucionistické myš-
lenky zakladatelů novověké vědy. Dvacáté století převzalo
onen optimistický vývojový názor jako bernou minci a oddalo
se mu, podporováno nevídanými novinkami vědeckotechnickými.
Jen velcí duchové varovali před auforíí a upozorňovali na
přítomnost hrozivých signálů, a nejen signálů, vlastně sku-
tečností, které člověk, ponořený do nadšeného optimismu, tak
snadno a rád přehlížel.

Skutečnost dějin však masivně předvedla, jak chimérické
a naivní je pokrokářské snění. Dvacáté století se do dějin
zapsalo jako doba nejrozsáhlejšího válečného ničení, nejmaso-
vějšího trýznění, vraždění a likvidace lidí v nacistických
koncentracích a ve stalinských gulazích, největších genocid,
nejcyničtějšího terorismu, největšího, vlastně prvního glo-
bálního ekologického ohrožení Země, vodstva, ovzduší, ozono-
sféry... Důvěra v samozřejmost pokroku vymizela. Není tu

žádný automatický posun k lepšímu! Každý vynález přinese s dobrým i problematické, člověku je znovu a znovu v každé době souzeno utkávat se s novou nepřízní, s nečekanými základy, se zlem přítomným i hroziícím.

Spirituální atmosféra se pozměnila. Liberální Československo 1918 - 1938 žilo do značné míry oním optimistickým duchem, optimistickými "jistotami". Lidé mají jaksi automaticky - pociťovalo se - nárok na svobodu, skutečné občanství, na právo lidsky žít. Pokud je jim toto právo upíráno, je to proti vývoji, proti spontánní gravitaci dějin, a tudíž jest třeba reklamovat tyto samozřejmosti dané situace! I ostří kritici tehdejšího politického statu quo, marxisté, viděli ve vyhlížených revolučních změnách historickou nutnost, že vše se zákonitě promění k lepšímu, "pokrokovějšímu" společenskému pořádku. Vlčí mlha zahalovala zrak a málo se vnímalo, že nic tak samozřejmého není ani na straně západní u německých sousedů, ani na straně východní u sovětských sousedů.

Roky 1938 a 1948 přinesly věru tvrdé zkoušky naší zemi. V liberální části populace otřáslы důkladně důvěrou v optimistickou vizi dějin, zatímco marxisté se domnívali mít svou pokrokovost potvrzenou. Šedesátá léta však postupně tuto iluzi rozleptávala. Ukázalo se, že nadšení z politického vítězství nebylo s to zakrýt nelidskosti a protiprávnosti padesátých a dalších let. Rok 1968 byl posledním velkým nádechem pochopit dějinný vývoj přece jen jako imanenci pozitivního pohybu: jestliže se socialismus očistí od deformací, jestliže se mu ponechá jeho pravá, totiž lidská tvář, potom přece jen se dějiny pohnuly oním celkově optimistickým směrem. Socialismus s lidskou tváří je tou novou, další, lepší etapou poka-pitalistické éry.

Sedmdesátá a osmdesátá léta potom znamenají velkou desiluzi. Jsou dobou naprostého cynismu, kdy všechna ideologická pokrokářská pozlátka ztratila svou kamuflážní mohutnost, kdy se zcela v naprosté nahotě ukázalo, že nikoli "světlé zítřky", nikoli "ve jménu pokroku", nikoli "dle historické zákonitosti", nýbrž zcela nízce, oportunně, "jen pro ten

dnešní den", jen pro své egoistické udržení hýbají uchvatitelé moci děním dějin - či dějiny brzdí, chtějí zastavit. Už nefungují někdejší pokrokářské ideály; lidé, kteří byli kdysi zahlceni "budovatelským" nadšením, přenášejším je přes problémy a těžkosti a dokonce i přes nelidskosti a zločiny /vždyť "když se kácí les, létají třísky"/, jsou teď buď naplno skeptiky, nebo velmi vystřízlivěli: masívně prožili, že svět a dějiny neodpovídají pokrokářské ideologické konstrukci. Ukázalo se jim, že dějiny jsou umrtvitelné, že nemají nějakou anonymně fungující spásonosnou gravitaci podobnou působení přírodních zákonů, jakýchsi automatických, spolehlivých, vždy působících sil, nýbrž že dějiny jsou bytostně otevřenou partí.

Citlivý pozorovatel postřehuje ve světovém dění druhé poloviny dvacátého století pohyby, které věští cosi odlišného od historické optimistické naivity: nespočívají již - přinejmenším ne tolik - na dřívější samozřejmosti onoho "však se to vyvine k lepšímu"; lidé, probouzející se z pokrokářského snění přestávají být pouhými očekávajícími účastníky, ani neaspírují na svrchované manipulátorství dějinnými pohyby. Berou své osudy i osudy svých bližních za svou věc, aniž by mysleli, že takovým či onakým zásahem jednou provždy zařídí historii podle své dobré vůle. Cítí, že přísluší do dějin, že jsou členy veškerenstva. Světověká příslušnost do vespólných dějin není ideologickou konstrukcí, nýbrž je přirozenou skutečností dávno připravenou, nyní se prolomivší do aktuální dějinné situace. Teď už nejde ani o pasivní plynutí v pokrokářsky nahlíženém toku dějin, ani o autoritativní ovládnutí dějin, ale o cosi mezi obojím: jde o vzetí tohoto svého podílu či toho našeho podílu na svá bedra, jde o to neopomínout, co je úkolem právě jen a jen toho kterého individua či společenství. Ve světě i u nás se na politické scéně objevují nezávislá hnutí, která se prosazují do veřejného dění. Mezi ně patří mnohá občanská hnutí, míroví aktivisté, ekologicky orientované společenství. Sem patří i Charta 77 jakožto aktivita za uplatnění lidských práv.

Charta 77 je v tomto ohledu dobrým příkladem zmíněné společenské aktivity, typické pro světověkou spiritualitu. Nedisponuje žádným ideologématem v duchu pokrokářské myšlenkové orientace. Bere pouze naplno na sebe spoluodpovědnost za osudy vlasti, vstupuje riskantně do prostoru mocenských zájmů, přijímá nevýhody partnerství nevybaveného močí, disponuje pouze silou svého mravního opodstatnění, jak její podstatu charakterizoval Jan Patočka. Není již reprezentantem pouhé reklamace občanských práv, nechápe občanská práva jako samozřejmý nárok a vlastnictví, které může být uzmuo, nýbrž celou svou zaměřeností vidí jako prius občanské závazky a povinnosti vstoupit do politické hry a zastat se spravedlnosti, slušnosti, lidskosti, dobra, právnosti, zastat se nespravedlivě pronásledovaných, a tím vším tvořit svobodné občanství. Nikoli nejprve mít k dispozici svobodu a právo, nýbrž vytvářet svou angažovaností předpoklady pro občanství, to je etos Charty 77 od počátku po celých dvanáct let jejího působení. Tímto svým založením, tímto svým smyslem a posláním patří k světověké scéně, takto se účastní onoho dějinného pohybu od naivity optimistického fatalismu či od svévole svrchovaného totalitarismu k přijetí příslušného historického úkolu. A je naprosto přirozené, že v této obrácenosti k aktuálnímu dějinnému trendu je Charta 77 niterně spojena s událostmi nejen československými, nýbrž i s dějím jinde, vlastně s děním světovým.

Nehodlám vzbuzovat dojem, že světověk je dobou šťastného, bezstarostného, "lepšího" věku lidstva. Celý smysl našeho pohledu směřuje přece proti představě zaručeného zlepšování. Jde o něco jiného, totiž o změnu všeobecného naladění a odtud o proměnu orientace člověka v úprku historie. Znovu lidstvo čekají na této cestě problémy a těžkosti, konflikty a katastrofické situace. Představa definitivního zajištění spokojenosti a zajištěnosti proti bédám, představa, že člověk si z lidských sil vytvoří ráj na zemi, přísluší právě onomu nakritickému pokrokářskému optimismu.

Nění se však /a již se změnila/ vzájemná vztaženost. Dříve byly možné partikulární civilizace a uvnitř partikulární a

odděleně fungující státy a společenství. Dnes je evidentní naprostá vzájemná odkázanost. Ať kdo chce nebo nechce, jsou tu skutečnosti, které globálně postihují každého obyvatele Země; jsou to přece již otázky pouhé úživy, politické stability či lability, mežnosti výměny či směny, záležitosti ekologické atd. Tendence účastnit se a brát své věci do svých rukou je zároveň tendencí zabráňovat jednostranné uzurpaci. Jde o to skutečně dbát univerzálního společenství, společenství skutečně celého světa - proto je třeba oné otevřené účasti všech účastníků. Ba toto světové společenství znamená nejen otevřenost mezi lidmi a účast všech lidí a společenských útvarů, ale i otevřenost vůči všem bytostem, spoluobývajícím náš globus, neboť teprve teď víme, jak hluboká vzájemnost pojí všechno pozemské tvorstvo.

To, co se tedy odehrává na scéně světa, je exodus z particularity a příchod do univerzálního společenství, je to opuštění her na vlastním písečku a vstup do společného dramatu "svět". Toto vyvádění z egotických klauzur do vespolné otevřenosti lze nazvat e-dukací /z latinského educare = = vyvádět/, tedy česky vý-chovou. Proto se odvažují nazvat světověk časem výchovy. Nikoli ovšem výchovy jakožto mentorského poučování jednoho člověka druhým, nýbrž jakožto pohyb z uzavřenosti do omezených zřetelů a zájmů k odkrytí neomezujících faktorů, od jednostrannosti k mnohostrannosti, od zaslepenosti vlastní částečnosti k srozumění s veškerenstvem bytostí.

Takový koncept výchovy vyžaduje ovšem i do pojmání výchovných institucí v běžném slova smyslu. Tak např. pojem všeobecného vzdělání dostává jiný náboj. Rozuměla-li se všeobecností v našem školském vývoji čím dál tím víc mozaika vybraných poznatků z různých věd a společensky relevantních oborů, potom všeobecnost ve světovém kontextu znamená především univerzální, tj. k jednotě pluralitního světa obrácené vzdělání, což konkrétně znamená např. daleko větší důraz na jazykovou přípravu, na znalost dějinných kontextů vlastních i cizích, na povědomí o duchovních základech různých civilizačních okruhů atp.

Jak patrně, dvě myšlenky vyúsťují v jeden smysl. Za prvé je to myšlenka světovému jakožto konce dějinné oddělenosti a partikularity a nástupu světové vespolečnosti, globality. Za druhé to je myšlenka konce pokrokářství a nástupu jiného vztahu k dění, totiž k historickému vývoji nikoli jako automatickému zlepšování, ani jako prostoru pro manipulační libovůli, nýbrž jako k otevřenému úkolu účastnit se. Dějinná spojitost těchto dvou myšlenek je v tom, že úkol zúčastnit se je naplněn otevřením světovému vespolečností. Otevřená účast znamená překonání uzavřených a omezených partikularit, znamená nalézání celku světa a nalézání se v celku světa; znamená tedy novou situaci a nové problémy, problémy symbiózy světových částic ve světovém celku, menších celků s většími, lidských individuí s kolektivy a s kolektivem lidstva, světa lidí a světa přírody. Individua nepřestávají existovat, potřeba autentičnosti jednotlivého nemůže být zanedbána, jen se jednotlivé musí nově vymezovat vzhledem ke globálním skutečnostem.

Ano, široké, neuzavřené dorozumívání přinese bezpochyby nové, jiné těžkosti. Jak harmonizovat jedinečné či místní či jinak částečné zřetele s celkovými, s nimiž přece nemusí vždy ladit? Masivní přítomnost globálních faktorů vytváří změněné podmínky pro existenci společenských uskupení státního, národnostního či jiného druhu. Nalézat to své pravé místo ve světové globalitě se jeví novým úkolem, úkolem hledat harmonii v celkovém rozvrhu tak, aby jednotlivé hlasy ani nebyly potlačeny a přehlušeny, ani aby nezněly falešně, ale aby se svébytně zúčastnily globálního koncertu.

Nehodlám přeceňovat československé zkušenosti. Poukaz na vznik a existenci Charty 77 měl být pouze upozorněním na svědectví v době, které činnost tohoto společenství reprezentuje. Charta 77 je velmi zřetelným fenoménem exodu z uvrženosti do osudového kolapsu k aktivnímu pohybu, k onomu převzetí odpovědnosti, té lidské povinnosti vůči tomu, čemu se říká občanská práva jakožto univerzálně platné morální devizy, exodu z uzevřenosti do individuálních či jinak partikulárních ohledů a zájmů k obecnosti občanskému, ba vzhledem k naprosté všeobecnosti tohoto povolání exodu k světoobčanství.

Možná, že Charta 77 nemá již před sebou mnoho dějinného života, možná, že její dny jsou sečteny. Je dějinnou příhodou a dříve nebo později vezme za své. Lze se ptát jak. Zradí své světové poslání? Vplyne do jiného společenství? Rozpadne se? Kdo ví! Avšak poslání, které dosud nesla a nese, je úkolem velice dlouhodobým, nechceme-li rovnou říci stálým: jde o věkovité překračování vlastní částečnosti k celkovosti, jde o nové vztahy fragmentárních skutečností ke skutečnostem globálním.

Československo je malá země, je však geograficky i historicky citlivým místem, kde možno vytušit významné pohyby lidstva. Vážné zkoušky, zklamání a prohry v dějinách novověku, zvláště pak osudy v dvacátém století učinily tuto zemi obzvláště senzitivní. Vždyť po třistaleté porobě, po obrozeneckém úsilí devatenáctého století, se dostavila svoboda. Pravda vítězí, zněl vlastní jeden hlas, dějiny pokročily ke kýženému! A potom ta zklamání, ta velká zklamání! Jen dvacet let samostatnosti, demokracie! A po nacistické okupaci jen ten kratičký nádech - a zase totalita, zase ztráta občanských svobod. Tentokrát již nikoli především cizí, zahraniční uzurpace, ale vlastní ruce se brutálně chápou osudů vlasti, vlastní krev prolévá naši krev. A opět jen krátce ten nádech "pražského jara"! A nová zklamání! A ještě větší zhrzenost!

A hle, tu - zdá se - klíčí citlivost pro tu zatím ještě tiše přicházející proměnu věků. Zklamání přestává být jen depresivním a demobilizujícím očekáváním a dostává nadějný smysl: vycházíme z klamu, ze sebeklamu. Naše země se zachvěje čímsi univerzálním: světové chvění nalezlo jednoho ze svědků, světověk nalezl zde své občany. V tom vidím význam naší účasti v dějinách současnosti.

Ladislav Hejdánek, Praha

Poselství minulosti a příslib věci přicházejících

Mezi výročími, která si letos připomínáme, mají převahu ta pochmurná: proti národnímu osvobození a obnově samostatného státu, jímž vyvrcholila obroda našich dvou národů, které už kdysi takřka propadly zkáze, se nám připomínají tři otřesy, jež znamenaly zhroucení toho, čeho bylo vždy znovu a za stále se zhoršujících podmínek dosaženo. Mnichovem byla rozmetána první republika, únorem 1948 byla zlikvidována zatím ještě slabá a rekonvalescentní demokracie, srpnem 1968 byl zničen reformní pokus, který sice zdaleka nešel ke kořenům problémů, ale byl příslibem nejen ekonomické, ale také politické nápravy alespoň částečné.

Všechna tato výročí nám sugerují hledisko politické samostatnosti, které se nám jeví jako rozhodující a pro něž zapomínáme na to, nač upozorňoval Masaryk, totiž že "politická samostatnost nás nespasí a nezachrání", i když je ovšem potřebná a žádoucí. Zdůrazňoval také, že smyslem politické samostatnosti je stát se předpokladem k "samobytnosti a duchovní samostatnosti", kterou ona ovšem sama o sobě zaručit nemůže. Masaryk docela jasně viděl, že hledisko státní a politické samostatnosti zůstává čímsi relativním, a to zvláště v nejnovější době, kterou už Palacký charakterizoval jako dobu "světové centralizace". A proto razí heslo, že "stát nás nespasí, my musíme udržet jej", a připomíná: "Jsme uprostřed Evropy; ta Evropa se počíná organizovat kontinentálně, ba již světově..." A odtud také jeho plány "nové Evropy". To nám poskytuje příležitost k pohledu na vzpomínaná výročí ne už v úzké perspektivě našich politických osudů, ale v perspektivě evropské a světové.

První světová válka znamenala postup v demokratizaci Evropy: zvítězily demokratické mocnosti a vznikly nové demokratické státy. Představovali jsme tehdy jeden z velkých úspěchů tohoto politického trendu: Československá republika se stala významným opěrným bodem demokratizace střední

Evropy. Další vývoj však ukázal, že demokratický program a sama idea demokracie se nestaly ani těm nejdemokratičtějším zemím skutečnou prioritou. Od francouzské revoluce se okřídleným heslem demokratů stala "svoboda - rovnost - bratrství". Ale vedoucí političtí představitelé demokratických států samotných nebrali toto heslo jako závazek. Už dávno poznali hlubší myslitelé, že demokratický program musí být domyšlen a prakticky dotažen také do oblasti sociální a hospodářské, že politická svoboda bez svobody hospodářské je iluzorní a že politická rovnost bez rovnosti sociální nemůže obstát. Ale většina demokratů ze středních a vyšších tříd tomu nechtěla rozumět a držela se svých hospodářských privilegií velmi krutě a bez nejmenšího náznaku vůle k "bratrství". Tak došlo k tomu, že právě myšlenka bratrství, solidarity a soudružství, neodmyslitelná subjektivní podmínka fungování každé demokracie, se dostala na scenář a tím nebo oním způsobem deviovala až degenerovala. Ačkoliv je socialistický program dovedením programu demokratického až do sociálních důsledků, došlo k tomu, že vinou selhání politických demokracií se některá původně socialistická hnutí proměnila buď v hnutí fašistická /či alespoň prefašistická/ nebo nacionálně-socialistická, zatímco již v předrevolučním Rusku se ideologicky a politicky připravovalo vítězství bolševické odrůdy marxismu. Všichni tato hnutí vyhrotila svůj antidemokratismus až do krajností, jež všude přešly v rozsáhlejší nebo méně rozsáhlé formy masových zločinů.

Vzpomínáme-li na Mnichov, neměli bychom se vidět jen v roli oběti. Na samotným se nedostávalo smyslu pro solidaritu s jinými národy. Vždyť ještě na jaře 1938 naše republika uznala de iure italské podmanění Habeše, dokonce ještě předtím, než bylo de facto provedeno. Leonhard Ragaz, velký přítel Československa, cituje koncem dubna toho roku "velmi významného politika", který mu právě řekl, že věc Československa je tím ztracena, a sám dodává prorocky: "Jestliže Československo schvaluje znásilnění slabšího národa národem silnějším a zradu každého nadnárodního právního řádu, pak vyslovuje svůj vlastní rozsudek smrti." Bylo by ostatně možno uvést řadu těžkých politických chyb, jichž se naše

politické vedení /nejčastěji za souhlasu většiny občanů/ od samého začátku republiky dopustilo. Otázku Mnichova proto nelze zužovat na to, zda jsme se měli vojensky bránit nebo nikoliv. Mnichov se připravoval dlouho předtím, než k němu došlo, a my sami máme bohužel na tom svůj nepřehlédnutelný podíl. Jedna věc zůstává však mimo veškerou pochybnost: věc demokracie nebyla jen napadena protidemokratickými hnutími, ale byla opuštěna samotnými demokraty. My jsme Mnichov považovali jako zradu ze strany našich demokratických spojenců, kteří de facto vyklidili svou mocenskou sféru. Ale to je pohled příliš jednostranný a subjektivní; popravdě byla zrazena sama demokracie.

To, k čemu došlo u nás tři roky po válce, byl jenom jeden z důsledků Mnichova, resp. oné zrady samotné demokracie, která mnichovské události předcházela. Ale i tady jsme na této lokální porážce demokracie měli svůj značný podíl: jednak provedli naši komunisté politický převrat vlastními silami, jednak odpor nekomunistů byl fakticky zanedbatelný /před únorem i po něm/. Rozhodující však zase nebylo soustředění veškeré moci v ruce komunistického vedení, ale především naprostá nedostatečnost jejich mravní a politické rezistence vůči pronikajícímu "stalinismu" a jeho katastrofálním následkům. A tu je třeba vidět, že rezistence ostatních občanů až na výjimky nebyla o mnoho větší. Nedůvěru vůči komunistům se však pochopitelně nepodařilo překonat ani v době formování reformního křídla ve straně ba ani po lednu 1968; trvalo ještě několik měsíců, než se širší vrstvy přestaly domnívat, že jde jen o vnitrostranické záležitosti a snad i trik, na který má naletět veřejnost. Jen poměrně nevelká vrstva hlavně intelektuálů se rychle orientovala a byla připravena ke spolupráci především v kultuře. Intervence tomu všemu udělala konec, způsobila obrovské škody tím, že už po druhé za dvacet let byli vyřazováni kompetentní odborníci v masovém měřítku a nahrazeni většinou lidmi druhého a třetího řádu, velmi často politicky pouze oportunními a ochotnými dělat téměř cokoliv. Naštěstí plný návrat ke stalinismu už nebyl z mnoha důvodů možný, takže represe tentokrát nepřerostly v masové

zločiny. Ale morální dopad byl otřesný, a opět se ukázalo, jak nedostatečnou rezistencí se mohli vykázat nejen sami reformní komunisté, ale také /po krátké, leč hřejivé vlně nenásilného odporu/ ostatní příslušníci naší společnosti. Výsledek je velmi neblahý: komunisté definitivně ztratili morální právo na vedení společnosti, jaké si po dlouhou dobu osobovali, ale na druhé straně jim to ostatek národa nemá právo vyčítat /zase jen s nepočitelnými výjimkami/.

Jaké poučení si můžeme z celé této sedmdesátileté éry obnoveného Československého státu odnést? Jakou výzvou jsou pro nás vzpomínaná výročí? Řekl bych, že musíme jít mnohem hlouběji, než při těchto příležitostech bývá zvykem. Musíme si především postavit otázku, zda sama myšlenka demokracie, a dokonce i demokracie domyšlené až do těch sociálních a hospodářských důsledků, vůbec mohla být pro národní a společenský život v tomto století něčím tak inspirujícím, integrujícím a směřodatným, že to mohlo změnit chod dějinných událostí, a to nejenom u nás, ale vůbec v Evropě. Není ono faktické, nepopíratelné selhání demokracií, které začalo vlastně už Versailleskou smlouvou a pokračovalo neuvěřitelnou netečností vůči silicím fašismu a nacismu a dokonce jeho podporou až ke zradě samotných demokratických zásad a ideálů, není toto selhání dokladem toho, že ty ideály nejsou dost silné, aby přesvědčily a sjednotily lidi různých národů a různých kulturních i duchovních tradic, tak aby byli schopni a nakloněni spolu žít v míru a přátelství? Neukazuje se, že samy tyto demokratické ideály musí být postaveny ještě na něčem hlubším a pevnějším? Nepotřebuje sama myšlenka demokracie být zakotvena hlouběji, než jak je tomu dosud, kdy lidská a občanská práva jsou interpretována přirozenoprávně a jsou tudíž chápána jako jakási přirozená výbava každého člověka, kterou si přináší s sebou již při svém narození? To je otázka, kterou si nemusíme klást jenom my, ale kterou si musí klást příslušníci všech národů a států, jež podepsaly helsinský Závěrečný dokument a obojí Mezinárodní pakty o lidských a občanských právech.

My, Češi a Slováci, se cítíme být Evropany nejenom v povrochním geografiokém smyslu, ale cítíme se být zakotveni v nejlepších evropských kulturních, mravních, duchovních i myšlenkových tradicích. Nejsme v tom ani ve střední Evropě sami, ale často mám dojem, že právě u nás je toto vědomí někdy dokonce silnější než u našich západoevropských přátel. Už jenom proto si musíme, jak se domnívám, klást otázku, zda jsme s to do onoho budoucího evropského společenství, nebo jak se v poslední době často opakuje, do společného evropského domu, také něco přinést věnem. Existuje něco, čím bychom mohli významnějším způsobem přispět k formování budoucí Evropy? Něco, co by pomohlo i ostatním národům rozpomenout se na to, co kdysi zakládalo a utvářelo velákosť evropských tradic a čemu evropské národy nebyly vždycky dost věrné? Něco, co by učinilo konečně řádné Evropany nejen z nás, ale z každého, kdo by to vzal opravdu vážně?

Jistě, všichni víme, že to musí být něco z naší minulosti, neboť na naší přítomnosti není snad nic, v čem bychom se zejména svým západním Spoluevropanům nejevili jako chudáci a jako v mnoha směrech opožděná společnost. Ale minulost je něco, co už není. Abychom mohli přispět něčím ze své národní minulosti, musíme to napřed učinit přítomností, musíme to aktuálně zpřítomnit. To ovšem můžeme učinit jen tak, že kus své minulosti na sebe vezmeme jako závazek. A tu bych chtěl upozornit na takový na první pohled malý, ale svým dosahem doslova revoluční kus "minulosti", který se táhne dost napřeskáčku českými dějinami nejméně posledních šest století, ale který navazuje na tradici ještě mnohem starší, židovskou, zprostředkovanou církevními otci a theology a mající nezměrný dosah. A protože kořeny tohoto našeho potencionálního vkladu do společné pokladnice jsou takte nepochybně evropské /vždyť Evropa je duchovně nemyslitelná bez křesťanství a křesťanství nemyslitelné bez židovství/, mohl by to být vskutku důstojný příspěvek k evropské a posléze celosvětové OIKOYMENÉ, k jejímu duchovnímu a myšlenkovému profilu - pokud ovšem se nám podaří ten úkol a to poslání nejen vyslovit, nýbrž i naplnovat.

Přinejmenším již koncem 14.století nacházíme doklady o tom, jak na základě citátů z církevních otců se dostává do povědomí českých intelektuálů, a prostřednictvím mnoha kázání i do všeobecného povědomí myšlenka, vyslovená v tzv. třetí knize Ezdrášově /apokryfní/, totiž že "nade vším vítězí pravda" /3,12/ a že "pravda zůstává ve své síle po věky, žije a vládne na věky věků" /4,38/. Tuto myšlenku zvláště pak vyzvedává Jan Hus, pro něhož je pravda vůbec tématem výsostným, a vrací se k ní téměř deset let po smrti Husově Jakoubek ze Stříbra, a zvláště pak po dalších pěti letech oxfordský mistr, vynikající husitský diplomat anglického původu, Petr Payne, který počátkem dubna 1429 pronesl v Bratislavě před uherským a německým králem Zikmundem skvělou řeč, kterou založil na onom slavném již citátu, použitém třeba o šestnáct let dříve v Husově dopisu Mistru Janovi z Renštejna a o dva roky později v jednom z posledních dopisů Husových, psaných "v okovech, v čekání na upálení", a adresovanému pražské Karlově univerzitě, k jejímž nejslavnějším rektorům Hus dodnes náleží. A potom se ona slova znovu a znovu vracejí za nejrůznějších okolností. Písecký hejtman Matěj Louda z Chlumčan byl asi první, kdo si větu "Pravda vítězí nade vším" vepsal na svou korouhev, Rokycana dal na průčelí Týnského chrámu vepsat nápis "Pravda Páně vítězí", v Hradci Králové si ona slova vytesali na bránu... Snad je už i v tom možno vidět náznak, jak se myšlenka z hlav a srdcí stěhovala na zdi a na korouhve, kdo ví ? F.M.Bartoš, z jehož informace čerpám, nenašel její připomínku od druhé poloviny 16.století po celou dobu následující; na přerušenu tradici navazuje až Palacký a po obnovení státu jsou slova "Pravda vítězí" vyšita na vlajku prvního československého prezidenta, Tomáše G. Masaryka. A na prezidentské vlajce zůstávají dodnes, snad na připomínku, že slova z III.knihy Ezdráše platí i dnes: "Pravda však zůstává ve své síle po věky, žije a vládne na věky věků. Nerozlišuje a nestrání nikomu, ale jedná ve všem spravedlivě a odvrací se ode všech nespravedlivých a zlých." /4,38-39/

V interview, které Jan Patočka poskytl Literárním novinám v roce 1965, najdeme na závěr tuto větu: "Nejvíce u nás tedy zapůsobil ze všech filosofických otázek problém pravdy a v něm jsme též podali vlastní příspěvek nejpodstatnější - příspěvek k otázce nejhlubší a nejnaléhavější." V předcházejícím krátkém nástihu vychází sice také z "předreformace" /my raději mluvíme o "první reformaci"/ a posléze končí zmínkou o "našem realismu", vyznívající ovšem poněkud do stracena, ale celé jeho chápání otázky pravdy i toho, jak byla v českých dějinách rozvíjena, nechává stranou právě ten moment, jímž se Emanuel Rádl v situaci osobní i národní krize nechá inspirovat k pojetí pravdy, vítězíci "způsobem bezbranného člověka". Patočka načrtává genealogii specificky českého problému "filosofie praktické" tak, že samy počátky vidí v raném humanismu, přesněji v jeho odmítnutí "pasivní středověké rezignace". Na předreformaci oceňuje její "vůli nezastavit se před žádnými důsledky učení poznávaného jako poslední pravda" a vidí v tom "projev duchovní síly a charakteru"; hlavní výsledek důrazu na to, že "mravní a náboženská pravda je svobodná, vnitřní", vidí však Patočka v tom, že tak byla vybojována "možnost zastávat i pravdu objektivní". A pak přes u nás tolerovaného Keplera a platonsko-lullovské myšlenky, ožívající u Komenského, se přes Leibnize, Bolzana a Brentana dostává k Husserlovi a jeho programu zvědečtění filosofie. A právě to je "jeden z motivů, na nichž pracovala naše vlastní tradice tak, že dodnes přispívá světu".

V této chvíli bych rád ukázal na jinou tradici, která se zatím neprosadila ani u nás, ale která by po mém soudu mohla podstatně přispět světu v blízké i vzdálenější budoucnosti tím, že podtrhuje jednu z nejhlubších a nejvíce světodějných evropských myšlenek, která se - žel - v moderní filosofii nejen neuplatnila, ale naopak upadla téměř docela v zapomenutí. A tato tradice, která si vydobyla v minulosti své domovské právo právě v našich zemích, navazuje na onu myšlenku vítězné pravdy, která je nade vše větší a silnější a která ze všech okolností žije a vládne v celých dějinách "na věky věků". Tato pravda nesmí být zaměňována za žádnou for-

mulaci a žádné učení, i kdyby subjektivně bylo "poznáváno" a uznáváno za "poslední pravdu", a nesmí být vůbec chápána jako něco založeného na odmítání rezignace a na aktivismu nějaké "duchovní síly". Takové zesubjektivizování celého problému pravdy, zdůrazňující "vůli nezastavit se před žádnými důsledky učení", vedlo a vede ke katastrofám. A důraz na tzv. "objektivní pravdu" tu není žádným lékem, protože pravdu podřizuje tomu, co "jest", tedy jsoucnu, nadto pak chápanému jako jsoucno předmětné.

Pravda není ani subjektivní, ani objektivní; pravda není jsoucno mezi jsoucný, ale není ani neskrytostí jsoucna či jsoucen. Pravda vrhá své světlo na všechno co jest, i na všechno co není, a ukazuje v tomto světle pravou tvář všeho, co jest i co není. Ona s ničím nesrovnatelná síla a moc pravdy spočívá právě v tom, že není ničím vnějším, předmětným, tj. že není silnější a mocnější v kvantitativním, to jest srovnatelném smyslu, že přechod ode všeho silného a mocného k síle a moci pravdy samotné představuje jakousi zvláštní METABASIS EIS ALLO GENOS, tj. přechod k něčemu zcela jinému a proto ničím jsoucím neporazitelnému.

To, co není jsoucí, nemůže nikdo "mít" a nemůže tím disponovat. Podle staré tradice, připisované Pythagorovi, ale vypracované Platónem, je filosofie láskou k moudrosti, u Platóna již láskou k pravdě: opravdovými filosofy jsou ti, "kteří milují pohled na pravdu". Sókrates v Hostině zdůrazňuje, že milovat a toužit lze jen po tom, co nemáme. Hus pak v tom smyslu mluví o přátelích pravdy, a o sobě s ještě větší skromností říká: "A nemohu-li já osvoboditi pravdy ve všem, alespoň nechci býti nepřitelem pravdy a toužím smrtí odporovati souhlasu." Proti neporazitelné síle a moci pravdy jsou lidské síly omezené; osud pravdy v dějinách nezáleží proto ani na naší síle a zdatnosti. Pravda nás osvobozuje, ale my často nedovedeme a někdy ani nemůžeme osvobodit pravdu. "Kdo mluví pravdu, hlavu mu rozbijí," píše H^Us. Ale nezviklán hned dodává: "Ze smrti hrůzu kdo má, ten radost ze života ztrácí. Nade vším vítězí pravda." Nicméně

navzdory tomu, že lidské síly jsou omezené a že jsou zajisté omezené i síly přátel či milovníků pravdy, přece se ti, co pravdu milují a za nic se nechtějí stát jejími nepřáteli, musí pokoušet o osvobození pravdy všude tam, kde je potlačována. Máme-li to pochopit jako filosofický odkaz, jsme přivedeni přímo k Rádlovi. Tomu jde nikoliv pouze o praktičnost filosofie; filosofie je podle něho "bojovníkem z tohoto drsného světa. O pravdu zajisté jde; ale pravda, které svět zrovna potřebuje, zvítězí jen v boji, a filosofie je voláním do boje." Tedy žádná rezignace, žádný kvietismus - ale ani žádná "vůle k životu" či "vůle k moci"; jde o vypjatou aktivitu, nerozlučně však spojenou s odevzdaností pravdě, kterou nemáme, ale která naopak "má nás".

V citovaném interview se Patočka vlastně přiznává k programu praktické filosofie, "pro kterou pravda není kontemplací, ale aktuálním a situačním myšlením konkrétních historických úkolů", a uznává, že tento problém a program "byl u nás poctíván a do jisté míry uskutečňován v našem realismu", a dodává "při všech jeho faktických mezích a chybách". O "mezích a chybách" jak Masarykových, tak jeho žáků a pokračovatelů je ovšem třeba vědět; co lidského však můžeme doporučit jako bezchybné a neomezené? Problém tkví v něčem jiném: je možno a je dobré na tuto tradici navazovat? Jsem přesvědčen, že ano; jsem přesvědčen, že onen "vlastní příspěvek nejpodstatnější", jenž je zároveň "příspěvkem k otázce nejhlubší a nejnaléhavější" podali u nás myslitelé, vycházející z Masaryka a překonávající právě jeho "meze a chyby", a dopouštějící se - jak by ne? - zase "omezeností a chyb" nových. Také my se budeme dopouštět chyb a také my prokážeme svou omezenost, když budeme na ony myslitele navazovat /tak jako bychom se jich dopouštěli v navazování na tradice jiné/. Rozhodující je, jdeme-li ve svých nedostatečných pokusech správným směrem, nepřestáváme-li být přáteli a milovníky pravdy.

Za nejpodstatnější považuji okolnost, že tu nejde jen o správný směr na cestě filosofického myšlení, ale že tu je

filosofie úzce spjata s orientací celého života, a to jak individuálního, tak sociálního a politického. Pravda, která je silnější a mocnější než všechno, čeho se mohou zmocnit a co mohou ovládnout lidé, představuje základ pro naši orientaci ve všech oblastech životních. Pro silné a mocné je připomínkou, že i oni jsou a budou měřeni tím, co je pravé, aniž by o tom mohli a směli rozhodovat; pro slabé a bezmocné je nadějí a povzbuzením; a pro všechny je tím, co je vposledu staví do jedné řady, neboť ve vztahu k pravdě nemají jedni před druhými přednost, jež by mohla být něčím jiným než odevzaností do jejích služeb. Jen nesmíme prádu chápat jako souhlas myšlenky s danou skutečností; musíme vypracovat a učinit srozumitelným a přesvědčivým jiné pojetí pravdy, které se bude zdát čímsi novým, ale bude ve skutečnosti navazovat na něco, co můžeme najít v náznamech vysloveno již ve staroizraelské tradici, a to právě tam, kde byl sváděn zápas s mýty a s mýtickou a religiózní životní i myšlenkovou orientací.

Mohlo by se zdát, že jsem zcela opustil tu problematiku, kterou jsem začal. Ale není tomu tak. Chtěl jsem jen ukázat na to, že poselství oněch výročí, která si letos připomínáme, jdou podstatněji a radikálněji na kloub onomu evropskému kontextu, který jsme za vzpomínanými událostmi hledali. Řekli jsme si už, že Mnichov je svědectvím toho, že Evropané a dokonce právě evropští demokraté nevěřili dost hluboce v demokratickou budoucnost Evropy a ve své vlastní poslání při realizaci tohoto evropského určení. A řekli jsme také, že na tomto nedostatku víry v demokracii jsme i my sami měli svůj nemalý podíl, a to zdaleka se nedatující až rokem 1938.

A také události roku 1948 a roku 1968 by nepochybně probíhaly jinak, kdyby naše víra v demokracii byla bývala pevnější a kdyby také demokratické možnosti politicky jednaly ve shodě se svými demokratickými, bohužel však často jen ústy prolašovanými ideály. Nyní však můžeme a vlastně musíme učinit krok dál: to vše bylo možné jen proto, že jsme

zavírali oči a většinou dodnes zavíráme oči před tím, jak se ony události a zejména jak se naše účast na nich a na celém společenském a politickém životě mezi oněmi vzpomínacími daty jevila a jeví právě ve světle pravdy, kterou nedisponovala a nedisponuje žádná ze zúčastněných stran / a kterou především žádná z nich nemá na své straně/.

Zvrátit důsledky otřesů, jež pro naše země znamenalo posledních padesát let a jež jsou symbolizovány neblahými výročími 1938, 1948 a 1968, nemůžeme jen tím, že bychom se chtěli vrátit k výchozímu roku 1918. Naše republika mezi oběma válkami trpěla mnoha nemocemi, jimiž trpěla v té době celá Evropa a které samy byly často také staršího data. Celá Evropa a všichni Evropané se musí znovu najít tím, že své omezené zájmy začnou podřizovat zájmům obecným, univerzálním, totiž zájmům toho, co je "tím pravým": zájmům práva, spravedlnosti a pravdy. To vůbec není tak abstraktní a nepraktické, jak by se nám snažil namluvit skepticismus a relativismus naší doby. Zajisté bude jedním z hlavních úkolů pro filozofy vypracovat nové pojetí pravdy jako "toho pravého" pro všechny oblasti individuálního i společenského života. Ale sama věc je zřetelná a jasná pro každého, kdo rozumět chce - vždyť jí rozuměli i naši předkové. Všechno záleží na tom, abychom také my postavili svůj život na té pravdě, "která vítězí nade vším a sílu má až na věky" a i proto nám "za škodu stojí".

Bohumír Janát, Praha

Duchovní prameny našich novodobých dějin

Člověk a národ s náboženským přesvědčením, národ s pevnou vůlí uskutečnit své ideály, svého dosáhne vždy. To je moje životní zkušenost, to poučení jsem vyvážil z dějin národa našeho a národů všech.

T.G. Masaryk

Každé podstatné výročí je výzvou k zamyšlení. Nad tím, co pro nás, kdo stojíme v proudu historického času v otevřené pozici zde a nyní, znamená základní souvislost minulosti, přítomnosti a budoucnosti a co dějinná chvíle očekává od současníků jako jejich myšlenku, slovo a čin. Jednou z odpovědí na tuto výzvu může být i pokus znovu si osvětlit to, co je bráno jako samozřejmé a čemu každý rozumí, dokud na to není tázán. Vždyť filosofie, může-li být ještě přínosem pro naši dobu, pak nemá jinou cestu, než stát se znovu naslouchajícím rozhovorem, jenž se vrací k původním východiskům, a být tím, čím byla odedávna - časnou a osobní variací na věčné a obecné téma.

Rád bych proto v krátkosti a z ryze osobní perspektivy pohovořil o čtyřech idejích, které jako čtyři mohutné motivy světového myšlení významně ovlivnily a ovlivňují tvářnost novodobých dějin Československa. Tyto čtyři ideje jsou podle mého názoru vyjádřeny v pojmech **n á r o d , d ě m o - k r a c i e , s o c i a l i s m u s a k ř e s ť a n s t - v í**. Pokusme se z několika málo vybraných aspektů zreflektovat podstatu každé z nich.

Základem naší dějinné identity byl, jest a zůstane **n á - r o d**. Národ nejen jako faktické společenství obyvatel jednoho území, uživatelů jednoho jazyka a dědiců a účastníků jedné kultury a historie, ale též jako mravní idea úcty k tomu, co přesahuje jedince, i jako duchovní povinnost roz-

víjet a tradovat to, co jsme zdědili coby jedno z podstatných určení naší lidské pozemské existence. Takovéto cítění bylo patrně vůdčím motivem, který -přítomen již ve svatošlavské prosbě "nedej zahynouti", v Husově apelu k věrným Čechům či^v Komenského kšaftu - působil přes hranice věků i v myslích a srdcích představitelů obrozeneckých generací 18. a 19.století. Ti nejlepší z nich /Palacký, Havlíček a pro českou věc mnoho vykonavší Němec Bolzano/ obápali národ nejen jako kontraargument vůči germanizujícím a potenciálně snad rusifikujícím tlakům, nýbrž též jako cosi, co je člověku svěřeno jako nezbytné východiško k vyšší, obecně lidské kultuře, co tedy nelze jakkoliv překročit, odhadit a pominout a k čemu má každý z nás svůj vnitřní, bolestný i tvořivý dluh.

Kořeny tohoto cítění jsou hluboké. Jeho projevy zasahují až do současnosti a vždy znovu jsou zdrojem renesance národního sebevědomí, pramenem nepotlačitelného vlastenectví i vědomí odpovědnosti za společný osud. Takto nám zde tedy vystupuje národ jakožto idea duchovního, dějinného a mravního celku, jenž pro jednotlivce vytváří historické zázemí, platformu přítomného růstu i místo přesahu v perspektivě budoucnosti. Přičteme-li k tomuto mravnímu idealismu i nemalou praktičnost a vitalitu našich předků i šanci dlouhého a relativně klidného zrání, jež rakouská říše coby poměrně stabilní státní útvar Čechům a Slovákům tak či onak poskytovala, pak výsledkem snahy obrozenců i výsledkem působení již od renesance jdoucího, osvícenstvím neseného národního trendu v evropských dějinách byl národ, zkonstituovaný na prahu XX.století na solidních hospodářských, politických a kulturních základech.

První světová válka znamenala radikální zlom v dějinách pozdního novověku. Učinila konec osvícenskému optimismu s jeho vírou v lidský rozum a ve schopnost člověka vyřešit silami své vlastní imanence základní problémy lidstva takřikajíc od základu a jednou provždy. Výbuch irracionality a násilí, hekatomby lidí masově nahananých na válečná po-

le po celém evropském kontinentu, užití bojových plynů a projevy totalitní taktiky a strategie na obou válčících stranách - to vše znamenalo hluboký otřes hodnot, které po staletí vytvářela duchovní kultura evropské civilizace.

Český národ a jeho vůdcové zvolili v tomto všeobecném chaosu orientaci na vlastní národní historii, pro jejíž základní obraz získala převládající konsensus filosofie dějin otce národa, Fr. Palackého. Nikoliv náhodou pak T.G.Masaryk vyhlásil národní politický program, který byl vídeňským tiskem nazván "první vypovědění války Rakousku", v Reformačním sále v Ženevě 6.července 1915, v den 500.výročí upálení Mistra Jana Husa. Byl to zajisté i dávný stín staroměstské exekuce i nezapomenutá bolestná zkušenost pobělohorské rekatolizace, co vedlo Čechy za první světové války k rozhodnutím, jež dost podstatně zpečetila konečný osud domu habsburského.

První moderní stát Čechů a Slováků, Československá republika, si na místo starého teokraticky zdůvodňovaného absolutismu vytkl jako své duchovní motto ideál **d e m o k r a - c i e** a z ní vyplývající požadavek politické a náboženské tolerance. Idea demokracie je v našich novodobých dějinách bytostně spjata s osobností zakladatele a prvního prezidenta čs. republiky T.G.Masaryka, který, vycházeje hluboce z národních tradic a při brilantní znalosti Ruska, nechal se inspirovat západní koncepcí demokracie, především švýcarské a americké.

Základem demokracie je Masarykovi samospráva občanské společnosti, resp. - jelikož "demokracie spočívá na individualismu" - sebespráva mravně a politicky vyspělých jedinců. Je to tedy ideál nesený vírou v člověka, v jeho dobrou podstatu, v jeho svobodu a důstojnost. V konkrétní realitě a praxi politického fungování je pak demokracie - jak to často-krát vyjadřoval Churchill - systémem velice nedokonalým, z toho však, co dosud v dějinách vytvořila lidská politická kultura, je tím nejlepším.

Existuje ale jeden moment, jenž demokracii činí podstatně zranitelnou a jenž dává šanci jejímu největšímu odpůrci -

totalitnímu myšlení. Demokracie nemá a snad ani mít nemůže celkový výklad smyslu lidské historie: demokracie postrádá filosofii dějin. Je zabydlena v přítomnosti a dokáže udržet perspektivu vlastního trvání; v tom je její velká síla. Její slabost však záleží v tom, že - snad i proto, že vznikla u Řeků a je vázána na cyklické pojetí času ve smyslu CHRÓNOS - nedokáže vidět, uznat a zreflektovat eschatologický horizont, tj. obzor konečného cíle a vyústění dějin. Ten se zjevuje v prostoru hebrajského starozákonního myšlení a souvisí s lineárním, finálním pojetím času ve smyslu KAIROS.

Francouzský historik Alexis de Tocqueville již v minulém století vyslovil v knize "Democracy in America" tuto pozoruhodnou sentenci: "Demokracie nejen že vede člověka k zapomenutí na jeho předky, ale zastírá mu i jeho potomky a odděluje od něho jeho současníky. Uvrhuje ho navždy do sebe sama a nakonec hrozí zcela ho uvěznit v samotě jeho vlastního srdce." Lidská samota a sebekultivovanější individualismus člověka snad ale opravdu není cílem dějin. Lidská bytost podstatně a přirozeně potřebuje vědomí a pocit vesmírné sounáležitosti, překročení své konečnosti a nalezení života, pro který posledním slovem není smrt. Tato demokracie ze své podstaty dát nemůže. Proto se velcí demokraté vždy snažili založit politiku na hlubší duchovní platformě, proto i Masaryk stále hledá pro své úsilí náboženský základ a svou politickou závěť národu vyjadřuje ve slovech "Ježíš, ne Caesar". Demokracie sama o sobě je kdesi ve svém základu permanentně ohrožena a musí se bránit útokům, které přicházejí z oblasti duchovních postojů, jež často lehkově, neodpovědně a lstivě slibují uspokojivě odpovědět na nejhlubší otázky a tužby člověka.

Takovýto, pro naši dobu charakteristický postoj, jenž se zformoval v evropské filosofické a politické tradici jako mohutný proud, jenž strhl, nesl, pozdvihl i utopil mnohé, je vyjádřen v charismatickém i varovném, nadějeplném i pohrdaném, především však značně neurčitým slově s o c i a - l i s m u s. Pod tímto slovem může být rozuměn abstraktní mravní ideál stejně jako praktická doktrina násilného pře-

vzetí moci a jejího udržení prostřednictvím trvalé státní organizace společnosti. Faktická historická epiteta, jež socialismus dostal, jako vědecký, komunistický, nacionální, demokratický, křesťanský, etický, utopický, fabiánský, katedrový či reálný, si mnohdy protiřečí a není z nich dost patrné, co socialismus vlastně je. Snad jediný svorník je zde dán ve slovech spravedlnost a blahobyt, jež každá z forem socialismu svou vlastní metodou slibuje člověku a společnosti přinést. Dobrá. Je pravdou, že v některých zemích, kde politickou moc dostali do rukou křesťanští či demokraticky orientovaní socialisté, relativně vysoké úrovně spravedlnosti a blahobytu bylo dosaženo. Na druhé straně však idea socialismu ve své nacionální a komunistické podobě má na svém kontě nezměrné lidské utrpení a v dnešní době je faktem, že hospodářsky, politicky a kulturně nejvyspělejší národy a země neučinily ideu socialismu svým historickým credem. Navíc pro většinu lidí, žijících v zemích tzv. "reálného" socialismu, do kterého se zhroutil Marxův socialismus, jenž měl být předstupněm komunismu, tedy ideální společnosti, v níž se měl završit v trvalém a bezrozporném stavu celý průběh dosavadních dějin - tedy pro ty, kdo zažili reálnou zkušenost na vlastní kůži, slovo socialismus je synonymem pro stagnaci, přírodní a mravní devastaci, útlak, násilí, svévoli, cynismus, přetvářku a pokrytectví.

Idea socialismu dosáhla své magické síly tím, že oslovila jednu z nejhlubších dimenzí lidských tužeb, snah a očekávání a propůjčila si roucho idejí dobra, pravdy a spravedlnosti. Tyto vznešené ideje jsou pro lidské bytosti v osudových chvílích mocnější hnací silou než úsilí o egoistické bezpečí anebo snaha být svobodnou individualitou se všemi lidskými právy. A snad právě u slovanských národů, z nichž jeden kdysi svou zemi upřímně nazýval svatou Rusí, mohlo v důsledku velké touhy a malé kritičnosti dojít k tak děsivému zneužití a zfalšování samotné ideje dobra. Jak ukázala faktická historická skutečnost, socialismus a komunismus, jež jako rádo by spásotvorné ideje usedly kdesi hluboko v lid-

ské duši, snad až na samý pramen touhy po ztraceném ráji, po zemi zaslíbené, po Božím království, však nedokáže vyřešit základní problémy lidstva a vyjádřit lidský úděl ani všude a provždy, ani hic et nunc. Bezrozpornou společnost pravého štěstí a harmonie člověk sám o sobě nedokáže vytvořit, lidská imanence bez naděje na zásadní transcendentní přispění či - stručně řečeno - bez podstatné pomoci shůry na to prostě nestačí.

I kdybychom vytvořili materiálně blahobytnou a sociálně spravedlivou společnost, kdybychom zlikvidovali či převychovali všechny vykořisťovatele, násilníky, egoisty a chamtivce, bezkonfliktní ráj všeobecné harmonie zájmů se nedostaví. Vždy budou situace, kdy člověk sám o sobě bude stát proti druhému autonomnímu člověku, neboť vždy budou existovat - jak to populárně vyjádřil kevicový intelektuál Herbert Marcuse - dva mužové, kterým se bude líbit jedna žena. Naproti tomu, bude-li v lidech dobrá vůle, vytrvalost, moudrost, pokora a láska, pak je žádná ideologie a žádný stát nemusí učit rozumně a úspěšně hospodařit a spravedlivě spravovat věci veřejné. Největší šancí socialismu a komunismu zůstane ochota člověka nechat se pohodlně obelstít, ochota sáhnout rychle po nabízeném jablku bohorovnosti tam, kde k dokonalosti vede dlouhá cesta, ochota nechat se svést, spíše než hledat skutečný život a pravdu - třebaš i cestou kříže.

Dovolím si vyslovit přesvědčení, že k ř e s ť a n s t - v í je tou nejhlubší, trvalou a nejvyšší ideou v dějinách českého a slovenského národa. Vlastně to ani není idea, jako spíše Kristem vytvořený prostor pro autentickou cestu, pravdu a život kterékoliv lidské bytosti i lidstva jakožto celku. Křesťanství není a nemůže být ideologií, ani jednou z filosofií. I když dává odpověď na základní otázky po smyslu lidské existence a smyslu světových dějin, jeho podstatou je otevřený prostor svobody, do něhož se nevstupuje skrze racionální důkaz či historickou nutnost, ale branou víry, naděje a lásky. Křesťanství je záležitostí individuální - v tom je formálně blízké demokracii - Kristus nehovoří k abstraktnímu člověku, abstraktní společnosti, abstraktní-

mu lidstvu, ale promlouvá ke každému, kdo je ochoten naslouchat, v jedinečné, bytostně osobní řeči. Jeho apel je osobně mravní. Naděje na vítězství, které slibuje, je zcela jednoznačná a moudrost učení - jak to prostý rozum pocítuje - je vyšší než jen lidské provenience. I praktické pokyny nepotřebují výklad: "Dokud máte světlo, neustávejte v cestě" /Jan 12:35/ a "Není vaše věc znát čas a lhůtu, kterou si Otec ponechal ve své moci." /Skutky 1:7/

Křesťanství není záležitostí pouze těch, kdo se k němu otevřeně hlásí; jeho výzva, jeho platnost i jeho příslib mají univerzální smysl a konečné slovo o tom, kdo je či není pravý křesťan, může říci až celková duchovní bilance života každého z nás. Koneckonců i do řad křesťanů je namířeno slovo o tom, že první budou poslední a poslední prvními. To, oč v křesťanství nejbytostněji běží, není jen záležitostí osobní konfese a deklarace. "Nehlásil se slovy ke Kristu", řekl Václav Malý nad hrobem bojovníka za demokracii Pavla Wonky, "ale kráčel jeho cestou."

Základní a bytostná moc otevřenosti, kterou křesťanství vzdoruje všem uzavírajícím mocnostem a definitivním silám, je tedy v přesvědčení, že konečné a absolutně spravedlivé slovo o člověku, světu a dějinách, neřekne člověk sám, ani jeho současníci, ani budoucí historikové - třebaže lidská bytost každým svým činem, myšlenkou a slovem vytváří skutečnost, která bude v úhrnu spravedlivě zhodnocena a pravdivě pojmenována. Pro křesťana konečné slovo vždy náleží Bohu. A snad právě vyzrálost víry se projevuje v tom, že člověk již tolik nepodléhá netrpělivosti, úzkosti a nejistotě přítomného času, jež jsou typické pro naši dobu, která vystupňovaným světským úsilím přehlušila v základu tichý tón bytí a z "mlčení" Boha pak ukvapeně vyvodila závěr o jeho neexistenci.

Jestliže budeme ve svém úsilí mravním, kulturním a politickém spoléhat jen sami na sebe, pak naše intence se ukáží krátkozraké a naše snažení krátkodoché. Vždyť rozumná a moudrá vyváženost, vytrvalost a opravdovost, jež vede k vítězství a nikdy nemůže být natrvalo potlačena, zakládá se na přesvědčení, že člověk na tomto světě a v celé jeho historii

opravdu není sám. K jednotlivcům, národům a k univerzálnímu lidskému společenství adresně míří příslib: "Já jsem s vámi po všechny dny až do skonání tohoto věku." /Matouš 28:20/

Křesťanství dokáže čekat. Pakliže někdo ve světových dějinách v hlubokém smyslu má čas, jsou to křesťané. Idea křesťanství již v našem národě tvořivě ťrvá více než tisíc let. A lze mít naději, že právě ona nám i v nadcházejícím čase přiblíží pravdu - tu jedinou, která osvobozuje.

Pavel Tigrid, Paříž

Svoboda jako čin

Nepochybně jste si všimli, že tu hovoříme o státu, který existuje a neexistuje zároveň. Existuje, máme-li na mysli zemi řádně zakreslenou na mapě, s jejím hlavním městem, vládou, diplomatickým zastoupením a obchodními misemi. Neexistuje, a to už skoro půl století, když o této zemi uvažujeme z hlediska obecně přijatých kritérií nezávislosti, státní suverenity, parlamentní demokracie. Šel bych dokonce, i když nerad, ještě trochu dál: kdyby v dnešním Československu neexistovaly takové ostrůvky důstojnosti a integrity, jakými jsou Charta 77, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, skupiny křesťanských aktivistů a ostatní občanské iniciativy, Československo by kleslo pomalu ale jistě na úroveň zemí Třetího světa, zdvořile také zvaných rozvojové. Všichni si pamatujeme klíčovou větu z projevu spisovatele - tehdy komunisty - Ludvíka Vaculíka na sjezdu spisovatelů v Praze v roce 1967: "Je třeba vidět," řekl tehdy, "že za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka - od primárních, jako jsou byty, školy, prosperita hospodářství, až po potřeby jemnější... jako je pocit plné platnosti ve společnosti, podřízení politických rozhodování kritériím etiky, víra ve smyslplnost i malé práce, potřeba důvěry mezi lidmi, vzestup vzdělanosti mas."

Tento neradostný výkaz platí i dnes, o dvacet let později. Zavládly poměry, jimž se za mých dob říkalo balkánské. Teď se říká bratr na bratra, kdo nekrađe, okrádá rodinu, kdo nemaže, nejede, kdo se nekřiví, neuspěje. Však taky "vedoucí síla" československé společnosti vypadá podle toho: zadusila, co se tvůrčího objevilo, ať to byl nápad nebo kus slušné práce, nechala zastarat stroje i myšlenky, dopustila těžko napravitelnou ekologickou zkázu, poničila zem hospodářsky i mravně, otrávila vztahy mezi lidmi. Ve jménu čeho? Ideologie, v níž už nikdo nevěří, ani ti nahoře, kdo se^k ní mechanicky dovolávají? Nebo zářných zítřků, o nichž vědí, že nepřijdou?

Pravda, všechna tahle bída není jenom dílem komunistů. Také my, bezúhonní čeští a slovenští demokraté, nejednou stoupenci kapitulace bez boje, a ne snad jen v dobách Mnichova, jsme svým dílem k tomuto úpadku, k tomuto pádu, přispěli. Bilance o to smutnější, že tato země v okolnostech příznivějších měla všechny předpoklady k všestrannému rozvoji na úroveň prosperujících demokracií poválečné Evropy.

Což mě přivádí k vlastnímu námětu naší konference. Československá republika. Založená před sedmdesáti lety, zaniklá jen o dvacet let později, tato republika žije v myslích a srdcích těch, kdo ji zažili, a trvá snad i v paměti lidí všude ve světě, kteří byli jejími přáteli a drželi jí palce. A ještě víc: mnohá svědectví nasvědčují tomu, že tato padlá republika zůstává symbolem a nadějí aspoň části dnešní mladé české a slovenské generace, těch dvaceti-pětaadvacetiletých, o nichž - mimochodem - víme méně, než si zasluhují.

Budiž mně zde dovolena krátká osobní úvaha. Jsem Pražák a jako gymnazista a pak na univerzitě jsem žil v centru toho prvorepublikánského dění, nepředstavitelně živého, proměnného, vzrušujícího dění, ať už občanského nebo kulturního, politického nebo náboženského, jímž republika a my s ní žili! Natolik, že jsme nevěděli, co dřív a kam dřív, všechno lákalo a táhlo. To už se "neotvírala okna" jako v devatenáctém století, aby se národ probudil. V republice zvané

také Masarykově okna byla otevřena do všech stran, volně to proudilo ze západu i z východu, zleva i zprava - co se kde znamenitého a tudyž pozoruhodného vymyslelo, napsalo, hrálo, postavilo, vystavovalo, debatovalo, přijímalo nebo zatlacovalo - všechno našlo svou cestu do této rendlíčkové republiky v srdci Evropy. A tento civilizační a kulturní uragán prakticky nikdo nekontroloval, policajti a celníci honili nikoli potíštěný papír, ale zloděje nebo pašeráky. A drahé ty počitky taky nebyly, my študáci jsme do divadla a do opery chodili "na bidýlko", knihy jsme si vypůjčovali v levných sešitových vydáních, a kdo nebyl úplný vařbuchta, blbeček nebo lenoch, ale zato nemajetný, dostal stipendium a vystudoval. Byl to skoro zázrak: malý, teprve nedávno politicky se profilující národ, s prakticky žádnou zkušeností s vládní mocí, s kulturou, která vykvetla v krátkých osmdesáti letech, a bez větších společenských otřesů, dovedl si vytvořit nezávislou, pluralistickou a demokratickou zemi. To všechno v Evropě rozvrácené první světovou válkou, politicky nepevné a hospodářsky slabé, s hrozbou fašismu a totalitarismu jako pozadím.

Dlouho jsem hledal nějaký citát k chvále republiky. Žádný se mi nezdál dost výstižný a vyvážený, tak jsem se pokusil sám. Masarykova republika měla tvář, měla charakter ve smyslu typu. Nemusela to být ta nejkrásnější tvář - ale byla svérázná, svá. V čele státu pak stál muž, jemuž mohly být upírány všechny přednosti, kromě jedné: měl výrazný profil, byla to nezaměnitelná osobnost, která stála za svým dílem. A podobně o té nedokonalé republice bylo možno říci bez debat a bez kvalifikujících přívěsků: demokracie svým uspořádáním, právní stát svou praxí, svobodná, pluralitní společnost svým životem. To všechno v době, kdy všude kolem byla demokracie drčena a vysmívána jako slabošská, zákon obcházen, svoboda držena za mřížemi jako potencionálně nebezpečná. Navíc těm, kteří z těchto nesvobodou postižených zemí utíkali, poskytl Československo útulek a ochranu. Kdykoli vidím zemi, z níž lidé nejen neutíkají, ale uchylují se do ní, aby unikli

perzekuci, pak vždycky zaostřím zrak: v takové zemi nemůže být všechno shnilé.

Teď snad ještě slovo o tak zvané národní povaze Čechů. Snad žádný jiný národ nebičoval konika národního charakteru s takovou neúnavností a urputností, jako právě Češi. Pořád hledali, a dosud hledají, nějaký univerzální klíč ke svým národním a státním malérům. Pokud vím, nebyl dosud nalezen, i když v nespočet knihách se bádalo, "jací opravdu jsme", a i když bylo řečeno leccos zajímavého a zábavného. Takže když v roce 1924 Jiří Mahen v Knize o českém charakteru shrnul, co Češi napsali o sobě a o svých údajných vlastnostech od roku 1848, potřeboval k tomu deset obsažných kapitol. Jako jeden z hlavních nedostatků byl nejčastěji citován chronický nedostatek národní kuráže, krátce zbabělost, sklon ke kapitulaci v dobách krizí, kdy šlo o všechno. Pokud by někoho z vás zajímal můj osobní názor, zde je. Po staletí se Čechům přikazovalo, aby nešli hlavou proti zdi, aby zbytečně neriskovali, aby si počkali na lepší příležitost, méně hazardní, méně nákladnou na obětech; přijmout národní osud spíše než se pokusit ho změnit. Soudím, že jako princip je to zrádná poučka. Svoboda, ať už národní nebo státní /a rozumí se tu svoboda zasloužená a sdílená jako důsledek vlastního úsilí, tradice a konsensu/, se musí hájit, když je ohrožena nebo napadena, stůj co stůj, bez ohledu na možnou porážku. Podobně je tomu s lidovými revoltami a vzpourami, i těmi předem ztracenými, které vypuknou, když se poměry stanou nesnesitelnými. Je zajímavé pozorovat, kolik lidí přijímá jako samozřejmost, že za byt se platí činže, za vodu vodné, za užívání silnic mýtné, ale svobodu by každý pacifista a přesvědčený liberál chtěl mít zadarmo, bez rizika, bez obětí. Historie oplývá příklady, že to nelze.

A tady snad, nakonec, něco povzbudivého, dobrou zprávu. V poslední době právě v Československu všechno nasvědčuje tomu, že především mladí lidé tuto lekci pochopili. Svědčí o tom nedávné veřejné manifestace právě mladých v Praze a v jiných městech, a všechno, co bylo řečeno k mladým a mladými v této souvislosti: už jsme toho vzdali dost, sami musíme

o své usilovat; sami si musíme pomoci tak, aby jiní jinde pomohli nám. A opravdu, stále častěji čin provází slovo. Jedno i druhé zaručuje, že československá nezávislost bude obnovena a zajištěna na víc, než na těch sedmdesát let, která si tu dnes připomínáme.

III.

Čestmír Císař, Praha

Československo v evropském dění 1988

1. Evropská situace a východiška

Studená válka a soupeření velmocí koncem 40. a počátkem 50. let rozdělily Evropu zhruba na dvě seskupení států, tzv. západní a východní: jedno opřené o sílu USA, druhé o SSSR, první se společenským systémem kapitalismu, druhé usilující o socialismus. Rozdělení Evropy bylo provázeno přetrháním tradičních vzájemných styků hospodářských a kulturních, vytvořením politického a ideologického antagonismu, ale i vojensko-strategické rovnováhy mezi oběma seskupeními. Díky této rovnováze žijeme sice v míru, ovšem v míru velmi relativním a labilním, vykupovaném hmotnými a duchovními obětmi stamiliónů obyvatel kontinentu.

V posledních letech se rozšířily příznivé faktory, vzbuzující naději rozdělení Evropy postupně překonat, panující nedůvěru nahradit spoluprací, sjednotit hospodářský trh, sbližít duchovní a kulturní hodnoty národů. Cílem je zabezpečit pokojný život a plodnou práci ve společném evropském domě. Zní to prostě, ale je to fantastická perspektiva po stáletích rozmišek a nesvárů a po dvou zhoubných světových válkách tohoto století.

Máme této perspektivě věřit? Jestliže ano, co podmiňuje její reálnost?

Myslím, že cestu uspokojivě naznačuje helsinská deklarace z roku 1975 a její následné dokumenty včetně očekávaného vídeňského. Shrnují hlavní záruky politické suverenity, vojenské bezpečnosti, hospodářské prosperity a kulturního rozkvětu pro všechny Evropany.

Smysl pro realitu nynějšího stavu našeho kontinentu a pro jeho příští civilizační rozvoj v 21. století přikazuje nejen respektovat a v praxi uplatňovat dohodnuté zásady mírového soužití a spolupráce všech se všemi, nýbrž jít dále:

v obou seskupeních, v každé zemi, uvnitř politických stran, společenských hnutí, církví a jiných organizací, ale též v nitru každého občana překonávat a potlačovat trauma dlouhodobého antagonismu. K tomu je potřebí uznat pluralitu zájmů státních, národních, třídních, skupinových i osobních, pluralitu v celoevropských rozměrech i v rozměrech jednotlivých zemí, vzít ji jako základ a východisko v úsilí o harmonizující kompromisy prospěšné jak zájmům dílčím, tak zájmům celostátním a všeevropským.

Ve svém příspěvku se chci zabývat překonáváním ideologických a politických antagonismů mezi oběma evropskými seskupeními, dále překonáváním stereotypů ve vztazích mezi státy socialistického společenství a konečně překonáváním politického rozkolu a občanské disharmonie v naší zemi, Československu. Považuji toto téma za jedno z nejzávažnějších a nejobtížnějšířešitelných, avšak za natolik zásadní, že bez nápravy v této oblasti nevidím reálnou možnost uplatnění všech ostatních principů evropské spolupráce.

2. Vztahy západ - východ

Před 70 lety, kdy se rodil v krutých podmínkách války a revoluce sovětský stát, přestávala být ideologie osvobození dělníků a pracujících z útlaku a vykořisťování, ideologie formulovaná Marxem a nověji Leninem, pouhou vnitřní záležitostí oddělených třídních společností a vyšla na scénu mezinárodních vztahů. Stala se konkurenční státní ideologií dřívějším monopolním ideologiím, odvozeným od liberálně-buržoazních revolucí v Anglii, Francii a USA, které založily směr společenského vývoje prakticky ve všech pokročilých zemích v 19. a 20. století.

Myšlenka světové proletářské revoluce, koncipovaná Marxem jako postupný proces dozrávající v industriálně rozvinutých zemích, dostala náhle v Leninově pojetí podobu aktuální výzvy dělníkům celého světa a konkretizovala se v akčním programu všech marxistických politických proudů sdružených v Komunistické Internacionále. Ideologický a politický antagonismus, vyplynuvší z nové situace, stal se trvalým fakto-

rem vztahů mezi SSSR a ostatním světem, ale také mezi stranami seskupenými v Internacionále a ostatními politickými směry. Moskva byla nejen hlavním městem SSSR, ale i centrem komunistů všech národů a států.

Světové dějiny se po roce 1917 odehrávaly ve znamení tohoto antagonismu, mocně posíleného, rozvinutého a zostředěného zrodem dalších socialistických států po druhé světové válce v řadě zemí výhodní Evropy, ale i Asie, předně v Číně. Ve všech těchto státech se záhy uplatňoval model socialismu převzatý z SSSR, neboť tradičně vzhlížení k Moskvě jako centru pokračovalo i po rozpuštění Internacionály roku 1943.

Jak je známo, sovětský model vznikl za zvláštních historických podmínek v období 30. a 40.let, za vlády Stalina a jeho garnitury. Byl to model s četnými společenskými deformacemi, vzdálenými ideálům humanistického pojetí socialismu, model poznamenaný mnohými zvláštnostmi Ruska a protikladný národním tradicím a historickým podmínkám jiných zemí, zejména ekonomicky a kulturně vyspělých. Ideologie stalinismu svým dogmatismem a sektářstvím uchovávala a ještě zesilovala antagonistické chápání vztahů mezi světem kapitalismu a socialismu. Podílela se na studené válce a rozdělení Evropy i světa právě tak jako ideologie mocensky nejsilnějších států západu. Byla řídicím prvkem zahraniční politiky SSSR i všech států socialistického seskupení a mj. motivovala vznik politicko-vojenského bloku Varšavské smlouvy jako protiváhy Severoatlantického paktu.

Praxe soupeření a střetů, provázená tzv. balancováním na pokraji jaderné války, jakž takž pochopitelná v počátečním období formování širšího seskupení socialistických států, prokázala již v polovině 50.let svou akutní nebezpečnost pro život národů i svou bezperspektivnost pro mírovou koexistenci a potřebu spolupráce všeho lidstva, zakotvenou v chartě a činnosti OSN. Ideologie trvalé konfliktnosti - která zplodila škodlivý "obraz nepřítele" z jedné i druhé strany v očekávání třetí světové války - začala

být nutně zpochybňována a odsuzována rostoucím počtem vědců, politiků i prostých občanů na východě i na západě. Zastánci mírového soužití a rozumné spolupráce získávali postupně půdu, až v polovině 80. let nabyli určité morální a duchovní převahy nad nositeli ortodoxní teorie nesmiřitelné konflikt-
nosti.

Dospěli jsme do stádia, kdy se tato morální a duchovní převaha musí přeměnit v převahu i politickou. O to je potřebí svést další zápasy jak na západě, tak na východě, jak na půdě státních jednání a dohod, tak na půdě občanských aktivit a iniciativ. Je to nebyvalá šance i pro Evropu a předně pro Evropu, kterou velké tradice antické kultury, křesťanské humanity, demokratických svobod a socialistických ideálů předurčují stát se vzorem lidských vztahů, sociální spravedlnosti a mezinárodní spolupráce. Máme nejen vytýčit slavnostní zásady, nýbrž učít se v praxi názorové toleranci, vzájemnému pochopení, nezáludné upřímnosti, respektu k pravdě a realitám, rovnoprávné diskusi, hledání společných východisek a rozumných kompromisů.

3. Vztahy v socialistickém společenství

Dějiny uplynulých čtyřiceti let potvrdily, že uplatnění univerzálního modelu socialismu podle vzoru jedné země vede k neřešitelným rozporům, společenským krizím a chronickému zaostávání. Stalinská ideologie a politika i její pozdější recidivy řešily vzniklé problémy a střety mocenským nátlakem, porušováním národních a lidských práv. Tato cesta vedla k diskreditaci socialismu a k přeměně rovnoprávných států v podřízené satelity SSSR, jejichž vývoj směřoval nevyhnutelně k úpadku. Záporné důsledky této ideologie a politiky byly několikrát deklarativně odsouzeny, avšak v praxi se znovu a znovu objevovaly. Události v některých socialistických zemích, včetně intervence v ČSSR v roce 1968, to potvrzují.

Existence SSSR jako socialistické velmoci, která svou obrovskou vahou nezbytně ovlivňuje dění ve východoevropských zemích /a nejen v nich/, je pro tyto země v podmínkách

rozdělené Evropy a rovnováhy blokových systémů objektivně pozitivním faktorem mezinárodní bezpečnosti. Současně v sobě skrývá subjektivně negativní působení na vnitřní autonomii těchto zemí a tudíž i na jejich plnohodnotné členství v politicko-vojenském seskupení, zejména trvají-li intervenční zásahy do jejich svébytného pojetí socialismu a specifčnosti cest jeho rozvoje.

Překonání tohoto rozporu je v zájmu jak SSSR, tak ostatních socialistických států. I zde je tedy potřeba uzнат pluralitu národních a státních zájmů i potřeb, plnou suverenitu a samostatnost v rozhodování o vnitřních záležitostech. Ostatně, ani zahraničně-politické zřetele v jejich časové konkrétnosti nelze ze sféry suverenity vyjmout, včetně volby v existujícím seskupení setrvat nebo je opustit. Jen tak vyloučíme subjektivistické deformace ve vzájemných vztazích a postavíme je na pevné základy obecných norem mezinárodního práva a uzavřených smluvních závazků.

Nechci se pouštět do diskutabilních paralel, ale nemohu pominout alespoň letmé srovnání s obdobným rozporným vývojem uvnitř kapitalistické soustavy, kde dochází rovněž k odlišnosti modelů společenského systému téže podstaty, např. mezi Švédskem a Francií nebo Nizozemím a Řeckem, aniž je oslabena jejich vzájemná spolupráce. Naopak se zdá, že různorodost uspořádání, struktury a stupně vývoje těchto zemí přispívá k bohatší výměně statků a hodnot i jejich volnému oběhu, k urychlení a povznesení vlastního rozvoje každé země. Pokud dochází ke střetu zájmů, zůstávají v rovině mezinárodních vztahů, beze sporů o vnitřní model společnosti.

Pod egidou blokové monolitnosti se ve vztazích mezi socialistickými zeměmi ujal usus tzv. bratrství, jehož součástí bylo skrývat faktické rozpory a utajovat názorové neshody. Například oficiální komuniké o jednání vysokých představitelů, libivě kosmeticky uhlazená, zacházela až do směšnosti. V tomto duchu psal o "bratrských" zemích i veškerý tisk. Veřejnost tak byla klamána, ovšem i překvapována náhlými spory i roztržkami, k jakým došlo v případě Jugoslávie, Číny nebo i Československa. Připomeňme, že jaká-

koliv kritická zmínka na adresu SSSR, daleko skromnější než jsou dnešní odhalení publikována v sovětském tisku, byla do nedávna charakterizována jako antisovětiismus, zrada společenství, služba imperialismu.

Hovoříme-li o zvýšení úrovně politické kultury, týká se to i této oblasti, kde musí platit opravdová otevřenost, rovnoprávnost, objektivnost, pravdivost jako základní předpoklady skutečného a nejen předstíraného přátelství.

4. Úloha ČSSR v evropském dění

Od vzniku Československa v roce 1918, za demokratického vývoje republiky do r. 1938, po mnichovském diktátu a za okupace hitlerovským Německem, po dějinném přelomu v únorových událostech roku 1948, za obrodného procesu 60.let až po reformní vzepětí roku 1968, jakož i po intervenci a násilném přerušeni slibného progresivního vývoje tzv. normalizací - souvisely osudy naší země co nejtěsněji s evropským děním a aktivně na toto dění působily. Snad to byly osudy dramatictější a pohnutější než vývojové peripetie jiných zemí, ale to bylo a je dáno neměnným faktorem, že ČSSR leží v srdci Evropy a je odedávna křižovatkou civilizačních procesů a protikladných vlivů od západu k východu a od severu k jihu. Přinášelo nám to mnoho dobra a štěstí, ale i újmy a tragédií.

Role středoevropské křižovátky nechybí ani v aktuální situaci naší země, v současném procesu evropského dorozumění a spolupráce. Významným principem tohoto procesu je mj. uznání těsné souvislosti vnějších a vnitřních faktorů politiky účastnických zemí, všech tří tzv. košů helsinských dohod. Proporcionální závažnost každého z nich a respektování jejich reálného obsahu je absolutní podmínkou úspěšné cesty k vyčleněnému cíli. Nelze přijmout názor, že vnější a vnitřní faktory jsou příkře oddělenými sférami dění, bez vzájemné závislosti. Například kritika nedostatků v praktickém uplatňování dohodnutých zásad v té či oné zemi, v té či oné oblasti života, nemůže být odmítána pod záminkou tzv. nevměšování do vnitřních záležitostí. Hovořit, psát, jednat, diskutovat, přít se o kterékoliv otázce a na jakémkoliv fóru je přirozené a prospěšné. Nepřípustné jsou pouze násilné a destruktiv-

ní fyzické zásahy do života národů a států, jakým byla i zmíněná intervence proti našim reformám v srpnu 1968.

Oddělování vnější a vnitřní politické sféry a příslušných faktorů vede k tomu, co můžeme pozorovat u nás doma. Soudobé oficiální kruhy okázale manifestují svou vůli aktivně přispívat k evropskému procesu upevnění míru, bezpečnosti a spolupráce mezi národy, avšak uvnitř země nadále zachovávají překonané a odsouzené poměry spoutané demokracie s omezováním občanských práv a svobod pro významnou část obyvatelstva jen pro rozličné smýšlení a postoje. Snahu o zmírnění napětí a uvolnění v mezinárodních vztazích neprovází paralelní proces zmírnění napětí s nastolením reálné demokracie uvnitř země. Slovně se uznává pluralita zájmů, potřeb a názorů různých skupin společnosti a jednotlivců, avšak aktivní projevy této plurality v občanských iniciativách jsou označovány za antisocialistickou, rozvratnou, nedovolenou činnost "opozice". Je zřejmé, že se tu v myšlení některých činitelů projevují rezidua stalinských stereotypů o ideologickém antagonismu, aplikovaná nevědecky a bezdůvodně ve společnosti třídně prakticky unifikované a diferencované jen v pojetí demokracie a socialismu.

Pokud trvá rozpor mezi vnitřní a zahraniční politikou našich oficiálních autorit, není ČSSR v zahraničí považována za plně důvěryhodného partnera a nemůže tomu být jinak. Ani proklamovaná vůle uskutečnit reformy, pozměnit hospodářský mechanismus, rozšířit účast lidu na správě veřejných záležitostí, zvětšit počet kandidátů ve volbách, připustit nekomunisty do řídicích funkcí apod. neznamena ještě podstatnou změnu mocensky byrokratického systému, jehož základní rysy, předně privilegované postavení stranických grémíů nad společností a státem, zůstávají nedotčeny.

Je třeba uvítat, že takřka všechny evropské státy a odpovědní realističtí politikové přijímají pozitivně snahu československých vládnoucích kruhů podílet se na všestranné spolupráci vědecko-technické, hospodářské, obchodní, kulturní, sportovní a jiné. Každý krok kupředu v tomto směru je cenným příspěvkem helsinskému procesu. Avšak nelze se přitom divit, že tytéž státy a titíž politikové nadále kritizují nedemo-

kratické a represivní praktiky našich státních orgánů. My, kdo tyto praktiky jako demokraté a socialisté odsuzujeme a usilujeme o nápravu, vidíme v kritice zvnějška oprávněné a žádoucí počínání, aniž znamená vměšování do našich vnitřních záležitostí. Vždyť na druhé straně československé sdělovací prostředky i někteří politikové nešetří kritikou na adresu vlád a poměrů v jiných zemích.

Je také naprosto nepřijatelné nařčení, že blízkost a někdy i shoda domácí a zahraniční kritiky našich poměrů jaksi diskvalifikuje domácí oponenty jako vlastence a občany republiky. Vždyť těmto oponentům není dovoleno svobodně hlásat a publikovat ve vlastní zemi své názory na obrodu a reformy československého socialismu. I když tak činí formou sousedských besed a strojopisných úvah pro přátele, reagují na to úřady nevrle. Pokud jejich stanoviskům poskytnou publicitu zahraniční sdělovací prostředky, vyslouží si označení disidentů v cizím žoldu, pěšáků zrady apod.

Československo má předpoklady stát se v nedaleké budoucnosti plnoprávným, důvěryhodným a platným sousedem v našem evropském domě. Sebeinteligentnější zahraniční politika sama o sobě však k tomu nestačí. Jsou potřebné i vnitřní proměny, hluboké a důsažné, takové, jaké se u nás rodily v období Pražského jara roku 1968 a jaké se ve výrazné komplexnosti dnes prosazují za Gorbačovova vedení v SSSR. Jestliže pro tuto supervelmoc platí, že její nová zahraniční politika se musí bezpodmínečně opírat o novou politiku vnitřní, politiku glasnosti, demokracie, přestavby všech úseků socialistického systému v duchu sloganu "Více demokracie, více socialismu!" - pak to stejně tak platí pro kterýkoliv jiný socialistický stát, v minulosti postižený obdobnými deformacemi jako sovětský model, tedy i pro Československo, zemi s tolika pokrokovými tradicemi, obývanou kulturními národy s nemalým duchovním potenciálem.

Není v naší zemi poctivého Čecha a Slováka, který by tomuto cíli nechtěl pomáhat.

Erika Kadlecová, Praha

Nad výročími o náboženské svobodě

Dovolte mi, prosím, nejprve spíše sebekritická než kritická prolegomena z několika samozřejmostí, které každý zná, ale které se přesto vytrácejí ze základů mnoha koncepcí a úvah naší doby, nejen oficiálních, ale i "disidentských".

1. Všechny vzpomínané události se realizovaly v určité konstelaci světových /v první řadě evropských/ sil a zájmů, na nás nezávislých. Bude tomu tak i nadále.

Znamená to, že je musíme studovat, znát a hodnotit bez iluzí, počítat s nimi a jednat v jejich rámci. Bonmoty na téma "chtějte nemožné" patří na maturitní vešperek, ne do politiky. Nehlásám fatalismus a přizpůsobování. Pocit marnosti a malosti je stejně škodlivý. Promyšlenou politikou, vědomím si vlastní ceny je možno daný rámec rozšiřovat a využívat všech možností "nešťastného" exponovaného místa ve střední Evropě. Současný příklad Maďarů a severanů stojí za pozorné studium.

2. "Naši věc" berou jiní v úvahu a stavějí se za ni jen tehdy, když je i v jejich nejvlastnějším zájmu a jen v té míře, jaká jim v daný okamžik vyhovuje. Rytíři Kruhového stolu vyhráli. Pan Reagan i pan Gorbačov jsou vůdčí politické osobnosti svých států, ochrana utiskovaných není jejich profesí. Musíme počítat i s tím, že náš spojenec neodhadne správně dokonce ani svůj vlastní perspektivní zájem /viz Mnichov, viz srpen/. Zaplatíme za to my.

Znamená to starat se o sebe sami, hned a v každé situaci, nečekat, až přijde jaro přijde až se země pootočí. Přestat s hledáním patronů, protektorů, osvoboditelů. Komu je svoboda darována, dostává statut propuštěnce, nikoliv svobodného občana či národa. Je mu to tvrdě připomenuto, kdykoliv by chtěl překročit meze, které patronu vyhovují.

Protože neplatí, že "nas mnoho", musíme vyvažovat kvalitou, uvědoměle upevňovat vlastní identitu a integritu.

Cizí vzory nepřejímáme jen z obdivu. Vlášení rezignací přizpůsobujeme se i stylu života a vlastnostem kterými pohrdáme, a to rychleji a hlouběji, než jsme s to si to vůbec uvědomit.

3. Tato výročí, byť následují v relativně rychlém sledu, uvozuji historická údobí zcela rozdílného charakteru. Zdálo by se, že už to samo zabraňuje v myšlení vzniku "idolu dané chvíle". Máme stále mezi sebou spoluobčany s osobní zkušeností monarchie, buržoasně demokratické republiky, fašistické diktatury i socialistického státu. A přece v každé z těchto fází vývoje vládnoucí elity /a nejen elity!!/ považovaly stávající stav za trvalý, dosažené vymoženosti za konečné vítězství, vlastní ideologii za nepopíratelné poznání nejlepšího uspořádání společnosti, budoucnost za stále dokonalejší prodloužení současnosti.

Výsledkem této iluze byl jednostranně negativistický postoj k minulosti, přezírání hodnot, jež nebyly jim vlastní a v nejlepším případě soucitná blahosklonnost ke stoupencům "vyřizených" ideologií. Zdá se, že při každém nástupu /ať mocenském, nebo ideovém/ stojí zato - spíše než triumfovat - analyzovat, proč právě teď získávám nebo prohrávám, v čem byla, zůstává, nebo se může obnovit přitažlivost idejí, které sám popírám nebo nedoceňuji.

4. Tři ze čtyř výročí znamenaly ve svých důsledcích katastrofální úbytek fyzických i intelektuálních sil národa jednak odlivem do emigrace, jednak vyřazením občanů z možnosti smysluplně pracovat. Následkem je úpadek a ochuzení, "vyvažované" přímým nebo skrytým výprodejem všeho co zbylo, stravováním podstaty dědictví, které nepatří jen naší generaci.

Nemůžeme si dovolit pokračovat v sebezničení. To nechce více psů na hranicích, ale více rozumu doma. Tolerance, demokracie, prostor pro uplatnění každého občana - to není jedna z možných cest, které by tu byly na výběr, ale dnes už podmínka sinequa non pro přežití národa, tj. nás všech.

Dědičnými slablinami marxisticko-leninské teorie i praxe je nedocení sociálních zájmů a sociální psychologie přehrávající čistě racionální oblast. Školským příkladem je bagatelizace a na tom založená neschopnost řešení národnostní a náboženské otázky. Zůstaňme doma: Dvacet let jsme si pochvalovali úspěšné vyřešení vztahu našich dvou národů v jednotné republice, až nespokojenost Slováků se stala v r. 1968 rozbíhající celou situaci a vyžádala si zásadně novou ústavní úpravu. Čtyřicet let si pochvalujeme vyřešení církevní problematiky a spokojené soužití věřících a ateistů. Možná, že by bylo načase podívat se realisticky, jak to opravdu vypadá. Ani zde nebude stačit kosmetická úprava.

Řešení vyžaduje změny ve dvou směrech: Je třeba vytvořit ústavní a z nich odvozené další právní záruky rovnoprávnosti, svobody svědomí a vyznání a za druhé vypěstovat v celé společnosti atmosféru aktivního občanského sebevědomí, které by mocenským složkám znemožňovalo zákony ignorovat či obcházet.

To "za druhé" není rétorický dodatek, ale podmínka stejně významná, jako záruka paragrafů. Měřeno vypulírovaným právem kontinentálním nebo americkým, jedna z nejstarších a nejctihodnějších demokracií světa, anglická, vlastně vůbec nemá "pořádnou" ústavu a řada jejích institutů je garantována pouze zvykovým právem. A naopak, období nejhrůznějšího stalinovského teroru časově spadá v jedno s vydáním relativně vysoce lidské a demokratické Stalinské ústavy z r. 1936. Sociální klima se však nedá požadovat na Národním shromáždění. Je v každém z nás.^{1/}

V současné době probíhají práce na formulaci nové ústavy naší republiky. Bylo by žádoucí odstranit v textu rozpor, kterými trpí dosud platná ústava z r. 1960, upřesnit a doplnit ústavní úpravu práv, svobod a povinností občanů v souladu s přijatými mezinárodními paktami.

V dnešní ústavě je náboženství věnován čl. 32, zaručující svobodu vyznání. Význam problematiky by si jistě vyžadoval přesnější a širší formulaci, garantující nedotknutelnost svo-

body víry, svědomí a náboženského a světonázorového vyznání. Stručné znění článku je také třeba doplnit /podobně, jako je tomu u práv národností/ formulacemi, že "náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být žádnému občanu na újmu při jeho uplatnění v politickém, hospodářském a společenském životě"; že se "zakazují všechny formy nátlaku směřující k tomu, aby se občan své víry nebo přesvědčení a jejich veřejného projevu zřekl", a dále i o zásadu, že "je zaručeno nerušené vykonávání náboženství" a že "nikdo nesmí být ani přímo, ani nepřímo nucen k jakémukoliv náboženskému úkonu".

Čl. 38 ústavy prohlašuje úctu k právům spoluobčanů za nedělnou součást občanských povinností a čl. 20 proklamuje rovnoprávnost občanů vytvářením stejných možností a stejných příležitostí ve všech oborech života společnosti^{2/}. S těmito humánními zásadami jsou v rozporu některé formulace jiných článků ústavy, které musí nutně věřící občan považovat jako nerespektování své plnoprávnosti.

Jde o článek 16 stávající ústavy, kde se praví, že "Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu....",

článek 18, kde se praví, že "Na podkladě vědeckého světového názoru jsou ve společnosti pracujících plně uplatňovány výsledky vědy v řízení společnosti..."

a článek 24, kde se praví, že "Veškerá výchova a všechno vyučování jsou založeny na vědeckém světovém názoru..."

Marxismus-leninismus v té kodifikované podobě, tak jak se učí a popularizuje, obsahuje kromě závěrů vědy i řadu ryze ideologických tezí, které do něho v té které etapě institucionální výklad závazně vkládá.^{3/} Ve své celistvosti není a nemůže se stát ideologií všech občanů. Pokud by stát chtěl trvat na uvedených formulacích a jejich realizaci, zužuje platformu pro vytváření proň žádoucí morálně politické jednoty, znesnadňuje až znemožňuje občanům identifikovat se s ním. Ústavní garance monopolu určitého učení není znakem všelidového, ale konfesionalistického státu.

Obecně přijatelné, věcně správnější by byly jednoznačné formulace v tom smyslu, že "kulturní politika, vzdělání, vý-

chova a vyučování jsou vedeny v souladu s výsledky vědeckého bádání" /čl.16/. "V řízení společnosti i plánování jejího dalšího rozvoje buďtež plně uplatněny výsledky vědy" /čl. 18/, a v článku 24 "Veškerá výchova a všechno vyučování jsou založeny na výsledcích vědy a na těsném spojení školy se životem a prací lidu". Takovou úpravou by sice stát přestal ústavně proklamovat zásady marxismu-leninismu, zato by je však uplatnil ve skutečnosti, což je podstatnější.

V této souvislosti je třeba požadovat i ústavní garanci svobody vědeckého bádání a hlásání jeho výsledků, které v současné ústavě zcela chybí. Že to není požadavek samozřejmý a nadbytečný dokumentuje osud mnohých věd v nedávné době /fyzi-ka, biologie, kybernetika, sociologie, historie atd./. Totéž platí i o svobodě umělecké tvorby.

Vzhledem k tomu, že ústava není judiciabilní /soudy nemohou rozhodovat na základě jejích ustanovení/, je třeba, aby správná, ale obecná ustanovení ústavy byla provedena dalšími zákony, upravujícími postavení církvi i ochranu základních práv věřících - zvláště svobody svědění a vyznání. Zde vždy hrozí nebezpečí, že ustanovení prováděcích zákonů se stávají anti-tezí k tezí ústavy, jak na to již upozorňoval Marx. Zkázou původního záměru mohou snadno dovést terciální právní předpisy, popřípadě různé rezortní směrnice. To vše je třeba hlídat tím více, že Ústavní soud, který je jediný kompetentní rozhodovat o souladu zákonů a dalších právních předpisů a nařízení s ústavou, existuje sice už 20 let na papíře v ústavních člancích, ve skutečnosti však nikdy ustaven nebyl.

Garance práv a zájmů věřících občanů je prvořadý aspekt náboženské otázky. Její další součástí je postavení církvi jakožto organizací věřících a vztah státu k nim. Tradiční marxistický požadavek je odluka církve a státu. Dnes se postupně přiklání k tomuto řešení i církve. Heslo odluky však není jednoznačné a může být i matoucí. V dějinách známe různé typy odluky, jak se např. realizovaly v USA, Francii, Mexiku, SSSR...

Nelze jednostranně předkládat konkrétní podobu řešení u nás bez konzultace a součinnosti církvi, jichž se to v prvé

řadě týká. Oboustranně přijatelná zásada, aby se církve nevměšovaly do mocensko-politických zápasů a aby stát nezasahoval do vnitřních záležitostí církví je jistě správná, ale příliš obecná. Vyžaduje precizní výklad a právní zakotvení.

Při veškerém respektu ke specifice církví je si třeba uvědomit, že jejich místo a možnosti jsou závislé na širším řešení společenských vztahů. Polarita občanské společnosti a státu, která měla být podle původní charakteristické představy překonána odumíráním státu, se v praxi likvidovala faktickým pohlcením občanské společnosti státem. Pokud nebude rehabilitováno občanství a obnovena tkáň občanské společnosti se všemi jejími horizontálními i vertikálními vazbami, s možnostmi spolčování, shromažďování, vzájemného styku a informací, nemohou doufat ani církve, že znova vztyčí ve vzduchoprázdnu svoji pochroumanou stavbu.

Stát dnes neodvozuje svoji moc z představy boží vůle a milosti. Je na čase, aby se zbavil i představy ďábla, kterého zatím čichá ve všem, co není bezprostřední součástí jeho struktur. Pak by se nesnažil být vším, tedy i církví. Oběma by to prospělo.

Náboženskou otázku v Československu nelze vidět a tím méně řešit izolovaně od jiných lidských a občanských práv. Je absurdní si představovat, že by totalitní ateistický stát uděloval právě věřícím svobody, které upírá ostatním obyvatelům, a že by právě církve zbavil direktivní kontroly, dokud ji uplatňuje nad jinými organizacemi a institucemi. Pokud by se věřící zajímali pouze a výhradně o náboženské svobody, zůstal by jejich zápas jen beznadějným bojem za privilegia. A naopak, ateisté nemohou vybřednout ze současné stagnace, zůstanou-li lhostejní k těžkostem, jimž jsou vystaveni věřící.

Poznámky:

- 1/ Marx říká, že "král" není hodnota, ale vztah. Není vládcem, ke komu se lidé jako k vládci nechovají.
- 2/ Ústavní garance by měla být zvýrazněna v bodě 2 čl. 20 spolu s uváděnými zřetely na národnost a rasu i uvedením zřetele na náboženství a přesvědčení.
- 3/ Klasickým příkladem je usnesení ÚV VKS/b/ ze 14. IX. 1938 v němž Krátký kurs dějin VKS/b/ byl prohlášen za encyklopedii základních poznatků na poli marxismu-leninismu. To platilo nejen pro SSSR

Vilém Prečan, Scheinfeld

Poznámka o vztahu Čechů a Slováků

Rád bych přispěl ke spektru problémů, jimiž se symposium ČESKOSLOVENSKO 1988 zabývá, následující poznámkou, jež se po mém soudu úzce dotýká jedné ze základních otázek existence Československa, totiž vztahu mezi Čechy a Slováky a budoucnosti tohoto vztahu.

V předcházejících dvou letech vydal padesátiletý katolický laický aktivista Ivan Polanský, Slovák z Dubnice nad Váhom, dva samizdatové sborníčky věnované dvěma osobnostem, které se zapsaly do dějin moderního Slovenska i československého státu - Josefu Tisovi a Andreji Hlinkovi; Polanský kromě toho rozšiřoval i rozmnožoval i samizdatové publikace a písemnosti s náboženskou tematikou. V listopadu 1987 byl zatčen a uvězněn; v červnu 1988 ho posléze Krajský soud v Banské Bystrici uznal vinným z trestného činu rozvracení republiky a odsoudil ho ke čtyřem letům vězení nepodmíněně.

Případ Ivana Polanského byl od počátku sledován Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných /VONS/, nezávislou občanskou iniciativou založenou v Praze už v roce 1978 českými signatáři Charty 77; VONS informoval o zatčení, průběhu vyšetřování a zdravotním stavu Polanského, o jeho odsouzení i potvrzení rozsudku Nejvyšším soudem na Slovensku. V říjnu 1988 se v Československu ustavil Výbor na obranu Ivana Polanského, který se solidarizoval s Polanským jako s člověkem, který má právo na nezávislou publicistiku a na vydávání a rozšiřování literatury všeho druhu v souladu s Mezinárodním paktem o občanských a politických právech.

Prohlášení Výboru podepsalo 83 nezávislých publicistů a vydavatelů samizdatových periodik a samizdatové literatury z celé republiky, čtyři z nich jsou Slováci; většina z nich uvedla u svých jmen název časopisu nebo edice, do nichž přispívají, nebo na jejichž vydávání a rozšiřování se podílejí; vedle jmen signatářů jsou takto uvedeny dobré tři

desítky periodik nebo samizdatových edic, z nichž dva tituly jsou čistě slovenské. Mnohé tyto údaje byly dosud známy jen zasvěceným, některé redakce se kryly pseudonymy nebo časopisy vycházely zcela anonymně.

Nedost na tom: uvedení signatáři se přihlásili státu jako svého druhu rukojmí, ba víc, žádají, aby justiční zvůle, jaká postihla Polanského, byla uplatněna i vůči nim. V jejich prohlášení se říká: "Svoboda je nedělitelná... Represe orgánů státní moci proti Ivanu Polanskému je útokem proti nám všem, kdo působíme v nezávislé publicistice jako on, neboť my, nezávislí vydavatelé a publicisté různých kulturních a politických zaměření, různých věr i bez vyznání, činíme totéž, co Ivan Polanský... Vyzýváme vás, abyste buď Ivana Polanského propustili na svobodu, nebo osvědčili důslednost své zvrácené spravedlnosti tím, že nás uvězníte všechny."

Uvedl jsem tento případ jako příklad solidarity s každým, komu jsou upírána občanská a lidská práva, anebo kdo je v nich omezován; tato solidarita bez ohledu na národnost, světový názor, víru, věk a povolání se stala v československém disidentu posledních deseti dvanácti letech pravidlem.

Solidarita, vzájemný respekt, tolerance k odlišným názorům a na těchto zásadách založená spolupráce, pro něž bychom našli mnoho dalších příkladů, vyrůstá z dnes už samozřejmého poznání, že nepřitelem slovenské a české svobody nejsou příslušníci toho druhého národa, ale že je to totalitní, nedemokratická moc, u níž národnost hraje podružnou úlohu.

Vzato z opačného konce: bilance dvacetileté zkušenosti s federativním uspořádáním státu v Československu ukazuje, že federalizace v podmínkách reálného socialismu - jinými slovy federalizovaná totalita - nevytváří podmínky pro svobodnou vůli slovenského národa, pro rozhodování, jak si chtějí Slováci uspořádat své poměry politické a hospodářské, svůj duchovní život, své náboženské poměry. /To, co se týká Slováků, platí i pro Čechy, Maďary, Poláky, Němce, Rusíny, Židy a cikány - Řómy žijící v Československu/.

Skutečnost, že nejmocnějším mužem ve státě byl osmnáct let Slovák Gustáv Husák na místě generálního tajemníka vlád-

noucí komunistické strany, znamenala pro skutečnou svobodu slovenského národa stejně tolik, jako znamenala a bude znamenat pro Čechy to, že tuto funkci převzal Čech Miloš Jakeš. Totiž stejně málo.

Nikoli, nehlásám návrat k Novotného ústavě z roku 1960, jsem rád federalizaci, i když je to federace totalitní, nikoli demokratická. Chci pouze podtrhnout to, co považuji za nejpodstatnější, že totiž v poslední instanci dnešní vládnoucí moc v Československu není ze své podstaty ani česká, ani slovenská, ať už hraje na jakoukoli národní strunu, a třeba i na strunu národních předsudků, že není vlastenecká, i když znovuzavede jakýkoli národní svátek, i když dovolí, aby v slovenském televizním filmu o roce 1918 vystupoval v daném kontextu jako kladná historická postava Andrej Hlinka a když se snad bude smět za výlohami pražských obchodů objevit fotografie T.G.Masaryka.

Teprve obnovení politického pluralismu, zavedení demokratických svobod a občanských práv v plném rozsahu, zformování svobodné pluralitní slovenské i české politiky jako projevu vůle suverenních národů bude znamenat v každém ohledu dovršení politického osvobození občanů obou národů, nebo přesněji a úplněji: příslušníků všech národů žijících v Československu. Legitimní, svobodně zvolení představitelé obou národů, anebo přímo oba národy ve svobodném referendu rozhodnou, zda je spojuje tolik společných zájmů, aby spolu chtěly nadále žít v demokratické federaci či konfederaci, nebo zda dají přednost jinému řešení, pokud se pro ně vytvoří podmínky uprostřed lépe uspořádané Evropy, než jak ji známe dnes, v roce 1988.

Kdy se tak stane? Jak dlouhá je to cesta? Je vůbec nějaké východisko ze slepých uliček, v nichž se ocitla československá společnost po čtyřiceti letech panování totalitního komunistického režimu?

Následující otřesná slova o dnešní situaci cituji z Manifestu hnutí za občanskou svobodu, nejmladší z československých nezávislých aktivit, jež vyhlásila svou existenci právě v předvečer 28. října 1988: "Žijeme v době hlubokého mravního úpadku celé společnosti, žijeme v nedemokratických

poměrech, v poměrech omezené národní a státní suverenity; upadáme hospodářsky a technologicky; tvůrčí potenciál společnosti je trvale dušen centrální manipulací; životní prostředí je u nás stále odpudivější; příslušníci nových a nových generací opouštějí znechuceni svou vlast; naše země, kdysi jedna z nejvyspělejších v Evropě, klesá dnes mezi nejzaostalejší."

Ještě jednou se lze ptát, tentokrát trochu jinak. Je to ještě horší než v kterýchkoli nejhorších časech v minulosti? Nebo se to vůbec nedá srovnávat? Odkud čerpat naději?

Přál bych si dožít se devadesátého výročí 28. října 1918, kdy bude možno obhlédnout, kolik občanské odvahy k riskantním a obětivým krokům na cestě obnovy pluralitní demokratické společnosti vzešlo z maličké naděje, jež se rýsuje v Československu roku 1988, a zda to stačilo na lepší budoucnost, předvídat si netroufám nic. Jsem pouze nenapravitelný optimista, také kvůli existenci Výboru na obranu Ivana Polanského.

Adam Kovář, Praha

K některým záporům i kladům naší ekonomiky

Sešedesáté výročí existence Československé republiky nás přímo vybízí abychom se ohlédli rovněž na ekonomický vývoj; vzhledem k tomu, že se za tu dobu vystřídaly velmi odlišné způsoby ekonomického života, od relativně volného tržního mechanismu a sounáležitosti ke světovému hospodářství v první republice, přes dirigismus a zahraniční kořistnictví okupace a válečných let, až po maximální míru "zespolečenštění" a etatismu v letech reálného socialismu, může takové ohlédnutí vyznít do poněkud obecnější úvahy. Bylo by samozřejmě žádoucí podrobit toto sedmdesátiletí důkladné statistické a věcné analýze, zabývat se podrobněji vývojem jednotlivých odvětví i ekonomických institucí. Takový rozbor však přesahuje jak současné možnosti autora, tak rámec tohoto symposia a teprve čeká na důkladnější zpracování. Nicméně mi dovoluňte několik poznámek na okraj hospodářského vývoje naší republiky.

Kdyby nějaký šílený experimentátor v oblasti společenských věd chtěl vzájemně srovnat typy hospodářství, které se u nás vystřídaly, sotva by si to mohl lépe vymyslet. Člověka při tom napadne, že je snad načase s experimentem končit, že 15 milionů lidských morčat už snad dostatečně demonstrovalo, co bylo třeba dokázat. Q.E.D.

Uvážíme-li, že nový stát v roce 1918 dostal do vínku nejprůmyslovější část bývalé monarchie, ovšem s podstatně menší rozlohou trhu a k tomu ještě nádavkem zcela hospodářsky zastaralé Horní Uhry a Podkarpatskou Rus, pak nepřekvapí, že nová republika měla od počátku závažné problémy se strukturou a teritoriálním rozložením průmyslu i s hledáním odbytišť. Jako součást světových trhů a světové ekonomiky prožila nebývalý rozmach poválečného desetiletí /včetně krizového poklesu v letech 1921 - 1923/ a pak nebývale hlubokou a bolestnou hospodářskou krizi třicátých let, doprovázenou rozsáhlou nezaměstnaností. Přes tento nerovnoměrný vývoj nelze pochybovat o tom, že klady hospodářského vývoje První republiky daleko převýšily zápory: kromě růstu a konsolidace řady odvětví ekonomiky došlo k vytvoření moderní a integrované infrastruktury, k vybudování podstatné části našeho současného bytového fondu a kulturních objektů, k růstu životní úrovně atd. Stačí v této souvislosti uvést úspěšné podnikatelství firmy Baťa doma i v zahraničí, rozsáhlou výstavbu hlavního města i dalších měst, provedenou péčí takových podnikatelů, jakými byli např. bratři Havlové, úspěchy řady našich průmyslových odvětví /automobily, zbraně/ na světových trzích a jiné.

Za nacistické okupace byla ekonomika Protektorátu Čech a Moravy začleněna do německého válečného úsilí. Z ryze hospodářského hlediska /které je nutně jednostranné a v tomto případě dokonce zavádějící/ válečná léta jako celek opět přinesla spíše klady /v podobě nových výrobních kapacit a plné zaměstnanosti/, než zápory /fronta a s ní spojené rozsáhlé ničení se přehnalý v podstatě pouze Slovenskem, letecké nálety zůstaly ojedinělé/, takže po skončení války mělo Československo svými předpoklady k rychlému startu do poválečné výstavby a zejména ve srovnání s bezprostředními i

vzdálenějšími sousedy, kteří byli válkou poničeni nepoměrně více, jedinečné postavení v Evropě.

Nepřekvapí proto, že v poválečném období se ekonomika rychle vzpamatovala; bylo zahájeno období téměř nepřetržitého objemového růstu /i když se tu objevil jistý cyklický vývoj/, doprovázeného dalekosáhlými organizačními a vlastnickými změnami a zásahy. Při posuzování poválečného ekonomického vývoje je třeba, podle mého soudu, mít neustále na zřeteli působení často přehlíženého a snad nejdůležitějšího "základního" ekonomického zákona socialismu, tj. zákona setrvačnosti. Ekonomika s vysokým podílem průmyslu, s vybudovanou a velmi rozvětvenou infrastrukturou, s kvalifikovanými pracovními silami a určitou obecně přijatou a vžitou kulturou práce /která zahrnuje nejen manuální fortel, ale též vžitě evidenčně-kalkulační návyky/, byla schopna dalšího růstu a vývoje, ať byla hospodářská politika jakákoli. Dalo by se dokonce říci, že poválečný růst není výsledkem činnosti nebo úspěchem socialistických plánovačů, ale spíše svědectvím skutečnosti, že ekonomický organismus byl natolik zdravý a životaschopný, že přes všechny subjektivistické a nekvalifikované zásahy se nadále rozvíjel. Avšak ani ekonomický organismus se svým sklonem k setrvačnosti a určitou odolností vůči nekvalifikovaným zásahům není nezničitelný: dlouhodobé tendence začaly být jednoznačně nepříznivé.

Už v průběhu padesátých let byl zaveden tuhý centralismus a v podstatě úplné vyvlastnění všech výrobních prostředků, od plzeňské Škodovky až po poslední malou dílničku, krám či políčko. Došlo rovněž k postupnému zničení hlavního kritéria pro posouzení efektivnosti investic a pro racionální ekonomické rozhodování vůbec - systému ekonomických národních cen, které by zároveň odrážely vývoj cen světových. Zde je třeba zopakovat, že tržní mechanismus /s cenami jako jeho přímou součástí/ je jedním z nejdůležitějších civilizačních vymožeností, který, jak ukázaly naše "experimenty", lze poměrně snadno a v historicky krátké době velmi vážně narušit nebo i zničit. Opět jej obnovit - bez velkých a bolestivých změn v životní úrovni a pracovních návycích - se naopak ukazuje být

neobyčejně obtížné a společensky těžko přijatelné, jak to dokládají dosavadní pokusy o tržně orientované reformy u nás i u našich sousedů.

Převládá subjektivismus s jeho představou o možnosti zdánlivě libovolně s ekonomikou manipulovat a podrobit ji krátkodobě chápaným, okamžitým a parciálním politickým cílům, a došlo k tomu, přestože i vládnoucí mocenské skupiny by raději vládly dobře fungující ekonomice. Reglementace celé společnosti včetně ekonomiky je však předpokladem udržení mocenského monopolu; a svou roli hrála i potřeba dlouhodobě utužit nově vzniklé svazky se Sovětským svazem a dalšími spojenci, nejlépe napodobováním. A neměli bychom podceňovat důležitost ideologického faktoru: mnozí z nás byli hluboce přesvědčeni, že bylo "vědecky dokázáno", že plánované, netržní hospodářství je efektivnější a lepší, a navíc se jeho zavedením měla vyřešit celá řada jiných, neekonomických problémů. Zkušenosti a srovnání i nám nakonec dokázaly, že od ekonomiky především chceme, aby vytvářela materiální statky potřebné k životu a že všechny ostatní problémy, kterých má lidstvo nespočet, se daleko snáze a lépe než v chudé, řeší ve společnosti bohaté.

Počátkem padesátých let vznikla myšlenka, že se stane "dílnou" socialistického tábora, která bude industrializovat naše nové spojence. Tím jsme měli nejen významně přispět k vítěznému postupu světového socialismu, ale zároveň jsme se měli navždy zbavit nejistot spojených s nutností prodávat v konkurenčních podmínkách, zejména hrozby nezaměstnanosti. Následoval přesun pracovních sil a investic z našeho tradičního spotřebního průmyslu, z obchodu, ze služeb /které jsme považovali za "neproduktivní" / a z menších podniků vůbec do strojírenství, hutnictví a do odvětví, které jim slouží, tj. do energetiky, těžby, dopravy.

Ke ztrátě racionálních kritérií se přidala ještě ztráta motivace k tvůrčí práci a k podnikatelství díky pokračujícímu znárodnění, nivelizaci mezd a zániku byť i drobného podnikatelství. Prosazovaly se další negativní trendy: hospodářství postupně ztrácelo schopnost, přijímat a vstřebávat

inovace a technické změny vůbec, ať už domácí či zahraniční proveniencí. Vedle ztráty kritérií v cenovém systému a ztráty motivace v důsledku změn ve vlastnictví, působila i skutečnost, že máme "zaručená odbytiště": vznikla domněnka, že naše podniky mohou beztravně vyrábět v jakékoli kvalitě a na jakékoli technické úrovni. Tak se stalo /a tento trend pokračuje/, že dlouhodobý vývoj směnných relací /tj. poměr cen vývozu a dovozu, tzv. terms of trade/, zejména když vezmeme za výchozí léta sledovaného vývoje období mezi válkami a srovnáváme je třeba s vývojem Německa a Rakouska ve stejném čase, je přímo katastrofální: jsme schopni uskutečnit pouze 16 % našeho zahraničního obchodu na konkurenčních trzích vyspělých ekonomik, zatímco plných 80 % našeho zahraničního obchodu se uskutečňuje se socialistickými zeměmi, a dnes už nikoli na základě politického rozhodnutí, ale prostě protože naše zboží jinde neprodáme. Avšak pomalu i v této oblasti začínají vznikat problémy s odbytem: země jako Sovětský svaz by raději od nás kupovaly tradiční výrobky spotřebního průmyslu, než naše těžkopádné a nemoderní stroje, za které navíc platí naftou, kdykoli směnitelnou za tvrdé měny.

V roce 1973 došlo k tzv. "ropnému šoku" - k prudkému vzestupu cen této klíčové suroviny na světových trzích. Následovalo téměř všude období krize, kdy se jednotlivé ekonomiky musely přizpůsobit nové skutečnosti tím, že se změnila struktura průmyslu, a především tím, že došlo k obrovské vlně technického pokroku, vyvolaného mimo jiné imperativem šetřit energii. Elektronika se masově uplatnila téměř ve všech strojírenských výrobcích, a právě zde nám ujel vlak. V jistém smyslu se zopakovala situace prvních poválečných let: opět jsme měli obrovskou výhodu, "ropný šok" na nás nedopadl bezprostředně, protože za dovoz sovětské nafty platíme ceny určené pětiletými průměry, takže k jejich růstu došlo později, šok dopadl se zpožděním a bylo možné se na něj připravit. I tato šance zůstala promarněná.

Výsledkem tohoto vývoje je dnešní stav, který byl popsán v odborné oficiální i neoficiální literatuře a který každý, kdo tady žije, velmi dobře zná i bez statistik či rozborů. Litání stížností může být libovolně dlouhá, od ne-

dostatku toaletního papíru, dámských vložek a pracích prášků až po dlouhodobý vývoj všech kvalitativních ukazatelů, jak to eufemisticky nazývají oficiální dokumenty. Chci se pouze zmínit o dvou věcech, které svým významem daleko přesahují stížnosti na nepohodlí či relativní nouzi a z dlouhodobého hlediska jsou ne jen negativní, ale přímo tragické. Je to za prvé rostoucí a šířící se nihilismus ve vztahu k téměř jakékoli práci konané v pracovním poměru. Čím dále tím více je vzácností, když někdo u nás koná svou práci rád a dobře; měníme se pomalu z národa pracovitých lidí s pověstnými zlatými rukama na někdejší Balkán či Turecko, kde se má dobře ne ten, kdo je ochoten poctivě pracovat, ale spíše ten, kdo je mazaný a vyzrál na poměry. Všeobecný úpadek vztahu k práci je přímý důsledek neracionálního ekonomického systému, který neposkytuje ani kritéria pro její měření ani motivaci, a přímo vytlačuje racionální ekonomické chování mimo zákon nebo do oblasti tzv. druhé ekonomiky.

Druhým výsledkem, o němž se chci zmínit, je negativní dopad hospodářského rozvoje na ekologii a velmi vážné znečištění životního prostředí, výroba zdravotně závadných potravin a podobně. Podle mého názoru zde není vinnan průmyslový vývoj vůbec, ale právě náš typ extenzivního, poločúspěšného vývoje, který sledoval především kvantitu, ať to stojí co to stojí, aniž by vytvořil ono bohatství a technickou vyspělost, pomocí kterých by bylo možné podniknout úspěšné kroky k nápravě ekologických škod /v podobě různých filtrů, čističek, použití dražších, ale čistších energetických zdrojů, zastavení ekologicky škodlivých výroby i za cenu dovozů atd./.

Oba tyto negativní trendy tu budou s námi ještě velmi dlouho po tom, co se jednou v budoucnosti, pokud jsme optimisté, politické poměry u nás změní. Pesimisté mezi námi se domnívají, že jsou už nezvratné.

Pokusme se však nalézt i pozitiva našeho ekonomického vývoje v poválečném období. Myslím, že lze poukázat na tři takové pozitivní jevy, i když první je pouze relativní, druhá sice představuje vítězství života nad ideologickými floskulami, ale máme k němu řadu výhrad, a pouze třetí -mám

na myslí hospodářské vyrovnání mezi Českými zeměmi a Slovenskem - je úspěchem bez výhrad a uvozovek. I zde existují problémy, které se dost možná i promítnou do politiky v ne-daleké budoucnosti, přesto ale, myslím, je obecným míněním, že industrializace Slovenska, to, že jeho zaostávání bylo překonáno, že máme integrované československé národní hospo-dářství je kladem.

Relativním úspěchem našeho ekonomického poválečného vývo-je je naše zkolektivizované zemědělství. Přestože vzniklo často pochybnými cestami, kde použití násilí bylo spíše pra-vidlem, než výjimkou, přestože v současnosti by vzhledem k použitým zdrojům mohlo být daleko produktivnější, přestože velmi významně přispívá k naší ekologické katastrofě a zne-čištění životního prostředí a také že produkuje potraviny často pochybné kvality, tvrdím, že jde o relativní úspěch. A to z prostého důvodu, že dostatek jídla je nejzákladnější životní potřebou a že plný žaludek je lepší než prázdný. Zůstává totiž faktem, že naše zemědělství produkuje dosta-tek základních potravin, takže se neocitáme v postavení Rumunska nebo Polska, kde tento nedostatek je trvalým zdro-jem nejen společenského napětí, ale především lidského utr-pení.

Co považují za druhý "úspěch", jistě vyvolá nesouhlas, přestože ten "úspěch" uvádím v uvozovkách: je to existence a snad i zdraví tzv. druhé ekonomiky, tedy melouchy a sou-kromě sjednaná práce, ale také podpultovky a různé služby, vekslování a dokonce i obyčejná krádež ze "společného", kte-rá k tomu všemu patří. Nikdo nikdy nevyčíslí rozsah této ekonomiky a její úlohu v přerozdělování a tvorbě národního důchodu a statistika ji samozřejmě nebere na vědomí. Záro-veň však všichni dobře víme, že bez této ekonomiky by ži-vot spotřebitele /a těmi jsou všichni obyvatelé této země/ byl ještě svízelnější. Je třeba si uvědomit, že i morálně nejpochybnější aspekty této ekonomiky, jako např. vekslač-tví, jsou pouze výsledkem racionálního ekonomického chování jednotlivců v systému, který je ekonomicky neracionální. /Vekslačí vlastně deformovaným způsobem plní funkci směná-

ren v normálně fungující společnosti a ty se přece nikomu nejeví morálně problematické/. Pohled ekonoma je pohledem povýtce racionálním, kalkuluje a srovnává náklady a výtěžky: ostatní ponechává filosofovi, teologovi či umělci.

V této souvislosti je ovšem také třeba zdůraznit, že je ideologickým "úspěchem" našeho režimního myšlení, když nejen oficiální propaganda a podstatná část oficiálně pěstované vědy, ale i mnoho kriticky myslících lidí nebo skupin u nás je přesvědčeno, že účastníci druhé ekonomiky jsou především morálně narušení, a že zánik soukromého podnikání a existující etatismus v celé ekonomice jsou, s určitými variantami, cosi trvalého, daného a konec konců pozitivního a nezbytného pro společenskou rovnost a spravedlnost. Budoucí ekonomická reforma se neobejde bez určitého ekonomického pluralismu a obnovy zpočátku alespoň malého, ale rostoucího soukromého sektoru, a obnovy podnikatelského ducha v pozitivním smyslu slova, zbaveného iracionality dnešních poměrů, kdy racionální ekonomické chování jednotlivců je vytlačováno do oblastí na hranici zákona nebo mimo zákon. Zavedený způsob myšlení i hodnotové škály přijaté většinou obyvatelstva se ale budou pravděpodobně muset nejdříve výrazně změnit.

Těchto několik poznámek k ohlédnutí na sedmdesátileté hospodářské dějiny našeho státu se samozřejmě dotklo pouze některých jejich aspektů a jsou míněny jako nadhození problémů, o kterých je třeba diskutovat. Spory o to, zda se náš "socialistický" experiment v oblasti národního hospodářství vydařil či nikoli a jaké přinesl klady nebo záporny jistě budou pokračovat. Jedině tak můžeme dospět k vytvoření jakéhosi národního konsensu, pokud jde o cíle, které sledujeme a hodnoty, které považujeme za prvořadé. Diskuse by však měla být natolik kompetentní, aby ozřejmila zásadu, kterou my ekonomové považujeme v současné době za zvláště naléhavou, totiž, že ve společenském vývoji je třeba vždy volit mezi alternativami, které se často vzájemně vylučují a že má pravdu nepříliš hezky znějící lidové přísloví, že se nemůže vlk nažrat a koza zůstat celá. Máme-li u nás v histo-

tický dohledné době uskutečnit společenské změny k lepšímu, bude muset vzniku národního konsensu, který je předpokladem takových změn, předcházet vyjasnění si těchto alternativ.

Włodzimierz Brus, Oxford

Země východní Evropy od "Brežněvovy doktríny" k novému Gorbačovovu kursu

Cílem tohoto příspěvku je uvést vnitřní vývoj v zemích "reálného socialismu" do vztahu k myšlenkám Pražského jara, následkům jeho potlačení a problémům, před kterými stojí socialistické země dnes. Pojednání bude obecné a jednotlivé země budou zmíněny jen zběžně. Předpokládá se znalost událostí posledních dvaceti let. Přednáška je zaměřena na problémy vývoje ekonomického systému, ale samozřejmě bere v úvahu interakci mezi ekonomikou a politikou.

1. Ve své době uznávali význam Pražského jara jeho přátelé i nepřátelé. Při pohledu zpět jsem pevně přesvědčen, že to bylo oprávněné, a to přinejmenším díky dvěma aspektům. Za prvé bylo Pražské jaro vědomým pokusem spojit ekonomické změny s politickými, poučeno dřívějšími neúspěšnými pokusy o ekonomickou reformu bez základních změn politického systému /Polsko po říjnu 1956/. V tomto ohledu představovalo mnohem více než předchůdce Gorbačovovy "perestrojky", protože pluralismus, který se v roce 1968 rozvíjel v Československu, šel mnohem dál, než dosavadní sovětský vývoj. Za druhé se v Pražském jaru kombinovala "revoluce shora" s "revolucí zdola", a ta byla, zdá se, tím silnějším faktorem. Poprvé ve východní Evropě měl "socialismus s lidskou tváří" masovou podporu a poprvé měla komunistická strana stojící v čele změn silnou politickou podporu. Nikdy se samozřejmě nedozvíme, co by se stalo, kdyby se československá "přerušovaná revoluce" měla možnost plně rozvinout, ale tak, jak byla, se za-

psala do dějin jako vyvrcholení "reformního komunismu" či "revizionismu" - tj. politického a ideologického proudu, který chce "reálný socialismus" transformovat v ekonomicky fungující a společensko-politicky progresivní systém zevnitř, na základě kritického marxismu.

2. Z těchto důvodů bylo potlačení Pražského jara zničující /mnozí by řekli - smrtelnou/ ranou myšlenky reformy "reálného socialismu". Z více či méně přímých důsledků tohoto potlačení zmíníme následující:

I/ Potlačení obdobných /nebo potenciálně obdobných/ pohybů v ostatních zemích východní Evropy. To platí zejména o Polsku, kde byla motivem tvrdosti zákonů proti studentům a intelektuálům v březnu 1968 obava ze šíření "československé nákazy". To byl pak jeden z faktorů krvavého masakru dělníků v loděnicích na baltickém pobřeží v prosinci 1970 /jak jsem o tom psal v Rinascitě r. 1971/ - jedné z nejostudnějších epizod ve smutné historii systému, který si říká proletářský.

II/ Ústup od programu ekonomické reformy /kromě samého Československa také v SSSR, Bulharsku a NDR/ anebo - v případě Maďarska - ještě důkladnější omezení reformem jen na ekonomickou stránku.

III/ Podkopání "reformně komunistického" či "revizionistického" proudu zmíněného výše. Mnozí by prostě řekli, že potlačení Pražského jara tento proud z praktické politiky východní Evropy vymazalo. Je nepochybně pravda, že i ti, kdo měli v "revizionismu" své kořeny, se přiklonili ke strategii, již Adam Michnik nazývá "neo-evolucionismus", spoléhající na vnější nátlak na vládnoucí elitu. Tato strategie zaznamenala řadu úspěchů v několika zemích, zejména v Polsku /události roku 1980 - KOR, Solidarity/, v Československu /Charta 77/ a do jisté míry i v Maďarsku, v poslední době snad i v SSSR. Vznikly tak četné formy společensko-politických a kulturních organizací stojících mimo kontrolu monopolu strany - státu, čili jinými slovy došlo k počátkům regenerace "občanské společnosti". Přesto "revizio-

nistická", kriticky marxistická inspirace, tak silně přítomná v Pražském jaru, už nyní ve východní Evropě prakticky není.

IV. Oslabení levice v západních rozvinutých zemích - z obdobných důvodů uvedených v odstavci III. Tato souvislost nebyla samozřejmě v žádném případě přímá /na konci 60. a začátku 70.let došlo k dočasnému vzestupu extrémní levice a zvýšenému zájmu o marxismus/ a sehrály tu svou roli i další faktory /sociální a ekonomické strukturální změny/, přesto však považují tento dlouhodobý vliv potlačení Pražského jara - posílený následujícími událostmi - za významný.

3. Klíčovým bodem našeho zájmu je přirozeně vztah mezi Pražským jarem a "perestrojkou". Je "perestrojka" - a mám tu na mysli její programový obsah, nikoli praktický pokrok, který je zpomalován řadou specifických okolností - ospravedlněním Pražského jara a měla by být uvítána jako bohužel opožděné ale přesto jasné znamení, že byla znovu nalezena široká cesta k zaslíbené socialistické budoucnosti? V doslovném smyslu slova podle mého názoru "perestrojka" "ospravedlňuje" myšlenky Pražského jara, potvrzuje jejich správnost. Zejména to platí o přiznání souvislosti politických a ekonomických změn a o demokratizaci jako nezbytné podmínce úspěšné ekonomické reformy. Rozšíření a míra uznání naléhavosti ekonomické reformy pravděpodobně přesahuje nejdívočejší sny reformátorů před dvaceti lety: v táboře reformistů, a často na předních místech, nalézáme dva obry, Čínu a Sovětský svaz, kteří se ještě v nedávné minulosti tvrdohlavě pokoušeli jeden druhého trumfnout ve věrnosti starému direktivnímu systému plánování a řízení. Tento obrat o stoosmdesát stupňů byl zjevně vynucen zesilujícími ekonomickými obtížemi zemí "reálného socialismu" a rostoucím pocitem, že lpění na starém systému by jen zvětšilo jejich opoždění za rozvinutým světem a "nově industrializovanými zeměmi", což by ohrozilo nejen jejich úroveň vnitřní spotřeby, ale i mezinárodní postavení. Skutečný

rozsah ekonomické nejistoty se odhaluje postupně s tím, jak se odkrývá zneužívání statistik, což vrhá pochybnosti i na vyhlášené výsledky předchozích období. V této souvislosti stojí za zaznamenání, že někteří odborníci soudí, že údaje o nadprůměrných výkonech, jako např. v NDR, jsou dosahovány nejen díky lepším vnějším podmínkám, ale rovněž díky přibarvení statistik.

Ospravedlnění idejí ekonomické reformy Pražského jara a skutečnost, že jejich zavádění už není ohroženo zlobou Moskvy, však samy o sobě ještě neznamují, že byl nalezen ztracený klíč, který by odemkl zábrany pokroku, jež sužují "reálný socialismus". V průběhu dvaceti let se mnoho změnilo a idea Pražského jara se musí poměřit ve světle těchto zkušeností. Z toho hlediska je hlavním problémem neúspěch právě toho typu ekonomických reform, jaký zastávalo Pražské jaro /a dříve např. autor této stati/. Neuspěly nejen v tom smyslu, že nebyly zavedeny /k výše uvedeným příkladům je možno přidat Polsko v polovině 70.let/, ale neuspěly ani kde zavedeny byly. V Evropě jsou takovými dvěma příklady Jugoslávie a Maďarsko. Bylo by přehnané označit jejich výsledky jen za negativní, v počátcích měly obě jistý úspěch - růst byl spojen s trhem vyváženějším než v jiných zemích "reálného socialismu", s lepší kvalitou a sortimentem zboží, větší aktivitou v mezinárodních ekonomických vztazích. Jugoslávie se však nikdy skutečně nevyrovnala s problémem nezaměstnanosti, což je přirozeně velmi obtížné za podmínek nízké úrovně rozvoje některých oblastí země, a stále trpěla inflačními tlaky. Maďarsku se v obou bodech dařilo po zavedení NEM /"nový ekonomický mechanismus"/ lépe. V průběhu doby se však ekonomická situace v Jugoslávii i Maďarsku zhoršila prakticky ve všech aspektech, přičemž v některých se dostaly i pod nezáviděníhodnou úroveň výkonu v nereformovaných zemích. /Tyto dvě země jsou tu spojeny jen pro omezený účel této části výkladu, aniž bychom chtěli vzbudit dojem, že jejich pozice je stejná: výsledky Jugoslávie v 80.letech jsou katastrofální, zatímco Maďarsko bojuje a udržuje se nad vodou/. Vnější podmínky

byly od první naftové krize r.1973 k oběma zemím velmi nevlídné /zejména k Maďarsku/, to však samo o sobě nemůže být dostačujícím vysvětlením, a ani se to tak v dotyčných zemích nechápe. Naproti tomu se za nejvážnější problém, za kořen neúspěchu považuje to, že ekonomické reformy zaměřené na trh nebyly doprovázeny skutečnou pluralizací politického systému. Obě země /stejně jako Polsko/ ovšem ušly na cestě liberalizace mnohem delší kus cesty, než Sovětský svaz za tři roky "glasnosti", ale podstata vlády jediné strany /oficiálním jazykem "vedoucí úloha strany", v mojí vlastní terminologii mono-archie/ zůstává stále stejná. V tomto ohledu se duch Pražského jara ještě nezhmotnil a rostoucí tlak na skutečnou politickou pluralizaci odráží mimo jiné i přesvědčení mnoha lidí ve východní Evropě, že právě toto je hlavní cesta k zajištění úspěchu ekonomické reformy.

4. Je nepochybné, že k neúspěchu ekonomických reforem přispěly politické faktory spolu s otevřeným nebo maskovaným odporem všech těch, kdo mají ze zachování starého systému zaručený prospěch, v čele se stranickou a státní byrokracií. Důvody neúspěchu však nelze omezit jen na tyto faktory. Jak jsem se pokusil vyložit v časopise "Soviet Studies" v roce 1979, narazily ekonomické reformy vytvořené v duchu Pražského jara /a autorův model "centrálně plánované ekonomiky s regulovaným tržním mechanismem"/ na obtíže ve své podstatě. Potvrzují to další vývoj i důkladnější analýzy /např. Kornai v "Journal of Economic Literature", prosinec 1986/. Zvláště instruktivním příkladem koncepční slabosti dřívějších idejí reformy je Maďarsko, jugoslávský případ má mnoho zvláštních rysů souvisejících s úlohou samosprávy a s etnicko-národnostním rozdělením země.

Zkušenost maďarské NEM ukazuje podle mého názoru v kostce a velmi přesvědčivě, že polovičatá kombinace plánu s trhem nezmění základní vlastnosti ekonomického systému, který je, jak říká Kornai, "byrokraticky koordinován", i když, na rozdíl od přímé byrokratické koordinace v systému, nepřimo. Ukázalo se, že břemeno minulosti je mnohem těžší, než se předpokládalo. Chce-li ^{mit} ekonomická reforma zaměřená na trh

šanci stát se cestou k řešení či aspoň ulehčení hlubokých nedostatků ekonomiky "reálného socialismu", pak musí jít mnohem dále, než se původně předpokládalo: za nezbytnou /nikoli postačující!/ podmínku podnikatelského chování, konkurence, tendence k inovacím a přizpůsobivosti požadavkům vnitřního i zahraničního trhu /což je zvláště důležité pro posílení slabé mezinárodní pozice socialistických zemí/ je třeba považovat nejen trh produktů, ale i trh kapitálu a širší trh pracovních sil.

To jsou podle mého názoru závěry, k nimž došla velká většina reálně zaměřených ekonomů v Maďarsku, Jugoslávii, Polsku, Číně a v Sovětském svazu. V některých zemích se řada prvků tohoto radikálního obrátu k trhu již projevila v oficiálních programových dokumentech, ačkoli jejich realizace zůstává ve většině případů daleko za proklamacemi. V SSSR se pojem "radikální ekonomická reforma" stal nedílnou součástí jazyka "perestrojky", ale základní dokumenty přijaté před 19.konferencí KSSS zůstávaly s malými výjimkami, mohli to tak říci, v rámci představ Pražského jara.

5. V rámci tohoto pojednání ani tohoto kolokvia není ani místa a podle mého názoru ani zapotřebí zkoumat principy takového radikálního obrátu k trhu v ekonomikách zemí "reálného socialismu", zabývat se možnostmi jeho realizace či uvažovat o alternativních řešeních narůstajících ekonomických těžkostí. V kontextu našeho kolokvia se mi však zdá být důležité krátce se zmínit, jaké důsledky by takové plné obrácení k trhu mělo pro samu myšlenku socialismu. Podle mého názoru jsou to důsledky velmi závažné: vyžadovaly by důkladnou revizi nejméně tří důležitých principů, jež se dosud považovaly za neoddělitelné od socialismu.

I/ Společenské vlastnictví výrobních prostředků. Nejde tu jen o to, že je třeba uznat neveřejný sektor /podniky soukromé, družstevní a polosoukromé, tj. všechny formy pronájmu a smluvních závazků atd./ za trvalou legitimní součást systému, včetně práva konkurovat veřejnému sektoru za rovných podmínek /skutečně smíšená ekonomika/. Jde

tu především o nezbytnost plně osamostatnit státní a komunální podniky v otázkách provozu i investic, aby mohly fungovat za podmínek trhu včetně trhu kapitálu. Z toho vyplývá oddělení státu jakožto politicko-administrativní jednotky a tvůrce makropolitických rozhodnutí od státu jakožto majitele podniků, a dále úplné oddělení státních podniků od sebe navzájem. Takový systém by pak byl bližší "komunám" E. Dühringa nežli integrované státní ekonomice, jak ji postuloval ve svých polemikách s Dühringem Engels.

II/ Centrální plánování. Tohoto pojmu lze užívat různě, ale centrální plánování^{pokud} se stroze chápe jako předběžné určení dynamiky a budoucí fyzické struktury celku ekonomiky, a to ať v detailech /direktivní systém/ anebo v celkovém úhrnu /"centrální plánování s regulovaným tržním mechanismem"/, pak nemá místa v podmínkách plného rozvoje trhu. Je samozřejmě třeba ponechat prostor pro makroekonomickou a sociální politiku státu, což by mělo zahrnovat jak konvenční peněžní a finanční politiku zaměřenou na předcházení cyklickým výkyvům, tak také trvalou činnost, jejímž těžištěm je udržování dlouhodobě uspokojivé úrovně zaměstnanosti a zabezpečení materiální, sociální a kulturní infrastruktury, vědy a výzkumu atd. Takto tedy výsledkem tohoto nového radikalismu v ekonomických reformách není tržní systém laissez-faire. Vezmeme-li v úvahu, že široce definovaná makroekonomická státní politika musí též zahrnovat předpovědi založené nejen na tržních signálech, ale i na přímé výměně informací mezi ekonomickými činiteli, pak by bylo možno užít i pojmu "plánování", v tomto případě by však měl jiný význam než ten, který je s ním dosud v socialistické ekonomice spojován. To se zejména ozřejmí jestliže si uvědomíme důsledky větší otevřenosti světu, oné důležité složky radikální ekonomické reformy v druhé polovině 80. let.

III/ Rozdělování důchodů a bohatství. Důsledky pro principy rozdělování by mohly být podstatné a četné. Za prvé se podnikatelství stává důležitým nárokem na podíl v rozdělovacím procesu a pravděpodobně i klíčovým faktorem v roz-

šíření rozdílů v důchodech a bohatství, a to zejména ve spojení s trhem kapitálu. Za druhé se plně legitimizuje důchod z majetku, a to nejen ve sféře soukromých úspor a vlastnictví zboží dlouhodobé spotřeby, ale i ve sféře vlastnictví produktivního jmění, ať už v majetku soukromém, družstevním či státním. Za třetí logika zavádění trhu si vyžaduje rozšíření tržních pravidel na proces určování mzdy, spojený s adversitivním typem obchodu mezi vedením podniku jako kupujícím a zaměstnanci jako prodávajícími pracovní síly. To se opět nerovná "volnému" pracovnímu trhu či neomezené příjmové diferenciaci. Systém nelze zbavit efektivních nástrojů příjmové politiky ve velkém měřítku, vzdor tomu že pravděpodobným výsledkem bude rozšíření již existujících diferenciací, zejména vezmeme-li v úvahu relativně malé množství těch, kdo budou mít nevyhnutelně velmi vysoké příjmy. Přesto by ti, kdo jsou zvyklí na tradiční socialistické rozdělování, výslednou situaci pocítovali jako dost neobvyklou.

6. Pravděpodobné důsledky radikální reformy orientované na trh a poučené na minulých omylech jsme tu nenačrtli proto, abychom někoho děsili /ekonomická realita existujícího systému je děsivá dost/, ale abychom objasnili autorův názor, že reforma, která by měla mít šanci /nikoli záruku!/ na úspěch, musí jít mnohem dále než Pražské jaro. Je-li tomu tak, pak se objevuje legitimní otázka: má vůbec smysl želeť potlačení Pražského jara? Neskončilo by - pokud by mu bylo umožněno pokračovat - víceméně stejně, jako ony další reformní pokusy předtím i potom? Jak jsem řekl na samém začátku, takto položená otázka je přesně řečeno nezodpověditelná, kdyby však bylo dovoleno pouštět se do spekulací, odvážil bych se tvrdit, že přesto existuje důvod, proč je škoda, že Pražské jaro bylo potlačeno - a není to jen důvod nostalgický, ale i pragmatický. Jde totiž o to, že hlavní rysy Pražského jara, jak byly zdůrazněny v první části - spojení ekonomických změn s politickými a zášhů shora s pohybem mas zdola -slibovaly /nezajišťovaly! / možnost vytvořit mnohem příhodnější podmínky pro dynamizaci systému než

cokoli, co jsme až dosud viděli jinde. Proto si myslím, že ekonomický mechanismus zrozený Pražským jarem by měl větší naději /nikoli jistotu!/, že pružně zareaguje na neodkladné situace reálné ekonomiky, že se bude v průběhu doby dále učit a že tudíž bude přístupný v případě nezbytnosti i institucionálním změnám.

To vše jsou ovšem, co se Pražského jara týče, jen loňské sněhy. Ať už je hodnota mých hypotetických hodnocení minulosti jakákoliv, pro současnost je důležité vytvořit politické a ideologické podmínky, které by podporovaly dynamiku ekonomického systému, a to bez jakýchkoli předem stanovených omezení, bez jakéhokoli cílového modelu, který by chtěl určit předem daná kritéria pro směr rozvoje. Období sedmdesáti let, které uplynulo od Říjnové revoluce, je plné příkladů toho, jak jedna po druhé odpadaly iluze, že socialismus je ve všech ohledech diametrálně protikladný kapitalismu. V posledních dvou desetiletích a zejména v tom zcela posledním se tento vývoj urychlil a jeho důsledky si stoupající měrou uvědomuje i teorie socialismu. Základní poučení, které vyvozují ze zkušenosti východoevropských zemí po Pražském jaru, tedy zní, že vývoj socialismu je třeba považovat za proces s otevřeným koncem.

Jiří Dienstbier, Praha

Potřeba zahraniční politiky

Existuje všeobecná shoda a mimořádné závislosti osudů země, kterou obýváme, na vývoji evropské a světové situace. Svědčí o tom také toto symposium o osmičkových uzlech, svazujících československé dějiny s příběhem Evropy a světa.

Ať už je kdokoli autorem výroku: "Kdo je pánem Čech, je pánem Evropy," jeho šíření z Německa před sto lety naznačuje, že ústřední postavení našeho území v evropských záležitostech není jen velikášskou fikcí jeho obyvatel. Naopak: u nás toto vědomí vede velmi často až k defétismu, který je

tím silnější, čím méně jsme pány ve svém vlastním domě. V situacích nejtěžších se kapitulantství přeměňuje někdy až v národní program: "Český národ musí si svou existenci v Evropě zasloužit," říkal v pražském rozhlase 5. října 1940 Emanuel Moravec. Pod titulkem Třeba myslet v kontinentech, pokračoval: "Jakmile by představoval jen semeníště obtíží...bude bezohledně smeten...Máme na vybranou. Buď zahynout s Anglií anebo žít jako silný, vážený národ středě-evropský, postupující s Němci...Jiné cesty nemáme, třetí žádná není." Ale i v situacích méně vyhrocených můžeme jako zdůvodnění, že nám nebude dovoleno nic, slyšet, že nejsme Finsko nebo Rumunsko, Maďarsko či Rakousko. Jiní skeptici se ptají, čím bychom vůbec mohli v dnešním světě vyjádřit svou individualitu a tím i užitek pro mezinárodní společenství. Závídě Polákům životaschopnost nacionalismu a katolicismu nebo západním Němcům konzumní blahobyť.

Máme přitom na co navázat. V nejvýznamnějších proudech našeho novodobého politického myšlení od Palackého podnes je česká myšlenka chápána jako myšlenka všelidská. Také Masaryk napsal, že "otázka Čech a Slovenska je otázkou světovou". A kdykoli jsme usilovali o naplnění idejí humanity, demokracie a sociální spravedlnosti, tedy idejí, které dávaly společenskému programu internacionální, všelidský obsah, byly naše perspektivy nadějně. Prohrávali a selhávali jsme, když jsme připustili jejich nedůsledné uplatňování, když jsme prchali do soukromí národního či osobního. Kapitulace jsou pak spojeny s ochotou buď pouze přežít nebo s nepochopením, že smysluplné společenství vyžaduje poměřovat hodnoty, přicházející zvenčí, s našimi zkušenostmi a dosaženou úrovní politické kultury, a přijímat jen takové, které neoslabí ale rozšíří míru naší demokracie.

První podmínkou hledání místa v dnešním světě je tedy především vnitřní pozitivní program a ochota za ním jako občané stát. Terén je dávno zmapován a domnívám se, jakkoli jednoduché není a nebude nic, že díky zděděné úrovni hospodářství a vzdělání, schopností a zručností, tradici společenské sebeorganizace, předávaných po generace, jsme na tom -

i po všech přeryvech - stále daleko lépe než v zemích, kde tuto tradici nemají. Otevřený celospolečenský dialog by poskytl proto naději na mírný, nenásilný, postupný a reformní vývoj, pokud ovšem státní moc pochopí svou šanci a nenechá situaci dospět až k otevřené krizi, podobné polské nebo jugoslávské. V tomto směru se angažují také všechny občanské iniciativy, počínaje Chartou 77 před dvanácti lety podnes.

Logika našeho postavení však už dnes zatahuje nezávislé iniciativy stále víc i do mezinárodní politiky. Bylo by jistě absurdní chtít vytvářet paralelní nástroje pro její výkon. Avšak neformuluje-li státní zahraniční politika dostatečně zájem společnosti, je třeba do klíčových oblastí vstupovat aktivně s vlastními koncepcemi a návrhy.

Od vzniku Charty se už leccos stalo. První schůzky československo-polské v Krkonoších v roce 1978 potvrdily, že nezávislé hnutí se nemíní uzavírat do nacionální skočáčky. Aniž jsme si to uvědomili, navázali jsme na někdejší styky Masaryka s Paderewskim a na Masarykovo stanovisko, že "bez svobodné Polky nebude svobodných Čech a Slovenska, bez svobodných Čech a Slovenska nebude svobodné Polky". Z těchto prvních kontaktů se už vytvořila tradice pravidelných setkání, výměny literatury a časopisů, bulletinů a podílí se na nich už nejen Charta, ale také další nezávislé iniciativy. Rozšířily se kontakty s nezávislými v Maďarsku a NDR a v Sovětském svazu /uvedu jen společné prohlášení k výročí maďarského povstání, k 20. výročí invaze do Československa, účast zástupce Charty na moskevském semináři, interview Sacharova, litevského spisovatele Grybauskase a Milovana Djilase pro Lidové noviny atd./.

Přínosné jsou kontakty s nezávislými mírovými a ekologickými skupinami a organizacemi hájícími lidská práva na Západě. Počátkem osmdesátých let se vyjasňovala základní stanoviska. Od té doby dospěli mnozí na Západě ke společnému poznání, že boj za mír nemůže být jen bojem proti té či oné zbraně; že odzbrojení, demilitarizace společnosti a meziná-

rodních vztahů a dodržování lidských práv jsou vzájemně se podmiňující procesy; že nedosáhneme téměř ničeho, nepodaří-li se všechny legitimní zájmy a tužby sjednotit ve společné strategii. V roce 1985 jsme se v Pražské výzvě amsterodamskému kongresu END pokusili o první syntézu, jejímž plodem je už mj. společné stanovisko aktivistů z většiny evropských zemí k zahájení vídeňské následné konference, permanentní styky mezi nezávislými iniciativami Východu a Západu a naposledy seminář Praha 88, jehož průběh sice policie zmařila, ale který byl přesto schopen vydat výzvu k vytváření demokratického a mírového nezávislého parlamentu se sídlem v Praze, který by k mezivládnímu helsinskému procesu vytvořil paralelu zdola. Právě z iniciativy Charty 77, a osobně jednoho z jejích prvních mluvčích Jiřího Hájka, se podařilo prosadit pochopení Helsinek a následných konferencí jako nástroje, který nám poskytuje uvnitř každé společnosti i na mezinárodním poli četné možnosti. Opíráme se o uznání mezinárodních paktů o lidských právech všemi účastníky helsinského procesu, o závěr, že dodržování těchto práv je jednou z neodmyslitelných podmínek míru a bezpečnosti, o ustanovení madridské schůzky, uznávající právo každého jednotlivce a skupiny usilovat v mezinárodním rámci o naplňování společně dohodnutých zásad.

Pro společenství, jehož moderní politická perspektiva je od počátku postavena na humanitních ideálech, je dnešní ideologie lidských práv zvláště významným potvrzením správnosti této volby. Připomeňme v této souvislosti také Masarykův názor z Nové Evropy, jímž odmítl "zastaralé pravidlo, že se státy nemají míchat do vnitřních záležitostí jiných států; jestli demokracie je opravdu humanitní, a jestli sílení internacionalismu nemá být frází, pak nesmí politická hranice být záštitou absolutistické libovůle. Tato hrozná válka vznikla právě tím, že se státy tak dlouho do vnitřních záležitostí nemíchaly." Dnes bychom to pravděpodobně formulovali jinak, protože pojetí státní suverenity a jejího omezení dostaly ve dvacátém století některé předtím neznámé rysy. Půjde nám asi spíše o rozšiřování práv občanské společ-

nosti a omezování pravomocí států vůči občanům, v mezinárodních vztazích pak o rozšiřování společně přijatých závazků, jimiž všechny státy vzájemně omezí svou suverenitu kolektivními dohodami.

Rychle se měnící světová scéna bude od nás vyžadovat vlastní odpověď na desítky otázek, které tu nelze ani vyjmenovat. Nelze setrvávat u spontánních, nekvalifikovaných, byť jakkoli upřímných postojů. Potřebujeme koncepcce, založené na důkladném studiu mezinárodní problematiky a diskusi, která by vedla aspoň k minimálnímu konsensu i k podložené diferenciaci, vycházející z poznání a nikoli z černobílých mýtů. To je tím významnější, že na naše stanoviska se kladou stále větší nároky. Dnes už je například pravidlem, že představitelé západních vlád a společenských institucí se scházejí se zástupci Charty, Nezávislého mírového sdružení, Demokratické iniciativy, Jazzové sekce atd. Na těchto schůzkách, které začaly před několika lety víceméně jako formální, se dnes hovoří stále více už nejenom o jednom, ale o všech helsinských koších, včetně otázek odzbrojení, vztahů Východ - Západ, o obchodních vztazích a jejich aspektech. Uznání nezávislých iniciativ v mezinárodním dialogu bylo mj. potvrzeno i tím, že kandidáti na úřad amerického prezidenta poskytli exkluzivní interview Lidovým novinám jako snad jedinému evropskému listu. A může dojít i k jiným kontaktům, protože pro nás je partnerem k diskusi každý, kdo se k ní hlásí nebo ji na rovnoprávné základně přijímá. Vždyť se můžeme zeptat: jsou naše styky s Andrejem Sacharovem, členem presidia sovětské Akademie, ještě "disidentské", nebo už oficiální?

Chceme-li však vstupovat do politiky, měli bychom si ujasnit také některé metodické aspekty. Politický přístup vyžaduje zbavit se ideologických předsudků a posuzovat každou otázku podle její vlastní hodnoty. Neznamená to vytvářet si iluze. Nemůžeme však odmítat nabízející se příležitosti jen proto, že pochybujeme o motivacích. Pokud oficiální politika něco formuluje, je to tedy její stanovisko. Je-li například vysloven návrh na pásmo důvěry na linii dotyku NATO a Varšavské smlouvy, uvítejme ho, vyzývejme jeho auto-

ry: Hic Rhodus, hic salta! a vypracujeme podněty k jeho realizaci. Vždyť vyslovená myšlenka už není jen majetkem autora, ale každého, koho zaujme. Také nová sovětská politika přináší koncepce a návrhy, jejichž realizace je v našem zájmu. Řekne-li nový šéf mezinárodního oddělení KSSS, že by se v Evropě mělo cestovat bez překážek a hranice by neměly být znát, nekruťme nad tím hlavou jen proto, že nedostaneme pas ani do NDR. Říká přece to, co dávno požadujeme jako evropskou normu. Opření o takový názor vypracujeme raději návrh na zrušení výjezdních doložek a přeměnu pasových oddělení z nástroje mocenské manipulace na službu občanům. A předložme ho vládě i nezávislým a oficiálním partnerům jako náš požadavek v rámci helsinského procesu. Takový přístup nebude ostatně ničím novým. Signatáři helsinského Závěrečného aktu v roce 1975 přece také nečekali, že se z něho zrodí od Prahy po Moskvu první nezávislé iniciativy jako základy dnes už mohutného občanského hnutí.

Mnohé zbývá prozkoumat. Jen namátkou: Jak působit, aby se prosadily obranné doktriny? Jak přeměnit naše zásadní postoje do konkrétních návrhů na omezení a zkrácení vojenské služby, vytvoření společensky užitečné služby náhradní? Jak posuzovat přítomnost sovětských vojsk na našem území v okamžiku, kdy se blíží jednání o omezení konvenčních sil v Evropě? Jak reagovat na perspektivu západoevropské integrace v roce 1992, která může přispět k celoevropskému sblížení, ale může také na dlouhou dobu stvrdit a prohloubit evropské rozdělení? Zkrátka jak stavět evropský dům, v němž nebude nikdo pánem a nikdo nájemníkem či podnájemníkem?

Jistě se nemůžeme pohybovat v oblacích. Slyším-li však skeptické řeči o naší nemohoucnosti, musím pomyslet na Masarykovo "bláznovství", s nímž během první světové války formuloval myšlenky, které se - snad i k jeho překvapení - realizovaly hned, ale také mnohé, pro které teprve po sedmdesáti letech snad doba dozrává. Myslím také na Jana Masaryka, který v době, kdy se mu před očima svět rozpadal na ideologicky nesmiřitelné bloky, formuloval v roce 1947 v československém parlamentu svou představu o úloze Českoslo-

venska: "Ani opona, ani most, ale článek demokratického řetězu, obepínajícího celý svět."

Tento úkol je stále před námi, dnes však - vzhledem k velkému pozitivnímu pohybu ve světové politice - je už reálnější. Nelze přitom vyloučit, že nám při jeho plnění může, jako už tak často v dějinách, náhle připadnout role závažnější než odpovídá velikosti naší země. Měli bychom být připraveni, abychom, jako opět už vícekrát v dějinách, případnou šanci nepromeškali.

Jaroslav Šabata, Brno

Československo v perspektivě demokratické a spojené Evropy

Začátkem října zazněla z Moskvy gorbačovská nota a krátce nato v Praze její ligačovský kontrapunkt. To, že obě změny ve vedení dělí pohá dekáda, jejich pozoruhodnou souvztažnost jen zdůrazňuje. Brá rozpravu o úloze Československa v evropském kontextu to není bez významu.

Poprvé od dubna 1985, píše profesor Gavril Popov v moskevské Nové době /41/1988/, se v sovětském vedení vytvořila situace, která umožňuje přijmout d e m o k r a t i c k o u variantu přestavby jako hlavní a základní. - Slovo o demokracii z pera sovětského profesora nevyvolá v této zemi /i jinde/ nadšení. Ale jedno je jisté: sotvakterý oficiální československý pozorovatel či publicista by v souvislosti s odchodem Lubomíra Štrougala z funkce premiéra psal o dvou cestách přestavby, z nichž jedna je demokratická a druhá aparátnická. A už vůbec si v této zemi nelze představit, že by někdo o přestavbě psal jako o obrovské očištné bouři, při níž se provalují všechny vředy minulosti a která smetá celý administrativní systém, a proti této žádoucí variantě přestavby stavěl aparátnicko-byrokratický pokus dávkovat demokracii a sedět na dvou židlích.

Snad nejpozoruhodnější prvek textu profesora Gavriila Popova je jeho paralela mezi dvěma typy přestavby a pruskou a americkou cestou rozvoje kapitalismu v zemědělství. Pruská cesta znamená, že pánem půdy zůstává statkář a tomu odpovídá vojenský despotismus oděný do parlamentního hávu; americká cesta znamená, že pánem půdy je svoobodný farmář; a tomu odpovídá vláda lidu, demokracie, boržoazně demokratické zřízení. Rozuměj: první typ přestavby znamená, že aparátník-byrokrat zůstává pánem - druhý typ přestavby formuje nový aparát, orientuje se nikoli na komandování mas, ale na zápas o jejich hlasy ve volbách, na zápas vedený snahou vzít v úvahu, vyjádřit a realizovat zájmy pracujících. Tento druhý typ přestavby byl v československém Poučení z krizového vývoje pojmenován jako revizionistická a kontra-revoluční snaha rozpoutat volnou hru politických sil...

A na tom se v Československu zůstává: pokud by se tedy mělo uvažovat o dvou typech přestavby v Československé optice, muselo by se mluvit o přestavbě socialistického typu a přestavbě typu protisocialistického. Tomu odpovídá teze, že každá opozice je protisocialistická. A důraz na tvrzení, že u nás politický pluralismus existuje: ve formě Národní fronty a lidosprávných orgánů. "Kdo od nás žádá pluralismus, jak jej představuje buržoasní společnost, chce od nás nemožné, chce návrat ke kapitalismu." /Jan Fojtík ve zprávě ÚV KSČ, Rudé právo 12.10.1988/.

V Československu se ovšem něco děje /na rozdíl od NDR či Rumunska/. Ale snad právě proto bychom mohli považovat československou variantu přestavby za přestavbu aparátnického /liberálně byrokratického/ typu; a to za velmi čistou variantu. U Bulharů je leccos zamlženo, Maďaři jsou zjevně na jiné stezce, Poláci se možná nacházejí na hraně přechodu od jednoho typu k druhému.

Události jsou ovšem v prudkém pohybu. A pochopitelně i v Československu bude záležet mnoho na dalším sovětském vývoji. To, co se zde událo v tomto měsíci, zrálo v době předtím, než se v sovětském vedení vytvořila situace, jež se vytvořila. A v Praze se zřejmě až do nedávna počítalo s ně-

čím jiným /možná i proto musel odejít muž, jenž se vždy od neostalinského křídla československého vedení rád distancoval/.

Tak či onak, v analýze Gavrila Popova je jistě kus intelektuální poctivosti radikální sovětské inteligence, ale přesto zůstává mnohé otevřeno. Rozetnut nebyl gordický uzel národnostní otázky. Očekávají se ovšem jednání o nových základech národnostního uspořádání země. Červnová konference naznačila, že zraje vědomí nutnosti přeměnit Sovětský svaz v demokratickou federaci /tedy i vědomí, že jí není/. Události v Pobaltí tuho domněnku částečně potvrzují. Ale problém se netýká jen vnitřního uspořádání Sovětského svazu. Co s relikty stalinismu ve Varšavské smlouvě? Co s aparátnickou variantou přestavby za humny? Bude platit, že princip svobodné volby vylučuje, aby Sovětský svaz komukoli - dejme tedy i Československu - vnucoval "své" pojetí přestavby? Bude se sovětská politika orientovat na pluralitu různých typů přestavby v zemích spojenců - její neostalinskou variantu nevyjímaje?

Všechny tyto otázky se týkají celoevropské perspektivy - perspektivy uvolnění. A slévají se v otázku jednu: zvítězí politika uvolnění s demokratickou perspektivou nebo se bude pokračovat v politice uvolnění "aparátnického" typu, tj. v politice uvolnění, pro něž platilo, že pacifikace demokratické přestavby v Československu sloužila míru. Není třeba rozvádět celou tuto liberálně pacifistickou argumentaci, jež je i dnes jako stvořená pro velký kompromis se silami včerejška. A to tím spíše, že na Západě partner pro takovýto kompromis nechybí.

Ve skeptických úvahách bychom mohli pokračovat. Mohli bychom připomenout, že kapitoly o zahraniční a mezinárodní politice v knize Michaila Gorbačova jsou zjevně slabší než kapitoly o politice vnitřní. Rozdíl je v koncepci. V první části se skutečně prosazuje vlastní gorbačovský akcent. V části druhé spíše než demokratická nota, nota liberální. Která z nich zvítězí? Která se prosadí v o e l é sovětské politice?

Dospěli jsme k otázce, která je výzvou, abychom obrátili list. Obratme pozornost k druhému pólu protagonistů československé otázky: k představitelům zápasu o demokracii v Československu. Je to prostředí, v němž se už delší dobu zkoumá demokratická p ů v o d n o s t vzniku Československa /státy se obnovují a udržují politickými silami a myšlenkami, z nichž vznikly/. Důvody jsou nasnadě: Obnova československé samostatnosti po druhé světové válce skončila její ztrátou a pokus o nápravu skončil v kocovině doktríny "omezené suverenity" /část reformních komunistů jí hlásá dodnes, byť i spíše jen jako příkaz zdravého rozumu/. A obě velká selhání československé politické reprezentace - selhání srpnové i mnichovské - nelze vysvětlit jinak, než tím, že mužům, kteří nesli na svých bedrech odpovědnost za osudy země a kteří věděli, že lid ve své většině je odhodlán bojovat za hodnoty, v něž věřil, chyběla hloubka muže, který se na počátku první světové války ve svých čtyřiašedesáti letech vrhl do revoluční vřavy válečné doby.

Ale v čem ona hloubka záleží, zůstává vlastně nejasné. Každý ovšem ví, že naše otázka, otázka česká je buď otázkou světovou nebo vůbec není /jak praví závěpečný akord České otázky z roku 1895/. Tušíme, že silnější motiv v Masarykovi nenajdeme, že právě tento motiv představuje jeho nerv. Ale celá naše pomasarykovská zkušenost zároveň napovídá, že právě v tomto bodě český duch troskotá. Mohli bychom s jistou dávkou ironie říci, že pravou českou otázkou je otázka jak rozumět masarykovské myšlence světovosti.

Zkusme pracovat s hypotézou: Masaryk se potýkal s nejrůznějšími podobami českého provincialismu, nacionalismu, partikularismu; ale zároveň zachovával distanci k internacionalismu sociální demokracie /kterou hájil před nacionalistickým obviněním, že je "německá"/ a k celé marxistické tendenci hodnotit národní otázku příliš nízko. V československém politickém myšlení se ale v určitém okamžiku prosadila především tradice marxistická; nikoli masarykovská /jakkoli je silná, a jakkoli stále sílí/. A z marxistické tradice je zřejmé Masaryk nedostupný: na to, aby byl pochopen, chybí v této li-

nií společenského myšlení "senzórium".

Za příklad nám může sloužit renomovaný marxistický historik mladší generace Jan Galandauer /ponechme přitom stranou otázku, co by dokázal v jiné atmosféře; tištěné slovo je tištěné slovo/. Píše, že Masaryk si vepsal do svého politického programu za světové války státní samostatnost, kterou předtím považoval za podružnou, že propagoval zničení Rakouska, které dříve pokládal za dostačující základnu pro český národní život, že jeho válečná pozice byla přímou antitezí České otázky z konce století /viz Vznik československé republiky, Svoboda, Praha 1988/.

Je ovšem pravda, že Masaryk na konci století nečekal žádnou ohromnou světovou katastrofu a velmi reálně počítal s existencí Rakouska; a že se v tomto odhadu mýlil. A mohli bychom dodat, že metodologický zdroj tohoto omylu neodstránil; nasvědčuje tomu přespříliš optimisticky přímočará prognóza poválečného vývoje. Ale nic z toho nedokazuje, že požadavek státní samostatnosti měl pro Masaryka podružný význam. Totéž bychom mohli pak říci o Františku Palackém, který vlastně právě tímto požadavkem český politický program ustavil. A Masaryk nesporně na Palackého navazoval a Palackého radikalizoval právě v oné komponentě, která směřovala do budoucnosti: český národ musí najít svoje místo ve světové centralizaci, ve světovém sjednocení a organizaci, ve světové součinnosti národů, neboť zázračná moc páry a elektřiny vtiskla době "novou míru". Tím se vysvětluje Masarykovo intenzivní univerzalistické cítění, jeho stále silnější přesvědčení o nutnosti organizovat lidstvo, člověčenstvo "jako přátelský všecek", jeho originálně vyvážený smysl pro "katolický /ve smyslu obecnosti/ princip humanity". Když vypukla válka a Rakousko-Uhersko definitivně prokázalo svou nereformovatelnost, pokračoval Masaryk zcela logicky v intencích tohoto svého přesvědčení. Namísto plánu státní samostatnosti v rámci Rakouska nastoupil plán státní samostatnosti v rámci Evropy; představa federace svobodných národů v rámci Rakouska ustoupila představě o federaci všeevropské: "Spojené státy Evropy přestávají být utopií." /Světová revoluce, 1925,

str.436/. Tato proměna byla diktována zdravou úvahou: nevelké Československo nemůže spolehlivě existovat v mezinárodním prostředí, které by neodpovídalo jeho předpokládané politické povaze: demokratická budoucnost Československa předpokládá demokratickou a spojenou Evropu. Proto Masaryk nadšeně přijímá Wilsonovu Ligu Národů jako první veliký praktický pokus o světovou organizaci, který svým rozměrem a ideou převyšuje a vyvrací pangermánský program, usilující o podmanění světa..." /tamtéž/.

Pro hlubokou kontinuitu Masarykovy předválečné a válečné politiky mluví "Demokratická Unie Střední Evropy", svazek odbojových představitelů malých národů střední a jihovýchodní Evropy, jehož ústřední postavou Masaryk byl. Je nasnadě, že šlo o útvar, který bezprostředně manifestoval směřování k federaci svobodných národů střední Evropy, jež se měla kdysi zrodit na půdě proměněného Rakouska. Pro Masaryka byl tento podnik z roku 1918 /ve Spojených státech/ organickou součástí plánu na reorganizaci Evropy, zvláště střední a východní, s ostřím, jež mířilo proti německému expanzionismu. Nakolik to byl přítom plán Masarykův a právě Masarykův, o tom vypovídá leccos téměř nepochopitelně sebevědomý Masarykův výrok z roku 1916 /po schůzce s Briandem, na niž byl učiněn první krok k uznání Československa jako samostatného státu Francií/: "Dali jsme spojencům politický program!" V podtextu tohoto výroku můžeme číst i to, že Masaryk dobře věděl, jak nesamozřejmé jsou pro spojence zájmy malých národů a jak těžký zápas s "austrofilstvím" a "legitimismem", jenž měl málo porozumění pro jakoukoli revoluční akci, mu bude svádět; a neméně dobře proto taky věděl, co pro samostatnost státu a pro rozbití Rakouska znamenala ruská revoluce v obou svých etapách /každá působila ovšem jinak/ a revoluční tlaky v Evropě vůbec.

Pointou tohoto pokusu objasnit vnitřní logiku Masarykovy perspektivy vzniku samostatného československého státu v demokratické Evropě by mohlo být srovnání Masarykovy strategie se strategií Leninovou. Přiblížíme se tak z jiného konce k tématu dvou perspektiv přestavby. Důvod takového

srovnání se nabízí: rovněž Lenin a bolševici se v létě roku 1915 rozhodli pro požadavek Spojených národů evropských; ale v zápětí jej zavrhl ve prospěch orientace na světovou proletářskou revoluci, která může začít v jedné nebo několika zemích a která povede ke světovému sjednocení národů; svobodná a sjednocená Evropa by pak byla přirozeným důsledkem procesu, jenž by vedl k ustavení světové socialistické republiky - Spojených států světových.

Lenin ovšem vycházel z předpokladu, že válka má imperialistický charakter z obou stran, a to, co eminentně zajímalo Masaryka, tj. rozdíl mezi "pruskou" podobou kapitalismu a jeho podobou "americkou", ho zajímalo /až do revoluce/ málo. V každém případě se nepokusil uvážit strategii, která by počítala s "americkou" cestou, to jest s vítězstvím vlády lidu, demokracie, buržoasně demokratického zřízení na troskách tří monarchií, jako se zvláštní etapou revoluce v mezinárodním /evropském/ měřítku. Heslo Spojených států evropských takovou možnost nabízelo, ale zaujetí výhledem světové revoluce proletariátu strhlo jeho pozornost jiným směrem. Tak zůstal nevyužit jeho vlastní intelektuální výboj /z roku 1905/, předpoklad, že demokratická revoluce n e m u s í vést k nastolení vlády buržoazie, že může vést ke vzniku "vlády l i d u", demokracie s novým obsahem /u Lenina vlády "dělnictva a rolnictva", resp. revolučně demokratické diktatury těchto tříd/. Na základě porevolučních zkušeností se ztroskotáním revolucí ve střední Evropě a s válečným komunismem se Lenin dostával do opozice vůči vlastním původním "proletářsko-socialistickým" předpokladům. To je proces, který dnes přitahuje pozornost teoretiků demokratické /antibyrokratické/ varianty přestavby...

Masaryk, pro nějž byla světová válka vyvrcholením epochální demokratické revoluce /zápasu "theokracie" s demokracií/ a jenž byl přesvědčen o nutnosti skoncovat s ruskou, pruskou a rakousko-uherskou monarchií a v souladu s tím se orientoval na národní a demokratickou revoluci, byl bližší "duchu doby". Jako představitel nejširších vrstev lidu - a nikoli pouze specificky buržoazních zájmů - byl situován

na neproletářském pólu demokracie. Ale jeho program mířil za rámec tradičních buržoazních představ o uspořádání společnosti. Tomu odpovídají pojmy demokratické samosprávy, humanitní demokracie a celá jeho orientace na hluboké sociální reformy.

To všechno vysvětluje Masarykovu originalitu, jeho "nezařaditelnost" do běžných stranicko-politických kategorií...

Budeme-li porovnávat dějinně politické linie, které vyšly z ruského a československého Října, soustavněji, jistě dospějeme ještě k jiným závěrům, než jsou ty, které jsem zde naznačil; a leccos samozřejmě i opravíme či vyvrátíme. Ale jedno se zdá být nesporné. Chceme-li cesty k demokratické proměně a integraci Evropy nejen hledat, ale i nacházet, uděláme dobře, když se budeme vyhýbat všem svodům vypomáhat si tradičními ideově politickými schématy všude tam, kde ^{nám} chybí hlubší znalost toho, co se děje ve světě: nejen doma, ale i za hranicemi.

Zdá se mně, že pak se budeme chovat po masarykovsku.

Helmut Lippelt, Elisabeth Weber, Bonn

K návrhu "Evropského shromáždění za mír a demokracii"

1. Využíváme plánovaného pražského semináře, abychom Chartě 77 vyslovili své srdečné poděkování. Společně s dalšími demokratickými hlasy ze zemí za zdí otevřela Charta 77 cestu ke svobodné a tolerantní spolupráci lidí, kteří proti militarizovaným mocenským strukturám rozdělené Evropy stavějí obraz civilní, solidární, demokratické, uvnitř i navenek mírumilovné Evropy. V této spolupráci se prohloubilo i naše vlastní pochopení souvislostí vnitřního a vnějšího míru a posílila se naše důvěra v "solidaritu otřesených" jako rostoucí síly.

Nyní přichází z řad Charty 77 návrh, aby tato spolupráce byla institucionalizována a zakotvena v podobě Evropského mírového parlamentu. Víáme tento návrh a máme radost z vaše-

ho optimismu a odvahy, s nimiž předkládáte své smělé návrhy. Dříve než přistoupíme ke konkrétním plánům, považujeme za nutné krátké zastavení a zamyšlení nad naší současnou situací.

2. Žijeme v době, kdy vládnoucí síly na východě i na západě, a zejména vlády USA a SSSR vedou intenzivní rozhovory a jednání. Smlouva o raketách středního doletu /INF/ byla první dohodou o odzbrojení. Vitáme tyto rozhovory. Nechceme se vrátit k mlčení a stagnaci, vzájemnému osočování a horečnému zbrojení.

Rozhovory vládnoucích sledujeme však současně se skeptickou kritikou. Sledujeme strukturální analogie mezi vládnoucími na východě i na západě, jejich touhu po upevnění moci a uzavření hegemoniálních dohod bez účasti těch, jichž se dotýkají. Známe směřování obou systémů k průmyslovému růstu bez ohledu na lidi a na přírodu.

Připouštíme, že bezpečnost atomových sil je v uzavřeném systému Sovětského svazu zaručena méně než u nás. Vycházíme však i z toho, že ani západní atomové síly ani západní chemický průmysl ani vysoce technizované západní zemědělství nezaručují našemu kontinentu, na západě i na východě, záruku lidsky důstojné a přírodu ochraňující budoucnosti.

Nemůže být v zájmu lidí, aby si západní multimilionáři a východní byrokracie vzájemně pomáhali k ještě efektivnějšímu otrávení našeho kontinentu, k jeho zabetonování a naplnění atomovými zbraněmi. Odmitáme východozápadní spolupráci jako je Gabčíkovo-Nagymaros, kde se za účasti západního kapitálu buduje průmyslové zařízení, které v nevídaném rozsahu naruší okolní přírodu.

Váš návrh na nezávislé celoevropské fórum chápeme i jako formu institucionalizované kritiky a kontroly spolupráce vládnoucích.

3. Nová fáze rozhovorů a jednání mezi vládami nezmenšuje odpovědnost lidí východní i západní Evropy.

Společné ekologické problémy, nové komunikační techniky, hospodářské propojení, masová turistika způsobily, že se lidé ještě víc k sobě přiblížili a že vzrůstá zájem občanů na spoluúčasti a kontrole zahraniční politiky. Státní monopol zahraniční politiky už není mlčky akceptován.

Mírové hnutí v západní Evropě nadto ještě odebralo státům oprávnění, aby samy autokraticky rozhodovaly o otázkách armády, zbrojení, o válce a míru. Je otřesena důvěra ve vojenskou politiku států. Otevřená diskuse a demokratická kontrola detailů vojenské politiky posílily na západě sebevědomí "peace is everybody's thing" a posílily zájem o "vměšování do vlastních záležitostí".

Dobrovolný a nenásilný odpor lidí v ČSSR po 21. srpnu 1968 byl pro nás, navzdory porážce a pokoření, vždy velkým a povzbuzujícím důkazem odpovědnosti a akceschopnosti lidí, i když stát už nevěděl, jak dál. Stejného ducha odpovědnosti bez ohledu na to, jak reaguje stát, jsme cítili i v aktivitách Charty 77.

Návrh Evropského shromáždění za mír a demokracii považujeme za podstatný a důležitý pro posílení rostoucího vědomí odpovědnosti za vlastní záležitosti na východě i na západě a pro jeho rozšíření na uspořádání politických poměrů v celé Evropě. Vítáme myšlenku veřejně ohlásit naši připravenost a odpovědnost za převzetí budoucnosti Evropy prostřednictvím institucionalizace našeho dialogu. Podporujeme také návrh vztáhnout a rozšířit takové shromáždění i na proces Konference o evropské bezpečnosti a spolupráce /KEBS/ a rozšířit jej o pravidelné institucionalizované nevládní fórum. Představujeme si, že se dál rozvine naše stará myšlenka, přihlásit statut nevládní organizace /NGO/ na jednání KEBS a perspektivně budeme takový statut nevládní organizace u KEBS nárokovat.

4. Nežli však takové fórum vytvoříme, nestačí mluvit pouze o shodách a rozdílech na straně vládnoucích. Shody a rozdíly se dále vyvíjely i mezi námi.

Mezi Zelenými, i u lidí a skupin s nimi sympatizujících, jsme vždycky zdůrazňovali společné zájmy lidí východní a

západní Evropy. Jsme hluboce přesvědčeni, že otázky ekologie vyžadují vnitřní i zahraničněpolitickou změnu paradigmat.

Otázky ekologie přesahují rámec a metody klasických národních států:

- Jsou to otázky, které již nemohou být řešeny jediným státem nebo blokem, ale jen společně překročením hranic a bloků.
- Jsou to otázky, které nemohou být řešeny vojenskými prostředky. Proti znečišťování ovzduší tanky nic nezmohou. Atomové rakety nezabezpečí čistou vodu.
- Jsou to otázky, které nemohou být řešeny diktátorsky, ale které vyžadují odpovědné, informované demokraticky založené občany a občanky.

Aby byly otázky postaveny do středu zájmu, to vyžaduje jednotnou, civilní a demokratickou politiku. Náš zájem o východní Evropu nespočívá - nebo nespočívá výhradně - na hodnotách humanitárních a morálních, ale spočívá ve vědomí, že ekonomická, ekologická a politická krize východní Evropy se dotýká i nás. Černobyl byl otřesným potvrzením, že náš osud je spjat s osudem východní Evropy. Narůstající množství vystěhovalců z východní Evropy, kteří ve svých zemích nevidí perspektivu budoucnosti, působí velké sociální a lidské problémy nejen vystěhovalcům samým, ale i v našich zemích.

Vědomí spoutanosti našich osudů roste u lidí na obou stranách zdi. Současně však narůstají i rozdíly a asymetrie. Naše pozice je jako dřív pozicí vědomé menšiny mezi novými sociálními hnutími ve Spolkové republice. Nebylo by z naší strany odpovědné souhlasit s koncepcí celoevropského občanského shromáždění, aniž bychom upozornili na asymetrie mezi námi. Na dvě z nich chceme upozornit zejména:

- Téměř ve všech zemích východní a střední Evropy sledujeme velký rozmach nezávislých a demokratických hnutí. V podmínkách glasnosti na straně jedné a hluboké krize na straně druhé, vznikají ve východní Evropě nová hnutí a

seskupení, existující vystupují do popředí markantněji a ve větší šíři. Naproti tomu jsou nová sociální hnutí v západní Evropě, a zejména v NSR, ve fázi stagnace. Únava, neshody a bezradnost charakterizují tento obraz.

- V západní a východní Evropě je odlišný a nestejně veliký zájem jednoho o druhého. Pro lidi východní Evropy představuje Západ vítěze v konfliktu systémů a touha a obdiv vůči němu jsou velké a často nekriticky euforické. Na druhé straně je v západní Evropě vztah k východní Evropě charakterizován lhostejností a nezájmem. Někteří, tak jako dříve, mají tendenci východní Evropu idealizovat, ne proto, že by ji konkrétně znali a hodnotili, ale spíše proto, že zoufale hledají alternativu pro podmínky západní průmyslové společnosti, jimiž trpí. O těchto asymetriích jsme povinni mluvit než se odvážíme náš dialog institucionalizovat.

5. Ještě předtím než začneme náš dialog institucionalizovat, měli bychom se pokusit o mezibilanci jeho témat.

Prvním z těchto témat byl a je mír a správně navrhuje, aby toto téma zůstalo v názvu Evropského shromáždění za mír a demokracii zachováno.

Přesto všichni víme, že toto téma našeho dialogu bylo vždy provázáno obapolnou skepsí. Zpočátku vyčítali členové demokratických hnutí východní Evropy hnutím na západě, že podporují politiku appeasementu - smíření, a my jsme naopak kritizovali demokratická hnutí východní Evropy, že přehlížejí nebezpečí horečného zbrojení. Nejsnáze jsme se u tohoto tématu dohodli na požadavku práva na odmítnutí vojenské služby. Není náhodou, že tento požadavek je průsečíkem vnitřního a vnějšího míru, který spojuje téma demokracie a míru.

Vycházíme z toho, že obě strany se v dialogu poučily. My v tom, že odzbrojení ještě neznamena pro Evropu žádnou mírovou strukturu, vy možná v tom, že odzbrojení je součástí mírové politiky. Zároveň se, dle našeho mínění, ukazuje, že dosud zcela nezmizela stará vzájemná nedůvěra. Znovu se vynořila výčitka appeasementu v obavě mnoho přátel z východní Evropy před západní gorbačovskou euforií.

Naše odpověď je snad ještě rozhodnější než před několika lety: Gorbačovova reformní politika je zároveň očividným přiznáním hluboké krize a stagnace systémů reálného socialismu. Reakce Spojených států, to není politika appeasementu, ale SDI, hvězdná válka, tzn. setrvávání na vojenském systému, který pohlcuje neuvěřitelné množství zdrojů a ze všech důležitých výzkumů v USA činí tajné vojenské výzkumy, tzn. další rozbíjení sociálního a demokratického konsensu ve vlastní zemi. Odpověď západoevropské části NATO rovněž není politikou appeasementu, nýbrž výstavbou vlastního "západoevropského pilíře" NATO s jádrem atomové spolupráce Francie - NSR. S koncepcí evropského vnitřního trhu budou bohaté státy Evropského společenství /ES/ svou finanční, hospodářskou a technologickou silou bezohledně postupovat nejen vůči chudším zemím ES, ale i vůči východní Evropě.

Milí přátelé z Charty 77. Ukázali jste nám, jaké utrpení znamenala politika appeasementu pro Československo. Prosíme vás, abyste pochopili, že traumatem i demokratických a pacifistických Němců není politika appeasementu, ale odpovědnost celého národa za zločiny nacionálního socialismu. Možná, že se proto jako uhranutí stále ještě bojíme návratu ke staré německé politice. Navzdory tomu však nevidíme nebezpečí západní politiky v appeasementu, ale mnohem víc se obáváme nebezpečí nového kolonialismu bohatých zemí ES vůči východní Evropě. Jsme pro politiku dorozumění s východní Evropou nikoli proto, že bychom považovali Sovětský svaz a ostatní státy reálného socialismu od nástupu Gorbačova za demokratické a mírumilovné, ale protože si myslíme, že bez toho nelze vyřešit velké problémy příštího tisíciletí.

V této souvislosti se chceme ještě jednou vrátit k "Pražské výzvě". Tato výzva byla pro nás velkým přínosem zejména proto, že vyzdvihla význam procesu KEBS pro celou Evropu. Nesouhlasíme však s vaší myšlenkou, že překonáním rozděleného Německa dospějeme k překonání rozdělené Evropy.

Podle našeho mínění cesta k nové, mírové struktuře Evropy není cestou budování a posilování státní moci, ale musí vést naopak k jejímu odbourání a k posilování federalizace. Problém dvou německých států nespočívá podle nás ve dvou státech, ale v té zdi a v oprávněné nespokojenosti lidí v NDR. Německo má silnou federativní tradici a relativně krátké období jednotného německého centrálního státu nebylo dobré ani pro Německo, ani pro Evropu. Naše politické koncepce směřují k tomu navrhnout KEBS, aby se oba německé státy vzdaly znovusjednocení, bude-li stržena zeď mezi nimi, nastane-li volný pohyb mezi Východem a Západem a bude-li garantován statut Západního Berlína. Myslíme si, že tento návrh odpovídá staré myšlence Charty 77 "pro změnu politického statu quo, žádnou změnu teritoriálního statu quo". Kromě toho by taková politika lépe vzdorovala každému nebezpečí opakování rapallské politiky /silné Německo se silným Ruskem proti menším sousedům/, jak o ní sní někteří naši konzervatisté.

Evropské mírové fórum, které se zasazuje za znovusjednocení obou německých států, by podle našeho názoru nebylo správnou cestou k vytvoření plodné evropské struktury.

6. Jako druhé téma navrhuje te demokracii. I my považujeme toto téma za ústřední a je nám jasné, že nelze mluvit o "společném evropském domě", jsou-li hranice zdi střeženy s příkazem střílet, nebo nechávají-li majitelé domů zatýkat své spolubydlící a kontrolují-li knihy, které ve svém bytě mají. Nádherný obraz "společného evropského domu" je vhodný k uspořádání poměrů v Evropě jedině tehdy, bude-li jasné, že to má být obytný dům a ne vězení, a bude-li rovněž jasné, že o domovním řádu mohou společně a demokraticky rozhodovat sami jeho obyvatelé.

V našem společném dialogu si mnozí z nás znovu uvědomili, jak cenné jsou demokratické instituce v našich zemích. Právě rozhovory s vámi vyvrátily některé naše představy, že dobrých cílů lze dosáhnout i nedemokratickými prostředky a posílily vědomí, že vodítkem našeho konání se musí stát

všeobecná a nedílná pozornost a úcta k lidským právům ve všech jejich dimenzích.

Přesto byly v době, kterou dnes Sovětský svaz nazývá "obdobím stagnace", možnosti našeho vzájemného jednání na poli demokracie velmi omezené. Vy jste byli často zatlačováni k hájení nejelementárnějších lidských práv a my k vyjadřování projevů solidarity. Společné aktivní vytváření demokratických poměrů v Evropě se nezdálo být možné. Příliš odlišné byly podmínky, za nichž jsme jednali. Od Gorbačovova projevu "Potřebujeme demokracii jako vzduch k dýchání" se zřetelně ukázalo, že krize systémů reálného socialismu přinesla novou diskusi o reformách. Víme, že je tato diskuse přijímána v jednotlivých zemích různě. V ČSSR a v NDR dosud přetrvává "období stagnace", v Rumunsku vládne stalinismus, v Sovětském svazu proti sobě bojují různé směry a v Maďarsku a v Polsku nutí hospodářská krize vládnoucí k tomu, aby připustili diskusi o rozdělení moci.

Sledujeme diskusi o reformách ve východní Evropě se zatajeným dechem a pevně věříme, že s polským "kulatým stolem" a s připravovaným novým společným zákonem v Maďarsku budou nalezeny nenásilné cesty k hluboké reformě. Víme, že přestavba hospodářství ve východní Evropě ve směru více trhu a více soukromé iniciativy je nutná, i když my sami, na základě našich zkušeností, neposuzujeme tržní hospodářství tak pozitivně jako mnozí přátelé ve východní Evropě. Mnohem důležitější pro nás je, že diskuse o reformách vede k institucionalizaci politické svobody, k vytvoření právního státu ve východní Evropě. Demokratický konsensus o tom, které státní úkoly jsou v hospodářské a sociální politice nutné, jaký má být vztah mezi ekonomikou a ekologií, jaké budou strany, jaké budou mít programy a kolik získají přívrženců, může být vytvořen jen v podmínkách politické svobody.

Těšíme se na den, kdy uspořádáme v Praze svobodné a neomezované setkání, na němž budeme jednat o vytvoření politické demokracie v Evropě na základě garantovaných lidských práv a politické svobody. Těšíme se na takovou diskusi, v níž naše každodenní problémy, jako jsou právo azylu, policejní

výzbroj, poměry ve věznicích - budou i vašimi každodenními problémy. Věříme, že tolerance, která až dosud charakterizovala náš dialog, přečká i období, kdy i u vás budou povoleny různé strany. A jsme přesvědčeni, že demokratická kultura, kterou jste v tradicích československé demokracie vnesli do řad Charty 77, pomůže i nám prohloubit demokracii v naší zemi.

7. Navrhujeme, aby vedle témat mír a demokracie, byla projednávána ještě tato další témata:

- téma ekologie, protože státy východní a západní Evropy jsou v systémech drancování přírody tak propojené, že nedopřávají sluchu vědeckým výzkumům ani nedokáží přistoupit na skutečnou přestavbu průmyslových společností. Podle našeho názoru by mělo Evropské občanské shromáždění sesbírat k tématu ekologie kritické vědecké informace, vypracovat průkazné návrhy a vyvolat všeevropské demokratické iniciativy. Podle našeho názoru, by se otázka ekologie měla v příštích letech stát centrem činnosti takového občanského shromáždění;
- téma rozvrácených mezilidských vztahů. Příliš dlouho jsme akceptovali skutečnost, že požadavky západních ženských hnutí nehrály v našem dialogu žádnou roli. Teď chceme navrhnout, abychom společně uvažovali o tom, zda se za obsahem západního ženského hnutí, pranýřujícího nadvládu dominujícího modelu života založeného na mužském principu a za východoevropským konstatováním, že totalitní stát rozvrací mezilidské vztahy, neskrývá srovnatelná zkušenost. Výsledek narušených mezilidských vztahů, byť vznikl odlišným způsobem, je v každém případě neuvěřitelně obdobný: alkoholismus, sebevraždy, rozvody. V naší zemi, v důsledku dominance všeovládajícího vysoce rozvinutého průmyslového systému, postoupilo osamocení do té míry, že byla dalekosáhle rozbita tradiční široká rodina i rodina v nejužším smyslu. Jedna třetina dospělých žije osaměle a společenské struktury jsou charakterizovány téměř absolutně nepřátelským postojem vůči dětem. Úvahy o stavu našich mezilidských vztahů, osud

děti a starých lidí v našich společnostech jsou původním tématem nevládních shromáždění. Ve výměně zkušeností ze dvou odlišných průmyslových modelů spatřujeme naději, že se nedáme zmást falešnými alternativami;

- téma solidárních vztahů evropských průmyslových zemí k tzv. třetímu světu. Uvědomujeme si, že toto téma, které je pro nás velmi žhavé, nenajde ve východní Evropě stejný ohlas. Přesto se tohoto tématu nemíníme zřít, a to jak z vlastního přesvědčení, tak i s ohledem na vznikající nacionální a rasistické tendence v některých východoevropských zemích. Chceme, aby každé nově utvořené celoevropské fórum vyjadřovalo solidární vztahy Evropy ke třetímu světu a aby svůj konkrétní zájem ve své činnosti také prokázalo. V této souvislosti nás např. mrzí, že náš dialog nebyl dosud rozšířen i na lidi třetího světa.

8. Dříve, než uskutečníme Evropské občanské shromáždění, považujeme za nutné jednat o našem vztahu k "Evropskému parlamentu" v Bruselu. Zelení i ostatní demokratická a pacifistická hnutí ve státech ES se na tomto parlamentu podílejí. Souhlas s vytvořením samostatné instituce, nezávislé na tomto parlamentu, považujeme za smysluplný ze dvou důvodů:

- dosavadní Evropský parlament nezná spoluúčast lidí z východní Evropy. Prosté rozšíření Evropského parlamentu a hospodářských struktur ES, které pod něj spadají, na východní Evropu bychom museli odmítnout, neboť považujeme ES za nesociální a neekologické. Nepovažujeme bruselský Evropský parlament za zárodečnou formu celoevropského parlamentu, do něhož má být východní Evropa přibrána jen proto, aby mohly být řešeny všechny problémy. Přimlouváme se proto za nezávislou instituci občanů s odpovědností všeevropského rozsahu vedle Evropského parlamentu;

- dosavadní Evropský parlament je, ve srovnání s národními parlamenty a jejich pravomocemi vůči exekutivě, nedemokratický. O skutečném rozdělení moci mezi legislativu a exekutivu na půdě ES/EP nemůže být řeči. Nezávislá občanská shromáždění, která Evropský parlament doplní a zhodno-

tí kritérii demokratické a ekologické politiky, považujeme proto za smysluplná a potřebná. Jsme však proti prostému antiinstitucionálnímu znevážení Evropského parlamentu a jsme schopni uvažovat i o začlenění členů Evropského parlamentu do činnosti Evropského shromáždění za mír a demokracii. Naléhavě žádáme, abyste zaujali stanovisko ke vztahu bruselského Evropského parlamentu k plánovanému občanskému shromáždění.

9. Naše další poznámka se týká oprávnění k účasti delegátů na Evropském shromáždění za mír a demokracii, pokud přesáhne naše dosavadní setkání.

V diskusi na konferenci v Nijmegenu se většina řečníků vyslovila pro to, aby takové občanské shromáždění bylo složeno z členů "civil society" východní i západní Evropy, přičemž pod pojmem "civil society" se rozumí veškeré společenské organizace mezi státem a rodinou.

V německé tradici, která v NSR výrazně působí, téměř neexistovaly společenské organizace nezávislé na státu. Tradice víry ve stát zasahovala hluboko do dělnického hnutí, které všechno očekávalo od účasti na státní moci.

Studentské hnutí z roku 1968 a nová sociální hnutí z konce sedmdesátých let se pokoušela, pod vlivem americké tradice hnutí "civil rights", vyvolat nezávislé prvky společenské angažovanosti, která by se projevovala svobodným rozhodováním, ohromováním na způsob happeningů /Betroffenheit/ a vědomím osobní odpovědnosti, nezávislém na státní moci. Ze všech stran, v neposlední řadě i od přátel z východní Evropy, jsme však byli znovu a znovu varováni, abychom právě v Německu nepodceňovali instituce parlamentní demokracie a abychom nezapomínali na zkušenosti výmarského období, kdy nacionální socialisté vystupovali právě jako "hnutí nezávislé na státu". Právem jsme se tehdy rozhodli kandidovat do německého Spolkového sněmu a na úrovni obcí a jednotlivých zemí se parciálně podílet na státní moci. Několikaletá práce v parlamentech nás však přivedla k všeobecné ztrátě důvěry ve stranický stát, a přitom jsme byli zároveň zbaveni svého oprávnění na

účasti v nových sociálních hnutích. Legitimace, získaná parlamentními volbami, není v naší zemi mnoha lidmi právem uznávána. Naše parlamenty jsou konstituovány jako shromáždění stran, o členech Spolkového sněmu v nich rozhodují strany a nikoli voliči. Strany jsou však se státem propojeny tolika nítkami, že naše parlamenty mohou být jen v nepatrných náznamech nahlíženy jako "civil society".

Jak řešit problém oprávnění, legitimace pro naši zemi, jsou úlohu přitom hrají strany, média, státní finance, demokratické volby, nová sociální hnutí - to není jasné ani nám samým a tato nejasnost je jednou z příčin současné stagnace Zelených.

Jsme si vědomi, že to jsou otázky, které si musíme především sami objasnit v našich specifických podmínkách. Byli bychom rádi, kdybyste i vy k nim zaujali stanovisko.

10. Jak pokračovat?

Z dosud řečeného vyplývá, že si vytvoření Evropského občanského shromáždění dovedeme představit pouze jako proces. Navrhujeme zahájit tento proces tím, že v každém ze signatářských států KEBS se spojí lidé, kteří mají o takové shromáždění zájem a vypracují návrh, jak má být sestavena delegace zastupující jejich zemi - tento návrh pak pošlou do Prahy a požádají o stanovisko a radu ostatních. Pro naši zemi by to mohlo vypadat tak, že bude veřejně pozvána na poradní shromáždění, na němž bude ustanovena první delegace, složená z lidí reprezentujících rozličné zkušenosti. Pro nás je důležité, aby byl celý proces veřejný, aby se jej mohli zúčastnit všichni, kdo souhlasí se základními myšlenkami "memoranda", a aby při sestavování delegace bylo dbáno na mnohoznačnost, toleranci a reprezentaci rozdílných společenských zkušeností.

Jiří Pelikán, Řím

Problémy přechodu od totality k demokracii

Vítám tuto příležitost, že my, kteří zatím nemůžeme jet do Prahy, se můžeme podílet na tomto společném sympoziu o dějinách naší země za posledních 70 let a o její budoucnosti v Evropě. Moje první myšlenka ovšem patří všem přátelům a kolegům v Československu, kteří v mimořádně těžkých podmínkách perzekuce a diskriminace přispívají svou vědeckou, publicistickou a uměleckou prací k udržení kulturní a národní kontinuity vývoje naší společnosti. Oni jsou také nejlépe povoláni vyslovit se k otázkám, jež jsou předmětem tohoto sympozia, a náš příspěvek spočívá především v tom, abychom jejich myšlenky, referáty a diskusní příspěvky pomohli rozšířit a zpřístupnit širší veřejnosti a zejména mladším generacím doma i v zahraničí.

Už v tom se zračí rozdíl v postavení a poslání exilu v této době od toho, jakou roli exil měl za první světové války, kdy Masaryk, Beneš, Štefánik a jejich spolupracovníci museli v zahraničí probojovávat myšlenku samostatnosti našeho státu, která tehdy zdaleka nebyla nějakou samozřejmostí. Exil za druhé světové války měl již snadnější úlohu, i když zpočátku politicky ne méně obtížnou, totiž bojovat za uznání kontinuity našeho státu a jeho obnovení, přičemž rozhodující boj se sváděl na frontách vně našeho státu, čímž nechci nijak zmenšovat významnou roli domácího odboje. Dnes je ale situace zcela jiná: vlastní boj o politickou kontinuitu našeho samostatného státu, tj. o svobodu, demokracii a sociální spravedlnost, probíhá především v naší zemi, a jeho hlavním aktérem je domácí veřejnost a v této fázi především nezávislé občanské iniciativy a hnutí. Úkol exilu je proto hlavně v tom, aby tuto činnost doma všemožně podporoval, pomáhal jejímu rozšiřování, informoval o něm západní demokratickou veřejnost a získával pro domácí činnost a úsilí spojení ve světovém veřejném mínění. V tom vidím i smysl této "vídeňské části" pražského sympozia.

Předložené referáty a příspěvky, které vypracovali čeští a slovenští účastníci, obsahují velké množství nových myšlenek a podnětů a přimlouvám se za to, abychom umožnili jejich brzké zveřejnění ve sborníku, který může být základem dalšího kola diskuse, jejíž první část pražský režim znemožnil nesmyslným a brutálním zásahem policie, což bude patřit k otřesným příkladům, jak současné vedení KSČ zůstalo věrno břežněvovské politice a praxi a jak se tím radikálně liší od vývoje v SSSR i sousedním Maďarsku a Polsku.

K vlastnímu obsahu symposia bych chtěl přidat dvě poznámky:

1. Myslím, že 70.výročí založení čs. samostatného státu je příležitostí, abychom se všichni, bez rozdílů ideologických a názorových, přihlásili k myšlence plné oprávněnosti a historické nutnosti čs. státnosti. Zdá se to být samozřejmé, ale přece to tak není. V posledních letech se ozvaly hlasy v exilu i doma, jež uváděly v pochybnost správnost vzniku samostatného čs. státu a s pocity nostalgie po "krásných časech" rakousko-uherské monarchie vinily zakladatele republiky ze všech tragických událostí, které potkaly naše národy za posledních 70 let. Proti existenci samostatného čs.státu se někdy argumentuje tím, že se poukazuje na současný proces celoevropské integrace a z něho vyplývající "zbytečnost" samostatných a zvláště malých států. Jako politik, který se problémy evropské integrace zabývá především v praxi, na půdě Evropského parlamentu, bych chtěl říci, že stavět tento proces sjednocování Evropy proti existenci samostatného státu je zcela falešné. Současná evropská integrace neznamena v žádném případě popření politické a kulturní identity existujících evropských států, větších i menších, jako jsou např. Lucembursko, Belgie, Holandsko a Dánsko /zítra pravděpodobně také Malta a Island/, ale naopak vytváří prostor pro jejich osobité uplatnění a specifický rozvoj v širší evropské unii, založené na dobrovolném společenství samostatných států, jež se vzdají části své státní suverenity ve prospěch suverenity vyšší,

evropské. Proces rozpadu Rakousko-Uherska byl zcela zákonitý důsledek vývoje tohoto mnohonárodního státního útvaru a touhy národů této říše po uplatnění vlastní identity ve svém vlastním státu. Takové obnovení identity a samostatnosti neznamena proto historicky krok zpátky, ale naopak nutný stupeň vpřed v procesu širší integrace, která může být plodem jen svobodných rozhodnutí národů a států. Podmínkou evropské integrace je tedy především suverenita a svoboda každého národa. Proto vidím jako hlavní předpoklad zapojení Československa do procesu sjednocení Evropy v plném obnovení jeho samostatnosti v systému, pro který se demokraticky rozhodne většina jeho občanů.

Je jistě pozitivní, jestliže dnes režim uznal 28. říjen za státní svátek a jestliže dovoluje, aby se veřejně uznala historická úloha T.G. Masaryka, E. Beneše a R. Štefánika při obnovení naší nezávislosti. Můžeme si jen přát, aby historikové i publicisté mohli začít psát svobodně a objektivně o vývoji republiky mezi lety 1918 - 1938, protože tato část naší historie je buď "bílým místem" v učebnicích nebo je stále ještě opředena množstvím lží a tabu, takže zejména mladší generace ví velmi málo o tomto tak bohatém období, kromě epizod o střelení do dělníků u Radotína či v Mostě a o nezaměstnanosti. Tato jednostranná oficiální propaganda vede pak nutně k opačnému extrému, jakým je nekritické zkrášlování a hodnocení. Ale stejně tak by bylo třeba odstranit, bez mýtů a falšování, "bílá místa" z tak důležitých období našeho státu, jako byla léta nacistické okupace, období 1945-48, perzekuce padesátých let, léta stagnace a ovšem i rok 1968 a vše co po něm následovalo, což je pro historiky a veřejnou diskusi obzvlášť "zakázané území".

Shrnu bych to jako požadavek odideologizovat historii vývoje našeho státu, otevřít archivy a uvolnit cestu k objektivnímu a kritickému zkoumání naší minulosti jakožto předpokladu k obnovení naší identity a k zamyšlení nad dalším vývojem, místem a posláním Československa v evropském kontextu.

2. Moje druhá poznámka se týká současné situace a možností budoucího vývoje u nás. Všichni se, myslím, shodneme v tom, že hlavní událostí tohoto období je probuzení a rozvoj občanské společnosti, jednak ve formě nezávislých občanských iniciativ, jako je Charta 77, VONS, Demokratická iniciativa, Nezávislé mírové hnutí, ekologisté, katolíci, skupiny undergroundu, paralelní kultura a informace, a také v změněném postoji jednotlivých občanů, kteří začínají ztrácet strach a pocit bezmocnosti a dožadují se v různých formách svých práv. O významu těchto hnutí a jevů se již napsalo hodně a necítím potřebu to opakovat. Je pravda, že to zatím nejsou taková masová hnutí, jaká vidíme např. v Polsku, Maďarsku nebo sovětských pobaltských republikách. Ale přesto či právě proto bych chtěl zdůraznit jejich význam pro formování občanského vědomí a vytváření duchovních základů budoucí obrody naší společnosti. Proto je tak důležité shromáždit dnes již nesmírně obsáhlou dokumentaci o těchto hnutích, jako to dělá Dokumentační středisko čs. nezávislé literatury pod vedením historika Viléma Prečana.

Za velmi významný stupeň k vytváření a rozšíření této občanské společnosti považují vznik nového Hnutí za občanskou svobodu s jeho manifestem "Demokracii pro všechny". To není žádná nová "střešová" organizace, ale výzva k občanům, aby přestali být diváky a vstoupili do politiky se svými a od jiných se lišícími názory, aby je začali prosazovat jednotlivě nebo v kolektivech a uskutečňovali tak v praxi politický a názorový pluralismus. Doufám, že se této iniciativy chopí co nejvíc občanů a že i u nás - podobně jako v Polsku, Maďarsku i SSSR - vzniknou nová hnutí, skupiny a kluby, v nichž se mohou vykristalizovat nové myšlenky a především alternativní programy při vzájemné toleranci a spolupráci, což je tak charakteristické pro demokracii. Nepovažují to v žádném případě za konkurenci či překonání Charty 77, neboť ta musí zůstat jako společná platforma pro všechny názorové tendence a směry, založená na principu obhajoby lidských práv jako podmínky pro jakoukoliv obnovu občanské společnosti. Ale v politice není jednomyslnost ani možná,

ani zdravá. Vývoj společnosti potřebuje názorové třibení, diskusi při zachování pravidel snášenlivosti a soutěž o lepší řešení společných problémů.

Osobně si všech těchto iniciativ nesmírně cením, stejně tak jako vystoupení mladých lidí na manifestacích 21.srpna a 28.října, jako projevu občanské zralosti a statečnosti /vzhledem k brutálním policejním zásahům/ a jsem přesvědčen, že právě tento tlak zdola je základní a nezbytnou podmínkou pro jakékoliv další pozitivní změny v naší zemi, zvláště poté, co po roce 1968 byly zničeny všechny podmínky k iniciativě a změně "shora".

Tato hnutí představují živou, perspektivní část naší společnosti a v budoucnu by nemělo být jediného významného západního politika, který pojedě do Československa /osobně jsem proti politice "izolace", a proto i pro kontakty na oficiální úrovni/ a který by se nesetkal také se zástupci těchto nezávislých hnutí. V tomto smyslu jsem vypracoval dokument pro Socialistickou frakci Evropského parlamentu a měli bychom se všichni snažit tuto linii prosazovat u všech demokratických vlád a politických stran a organizací na Západě.

Ale současně chci vyjádřit svůj názor, který zde jistě nebudou sdílet všichni přítomní, že totiž tento tlak zdola sám o sobě nestačí, aby přivedl reálné změny v zemi bez získání spojeneců jednak u širokých vrstev obyvatelstva, zvláště u dělníků, a jednak u části příslušníků establishmentu a lidí, kteří působí v oficiálních strukturách. Pokud jde o širokou veřejnost, nesmíme zavírat oči před skutečností, že zde ještě převládá nedůvěra v možnost změny a z toho vyplývající pasivita a útěk do soukromí a že - na rozdíl od Polska, ale i SSSR - čs. režim zajišťuje stále poměrně slušnou životní úroveň obyvatelstva, takže nejsou podmínky k masovým projevům nespokojenosti ve formě stávek a desetitisícových manifestací, i když chronické potíže v zásobování rozčilují lidi čím dál více a důsledky ekonomické reformy mohou tuto situaci v příštích letech změnit. Proto se musí tento tlak zdola spojit s vů-

lí po reformách a změnách v **č á s t i** oficiálních struktur, aby došlo k jakémusi neuzavřenému **s p o j e n e o t - v í**, přičemž reformní síly uvnitř struktur mohou své požadavky opřít o tlak zdola a nezávislá hnutí zdola zase mohou své požadavky prosazovat lépe, je-li potřeba změny chápána nahore, čímž se uvolní potřebný prostor pro uplatnění změn ve smyslu požadavků a potřeb obyvatelstva.

To se dnes mnohým může jevit jako utopie a nereálná představa, ale mohu z vlastní zkušenosti potvrdit, že tyto **p o t ř e b y z m ě n y** v hospodářství i politice i v osobním složení vládnoucích orgánů již dnes uvnitř určitých kruhů a generací v KSC i mimo ni v oficiálních strukturách existují. Tyto tendence porostou v budoucnu s tím, jak se budou **prošzovat** reformy a změny v SSSR /říkám úmyslně "jak", protože dnes není ještě zdaleka jisté, že Michail Gorbačov bude schopen překonat všechny nahromaděné a zděděné překážky, jako je krizová situace v ekonomii a zvláště v zásobování obyvatelstva, výbušná národnostní otázka, silný odpor mocné stranické a státní byrokracie i jistá nedůvěra vůči nové politice u značné části veřejného mínění, zvláště u dělníků a rolníků, jimž ekonomické reformy zatím nepřinesly žádné zlepšení životní úrovně, a naopak hrozí zhoršit situaci zvyšováním cen, inflací a zavíráním nerentabilních podniků s možným důsledkem nezaměstnanosti/.

Nemůžeme ovšem podcenit zarputilost odporu současného vedení KSC, dosazeného Brežněvem před 19 lety na základě tehdejší zcela jiné sovětské politiky, vůči "perestrojce" a hlavně "glasnosti", přičemž je nutno vidět, že Gorbačov má dost složitých problémů uvnitř SSSR, a proto dává přednost tzv. stabilitě ostatních zemí sovětského bloku, a že jeho nová politika poskytuje zemím Varšavského paktu větší autonomii a tudíž i možnost "objevit" a hájit možnost "specifických" podmínek a bránit se tak vlivu sovětského vývoje. Na druhé straně v případě Československa platí důsledky intervence ze srpna 1968, která učinila Československo ekonomicky, vojensky a politicky ještě závislejší na SSSR, takže není dost dobře možné, aby čs. vedení šlo

delší dobu jiným směrem než sovětské. Tento rozpor vyvolává a ještě vyvolá další diferenciaci uvnitř KSČ, kde v souvislosti s nastávajícím sjezdem v roce 1990 dojde k vnitřním mocenským bojům a dalším, zejména generačním změnám, při nichž "brežněvovská garda" z roku 1969 postupně zmizí z vedení ve prospěch představitelů mladších generací, kteří nemusí být nutně lepší /ba zdá se, že jsou cyničtější, ale i pragmatičtější/, ale budou hledat oporu ve vývoji v SSSR a budou se snažit vtisknout politice svůj vlastní styl i hledat větší konsensus u obyvatelstva.

Proto si myslím, že zůstává platná základní linie Charty 77 hledat dialog se všemi, kde jsou k němu ochotní, a současně rozvíjet a zvětšovat tlak z dola, který by vládnoucí garnituru nutil k ústupkům a právě k tomuto dialogu, který zatím tvrdošíjně odmítá /ačkoliv v našem sousedství, v Maďarsku a Polsku, k takovému dialogu moci s opozicí dochází a jsou zde i tendence k jeho institucionalizování ve formě nových zákonů o společenských organizacích i politických stranách/.

Otevřená zůstává otázka přechodu od totalitní diktatury v otevřenější společnost demokratického typu v zemích sovětského bloku. V západní Evropě jsme byli svědky takových nenásilných přechodů ve Španělsku, Portugalsku, Řecku, a jsme svědky podobného vývoje ve většině zemí Latinské Ameriky, včetně Chile po referendu, i když zde je konečný výsledek zatím nejasný. Myslím si, že podobný nenásilný přechod je možný i v zemích východní Evropy za předpokladu, že proces reforem v SSSR bude dál pokračovat a že nedojde k nekontrolovatelným výbuchům, které by pravděpodobně vedly k tomu, že se na politické scéně objeví armáda jako jediný garant "pořádku" a zachování imperia.

Nejen Gorbačov, ale všechny vládnoucí skupiny v této části Evropy stojí před dilematem: Buď se odhodlají pod tlakem veřejnosti uskutečnit dalekosáhlé ekonomické a politické reformy /zkušenost ukázala, že jenom ekonomické reformy samy o sobě nemohou fungovat/, jež by odpovídaly aspiracím národů těchto zemí, nebo budou stát

před nebezpečím spontánních výbuchů lidové nespokojenosti s ekonomickou, politickou a národnostní motivací. Najdeme zde na Západě dost "kremlologů", politiků a publicistů - a jsou i mezi námi v exilu -, kteří si takový výbuch přeji, neboť za ním vidí vábivou představu rozpadu sovětského imperia a "konec" komunismu nebo i socialismu vůbec. Skutečnost je však jiná: jediným pravděpodobným důsledkem takových výbuchů by bylo jejich potlačení krvavou represí a nastolení ještě horších diktatur vojenského a policejního typu. Proto se domnívám, že si musíme přát onu cestu nenásilného vývoje postupnými, byť radikálními reformami ve směru demokracie /což neznámá přechod ke stejnému systému parlamentní demokracie, jak jej známe v západní Evropě, ale zcela určitě k takové formě vlády, která zaručí politický a odborový pluralismus a právo občanů podílet se na ekonomickém a politickém vývoji společnosti/.

V praxi to znamená zvýšit tlak na moc zdola a přicházet nejen s oprávněnými protesty proti perzekuci a zlořádům, ale také s alternativními návrhy c o d ě l a t, aby se naše země dostala z nynější hluboké politické, ekonomické i morální krize.

Dovedu si představit, že se některým lidem, jichž si vážím, může zdát, že to není dost radikální program. Podle mého názoru je právě tato cesta nejen radikální /protože prosazuje zásadní změnu/, ale v naší geopolitické situaci je především r e á l n á .

Reálné změny v Sovětském svazu /jež mnozí stále ještě podceňují/ a také v Maďarsku a Polsku vytvářejí mimořádně příznivé vnější podmínky pro urychlení změn i u nás. K tomu přistupují také zlepšená spolupráce mezi SSSR a USA, první konkrétní kroky k jadernému i konvenčnímu odzbrojení, postupné řešení regionálních konfliktů a pokračující proces realizace helsinských dohod u příležitosti vídeňské konference. Ovšem rozhodující slovo ke změnám v Československu musí říci naše veřejnost. I když vnější podmínky jsou příznivé, nesmíme čekat, až změny uarají v SSSR a v okolí, ale chopit se již teď iniciativy. Sympatie a spojenců ve

světě máme dost. Ale světové veřejné mínění pomáhá aktivně jen těm národům nebo hnutím, která za svá práva bojují, ať se zbraní nebo politickými prostředky. Stačí připomenout Afgánce, Palestince, Kambodžany i Chilany, abych uvedl jen ty nejznámější příklady. Solidaritu nezískáme, budeme-li jen naříkat, jak nás pronásledují nebo jak se nám špatně vede.

Tento rok s magickou "osmičkou" nepřinesl sice nějaký zázračný obrat v domácí situaci, ale přesto jej považuji za velmi slibný, poněvadž znamenal začátek převratu v myšlení lidí, od pasivity a vyčkávání k aktivitě a prvním větším veřejným vystoupením. Proto se dívám s důvěrou do roku příštího, který bude asi rozhodující pro osud reformy v SSSR a který proto vyvolá politickou diferenciaci v řadách strany a moci a vytvoří příznivější podmínky pro občanskou iniciativu a tlak z d o l a . Přes všechny nářky na naši národní povahu, které občas slyšíme a čteme, i přes kritický pohled na naši společnost bych rád vyslovil důvěru našim lidem a zejména mladé generaci, jejíž aktivní část ukazuje právě v tomto roce podivuhodnou vitalitu, inteligenci, touhu po vědění a akci a také odvahu. To je náš velký kapitál pro budoucnost.

Jaroslav Opat, Praha

Se skloněnou šíjí ?

Z bouřného času jsme se narodili
a krok za krokem v bouřných mračnech jdeme
vstříc hrdě vznešenému cíli,
šíj kloníce jen před svým národem.

Tyto i další Nerudovy verše z básně Jen dál!, otištěné poprvé v Národních listech k Novému roku 1886, se mi vybavují v paměti, když přemýšlím o osudech generací, které Československo jako stát v roce 1918 zakládaly, které v něm po sedmdesát let žily, žijí - i o těch, jimž je souzeno v něm žít v budoucnu.

Jako stát se Československo zrodilo opravdu z mimořádně bouřného času; ze světové války, která přivedla zánik tří staletých monarchií, ohlašovala novou dobu řadou revolucí a pronikavě změnila mapu Evropy. Cíle, k nimž byli zakladatelé státu rozhodnutí s národy a národnostmi jej obývajícími směřovat, byly skutečně "vznešené", ušlechtilé: budovat samostatný stát jako činnou prosperující demokracii rovnoprávných občanů. Úkol ve válkou rozrušené Evropě nesnadný; komplikovaný navíc značnou národnostní heterogeností jeho obyvatel. Co se ^{za} pouhých 20 let jeho mírové existence podařilo, nebylo pravda dílo dokonalé, bez stínů, nicméně přesto úctyhodné; zejména srovnáme-li jej s vývojem poměrů v ostatních státech meziválečné Evropy.

Koncem třicátých let se však začaly psát nové, tragické stránky dějin mladého státu a jeho národů. Z bouřných mračen evropské a světové politiky do jeho základů poprvé mocně udeřilo. Zničující úder přitom zasazovalo nejen Hitlerovo fašistické Německo, asistovali při něm i západní spojenci a přátelé Československa, vlády Francie a Velké Británie. Společným drastickým diktátem z konce září 1938 donutili ústavní představitelé Československa ke kapitulaci, k souhlasu s odstoupením rozsáhlých pohraničních území fašistickému sousedovi. Až příliš brzy se pak ukázalo, že tím byl vy-

dán i zbytek zmrzačeného státu na milost a nemilost agresorovi. Ten dokončil své dílo zkázy již 14. a 15. března 1939 - zřízením "samostatného" Slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava. Československo přestávalo jako stát až na další existovat.

Pod brutálním tlakem - nepřehlédněme! v rozhodujících chvílích, v září 1938 i v březnu 1939, byl vykonáván vždy uprostřed noci - se skláněly šije představitelů státu ne před vlastním národem, ale před mocným ozbrojeným agresorem. Spolu s představiteli státu přitom byli donuceni sklonit své šije zejména Češi jako národ. Je, Čechy, Hitler zvláště nenáviděl, kladli mu přece, dle jeho soudu, až příliš dlouho sveřepý odpor. - I po Mnichovu a 15. březnu skláněla podstatná většina z nich své šije s vnitřním vzdorem a nenávistí vůči okupantům; také ovšem s krutou bolestí a zklamáním nad zradou přátel... Byli však i jednotlivci, kteří si nechali páteř zcela zlomit a kolaborovali s nepřítelem. Nezlomeni, s neskloněnými šijemi zůstali ti, kdo volili cestu boje proti okupantům. Ti zůstali nadějí národa, garanty jeho příští svobody.

Jaké následky mělo uvedené znásilnění a nakonec úplné rozbití Československa nejen pro jeho lid, ale i pro ostatní národy Evropy a světa, je všeobecně známo. Ukrutně draze musely platit za selhání meziválečné demokracie tváří v tvář agresivnímu fašismu.

Po druhé světové válce bylo Československo obnoveno na reformovaných, nicméně přesto zásadně demokratických základech: se systémem více politických stran a po prvních znárodnovacích zásazích do jeho hospodářské struktury s třísektorovou ekonomikou. Tento stav byl ovšem intermezem, trval jen do prvních měsíců roku 1948. Na začátku jeho konce byl znovu hrubý nátlak cizí-sprátené moci na představitelů státu. Dne 9. července 1947 přijal Stalin v Moskvě oficiální vládní delegaci Československa ve složení Kl. Gottwald /premiér/, J. Masaryk /ministr zahraničních věcí/ a P. Drtina /ministr spravedlnosti/. K přijetí došlo rovněž v noci, kolem 23 hodiny. Mimo předem sjednaný program Stalin delegaci ostře vytkl, že se vláda v Praze usnesla

vyslat do Paříže k jednání o Marshallově plánu svého zástupce a žádal, aby vláda toto své rozhodnutí neprodleně zrušila. Žádost doprovodil hrozbami. Pokud by se jeho přání nepodřídila, považoval by to za postoj, který by "ani sovětská veřejnost, ani sovětská vláda nesnesly".

Stalinovým chováním zdrcená delegace požádala poté vládu v Praze telegraficky, aby se ihned sešla, své jen několik dní staré usnesení ve věci Marshallova plánu zrušila a výsledek do Moskvy "okamžitě telefonicky" ohlásila. Tak se i stalo, již 10. července! Vládní představitelé Československa své šíje před Stalinovým diktátem sklonili.

Další vývoj události v Československu byl uvedeným rozhodnutím a okolnostmi, za nichž k němu došlo, osudově předznamenán. Zejména pro vedoucí činitele KSČ se stala napříště Stalinova vůle znovu nejvyšším zákonem. Před ní se sklánět považovali za jednu ze svých největších politických etnosů. Co pak mohl lid Československa od jejich politiky čekat, napověděl tehdy V.Kopecký, hlavní ideolog strany. V článku uveřejněném k 30.výročí ruské Říjnové revoluce v č.4 Nové myslí deklaroval některé principy příští politiky KSČ. Patřila mezi ně především "bezvýhradná", "neochvějná" oddanost Sovětskému svazu a Stalinovi osobně. Stalin a jeho ideologové tehdy světu mesiášsky deklarovali, že sovětský politický systém stojí mnohem výš než kterýkoli systém buržoasně demokratický. Komunisty v zemích Informbyra pak měli k tomu, aby v boji za vítězství tohoto systému byli náležitě rozhodní. Co mohli za těchto okolností očekávat eventuelní kritikové a odpůrci takto deklarované politiky v Československu, napovídal Kopecký ve zmíněném článku. "Umlčíme protisovětské nepřátele a štváče", "umlčíme kolísavce, slabochy a zrádce", "ztrestáme krutě zákeřné škůdce"; tak a podobně ohlašoval na sklonku roku 1947 směr příští politiky své strany.

Základní fakta o tom, jak KSČ hrozby Kopeckého v následujícím období naplňovala /v letech 1948 - 1953 pod přímým vlivem Stalina a jeho nejbližších lidí/, jsou známa. Únor 1948 byl jen úvodem. Po něm se dostala na pořad dne reali-

zace stalinského modelu socialismu. V Sovětském svazu, v zemi svého zrodu, je dnes tento model podrobován již delší dobu i z nejvyšších míst strany a státu vážné kritice. Jsou zjišťovány jeho i zcela zásadní chyby a nedostatky, za něž musel sovětský lid platit zbytečnou, až příliš krutou daň. Bylo mezi jiným konstatováno, že představy o socialismu z 30. a 40.let, jejichž vůdčím teoretikem byl tzv. "geniální" Stalin, se staly brzdou rozvoje socialismu v SSSR, jednou z příčin vážného zaostávání jeho ekonomiky ze ekonomikami vyspělých kapitalistických zemí. A právě tento model se stal po roce 1948 příkladem pro politiku KSČ, v zemi průmyslově značně rozvinuté, s velkými demokratickými tradicemi. Vzhledem k tomu nebylo náhodné, že cesta k realizaci tohoto modelu byla doprovázena persekucemi tisíců a desetitisíců nevinných lidí, sérií politických monstrprocesů, masovým administrativním protiústavním vyvlastňováním drobných soukromých výrobců, stalinsko-ždanovským glajchšaltováním kulturního života národa. To vše sloužilo základnímu cíli: vybudování monopolní, všeobchvacující byrokratické moci nad společností. Ideology vládnoucí strany byl a je tento osudový proces nazýván budováním socialismu. V roce 1960 bylo lidu doma i ostatnímu světu oznámeno, že socialismus v Československu zvítězil. Dále měla být budována "rozvinutá" socialistická společnost.

Bylo to Pyrrhovo vítězství. A nejen pro utrpení lidí, včetně obětí na lidských životech, jež si moloch stalinismu po řadu let i v Československu krutě vybíral. Deklarovaný "socialismus" hrubě selhával i ve sféře ekonomické. Podle klasiků marxismu-leninismu měly nové socialistické výrobní vztahy spolu s odstraněním vykořisťování a osvobozením lidské práce zabezpečit rozvoji výrobních sil prostor, jaký jim nebyl s to dát výrobní způsob kapitalistický. Tato premisa byla v ideologii KSČ uznávána i propagována ještě nějaký čas po Únoru 1948. Na XI.sjezdu KSČ v roce 1949 ji Gottwald postuloval jako prvořadé kritérium pro příští ekonomickou politiku strany. Neuznávat ji mohl "jen člověk nevědomý a neodpovědný". A přesto: "vítězství socialismu" bylo v roce 1960 tehdejším vedením strany okázale deklarováno, ač bylo již od

poloviny padesátých let zřejmě, že před rokem 1938 značně vyspělá československá ekonomika, po roce 1948 zcela socializovaná, svoji soutěž s ekonomikami vyspělých kapitalistických zemí beznadějně prohrává.

Poznání společenské tragiky konce čtyřicátých a první poloviny padesátých let, spolu s poznáním neperspektivnosti vývojových trendů v ekonomice vedlo k tomu, že se uvnitř KSČ začaly ozývat hlasy volající po pronikavější nápravě poměrů. Po řadu let však narážely na odpor nositelů a zastánců administrativně byrokratického systému vlády nad společností - systému zbudovaného dle stalinského vzoru. Nakonec se stoupenci reformu ve straně přece jen prosadili, a to na počátku roku 1968. Jejich snahy se setkaly brzy až s překvapivě pozitivní odezvou ve společnosti. Nadějíplný pokus byl však zmařen dříve, než se mohl plně rozvinout: zásahem armád pěti zemí Varšavské smlouvy: zase v noci, z 20. na 21. srpna.

Nové vedení KSČ a státu, zformované po 21. srpnu s masivní podporou cizí moci, zdůvodnilo ozbrojenou intervenci ex post tvrzením, že Československo bylo před 21. srpnem 1968 ohroženo vnitřní i mezinárodní "kontrarevolucí". Nemám v úmyslu s uvedeným tvrzením v tomto příspěvku polemizovat. Považuji však intervenci za čin zcela absurdní. Akceptovat jej by znamenalo akceptovat ve vztazích mezi národy a státy principy zvláště, se všemi nedozírnými důsledky pro život národů na naší planetě. S dvacetiletým odstupem od oné zlé noci je však, soudím, na místě otázka po hlubším smyslu všech těch nočních intervencí do svrchovaných práv ústavních orgánů Československa, z nichž čtyři jsem vzpomenul.

Celkem bez podstatných nejasností se jeví stručná odpověď po smyslu oněch nátlaků z konce září 1938 a z poloviny března 1939. Československo stálo jako svrchovaný demokratický stát v cestě výbojným plánům fašistického Německa. Proto se stalo jeho obětí. Vysvětlení zrady /selhání/ jeho hlavních přátel a spojenců pak třeba hledat v jejich vojenské, politické a mravní slabosti. Neuvědomili si a někteří snad ani nechtěli si včas uvědomit vážnost nebezpečí, jež i pro jejich zájmy vzestup fašismu v Německu představoval. Bláhově

a sobecky se domnívali, že obětováním malého národa v centru Evropy choutky fašistického diktátora dostatečně uspokojí. Daň za selhání byla pak pro všechny krutá. Byla dostatečným poučením pro budoucnost?

x x x

Stalinův diktát z 9. července pramenil z jiné politické logiky, nicméně diktátem namířeným proti suverenitě jiného státu, dokonce státu spřáteleného a spojeneckého, byl rovněž. Jako absolutní diktátor supervelmoci, která měla hlavní zásluhu na porážce německého fašismu, byl od léta 1947 rozhodnut semknout státy, jež v závěrečné fázi války osvobozovala nebo i jen spoluosvobozovala sovětská armáda, v jeden pevný "TÁBOR" - pod vlastním vrchním politickým velením. V jednotlivých zemích měl jako garanty plnění své vůle vůdce komunistických stran, navyklé navíc většinou plnit poslušně Stalinovu vůli již v letech předválečných. Jako pomocný nadnárodní orgán k prosazování Stalinovy vůle bylo z jeho podnětu založeno koncem září 1947 Informbyro. Pokud měl některý z vůdců jednotlivých stran odvahu se této vůli vzepřít, pocítil Stalinovu zlobu a krutou mstivost. Brzy po založení Informbyra to ukázal zejména příklad ^{vůdce} Komunistické strany Jugoslávie. Jejich odpor však zároveň napovídal, že za jistých okolností bylo lze Stalinovi vzdorovat i účinně.

Členové československé vládní delegace se však 9. července 1947 v Moskvě před Stalinovou vůlí sklonili, a den na to i celá vláda v Praze. Tím byl de facto předznamenán celý další vývoj Československa. Když jednou přijalo své zařazení do "tábora", v němž platila jako železný zákon vůle Stalinova, bylo natrvalo nemyslitelné, aby zrovna v Československu platila vůle jiná. Otázka zněla: buď - nebo? O její zodpovězení se postarali v únoru 1948 komunisté. Tehdy padlo základní rozhodnutí o směru dalšího vývoje země. Sklonili-li se ještě v červenci 1947 před Stalinovou vůlí spolu s komunistyⁱ jejich nekomunističtí národně frontovští partneři, skláněli se potom před ní již komunisté sami. Ti pak, jako monopolně vládnoucí strana, nutili žít se skloněnou šíjí

celou společnost. Cesta, po níž jí kázali jít, byla ovšem cestou do slepé uličky dějin.

Reformní hnutí "ražského jara" bylo ve své elementární podstatě pokusem komunistů, podporovaných spontánně většinou československého lidu, se z této slepé uličky vymanit. Hrubým násilím cizí moci byl tento pokus zmařen. Reforma starého systému byla posrpnovou mocí odvolána, povoleno bylo jen jeho "zdokonalování". Přitom mezi těmi, kdo reformu odvolali, bylo nemálo těch, kdo se na její přípravě po lednu 1968 aktivně podíleli a před 21. srpnem jí hlasitě podporovali. Mnohá šíje se tak znovu nejen ohýbala, ale i lámala. Na omluvu tohoto ohýbání a lámání nabízela moc tezi o "pomýlení" v době před Srpnem. Stačilo přiznat se k "pomýlení" a kajícíník měl šanci spolupodílet se na "zdokonalování" starého - a třebaš i na "normalizování" těch, kteří přiznání k "pomýlenosti" odmítli.

Muselo uplynout hodně let, do čela Sovětského svazu muselo nastoupit nové vedení, aby se i v Československu mohlo zase alespoň mluvit o potřebě reform daného stavu, o nutnosti jeho "přestavby". Přitom nové sovětské vedení prohlásilo éru svého předchůdce Brežněva za éru stagnace - pro Sovětský svaz. Byla to však éra stagnace svého druhu i pro Československo, neboť právě z rozkazu Brežněva a jeho vedení vpochoďovaly v srpnu 1968 na jeho území armády pěti států, aby sotva započatý reformní pokus zmařily. Prostor byl ponechán jen pro "zdokonalování" starého.

Ztracený čas nikdo nenahradí. Je zde však nová šance. Vládnoucí stranou je spojována s potřebou nového myšlení. Teze sama o sobě správná. Nemá-li se však stát frází, předpokládá vědět také, co má či musí být negováno jako špatné, nevyhovující z myšlení starého. To v případě Československa znamená provést kritiku teorie i praxe stalinismu i neo-stalinismu v jeho československé variantě. Stalinismus měl v KSČ své aktivisty, někdy velmi horlivé. Působili ve vědě, v ideologii, v sociálně politické praxi, v ekonomice, v kultuře, všude. K provedení kritické revize této minulosti je odsouzeno každé politické vedení státu a spolu s ním

všichni, jimž na provedení skutečné reformy daných poměrů záleží. Ti z politiků, kteří se před řešením tohoto úkolu ať už z jakýchkoli důvodů zastaví, nebo se jej pokusí řešit polovičatě, povrchně, dříve nebo později ztroskotají. A naopak, principiální vyrovnání se s neblahou minulostí bude pro každou opravdově reformní politiku výborným spojencem. Současně je to jediná cesta, jak si může československá politika narovnat svou po dlouhá desetiletí ohýbanou šíjí a stát se zase jednou věcí celého národa, nejvyššího suveréna této politiky. Až se tak stane, bude položen žádoucím reformám základ nejpevnější.

Nakonec ještě ke smyslu oněch nesmyslných hrubých zásahů cizích mocností do vnitřních věcí Československa, jimiž jsou jeho dějiny za posledních padesát let tak silně poznamenány. Ty zásahy neprospěly nikomu! Trpěli jimi především Češi. Doplatily však na ně hodně i ostatní národy Evropy. Agresi Hitlera platily ohromnými oběťmi v letech druhé světové války. Prosazení Stalinovy vůle v Československu po válce se pak stalo podstatným "příspěvkem" k rozdělení Evropy a světa vůbec na dva proti sobě stojící tábory. Za to platili zase všichni: studenou válkou a horečným zbrojením jako nejvyšší nebezpečnými důsledky tohoto rozdělení. - Někdy bývá citován údajně Bismarckův výrok, že kdo je pánem Čech, je pánem Evropy. Uvedené zkušenosti z posledních padesáti let napovídají, že nejlepší myslitelné řešení pro Evropu v tomto směru je, aby si v Čechách vždy vládli Češi sami /na Slovensku Slováci/, nesklánějice přitom samozřejmě před nikým své šíje. Již vzhledem k jejich počtu a geografickému umístění v centru kontinentu je nemyslitelné, že by mohli vážně být jen pomýšlet na výboj a kterýkoli jiný národ ohrožovat. Samými dějinami jsou Češi i Slováci prakticky fatálně odsouzeni k poctivé, tvořivé, mírumilovné práci. Ve vztahu k jiným národům pak k chování, kterým by si získávali jejich sympatie, přátelství a uznání za svůj příspěvek k budování Evropy jako kontinentu mírové spolupráce národů. K tomu potřebují být národem navenek i vnitřně svobodným. Pckud je éra stalinismu a po ní Brežněva na svobodě zkrátila, je především na nich

samých, aby si podmínky pro svobodný život a práci ve svobodě soustavným úsilím znovu zjednali. V minulosti to dokázali. Je na nich, aby to dokázali znovu. Sobě i světu ku prospěchu.

Milan Šimečka, Bratislava

ČESKOSLOVENSKO 1988 - šance do konce století

Československo se ustavilo před sedmdesáti lety s dobrými úmysly a na základě obdivuhodných ideálů. Všechno tragické, co tato země později prožila, můžeme svést na to, že pro dobré úmysly a ideály nebylo toto místo v Evropě dost vhodné. Říkáme si, že na nějakém jiném místě v mírném podnebním pásmu, v místě, kde bychom měli za sousedy třeba Dány nebo Holanďany, by Republika dodnes rozkvétala na Masarykových demokratických představách. Ale co tady, v místě, odkud se prý dá ovládat Evropa? Tři kapitulace z let 1938, 1948 a 1968 se nám jeví jako důsledek našeho beznadějného zeměpisného položení.

Odsouvám stranou otázku, zda by nějaký jiný, statečnější a méně počtářský národ přežil v tomto prostoru důstojněji než my. Možná ano, možná i ne. Nemyslím, že mladá generace nějak zvláště chápe ono tradiční drásání národní duše nad selháním našich vojenských schopností. Konečně, při všech třech kapitulacích někteří lidé bránili to, v co věřili, i bez rozkazů generálního štábu. Nad čím bychom skutečně měli přemýšlet, je příčinnivé kolaborantství, které po všech kapitulacích následovalo. Zvláště po roce 1968 jsme v tomto ohledu předvedli ve východní Evropě ojedinělou ukázkou snaživosti. Na tom nenesou vinu jen politikové, u kterých takové jednání předpokládáme. Proč jsme se například tak nehlučně přizpůsobili cizím představám o tom, jak by měl žít národ ve střední Evropě? Proč například bylo a je tolik poměrně vzdělaných lidí, kteří byli a jsou i nadále ochotni lhát o minulosti

i o přítomnosti, když riziko říkat pravdu je nepoměrně menší než třeba po roce 1948 a když nikoho neemlouvá ani utopická zanicenost ani obyčejná neinformovanost? To je podle mého hlavní břemeno, které nám brání napřít se.

Mluvím však o tom jen proto, že právě nyní, před bližším se koncem století, ve kterém se zrodil náš stát, je překonání komplexu z naší zeměpisné polohy nesmírně důležité. Protože Evropa se změnila a mění se i Východ. Po padesáti letech se rodí naděje, že bychom si opět mohli sami určovat národní osud, spíše ve spolupráci s jinými národy než na jejich uzdě. Vždyť se dlouho už nevěřicně ptáme: je vůbec možné, aby způsob, jak mravně, politicky, kulturně, hospodářsky a jinak žijeme, trval nezměněně až do konce století? Copak musí dojít k až tak hlubokému hospodářskému a sociálnímu úpadku, jak ho vidíme třeba v Polsku, abychom našli rozumná řešení a obnovili suverenitu při tvorbě vlastních dějin?

Vím, že je v zemi mnoho těch, kteří se po všech zklamáních přestali zajímat o vše, co přesahuje malé dějiny člověka, mnozí jsou prosáknutí nedůvěrou, podezřívavostí a apatií, jiní protě odešli z tohoto nevládného evropského prostoru. Jenže tato chvíle není jak ty předchozí, aby mohla být zrušena násilím. V mé generaci a generaci starší jsme v padesátých a šedesátých letech mluvivali často o kyvadle. Když se kyvadlo perzekuce a blbosti vychýlilo do příznivější polohy, rychle jsme se museli nadechnout a něco udělat, než se vychýlí zase zpátky. To, co vidíme dnes všude kolem a v Sovětském svazu zvláště, není kyvadlo. Není kam se vrátit, kyvadlo se vzpříčilo. Dnes to vědí i ti, kteří ho do tohoto stavu uvedli.

Ač nerad, musím na podporu tohoto argumentu uvést historické poučení z krizového vývoje, aspoň v těch nejhrubších rysech. Mnoho obětavých, sociálně citících a bídou znechucených lidí sdílelo od nepaměti ideu, že lidská společnost si konečně zaslouží, aby byla uspořádána podle rozumu, podle vědecky zdůvodněného projektu a ne podle libovůle a špatných lidských vlastností. V devatenáctém sto-

letí tento projekt dozrál a Marx ho teoreticky zdůvodnil. Podle staré tradice byl projekt nazván socialismem a komunismem, ale to není moc důležité, protože pro celou ideu není hlavní zaměření projektu, ale projekt sám, jako lék, jako spása a jako ukončení nevědomé cesty lidstva.

Projekt spravedlivé a šťastné budoucnosti byl natolik vzdálen od zavedeného způsobu života, že jeho autoři nemohli doufat v jeho realizaci jinou cestou než cestou revolučního násilí. Tuto poněkud nepříjemnou stránku věci odbyli teoretikové poukazem na to, že násilí už beztak existuje a že toto nové násilí bude trvat jen krátce, jen proto, aby otevřelo dveře do říše svobody.

Když však došlo v Rusku a později ve východní Evropě, v Ázii, v Africe a na Kubě /také v Kambodži, také v Kambodži! /k realizaci projektu, ukázalo se, že "přechodné" násilí se táhne na dlouhé lokte a dveře do říše svobody zůstávají zavřené. Násilí ve všech formách, brutálních i poněkud civilizovanějších, se zařídilo samo pro sebe a institucionalizovalo se. V tomto násilí se společnost nově strukturovala, vznikla nová třída, nově se sloučily sociální zájmy atd. Před čtyřiceti lety byla do tohoto projektu zatažena i naše republika a bránilasse stejně ochabě jako předtím a potom. Už bylo přesně popsáno, co všechno zde hrálo roli. Po sedmdesáti letech od prvního pokusu máme před sebou přehledný výsledek: ten je skličující sám o sobě a mravně zničující, když vezmeme do úvahy oběti, které si projekt vyžádal. To platí ještě více pro nás, protože jsme nezačínali v bídě a zpusťování jako jiní. O to horší je zlost na naše umístění v Evropě. /V závorce se vám však svěřím se znepokojivou myšlenkou: Co kdyby nebylo západní Evropy, kam snadno vidíme přes plot, a my nemohli srovnávat? Máme se přece lépe než před čtyřiceti lety, máme dost chleba, masa, zákusků v cukrárnách, více aut, ledniček a televizorů, které kdysi vůbec nebyly. Nevzdávala by většina lidu dodnes díky Stalinovi, že nás vpustil do ráje? Ve svých důsledcích je to velmi nepříjemné pomyšlení./

Vědomí o selhání projektu se šíří a upevňuje, ze všech stran a stále rychleji se mu dostává materiálu. Jak nově

slyšíme, i naši politikové říkají, že prodlužovat daný stav je nemožné. Zde jsme však u kořene československé specifiky, řečeno jazykem novin, u naší národní zvláštnosti. Lidé cítí, že program přestavby, který nám politikové nabízejí, není myšlen upřímně. Zní totiž dost neskutečně, když se k myšlence jakýchsi změn a jakýchsi reforem hlásí ti, kteří měli už dávno moc proměnit ji v čin, avšak namísto toho ji jen pošlapávali.

A už jsme v národní specifice u problému vládnoucí strany, na kterou narazíme, i kdybychom se tvářili sebesmířlivěji. Před čtyřiceti lety přišla tato strana na scénu v poněkud jiné sestavě. Bylo v ní mnoho lidí, které sem přivedla radikální reakce na válečnou zkušenost, byli v ní lidé s vyhraněným sociálním cítěním, lidé pamatující krizi a nezaměstnanost, intelektuálové, kteří se upsali utopické vizi a pak hodně těch, kteří uvěřili falešným slibům. Znal jsem ty lidi, protože jsem byl o něco později při tom. V průběhu dalších let byla tato poměrně košatá společnost systematicky osekávána. Po poslední velké osekávačce po roce 1968 zůstal z této strany jen pahýl, zanikly poslední závazky vůči pravdě a původním úmyslům, zanikly zbytky osobního snažení konat prostřednictvím moci dobro. Lid nemá žádné iluze o charakteru této vládnoucí strany. Po čtyřiceti letech sdružuje její jádro ty, kterým se líbí být u moci a mít z toho prospěch. To je však obecný závěr a má krutou povahu všech obecných závěrů, jak jsme je znali, jako třeba závěr o třídní příslušnosti. V rámci této obecnosti jsou však ve straně i ti, kteří se snaží řídit v daných možnostech co nejlépe fabriku, vystavět vodovod pro svou obec, vést družstvo tak, aby z toho měli prospěch jeho členové atd. V naprosté většině jsou pak ti, kteří chtěli svým dětem ulehčit cestu ke vzdělání, kteří se chtěli dostat výš se svými organizačními či jinými schopnostmi a mnozí, na které nezbyla ani ta nejnicotnější privilegia. Na tomto terénu se vytváří možnost k národnímu porozumění.

Tento výsledný stav vládnoucí strany není podmíněn ideo-

logicky a termín socialismus je možná si i odmyslet. Touto rozkladnou chorobou by onemocněla každá skupina lidí, která by tak dlouho vládla sama a to ještě jen v úzkém vnitřním kruhu. K degeneraci se odsoudí každá skupina, když vznese nárok na monopolní výkon moci.

To vše je hlavně naše zvláštnost, podtrhnutá červeně naší poslední kapitulací. V jiných zemích východní Evropy je možné, aby dveře do budoucnosti otevřela reformní část komunistické strany. U nás však byli reformní komunisté vyhubeni v sedmdesátých letech a jestliže ještě tajně uvnitř strany existují, nedávají o sobě vědět. Škoda. Jejich výkon v glasnosti je v Sovětském svazu obdivuhodný.

To byl stručný historický argument proti kyvadlu. Popsaný stav poskytuje do konce století lepší výhled, než by se zdálo. Jsme bez iluzí a také už bez ideologie. A máme vlastně jen jedinou možnost vyhnout se hořkému konci: dohodnout se v nejširším národním konsensu na změně, na přechodu k demokratickému rozhodování, na pluralitě bez jakýchkoliv postranních úmyslů, na svobodné volbě cílů i osob, z níž nebude nikdo předem vylučován, a posléze na mravní obrodě, na co nejrychlejší vybědnutí ze lží, které otrávily národní duši. Nemůže existovat žádná jiná legitimita než ta, která vychází ze svobodně projevené lidové vůle.

Nemyslím, že je oprávněné stěžovat si na nedostatek programu. Za poslední desetiletí byl formulován alternativní program téměř pro všechny oblasti národního života. Jen v textech Charty bylo vysloveno tolik dobrých myšlenek, že s nimi do konce století vrchovatě vystačíme. A pak, rozhlédněme se po Evropě. Úspěšné vlády v slušných a prosperujících demokratických státech jsou všechny stejně pragmatické, vyvažují spíše smířlivě než antagonisticky různé sociální zájmy a jsou konec konců vždy napravo nebo nalevo od středu. Náš lid nemá jinou mentalitu než naši nejbližší sousedé a mít možnost volby, dal by ve všech uzlových bodech našich dějin přednost této cestě. Civilizace, ke které svým původem patříme, nemá konečně příliš na vybranou v krocích do budoucnosti: nemůže spory mezi národy

a sociální antagonismy řešit válkou, protože by sama zanikla, musí spravedlivě rozdělovat práci i bohatství, ke kterému se dopracovala, a posléze musí obnovit rovnováhu mezi svou průmyslovou aktivitou a hrubě vykořisťovanou přírodou.

Po sedmdesáti letech existence státu nemáme tedy příliš důvodů radovat se nad jeho stavem. I když to zní paradoxně, domnívám se však, že ze všech východoevropských států máme nejpříznivější podmínky nabytí do konce století svobody v řízení národního osudu a nebytí Evropě na obtíž. To vyplývá z toho, co jsem řekl předtím: pro polovičatá a pokrytecká řešení již národ ruku nezvedne a nebude pro ně také pracovat. Stav našeho hospodářství, přes všechny vady a zaostávání v technologii je přece jen lepší než jinde na východě. Nemáme dluhy, při odchodu z funkce za to dostane někdo státní vyznamenání. Již nyní vznikají přirozenou cestou občanské iniciativy, přirozeně se prosazuje autorita osob, které cítí naléhavěji než jiní zodpovědnost k našemu národnímu osudu, rozšiřuje se vědomí lidských práv, pomalu ustupuje strach, strach z nelítostné politické moci, který nás ochromoval po padesát let. V důsledku změn v Sovětském svazu se uvolňuje sevření, ve kterém jsme tu žili.

Do konce století se snad ukáže, že tato republika byla založena na celkem vhodném místě v Evropě, jenže strašně dlouho trvalo, než se přednosti tohoto místa mohly projevit. Přijde, co musí přijít. Mne jen udivuje, že jsou lidé, kteří to nevidí nebo necítí.

IV.

Č E S K O S L O V E N S K O 88

Mezinárodní symposium
na téma

Československo v evropském dění 1918 - 1988

Praha dne 26.května 1988

Vážený pane,

shoda dějinných okolností tomu chtěla, že několik událostí, které v moderní době významně ovlivnily osudy Čechů a Slováků, se odehrálo v letech končících číslicí osm, díky čemuž si letos připomínáme hned několik zaokrouhlených výročí najednou. Vzhledem ke zvláštnímu geopolitickému postavení naší země, ale též z různých jiných důvodů tyto události přesáhly svým významem rámec pouhé historie našich národů a znamenaly důležité body v dějinách celé Evropy: tyto dějiny se v nich a skrze ně vždycky nějak důsažně proměňovaly, ať už k lepšímu nebo horšímu, právě jimi se obvykle nějak zauzlovaly, právě jimi byly obvykle - tak či onak, ale vždy podstatně - ovlivněny. Nejednou to byly právě tyto zdánlivě jen československé události, které jako by předznamenávaly či osvětlovaly různé širší evropské souvislosti, naděje či katastrofy.

Vznik samostatného československého státu v roce 1918 spolu s rozpadem rakousko-uherské monarchie vedly k zásadním změnám v politické mapě Evropy a předznamenaly její budoucí perspektivy i nebezpečí. Mnichovský diktát v roce 1938 a politika ústupků před násilím, jejímž se stal symbolem, byly jedním z hlavních faktorů, které stimulovaly, ba přímo umožnily hitlerovskou expanzi a posléze vedly ke druhé světové válce. Únorový převrat roku 1948 byl posledním a možná rozhodujícím krokem k trvalému rozdělení Evropy a dalším vystupňováním studené války. Pražským jarem v roce 1968 vyvrcholilo období pokusů o reformu systému sovětského typu, které se v různých zemích objevovaly od

padesátých let, a sovětská intervence tento proces tragicky ukončila. Zároveň byla pro brežněvovské vedení zkouškou, kam lze^{jí} v upevňování sovětské velmocenské hegemonie. I dnes, v roce 1988, je Československo v jistém smyslu terénem historické zkoušky: síla setrvačnosti a potřeba změn, podtrhovaná probíhajícími změnami v SSSR, se dnes nejzřetelněji srážejí opět v Československu a je možné, že vážnost, hloubka a důvěryhodnost nové politiky sovětského bloku bude opět testována na případu Československa.

Poučili jsme se, že osud lidské důstojnosti, míra demokracie, stupeň vnitřního pokoje a tolerance v naší zemi těsně souvisejí se stavem evropského míru, a vždy cosi napovídají o jeho potenciálních nadějích a nebezpečích. Tyto souvislosti a zvláštní odpovědnost, která z nich vyrůstá, si někteří českoslovenští politikové v minulosti uvědomovali, a proto vzešlo právě z této země několik důležitých iniciativ, orientovaných k ideálu Evropy jako přátelského a mírového společenství mnoha nezávislých a demokratických států. I pro nás, Chartu 77 a další nezávisle smýšlející skupiny a jednotlivce v Československu, zůstává tento ideál živý. Mnohým z nás se dokonce zdá, že je dnes aktuálnější než kdy dřív, a my se v rámci svých omezených možností pokoušíme v jeho směru působit. Na tomto pozadí lze vnímat i fakt, že se Charta 77 tak vytrvale snaží upozorňovat na to, že lidská práva, demokratický pořádek a vzájemná tolerance jsou hlavní opravdu smysluplné předpoklady skutečného a trvalého míru.

Uvědomujte si tyto věci, bohatost a komplexnost témat, která se tu otevírají úvahám, ať už analytickým či koncepčním, a uvědomujte si i škálu duchovních a kulturních aspektů, jež celá tato tematika má, rozhodli jsme se letošní výročí připomenout uspořádáním neformálního a nezávislého symposia na téma

Československo v evropském dění 1918 - 1988.

Za přípravný výbor symposia v.r.

Václav Havel
Miloš Hájek
Radim Palouš
Emanuel Mandler
Rudolf Battěk
Ladislav Lis
Libuše Šilhánová

ČESKOSLOVENSKO 88

Mezinárodní symposium
na téma

Československo v evropském dění 1918-1988

Přípravný výbor sympozia, které se bude konat v Praze ve dnech 11., 12., 13. listopadu 1988, zve k účasti politology, historiky a kulturní osobnosti z domova i ze zahraničí, zabývající se československou problematikou v jejích různých širších souvislostech, a ty, kteří k ní mají nějaký hlubší vztah.

Symposium nebude mít předem přesně ohraničená témata či tematické okruhy s dlouhými úvodními úzce specializovanými referáty, ale bude mít spíše charakter volné rozpravy, od níž si mimo jiné slibujeme, že přinese zajímavé srovnání pohledu odtud s pohledem zvenčí.

Uvítali bychom, kdyby nám účastníci sympozia svou zamýšlenou účast co možná nejdříve potvrdili a svůj příspěvek /v rozsahu maxim. 20 min. projevu/ zaslali pokud možno v písemné podobě předem, nejlépe do 17. října. Jednacími jazyky bude čeština, slovenština a angličtina. Nebude-li někdo moci přijet, může nám pouze zaslat svůj příspěvek. Účastníky sympozia bychom s ním seznámili a ve sborníku jej pak publikovali.

Není bohužel v našich možnostech uhradit Vám náklady za cestu a pobyt. Můžeme Vám zajistit pouze ubytování v soukromí, pokud by se Vám nepodařilo zajistit hotel.

Musíme být připraveni i na to, že někteří ze zahraničních účastníků nedostanou na dané dny vstupní víza. Pro takový případ se chceme domluvit s přáteli z československého exilu, aby v týchž dnech nebo ve dnech následujících byli připraveni uspořádat náhradní nebo paralelní - stejně tematicky orientované - symposium ve Vídni. O podrobnostech a případných změnách bychom Vás včas informovali.

Pořadatelem sympozia je Charta 77 a další nezávislá občanská sdružení.

Těšíme se na setkání s Vámi

Za přípravný výbor sympozia
V. R.

Václav Havel, Miloš Hájek, Radim Palouš, Emanuel Mandler,
Rudolf Battěk, Ladislav Lis, Libuše Šilhánová
V Praze 3.9.1988

ČESKOSLOVENSKO 88

Letos si Československo připomíná zaokrouhlené výročí několika důležitých mezníků svých moderních dějin. Společným jmenovatelem těchto událostí je to, že nikdy nebyly ryze československé, ale vždy představovaly zároveň významné body v dějinách Evropy. A vždy zároveň souvisely s tématy, která nás všechny společně zajímají, totiž s tématem demokracie, lidských práv, míru a jejich vzájemné podmíněnosti. Proto jsme se rozhodli uspořádat ve dnech 11.-13. listopadu v Praze symposium ČESKOSLOVENSKO 88, jež by se souhrnně zamyslelo nad širším kontextem připomínaných událostí a nad tím, jaká poučení z takové úvahy vyplývají pro přítomnost. Na toto symposium zveme domácí i zahraniční politology, historiky a kulturní osobnosti, o nichž víme, že se touto tematikou zabývají a nebo k ní mají blubší osobní vztah.

Stanislav Devátý

Miloš Hájek

Bohumír Janát

mluvčí Charty 77

Emanuel Mandler

Karel Srp

Demokratická iniciativa

Jazzová sekce

Luboš Vydra

Petr Bartoš

Nezávislé mírové sdružení

Společenství přátel
USA

Václav Havel

předseda přípravného
výboru sympozia

Praha 9.9.1988

Prohlášení přípravného výboru sympozia

ČESKOSLOVENSKO 88

Dokumentem ze 6.září 1988 jsme oznámili, že československé občanské aktivity, Charta 77, Demokratická iniciativa, Jazzová sekce, Nezávislé mírové sdružení a Sdružení přátel USA připravují na dny 11.-13.listopadu 1988 v Praze symposium "ČESKOSLOVENSKO 88". Tématem je uplynulých 70 let československého státu, zejména některých mezníků v jeho historickém vývoji. Mnohé významné události se vázaly na osmičková data: 1918, 1938, 1968. Symposium by mělo být příležitostí k setkání domácích i zahraničních účastníků ze Západu i Východu. Pozvány jsou i některé oficiální československé instituce.

Očekáváme, že příslušné úřední orgány pochopí symposium tak, jak je míněno: jako výraz společného úsilí o dialog, jako příležitost k demokratické diskusi. Symposiumu by proto neměly být kladeny překážky; zvláště když setkání podobného druhu proběhla bez úředních zásahů i v řadě zemí Varšavského paktu, a když se i Československá vláda hlásí do společného evropského domu, k demokratizaci, k pásmu důvěry a spolupráci na linii dotyku.

Příprava sympozia se děje zcela otevřeně. Doufáme v rozumný postoj a postup československých úřadů. O dalších podrobnostech příprav sympozia budeme informovat.

Za přípravný výbor sympozia
ČESKOSLOVENSKO 88

Václav Havel

Dopis úřadujícího ředitele International Helsinki Federation for Human Rights Geraldta Naglera předsedovi čs. vlády dr. L. Štrougalovi

Předseda
federální vlády ČSSR
dr. Lubomír Štrougal
Praha 1
nábř. kpt. Jaroše 4

Videň, 23. září 1988

Před dvěma měsíci byla IHF pozvána k účasti na sympoziu ČESKOSLOVENSKO 88, které se má uskutečnit mezi 11. a 13. listopadem v Praze. Sympozium bude známkou a povzbuzením zvýšené otevřenosti a porozumění mezi občany z Východu a Západu.

Rádi jsme toho pozvání přijali, neboť jsme přesvědčeni, že iniciativa k organizování tohoto sympozia, upozorňujícího na řadu významných výročí historických událostí v dějinách Československa, je velmi cenná a pozoruhodná pro historiky a další vědce a pro všechny, kteří projevují zájem o otázky společného evropského domu. Proto jsme pro účast na sympoziu připravili mezinárodní delegaci, složenou z členů některých našich národních /helsinských/ výborů. Delegace bude na stejné úrovni jako ta, kterou jsme vyslali v lednu tohoto roku do Moskvy /seznam členů viz příloženou zprávu/. Pánové Van der Stoel, bývalý min. zahraničních věcí Nizozemí, pan Jankowitch, poslanec rakouského parlamentu a bývalý ministr zahraničních věcí, pan Steen, poslanec norského parlamentu a pan prof. R. Dahrendorf už potvrdili svůj velký zájem reprezentovat IHF na sympoziu.

S překvapením a zklamáním jsme se včera dověděli o policejních akcích proti organizátorům sympozia. Máme velkou obavu, že pověst ČSSR a jeho vztahy s ostatními helsinskými signatářskými státy budou vážně poškozeny, kdyby mělo být toto mírumilovné sympozium znemožněno Vašimi úřady, zvláště když Vás organizátoři v nejčasnějším možném termínu informovali o jeho pokojných záměrech. Tyto akce proti organizátorům sympozia jsou zároveň v rozporu s připraveností k dialogu, se kterou jsme se setkali v Moskvě, kde několik podobných seminářů v minulém roce proběhlo bez zasahování úřadů.

V případě, že budete mít zájem prodiskutovat s námi naše názory na tuto záležitost, jsme připraveni poslat do Prahy delegaci a ještě před sympoziem se s Vámi setkat v duchu spolupráce a otevřenosti konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

S pozdravem

Gerald Nagler

IHFHR

Na vědomí:

velvyslanci Fr. Doležalovi

a

p. Ivanu Fialovi, Čs. mírový výbor

Předseda vlády ČSSR

dr. Lubomír Štrougal

Praha

Praha 26.září 1988

Pane předsedo vlády,

dne 6.9.t.r. jsme Vašemu úřadu adresovali dokument ohlašující, že Charta 77, Demokratická iniciativa a další nezávislá společenství chtějí ve dnech 11.-13.listopadu uspořádat v Praze kulturně historické sympozium na téma "ČESKOSLOVENSKO 88", jež by se zamyslelo nad několika výročími jako významnými mezníky v dějinách naší země i Evropy. Vzápětí /9.9.1988/ jsme pak Vám osobně adresovali prohlášení přípravného výboru sympozia, jímž žádáme o toleranci a vyjadřujeme naději, "že příslušné úřední orgány pochopí naše sympozium tak, jak je míněno: jako výraz společného úsilí o dialog, jako příležitost k demokratické diskusi".

Žel, na tyto dva dopisy jsme od Vašeho úřadu nedostali žádnou odpověď. Zato přišla odpověď v podobě řady zadržení a výslechů organizátorů sympozia Státní bezpečností, naposledy dnes, 26.září. Při výsleších předložili příslušníci StB některým z nás dopis zasláný Vašemu úřadu a současně nás varovali, že budeme-li v přípravě sympozia nadále pokračovat, vystavíme se trestnímu stíhání. Sympozium podle nich směřuje proti zájmům pracujícího lidu a údajně hrozí jeho zneužití Chartou 77 a zahraničními centry. Tak Státní bezpečnost apriori označuje náš kulturně historický počin, aniž by znala jediný příspěvek, který má být na sympoziu přednesen.

Pane předsedo vlády! Kde na světě to žijeme, že na takovéto dopisy adresované Vašemu vrcholnému úřadu odpovídá výhradně Státní bezpečnost, převážně výhrůžkami a šikanami vůči jejich autorům? Jak to, že ^{se}Charta 77, Demokratická iniciativa, Nezávislé mírové sdružení či jiná společenství nemohou dočkat Vaší, skutečně Vaší odpovědi na mnohdy cenné a podnětné dokumenty a návrhy? Jak máme věřit Vašim výzvám k demokratizaci naší společnosti, když se nesetkáváme s minimálním porozuměním ani při přípravě tak odbor-

né záležitosti, jako je zamýšlené symposium, na něž jsme kromě nezávislých historiků, politologů a kulturních osobností z domova a zahraničí pozvali i zástupce oficiálních čs. institucí a historických pracovišť?

Pane předsádo vlády! Jsme nuceni položit Vám závažnou otázku: kdo u nás vlastně vládne? Je-li to vláda, v jejímž čele stojíte, žádáme Vás o přijetí, abychom se dozvěděli skutečně Váš názor na konání zmíněného symposia, na míru tolerance, s níž můžeme počítat, případně na další otázky.

Domníváme se, že skutečná demokratická přestavba naší společnosti předpokládá toleranci a podporu takovýmto aktivitám, a nikoli zákazy a policejní šikanování.

Doufáme ve Vaši brzkou pozitivní odpověď.

Nechce se nám věřit, že by jedinou odpovědí na naše dva dopisy adresované Vašemu úřadu, měly být výsledky a výstra-hy pracovníků Státní bezpečnosti.

Za pracovní výbor symposia

"ČESKOSLOVENSKO 88"

Libuše Šilhánová
Jeseniova 105
Praha 3

Jan Urban
Thunovská 19
Praha 1

Text výstrahy čtený orgány StB vyšetřovaným členům přípravného výboru sympozia

Federální ministerstvo vnitra je ze strany různých československých institucí upozorňováno na informaci, že některými signatáři ^{tzv.} Charty 77 a dalšími obdobně orientovanými osobami je k letošním výročím vyhlášení samostatnosti ČSR, Dne znárodnění a schválení zákona o československé federaci připravováno společně s emigrantskými a protičeskoslovenskými centry jakési symposium pod názvem ČESKOSLOVENSKO 88.

V rámci oslav uvedených výročí je na bázi Národní fronty a všech jejích organizací připravena řada akcí, kterými bude odpovídajícím způsobem dostatečně připomenut jak vnitropolitický, tak mezinárodně politický význam těchto výročí.

Mezi řadou připravených akcí není zahrnuto žádné symposium 88, které jako akce organizovaná osobami již v minulosti známými svou nepřátelskou orientací proti socialistickému společenskému zřízení, mezi nimi i osobami v minulosti trestanými, je v rozporu se zájmy pracujícího lidu a směřuje k narušení veřejného pořádku. Upozorňuji Vás, že budete-li se dále podílet na organizaci uvedené akce, vyzývat k ní či se jí zúčastníte, vystavujete se nebezpečí postihu ve smyslu § 6 písm.a/ zák.č. 150/69 Sb.

Dopis předsedy přípravného výboru sympozia V. Havla předsedovi vlády L. Štrougalovi

Předseda

Federální vlády ČSSR

Praha

V Praze 17. října 1988

Pane předsedo vlády,

přípravný výbor sympozia "ČESKOSLOVENSKO 88" Vás tímto žádá o vyjasnění právní situace kolem odborného sympozia, které připravujeme. Dopisem ze 6.9.tr. jsme vám sdělili svůj záměr symposium uskutečnit a požádali jsme Federální vládu o podporu. Obdobný dopis jsme zaslali také ÚV Národní fronty, Čs. akademii věd a Ústavu čs. a světových dějin ČSAV. Krátce na to jsme vydali prohlášení k sympoziu, i to bylo vašemu úřadu zasláno. Pozvali jsme vědce i veřejné činitele z domova a ze zahraničí jakož i zástupce některých čs. oficiálních institucí. Naše pozvání přijala mimo jiné Mezinárodní helsinská federace pro lidská práva /IHFHR/, jejíž delegace na vysoké úrovni se chce sympozia zúčastnit. Jak se dovídáme, dne 23.září odeslal generální tajemník a ředitel IHFHR pan Gerald Nagler dopis předsedovi vlády dr. L. Štrougalovi. Oceňuje v něm záměr uspořádat takové symposium a vyslovuje údiv nad tím, že by jeho uskutečnění měly být kladeny úřední, event. policejní překážky.

Žel, doposud jsme neobdrželi od vašeho úřadu žádnou odpověď na naše dva dopisy. Místo toho nám policie dvakrát zabránila sejít se, přičemž členové přípravného výboru byli při těchto zákrocích zadrženi a dostalo se jim výstrahy. Z textu výstrahy bohužel nevyplývá, jde-li o krok čs. vlády nebo ne. Nedomníváme se však, že by čs. vláda mohla považovat za únosné hovořit o obětech neostalinských represí jako o kriminálnících a že by se odvážila odmítat jménem pracujícího lidu podnik, kterém jí obsahově není nic bližšího známo. Proto nebudeme tuto a podobné výstrahy považovat za vyjádření československé vlády.

Pane předsedo vlády! Symposium ČESKOSLOVENSKO 88 pořádáme za účelem konfrontace nových pohledů a názorů na souvislosti

československých a evropských dějin v uzlových historických bodech 20.století v Československu. Tento podnik, sestávající z krátkých referátů a dialogu jeho účastníků nemá a nemůže mít nic společného s výtržnictvím. Smysl jeho konání je v souladu se zájmy našeho lidu. Sympozium pořádáme na základě zásady "co není zakázáno, je povoleno", a proto nám nezbyvá, než požádat Vás, abyste v případě, že Federální vláda ČSSR hodlá připřipravované sympozium zakázat, vyhlásil takový zákaz veřejně a jednoznačně.

Dokud se tak nestane, předpokládá přípravný výbor sympozia ČESKOSLOVENSKO 88, že pořádání sympozia je povoleno a nebude brát ohled na výhrůžky ze strany policejních orgánů.

Za přípravný výbor
sympozia
ČESKOSLOVENSKO 88

Václav Havel
nábř.B.Engelse 78
Praha 2
120 00

Zákaz konání symposia ONV Praha 1

Odbor vnitřních věcí
ONV v Praze 1
Praha 1 - Nové Město
Vodičkova 18

R o z h o d n u t í

Odbor vnitřních věcí ONV v Praze 1 posoudil na základě podnětu Úřadu předsednictva vlády ČSSR úmysl občanů Havla, Lise, Srpa a Urbana konat ve dnech 11.-13. listopadu 1988 na území obvodu Prahy 1 symposium "ČESKOSLOVENSKO 88" s účastí veřejnosti a rozhodl dne 10.11.1988 takto:

Konání symposia "ČESKOSLOVENSKO 88" s účastí veřejnosti ve dnech 11.-13.11.1988 se podle ustanovení § 1 písm.b/ zák.č. 126/1968 Sb. z a k a z u j e . Podle ustanovení § 55 odst.2 zák.č.71/1967 Sb. se případnému odvolání odnímá odkladný účinek.

o d ů v o d ě n í

Dne 8.11.1988 oznámili Václav Havel a Jan Urban ÚPV ČSSR záměr pořádat spolu s dalšími občany tzv. symposium "ČESKOSLOVENSKO 88" s účastí veřejnosti. Takto formulovaný závěr přesahuje původní informaci poskytnutou Ladislavem Lišem a Karlem Srpem Národnímu výboru hl.m.Prahy a je proto nezbytné takovou akci považovat za veřejné shromáždění ve smyslu čl.28 Ústavy ČSSR.

Uvedení občané v rozporu s ustanovením § 10 vyhl.číslo 320/1951 Ú.l.neohlásili ve stanoveném termínu příslušnému obvodnímu národnímu výboru konání tohoto shromáždění s udáním programu, místa a doby konání.

Konání uvedeného symposia je tak v rozporu se zákonem a OVV ONV v Praze 1 proto v souladu s ustanovením § 1 písm.b/ zák. č.126/1968 Sb. konání tohoto symposia zakazuje.

S ohledem na ^{blízký} termín zamýšleného symposia a tím možnost ohrožení naléhavého obecného zájmu, kterým dodržování socialistické zákonnosti bezpochyby je, rozhodl současně OVV ONV v Praze 1 o odnětí odkladného účinku případného odvolání. V důsledku toho nastává účinnost zákazu a vykonatelnost

rozhodnutí okamžikem doručení. Vzhledem ke krátkosti termínu byla o doručení tohoto rozhodnutí požádána podle § 5 odst.1 písm.b/ nařízení vlády CSR číslo 18/1975 Sb. OS SNB Praha 1.

P o u ě n í : Proti tomuto rozhodnutí se lze odvolat k OVV NVP prostřednictvím OVVONV Praha 1 nejpozději do 15ti dnů ode dne jeho doručení.

JUDr.Eva B a r á k o v á
vedoucí odboru vnitř.věcí OVV
v Praze 1

Pan
Václav Havel
nábř.B.Engelse 78
Praha 1

Text výstrahy předané zahraničním účastníkům sympozia
v hotelu Paříž

A d v e r t i s e m e n t

I am warning you that the action called CZECHOSLOVAKIA 88 is illegal and its performance would be contrary to the interests of Czechoslovak working people and consequently illegal. In this connection your effort to take part in this action would be considered as a manifestation of hostility to Czechoslovakia and in virtue of this we should have to draw relevant consequences against your person

A c h t u n g

Ich möchte Sie darauf aufmerksam machen, dass die als Symposium TSCHECHOSLOWAKIE 88 bezeichnete Veranstaltung illegal ist und ihre Abhaltung im Widerspruch mit den Interessen des tschechoslowakischen werktätigen Volkes und deshalb auch ungesetzlich wäre. Bezüglich dieser Tatsache wäre Ihre Bestrebung zur Teilnahme an der Veranstaltung als Ausdruck Ihrer Feindschaft gegen die ČSSR gesehen, woraus die entsprechenden Konsequenzen Ihrer Person gegenüber zu ziehen wären.

L' i n f o r m a t i o n

Je vous informe, que l'action, nommée Symposium La TCHÉCOSLOVAQUIE 88 est illégale et sa réalisation serait en contradiction avec les intérêts du peuple travailleur tchécoslovaque, et elle est alors illégale. A l'égard de cette réalité, votre intention de prendre part à cette action serait considérée comme un signe de la hostilité centre la République socialiste tchécoslovaque, et il serait inévitable de tirer des conséquences nécessaires contre vous.

L' a v v e r t e n z a

L'avverto, che l'azione titolata lo Simposio CECOSLOVACCHA 88 non é legale e la sua esecuzione sarebbe venuto in conflitto con gli interessi del popolo operaio cecoslovacco e per tal ragione illegale. Rispetto a questa realtà il Suo sforzo di partecipare a quest'azione sarebbe stato

considerato per la dimostrazione dell'ostilità contro la Cecoslovacchia da cui sarebbe stato necessario trarre le conseguenze rispettive verso la Sua persona.

Zpráva o zahraničních účastnících symposia

Zahraníční účastníci symposia "ČESKOSLOVENSKO 88"

Z NDR: jeden zástupce nezávislých iniciativ /z bezpečnostních důvodů jeho jméno nezveřejňujeme/;

Z NSR: Helmuth Lippelt, poslanec Spolkového sněmu za stranu Zelených, mluvčí strany pro zahraniční otázky; Eberhardt Schulz z Německé společnosti pro politický výzkum;

Z Francie: abbé Pierre Toulat, vedoucí tajemník Justicia et Pax, Pierre Hassner, vedoucí výzkumného odd. Národního ústavu politických věd; Aleksander Smolar /polský exil/ z Vysoké školy politických věd;

Z Itálie: Antonio Stango, vedoucí tajemník helsinského výboru, Luciano Neri z Democrazia e proletaria a z Evropské sítě pro dialog Východ-Západ; Gian Carlo Saccohan, člen Národního výboru Democrazia proletaria; Pino Pasquale;

Z Velké Británie: Lord Erik Avebury, předseda helsinského výboru; Timothy Garton Ash, spisovatel a novinář; Sally Lairdová, redaktorka časopisu Index on Censorship;

Z USA: Herb Gartner z Helsinki Watch /americká sekce Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva/ dramatik; Sanford Unger, děkan dopravní fakulty; Joanne Landyová, aktivistka Campaign for Peace and Democracy - Dialogue East-West;

Z Nizozemí: Max van der Stoel, bývalý ministr zahraničí, předseda helsinského výboru, Paul Scheffer ze strany Práce /soc-dem/, Anež Bleichová, novinářka;

Ze Švédska: Gerald Nagler, výkonný tajemník Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva, Ulf Sjöberg z Nadace Charty 77;

Z Dánska: Inge d. Staal;

Z Norska: Stein Ivar Aarsaether, předseda helsinského výboru; Ingunn Jordheimová, členka helsinského výboru.

Mezi těmi, kdo neobdrželi víza, byli např.: hraběnka Marlon Dönhoffová, vydavatelka Die Zeit /hamburský týdeník, vyjadřující postoje soc. dem./, profesor John Keane z Londýna, profesor Ove Nathan u Ústavu Nielse Bohra a děkan z kodaňské univerzity, Niels Barfoed z kodaňského výzkumného ústavu pro lidská práva, Christian Semler, novinář z NSR. Prof. Ove Nathan poslal sympoziu pozdravný telegram, v němž vyslovil přesvědčení, že seminář přispěje k procesu otevřenosti probíhajícímu v Evropě.

Asi polovina jmenovaných se účastnila setkání ve Vídni, mnozí vystoupili na tiskové konferenci, která měla velký ohlas.

Pozdravný telegram zaslal z USA, kde byl v oné době na návštěvě, sovětský akademik Andrej Sacharov. Rovněž z Maďarska přišel pozdravný telegram tohoto znění: "Přejem vám k setkání českých demokratických organizací mnoho úspěchů - maďarští demokraté podporují váš boj za přestavbu čs. společnosti - buďte jisti, že jsme s vámi solidární - předsednictvo maďarského Demokratického fora". Maďarští přátelé nemohli poslat své zástupce, protože ve stejnou dobu se konala celostátní konference Síť svobodných iniciativ. Sympozium pozdravil z Bělehradu Milovan Djilas.

Známý odborník na současné čs. dějiny prof. H. Gordon Skilling z Kanady zaslal již 13. října 1988 dopis předsedovi federální vlády Ladislavu Adamcovi /a kopii prezidentu republiky/, v němž vyjadřuje znepokojení nad tím, že čs. organizátoři sympozia byli úřady varováni, aby od svého záměru upustili. "Byl by to tragický výraz současné čs. situace, kdyby nebylo povoleno normálně pořádat vzpomínkovou akci k tomuto historickému datu 28. října 1918 a pozvat na ni zahraniční hosty", píše prof. Skilling.

/Převzato z Informací o Chartě 77 roč. 11 /1988/ č. 20 /

Protestní dopis zahraničních účastníků symposia předaný
12.XI.88 v budově ÚV KSČ

TO: Milos Jakes

General Secretary of the Czechoslovak Communist Party

As guests invited to participate in the "CZECHOSLOVAKIA 88" symposium we protest in the strongest terms against the summary detention of our Czechoslovak hosts, and the arbitrary action of the police and security services to prevent the symposium taking place.

We consider the continuation of this symposium - about the significance of the anniversaries of 1918, 1938, 1948 and 1968 for Czechoslovakia and the whole of Europe - to be entirely legitimate.

The disruption of this meeting is a blatant violation of the Helsinki Final Act.

We therefore call upon you to secure the immediate release of all those detained.

Prague, 12 November 1988

Podepsáni:

Max van der Stoep - Nizozemí
 Gerald Negler - Švédsko
 Ulf Sjöberg - Švédsko
 Erik Aveburg - Vel. Británie
 Timothy Garton Ash - V. Británie
 Ingunn Jordheim - Norsko
 Pierre Toulat - Francie
 Stein Ivar Aarsaether - Norsko
 Helmuth Lippelt - NSR
 Anet Bleich - Holandsko
 Antonio Stango - Itálie
 Pino Pasquale - Itálie
 Alexander Smolar - Francie
 Herb Gartner - USA
 Sanford J. Unger - USA
 Joanne Landy - USA
 Marten Nielsen
 Gian Carlo Saccohan - Itálie
 Luciano Neri - Itálie
 Inge d. Staal - Dánsko

Odvolání předsedy přípravného výboru sympozia V. Havla proti zázakazu sympozia

Titl.

Odbor vnitřních věcí ONV v Praze 1

O d v o l á n í

Dne 11.11.mi bylo na okrsku SNB, kam jsem byl předvolán k výslechu, doručeno rozhodnutí OVV ONV v Praze 1, jímž se zakazuje symposium ČESKOSLOVENSKO 88, pořádané Chartou 77 a dalšími nezávislými iniciativami ve dnech 11.až 13.11. Toto rozhodnutí mi bylo tedy doručeno pozdě, už v době konání sympozia. Jako důvod zázakazu se v něm uvádí, že zmíněné symposium se koná "s účastí veřejnosti", jak jsem prý já a Jan Urban uvedli při svém nedávném jednání na Úřadu předsednictva vlády ČSSR. Proti tomuto rozhodnutí se v zákonné lhůtě odvolávám vašim prostřednictvím k Národnímu výboru města Prahy z těchto důvodů:

1/ Sympózia ČESKOSLOVENSKO 88 se neměla účastnit veřejnost, ale pouze pozvaní hosté. Tak to bylo od začátku plánováno, tak jsme to - jakožto přípravný výbor - oznámili písemně i ústně Předsednictvu vlády ČSSR, Ústřednímu výboru NE ČSSR, Prezidiu Akademie věd ČSSR, jejímu Historickému ústavu i Československému výboru pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Tento úmysl jsme nikdy nezměnili a na sympóziu se skutečně dostavili pouze pozvaní účastníci z domova i ze zahraničí. Ostatně kdyby se ho přesto chtěla veřejnost účastnit, beztak by nemohla, protože neznala místo jeho konání.

2/ Zejména není pravda, že jsme účast veřejnosti oznámili při svém jednání na Úřadu předsednictva vlády. Bylo tomu právě naopak: při svém rozhovoru s pracovníkem ÚPV Dr.Javornickým jsme výslovně zdůraznili, že na sympóziu není zvána veřejnost a že proto nemusí být jakýmkoliv úřadem povoleno /podobně jako úřady nemusí povolovat například abiturientské večírky a jiné uzavřené podniky, byť by pro ně byla pronajata i místnost ve veřejném podniku/. Výslovně jsme řekli, že pokud jsme úřady o našem projektu informovali, pak

to byla opravdu pouze informace spojená s pozváním, nikoli žádost o povolení, kterého nebylo, jak patrně, třeba.

3/ ONV v Praze 1 nebyl oprávněn zakazovat naše sympózi^{um} také proto, že z žádné naší písemné nebo ústní informace nemohl vyrozumět, že se sympózi^{um} má konat v obvodu Prahy 1, a ne kdekoli jinde.

4/ Pokud byl snad argument o údajné "účasti veřejnosti" vyvozován z toho, že jsme projekt uspořádat sympózi^{um} veřejně oznámili, bylo by to naprosto neopodstatněné: veřejná známost je něco jiného než účast veřejnosti. Je známo, že o mnoha podobných podnicích či schůzích bývá veřejnost běžně informována, aniž to znamená, že se jich účastní nebo může účastnit.

5/ O těchto všech skutečnostech byl Národní výbor města Prahy už před několika měsíci informován při osobním jednání členů Přípravného výboru Ladislavem Lisem a Karlem Srpem s jeho pracovníky, kteří neměli proti našemu projektu žádné námítky, ale naopak ho uvítali.

Z toho všeho vyplývá, že zákaz symposia Odborem vnitřních věcí ONV v Praze 1 byl bezdůvodný a dokonce protiprávní. Žádám proto, aby byl zrušen.

Za přípravný výbor symposia
"ČESKOSLOVENSKO 88"

Václav Havel,
předseda přípravného výboru
Engelsovo nábř.78
Praha 2

V Praze 15.11.1988

Sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných /VONS/č.845Represe proti sympoziu ČESKOSLOVENSKO 88

Dne 10.11. v časných ranních hodinách /v několika případech již 9.11./ zahájila StB rozsáhlou preventivní operaci proti potenciálním účastníkům sympozia ČESKOSLOVENSKO 88 a vůbec proti lidem politicky nepohodlným. Bylo při ní předvedeno nejméně 39 občanů, kteří byli zadržováni po 5 až 12 hodin a od nichž byl vynucován závazek, že se na práci sympozia nebudou nijak podílet. Dne 11. a 12.11. bylo zadrženo a mnoho hodin zadržováno nejméně 10 dalších čs.občanů, účastníků sympozia. Rudolfa Battěka a Radima Palouše, kteří byli nemocní, policie nakonec neodvedla a držela je po čtyři dny v domácím vězení. Obdobně byla omezována osobní svoboda několika slovenských a moravských aktivistů.

Z předvedených občanů, kteří buď odmítali přijmout varování úřadů před účastí na sympoziu nebo se z jiných důvodů jevíli jako zvláště nepohodlní, bylo dvacet zajištěno a po formálním propuštění většinou opětovně zajištěno, podle zákona o SNB, takže strávili ve vězení zhruba 96 hodin; Ladislav Lis, který byl zajištěn třikrát, dokonce 115 hodin. Jde o tyto občany:

Václav Benda, Stanislav Devátý, Luboš Dobrovský, Bohumil Doležal, Jiří Hájek, Miloš Hájek, Václav Havel, Tomáš Hradílek, Bohumír Janát, Eva Kantůrková, Jan Křen, Ladislav Lis, Oto Mádr, Emanuel Mandler, Jaroslav Šabata, Věněk Šilhán, Libuše Šilhánová, Jan Štern, Jan Urban a Saša Vondra.

Zadržení tentokrát probíhala s mimořádným pohrdáním nejen k duchu, ale i literě zákona. Samozřejmě je zneužitím zákona o SNB, jsou-li pokojní občané vytahováni z postelí a zajišťováni pro údajné narušení veřejného pořádku.

Za vysloveně cynické zneužití tohoto zákona musíme pokládat zatýkání propuštěných občanů před branou nebo přímo na nádvoří věznice a jejich zajištění na dalších 48 hodin.

/S těmito praktikami se mimochodem skončilo asi v roce 1981

a jejich znovuzavedení je svérázným příspěvkem k přestavbě a demokratizaci/. Orgány StB však při této preventivní akci okázale porušovaly i literu zákona: možnost zajistit až na 48 hodin narušitele veřejného pořádku není samozřejmě nějakým trestem, který může policie svévolně vynést, nýbrž maximální lhůtou, během níž mají být provedeny nezbytné úkony vůči těmto provinilým občanům /pomiňme skutečnost, že šlo o občany dokonale nevinné/. StB však tentokrát nezapočítávala běžné "vyšetřovací úkony" do lhůty zajištění a i po ukončení formálních výslechů a podepsání protokolu zadržovala naprosto protizákonně občany po 4 až 10 hodin /většinou opakovaně/. Stížnosti zadržovaných a jejich žádosti o rozmluvu s prokurátorem byly důsledně ignorovány. Ostatně Rudolfu Battěkovi se podařilo telefonicky se spojit se zástupcem městské prokuratury v Praze, který ho ujistil, že ve věci nemůže nic podniknout a že má R. Battěk přes svou nemoc raději odejít s příslušníky StB. Nemůže-li ani orgán, jehož hlavním posláním je dbát o dodržování zákonnosti, nic podniknout proti jejímu zjevnému porušování, je morální povinností každého občana ČSSR, aby se proti tomuto porušování zákonnosti postavil a napomáhal obnovení právního státu.

V Praze 22.11.1988

/Převzaté z Informací o Chartě 77 roč.11 /1988/ č.20 /

Dokument Charty 77 č. 56/88

Společné prohlášení Charty 77, Nezávislého mírového sdružení
a Společenství přátel USA

Absurdní zásah proti sympoziu ČESKOSLOVENSKO 88

V polovině tohoto roku se skupina nezávislých historiků a zájemců o moderní historii rozhodla uspořádat sympozium ke čtyřem významným mezníkům čs. dějin /1918, 1938, 1948 a 1968/ se zvláštním zaměřením na porušování i obhajobu lidských a občanských práv. Vyšli z přesvědčení, že každý kulturní národ má právo a povinnost zamýšlet se svobodně nad svou minulostí a hledat v ní ponaučení pro současnost i pro budoucí rozvoj. Přípravy odborného setkání se ujali zástupci nezávislých iniciativ, kteří vytvořili přípravný výbor a 6. září t.r. vydali dokument oznamující záměr uspořádat 11. až 13. listopadu sympozium "ČESKOSLOVENSKO 88" s podtitulem Československo v evropském dění. Na sympozium byli pozváni odborníci z domova i ze zahraničí a některé oficiální instituce.

Přípravný výbor nepovažoval za nutné žádat čs. úřady o povolení sympozia, protože mělo jít o setkání pozvaných osob, nikoli o veřejné shromáždění. Přesto členové přípravného výboru navštívili národní výbor hl.m. Prahy a předsednictvo vlády ČSSR, aby jejich zástupce se záměrem sympozia seznámili. Na obou místech byli přívětivě přijati, na pražském národním výboru byli dokonce ujištěni, že podobné iniciativy jsou užitečné a měly by být podpořeny. Při těchto jednáních jim nebylo řečeno nic o možném zákazu sympozia. Několik členů přípravného výboru bylo pouze varováno příslušníky StB, kteří jim řekli, že sympozium je prý v rozporu se zájmy pracujícího lidu.

Až do 9. listopadu se zdálo, že sympozium proběhne v klidu. Většina zahraničních návštěvníků dostala vstupní víza, někteří s varováním, jen několik málo hostů víza nedostalo.

Ve čtvrtek ráno 10. listopadu však zahájila čs. Státní bezpečnost masivní zásah proti zjištěným a možným účastníkům sympozia. Od časných ranních hodin byli historici, signatáři Charty 77 a členové dalších občanských iniciativ sváženi

k výsledkům. Asi 40 jich bylo zadrženo a podrobena většinou dlouhotrvajícím výsledkům, více než 20 možných účastníků - mezi nimi pětasedmdesátiletý profesor Jiří Hájek - bylo umístěno do cel předběžného zadržení zejména v ruzyňské věznicí, velká část jich byla držena v celách více než 48 hodin. Byli mezi nimi i občané, kteří se symposia nemínili zúčastnit, ani se nepodíleli na jeho přípravě. Teprve 10. listopadu byl ONV v Praze l vydán protiprávní a nesmyslný zákaz, doručení jednomu z nich do vězení.

V pátek 11. listopadu, kdy mělo být třídní symposium zahájeno, byla místa setkání na náměstí Republiky a v jeho blízkosti obkličena příslušníky SNB a další možní účastníci byli zadržováni a odváženi k výsledkům.

Zahraniční účastníci se shromáždili 11. listopadu v 8,30 hodin v hotelu Paříž. Byli mezi nimi výkonný ředitel Mezinárodní helsinské federace Gerald Nagler, bývalý nizozemský ministr zahraničí Max van der Stoel, představitelé národních helsinských výborů, historici, novinář a další významné osobnosti. Do tohoto nevelkého shromáždění vstoupil nečekaně předseda přípravného výboru symposia Václav Havel, oznámil zahraničním hostům, že účastníci symposia jsou zatýkáni, že i on může být v nejbližších minutách zatčen a okamžitě zahájil symposium "ČESKOSLOVENSKO 88". Vzápětí byl před zraky všech přítomných odveden příslušníkem Státní bezpečnosti

k výsledku a do vězení. Zahraniční hosté pak napsali ostrý protest tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi a intervenovali u orgánů Státní bezpečnosti. Později položili květiny na hrob profesora Jana Patočky, jednoho ze zakladatelů Charty 77.

Přes rozsáhlé policejní represe, pokračovalo symposium improvizovanými diskusemi v bytech a v ruzyňských celách.

Pro zahraniční účastníky, kteří se pražského symposia nemohli zúčastnit, bylo 13. a 14. listopadu připraveno paralelní stejně zaměřené symposium ve Vídni, které bylo seznámeno s více než třiceti referáty, jež byly pro pražské symposium napsány. Zástupci pražského a vídeňského symposia

se dohodli, že symposium "ČESKOSLOVENSKO 88" bude permanentní, dokud je Václav Havel nebude moci v Praze řádně ukončit. Příspěvky určené pro symposium vyjdou ve sborníku, další budou uváděny jako příspěvky pro permanentní symposium "ČESKOSLOVENSKO 88".

Zmařené symposium a masivní zásah čs. policie proti nezávisle smýšlejícím čs. občanům měly zcela neočekávaný ohlas v zahraničních sdělovacích prostředcích. Čs. vláda obdržela protesty několikaevropských vlád proti této represii, jednalo se o ní na vídeňské konferenci, byla označena za akci hrubě porušující principy helsinské konference a následných jednání.

Celkovou bilancí represivní akce je tedy

- 1/ mnohonásobně větší publicita symposia než jakou by mělo, kdyby se bylo konalo;
- 2/ veliká ostuda pro čs. politická místa, která se před zraky zástupců civilizovaných zemí předvedla jako jedna z nejkonzervativnějších v Evropě /a to zvláště ve srovnání s Maďarskem, SSSR a Polskem, kde v poslední době několik podobných setkání nerušeně proběhlo/;
- 3/ sympodium nebylo zmařeno, ale posíleno, bude pokračovat, mnoho odborníků i dalších zájemců o něm ví a bude pro ně psát.

Jako zástupci nezávislých iniciativ proti zásahu policie důrazně protestujeme a ptáme se:

Kdo měl zájem na této nesmyslné policejní akci a kdo ji - zřejmě na poslední chvíli - nařídil? Žádáme, aby celá akce byla na příslušných místech, především v zastupitelských orgánech, důkladně projednána a posouzena, aby byly vzaty v úvahu její ohrožující finanční náklady a aby z její nesmyslnosti byly vyvozeny důsledky včetně personálních.

Současně upozorňujeme čs. politické vedení, že čím déle bude odkládat dialog se zástupci nezávislých občanských iniciativ, tím více poroste neklid v naší společnosti. Stále více lidí začíná totiž spatřovat v práci těchto

iniciativ výraz svého skutečného smýšlení a své skutečné vůle. Ukázaly to jasně i nedávné manifestace. Proto je nezbytné zaujmout k těmto iniciativám objektivní a tolerantní postoj a neodkládat dialog s nimi na dobu, kdy už může být pozdě, protože projevy obecné nespokojenosti se stanou neregulovatelné.

Charta 77 a další iniciativy se mnohokrát v minulosti obracely na čs. politická místa se svými oprávněnými požadavky, kritickými dopisy a rozbory. Až na nepatrné výjimky nedostaly od oficiálních míst nikdy odpověď. Znovu žádáme o zahájení rozumného dialogu oficiálních míst s našimi zástupci a zastavení nesmyslných a nezákonných represí.

Stanislav Devátý, Miloš Hájek a Bohumír Janát, mluvčí Charty 77

Jana Petrová, za Nezávislé mírové sdružení - iniciativu za demilitarizaci společnosti

Petr Bartoš, Pavel Jungmann a Bedřich Koutný za Společenství přátel USA

Toto prohlášení bylo adresováno předsednictvu vlády ČSSR, Národní fronty ČSSR, Čs. výboru pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, prezidiu ČSAV, Ústavu čs. a světových dějin ČSAV a ministrům kultury ČSR a SSR. Jeho kopie byly zaslány na vědomí delegátům následné vídeňské konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, AFP, APN, ARD, ANSA, Čs. dokumentačnímu středisku a Palach Pressu.

Praha 16. listopadu 1988

Seminář "ČESKOSLOVENSKO 88" ve Vídni

Ve Vídni uspořádala 13. listopadu Mezinárodní helsinská federace pro lidská práva pod záštitou rakouského ministra pro vědu, prof. Heinze Tupiho, seminář "ČESKOSLOVENSKO 88". Bylo to shromáždění, organizované jako odnož pražského symposia na totéž téma, které však pražská policie znemožnila. Vídeňský seminář za účasti asi sta zájemců z řad zahraničních účastníků i čs. exulantů zahájil předseda Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva, kníže Schwarzenberg, který přečetl projevy solidarity, poslané zasedání v Praze i ve Vídni, mezi nimi i pozdrav nositele Nobelovy ceny míru Andreje Sacharova a účastníků konference o budoucnosti Evropy ve Stockholmu. Potom byl promítnut úryvek z televizního britského cyklu, dokumentárně a velmi názorně zobrazující rozdělení Evropy a ukazující svět za tzv. železnou oponou. O totalitě mluvili z obrazovky Václav Havel a Milan Šimečka. Ten k vídeňskému semináři přispěl projevem, kde vyjádřil přesvědčení, že jediná možnost, jak může Československo překonat svou nynější všestrannou krizi, je v nejširším konsensu s politickou pluralitou. Jack Rupnik z Paříže analyzoval úlohu intelektuálů. Vztahu Čechů a Slováků se věnoval Vilém Prečan: dnešní vládnoucí moc není ze své podstaty ani česká, ani slovenská, není ani vlastenecká, což dosvědčil i filmový dokument z manifestace letošního 28. října v Praze. Závěrem vídeňského symposia byla tisková konference v pondělí odpoledne s účastí asi 150 novinářů skoro z celé Evropy. Generální tajemník Mezinárodní helsinské federace Nagler podal zprávu o tom, co se stalo v Praze. Oznámil, že zahraniční účastníci pražského symposia mají v úmyslu ostře protestovat na následné konferenci ve Vídni. Lord Avebury, který přijel do Vídně z Prahy, žádal, aby události v Praze našly odezvu i v hospodářských jednáních s pražským režimem. Pierre Hasler z Paříže usoudil, že Praha má očividný zájem na dobrých stycích se Západem, ale doma se dopouští stále silnější represe. Politik rakouské lidové strany Erhard Busek si povšiml, že do Vídně má brzy přijet Vasil Biľak a vzniká otázka, zda za současných okolností si s ním mají rakouští politikové co říci. Nestačí

protestovat, je třeba vyvodit důsledky. Generální tajemník Nagler konferenci uzavřel ujištěním, že o zmařeném sympoziu v Praze ještě ani zdaleka nepadlo poslední slovo, jak se Praha klamně domnívá. S účastníky vídeňské konference mluvil v pondělí dopoledne Václav Havel, který jim telefonoval po propuštění z vazby.

Děkoval za projevy mezinárodní solidarity, za účast zahraničních hostů a omlouval se za nepříjemnosti, kterým byli v hlavním městě Československa vystaveni.

/Převzato z Českého slova číslo 11, listopad 1988/

Z projevu gentaj. ÚV KSČ Miloše Jakeše na 12.zasedání ÚV KSČ dne 15.XII.1988

"S podporou se setkala výzva Federálního shromáždění a stanovisko ústředního výboru Národní fronty k dodržování socialistické zákonnosti a prohlubování socialistické demokracie. Reaguje se v nich i na skutečnost, že někteří jednotlivci i skupinky podporované určitými silami ze Západu se snaží v rozporu s poctivým úsilím pracujících narušovat proces přestavby a demokratizace a zneužít jej k protisocialistickým cílům. Je tomu tak zejména v Praze. K tomu jim měl posloužit i pokus o znevážení a narušení důstojného průběhu oslav státního svátku u příležitosti 70.výročí vzniku Československé republiky, organizování semináře k tomuto datu a stejně tak i zneužití povoleného shromáždění u příležitosti 40.výročí vyhlášení Všeobecné deklarace lidských práv k otevřeným výpadům proti socialismu. Jde o pokusy jednotlivců a skupin o konfrontaci, které nelze tolerovat, neboť nemají nic společného se skutečnou demokratiizací, přestavbou a zájmy našeho lidu."

/převzato z Rudého práva ze dne 16.prosince 1988/

Pierre Hassner, Paříž

Otevření vůči uzavřenému Československu

Otevření francouzské diplomacie vůči Východu by nemělo přehlížet, že vytrvává fronta odmítání přestavby, k jejímž zakládajícím členům patří spolu s Bulharskem a NDR i Československo. Především Francii přísluší, aby těmto režimům naznačila, že cesta jejich otevření vůči Západu prochází především otevřením vůči jejich vlastním společnostem.

ČESKOSLOVENSKO 88 : mezinárodní seminář, jehož uskutečnění bylo zabráněno zatčením jeho československých účastníků, tvrdě potlačená manifestace, desítky disidentů čekajících na soudní proces, katolík, autor petice ve prospěch náboženských svobod, jež shromáždil 600.000 podpisů, internovaný v psychiatrickém ústavu, policejní stát. Co charakterizuje dnešní Československo není teror à la Ubu jako v Rumunsku, nýbrž šedý denodenního útlaku, který ostatně není prost rozporů a kompromisů.

Jsou to však právě tyto rozpory a tyto kompromisy, jež dodávají hodnotu zkušenosti sympozia "ČESKOSLOVENSKO 1918 - - 38 - 48 - 68 - 88", svolaného několika nezávislými československými sdruženími /včetně Charty 77/ s přispěním Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva na 11. - 13. listopadu 1988. Ve stejné době dostal ostatně Alexandr Dubček, ve své zemi umlčený, povolení, aby promluvil v Bologni a v Paříži se chystalo oznámení, že Československo bude první zemí ve východní Evropě, kterou navštíví François Mitterrand po SSSR, jak to v září učinil Roland Dumas, aby tak bylo zřejmé zahájení nové francouzské politiky vůči Východu. Tato cestovní kampaň má zahrnout celou východní Evropu až na Rumunsko.

Československo není ani Maďarskem ani Rumunskem. Riskujeme-li tento truismus, stejně platný pro Bulharsko, Polsko nebo NDR, pak proto, abychom připomněli nebezpečí přechodu od jedné optické iluze ke druhé. Což se Rumunsko kdysi nejevilo jako jediná nezávislá země, která si zaslouhovala

být podporována ve své opozici proti monolitnímu sovětskému bloku? Dnes se naopak stala rumunská diktatura na Východě jedinou, která se staví proti novému větru perestrojky a lidských práv. Bylo by nebezpečné, kdyby nakonec pevné a realistické stanovisko vůči Rumunsku posloužilo jako alibi pro nové zaslepení, jež by pomíjelo skutečnost, že se ve východní Evropě ustavila opravdová "fronta odmítání", která zahrnuje Československo, NDR a Bulharsko. Ve snaze o překonání rozdělení Evropy by bylo dosaženo posílení vlád, které na rozdělení lpějí, a byly by podvedeny společnosti, které je odmítají.

Československo není Maďarskem. Podle příkladu bulharského diktátora, který letos v létě propustil reformátorské a gorbačovské členy svého týmu, ukázal od října Miloš Jakeš, jenž po r. 1968 prováděl velkou čistku, řadou rozhodnutí, na které straně stojí: propustil ministerského předsedu Lubomíra Štrougala, který byl nejotevřenějším partnerem v rozhovorech jak s Gorbačovem tak s Rolandem Dumasem, podržel nebo nechal povýšit nejzavilejší protivníky reformy /od seniorů jako Vasil Biľak po mladší jako Jan Fojtík, jehož manželka přímo a veřejně napadla sovětskou destalinizaci/, potlačil pokojnou manifestaci 28. října, čímž dal výstrahu všem nezávislým silám usilujícím o legalizaci, že nebude tolerován vývoj podobný vývoji v Maďarsku nebo v Polsku. Úřední zmaření semináře ČESKOSLOVENSKO 1988 je jen poslední takové gesto, a ani není nejpozoruhodnější.

Ale Československo není ani Rumunsko ani Albánie. Jeho vedoucí činitelé si nemohou dovolit příliš otevřeně oponovat nebo se příliš znelíbit ani Západu, jehož prezidenty, obchodníky a turisty zvou, ani Gorbačovovi, na němž v poslední instanci závisí jejich moc. Odtud stálá dvojitá hra, kolísající mezi pokrytectvím a schizofrenií, mezi chabou prohnaností a odhalující hloupostí, které charakterizují chování čs. úřadů v jejich vztazích s vlastní společností a vnějším světem. Jde o to oddělit co možná nejvíce jedno od druhého právě tím, že vůči společnosti ukazují tvář hrozivou, vůči vnějšku usměvavou.

Takto vzniká postupně pro státní moc dilema, kdy úřady na jedné straně trpí nezávislé kulturní činnosti, jež kvetou v Budapešti a ve Varšavě a objevují se v Moskvě, a kdy současně vyvolávají západní protesty proti tomu, že jako v minulosti jsou zatýkáni nebo vypovídáni zahraniční účastníci. Nedávno bylo nalezeno elegantní řešení: všichni čs. účastníci byli na dobu trvání semináře zatčeni a zahraniční návštěvníci byli proměněni v nedobrovolné turisty. Takto není symposium samo o sobě oficiálně vůbec zakázáno, ale jedna žena, pravděpodobně policistka, předá všem třem nebo čtyřem zahraničním účastníkům obálku s nepodepsaným dopisem plným pravopisných chyb a překlepů, ve kterém jakési anonymní Já jim vyhrožuje odvetou, zúčastnili se "této akce, jejíž uskutečnění by bylo v rozporu se zájmy čs. pracujícího lidu a která je tedy nezákonná". I v případě viz, udělovaných nebo odmítaných bez zřejmé logiky, nebo v úsilí, věnovaném přesvědčování nejznámějších zahraničních pozvaných, aby cestu nepodnikali, se projevuje stále kolísání mezi trochu ironickou přívětivostí a trochu hrozivým nepřátelstvím. Čs. vedoucí činitelé hledají na Západě diplomaty tak dostatečně naivní nebo úslužné, aby uvěřili, že Miloš Jakeš, v hloubi duše reformátor, musí opravdu ukázat trochu přísnosti vůči intelektuálům, neboť se chystá vnutit dělníkům přísná pravidla trhu. Pokouš^í se také sebrat novinářům, informovanějším a svědomitějším než někteří diplomati, kameru nebo fotoaparát, couvnou však před jejich odporem. A tak když Václav Havel, velký disidentský spisovatel, předseda kolokvia, vystupuje ze svého úkrytu, aby symposium zahájil a byl hned před našimi očima zatčen, západoněmecká a rakouská televize jsou poruce, aby scénu fil^movaly a přenesly ji na Západ, zatímco telefony a dálkopisy informují západní agentury a rozhlasové stanice.

A tu je druhý aspekt, jímž incident se seminářem osvětluje nebyvalý a paradoxní charakter situace. "Celý svět se na vás dívá," skandovali manifestanti 28. října pod ranami policistů. Přítomnost západních medií, okamžitý přenos informace činí v zásadě absurdním pokus oddělit vnitřní od vněj-

šího, kombinovat útlak a zmírňování napětí. "Biafra ducha", již se obával Aragon po invazi r. 1968, opravdu vznikla. Po dvacetiletých jsme viděli, čím byl život celé generace intelektuálů, kteří se tvrdohlavě pokoušeli přemýšlet a vést dialog mezi dny, zaplněnými manuální prací a víkendy, trávenými ve vězení; sdělili nám svou úzkost z pomyšlení, že všechna mládež byla zbavena vzdělání a kultury hodné tohoto pojmenování. Ale existuje i Evropa Helsinek, setkali jsme se s ní. Svědčí o tom možnosti, nabízené otevřenými společenstvími, ještě více však vytvářené odvahou a vytrvalostí organizátorů seminářů a klubů, kolokvií a demonstrací i rozhodnutím svědků, profesionálních nebo sympatizujících, prolomit zeď mlčení, obrátit proti malým československým Velkým bratrům své kamery a mikrofony, zaměřit je na svou společnost.

Je však třeba, aby západní vlády a společnosti poselství slyšely a odpověděly na ně. V Praze a také ve Vídni jsme na tiskové konferenci, na níž jsme podali zprávu delegacím KBSE, měli dojem, že obratný manévr československých vedoucích činitelů ztroskotat, neboť díky Havlově gestu a přítomnosti západních sdělovacích prostředků vyvolalo zmařené sympozium na Západě více hluku než kdyby se konalo normálně.

Po návratu do Paříže jsme ale museli konstatovat, že sympozium bylo prakticky přehlédnuto, přehlušeno spoustou různých informací, a pokud jde o Československo, přehlušila je návštěva Alexandra Dubčeka v Bologni, ve které někteří lidé mohli vidět znamení liberalizace režimu. Svoboda a veřejná informovanost možná přece jen prohrála jednu bitvu.

Jistě však neprohrály válku. Nikdy nebyl rozpor mezi vůlí postavit "společný evropský dům" a vůlí uzavřít část jeho obyvatel do jejich pokojů nebo jeskyní tak pronikavý. Nikdy neměly západní země, zejména však Francie, tolik prostředků k prolomení umělého rozdělení Evropy nebo k překonání rozporů mezi obchodem státu a vývojem společnosti. V každém případě ti, s nimiž jsme rozmlouvali o Čes-

koslovensku, kombinovali nejčernější pesimismus vůči režimu s nadějí, že po padesáti letech vzdání se vnější vliv konečně podporuje nezávislé síly, jež se ve společnosti opět zrodily a vyžadují změnu.

Nikdy neměl tento vliv tolik příležitostí se prosadit. Na Východě vyhlašuje Gorbačov vnitřní krizi a potřebu pomoci zvenčí; ukázal, že na rozdíl od svých předchůdců je ochoten riskovat a učinit značné ústupky, aby krizi překonal a pomoc dostal. Akce Paříže a Evropy by tedy byla v souladu - aspoň pro tuto chvíli - jak s gorbačovským podnětem tak s tlakem společnosti.

Francie ovšem stěží může otřást pražským bunkrem tam, kde nátlak z Východu nebo zdola zůstávají poměrně slabé. Francie taky nemůže ani dary ani půjčkami vyřešit neřešitelné problémy zkamenělého hospodářství. Může však v oblasti, ve které vyniká, v oblasti slova a symbolu, a také zaměřením, které dá své hospodářské a kulturní akci, přinést poselství solidarity a pravdy. Může čs. lidu ukázat, že stojí na jeho straně. Může vedoucím činitelům naznačit, zdvořile, avšak rozhodně, že ani ekonomická přestavba ani nové diplomatické myšlení nemají cenu bez reformy kulturní a politické, že klíčem jak k efektivnosti tak k legitimitě jejich režimu je pluralismus, že dialog s Francií se děje dialogem s jejich vlastní společností.

/Převzato z pařížského listu Libération z 28. listopadu 1988/

Timothy Garton Ash, Londýn

Jak se v Praze vyznamenali

1. Sympozium

"Co chystáte k výročí?" zeptal jsem se na počátku letošního roku Václava Havla. Specifikovat ono výročí nebylo potřeba.

"Uspořádáme symposium," odpověděl. A dodal, že na něm nepůjde jen o Pražské jaro a sovětskou invazi, ale o všechny ty "osmičkové roky", které byly v tomto století rozhodující nejen pro Československo, ale pro celou Evropu: 1918, 1938, 1948, 1968. Hledají na symposium pozvat západní intelektuály - vědce, spisovatele, žurnalisty...nebyl bych tak laskav a nepřipravil si k této příležitosti diskusní příspěvek? Chtěli by symposium uspořádat zcela otevřeně. Budou o něm informovat úřady.

Začátkem listopadu, několik dní před plánovaným datem, Havel sám zašel na předsednictvo vlády a vysvětlil úředníkovi, který byl pověřen ho přijmout, oč půjde. Ten se k tomu nevyjádřil ani tak, ani tak. Jenže činy hovoří za slova. 10. listopadu, když jsme se my, hosté ze Západu začali sjíždět do Prahy, všichni naši českoslovenští hostitelé do jednoho - vědci a členové nejdůležitějších nezávislých skupin v zemi - byli buď v "normálním" nebo v domácím vězení. Havel se kdesi skrýval.

2. Reklama

Bylo nám řečeno, že při snídani za námi přijde žena, která bude mít v ruce červenou květinu, a odvede nás na místo, kde se bude symposium konat. A tak jsme tedy v pátek 11. listopadu ráno seděli v omšelé secesní nádheře hotelu Paříž - houf akademiků, spisovatelů, bojovníků za lidská práva a poslanců ze západní Evropy a Spojených států - a čekali na tu dámu s květinou. Několik prominentních hostů ze Západu chybělo, mezi nimi hraběnka Marion Dönhoffová z Die Zeit a děkan kodaňské univerzity Ove Nathan: nedostali československá víza s odůvodněním, že symposium je

"nelegální" - i když na československých zastupitelských úřadech v západním Německu a Dánsku nedokázali vysvětlit podle jakého zákonného ustanovení. Naši hostitelé byli za mřížemi a v hotelu se to hemžilo tajnými policisty. Počítal jsem s tím, že nás zatknou a vypovědí.

Náhle se otevřely skleněné dveře, a v nich se neobjevila ani žena s červenou květinou, ani /zatím/ policista se železíky v ruce, ale... Václav Havel. Rychlými kroky došel k našemu stolu, posadil se a formálně prohlásil naše setkání za zahájené. V několika vteřinách se za ním objevili tři policajti v civilu. "No, tak mě právě zatýkají," pravil Havel. Než ho však odvedli, stačil ještě s klidným důrazem zopakovat, že zahájil jednání symposia.

Sally Lairdová z magazínu Index on Censorship scénu vyfotografovala a okamžitě se na ni sesypali další tajní a ohtějí jí zabavit film. Začali jsme se s nimi dohadovat, a v té chvíli jsme si všimli, že se k nám blíží velká svalnatá žena v přiléhavé kožené bundě, která dosud seděla ve foyeru hotelu nikoli pouze s jednou, ale s celou kyticí květin v klíně. Přistoupila k nám a teatrálně nám začala rozdávat nenadepsané obálky. V nich jsme našli nejpodivnější anonymní dopis, jaký jsem měl v životě tu čest dostat. Byl napsán na stroji a rozmnožen, a jeho anglický, německý, francouzský a italský text zněl takto:

Reklama

Já vás varuju, že akce zvaná sympoziem ČESKOSLOVENSKO 88 je ilegální a její představení by bylo proti zájmům československého pracujícího lidu, a následkem toho ilegální. V této souvislosti by byly vaše snahy zúčastnit se této akce považovány za projevování nepřátelství k Československu a na základě toho bychom museli vyvodit příslušné důsledky proti vaší osobě.

"Já vás varuju...", ale podpis žádný. Ó Kafka! Měl ses dožít této chvíle!

Kdosi požádal dámu s květinami, aby se nám představila. Pravila, že se stará o pořádek v hotelu. Později jsme ji

identifikovali jako příslušníci tajné policie, která měla službu před bytem Havlovy rodiny a představovala se při té příležitosti jako "poručice Novotná", což je přibližně adekvát anglické "poručice Smithové". Příštího dne byli tři z nás krátkodobě zadrženi v policejním voze a další příslušník StB nám tam znovu každému dal po jednom zmuchlaném exempláři oné fantastické "reklamy". /V německém znění byla mimochodem nadepsána slovem "Achtung"./ Zeptali jsme se ho, odkud to má. Z národního výboru města Prahy, odpověděl. Ale, kdo je ten tajemný "já", ptali jsme se dál. Ukázal si na prsa a aby nedošlo k vůbec žádnému nedorozumění, snaživě toto gesto doprovodil anglickým slovem "policie". Seděli jsme při tom ovšem v policejním voze, ale co kdybychom si toho byli nevšimli.

Do té doby jsme chodili po Praze a navštěvovali těch pár českých a slovenských účastníků symposia, kteří byli dosud doma - většinou v domácím vězení - a také rodiny uvězněných. Předtím jsme se pokusili sejít k pokračování symposia v jednom soukromém bytě - což se v roce 1985 v případě nezávislého kulturního setkání v Budapešti bez obtíží podařilo. Zde však policisté hlídkující před dveřmi bytu prostě všem Čechům zabránili ve vstupu.

Napsali jsme ostrý protest proti tomuto "flagrantnímu porušení helsinského Závěrečného aktu" a poslali jej přímo všem delegacím na následné helsinské konferenci ve Vídni. Na vlnách BBC, rozhlasové stanice Svobodná Evropa a Hlasu Ameriky se během několika hodin vrátil zpět do Československa.

Informovali jsme své velvyslance. Položili jsme kytici na hrob filosofa a zakladatele Charty 77 Jana Patočky. V naší skupině byl také Max van der Stoel, bývalý holandský ministr zahraničních věcí, který se v roce 1977 jako první západní politik při oficiální návštěvě v Praze setkal s profesorem Patočkou, jako s předním mluvčím hnutí za lidská práva. Kvůli tomuto setkání tehdy StB Patočku podrobila jedenáctihodinovému výslechu, po němž se zhroutil a zemřel. Van der Stoel od té doby přijel do Prahy poprvé, a pronesl nad Patočkovým

hrobem jímavý projev. Patočka je mrtvý, řekl, ale my všichni jsme svědky toho, že jeho duch a duch svobody v Československu dále žijí. Pietní obřad byl filmován pro nezávidlivý československý Videojournal. Pak jsme napochodovali do budovy ústředního výboru KSČ a předali tam protestní dopis, adresovaný Miloši Jakešovi. Chytře vypadající úředník u vchodu nás ujistil - v plynné ruštině - že dopis "soudruhu Jakešovi" předá, ale s politováním nám oznámil, že v sobotu není v budově nikdo, kdo by nás mohl přijmout. A kdo je on? Jak se jmenuje a jakou má funkci? "Já tu prostě pracuju," odpověděl a skla brýlí mu blýskala glasností. Z druhé strany parkoviště si nás na památku vyfotografovali dva neznámí muži.

Odtud jsme se odebrali na policejní ředitelství na Starém Městě: žádali jsme tam vysvětlení, proč byli zatčeni naši hostitelé a kde jsou uvězněni. Policista u vchodu nás rovněž ujišťoval, že o víkendu tam nikdo nepracuje - ale právě v tom okamžiku si naším hloučkem proklestil cestu jakýsi muž v civilu a vstoupil do budovy, čímž poněkud zpochybnil hodnověrnost tvrzení o totálním pracovním klidu.

Poté, co jsme absolvovali tyto návštěvy, jsem se soustředil na studium technik, kterých používala StB při našem sledování. Předtím jsem si - zřejmě naivně - příliš nevšímal pěkně oblečených mladých dvojic, do sebe zavěšených chllapců a děvčat, kteří za námi všude chodili. Dále jsme mohli s potěšením konstatovat, že v Státní bezpečnosti zřejmě není nouze o tvrdé valuty. Samotná naše trojice - já a dva parížští vědečtí pracovníci Pierre Hassner a Alexander Smolar - byla poctěna tím, že nám věnovaly pozornost posádky nejméně dvou vozů zahraničních značek, modré Ford Sierry a červeného Fiatu Uno. Po jedné z návštěv jsme pocítili únavu a hlad, a tak jsme se rozhodli požádat sledovatele ve Fiatu, aby nás dovezli domů. /Naším domovem byl v tomto případě velice příznačně pražský hotel Jalta/. Když jsme docházeli k vozu, řidič nastartoval a pomalu se rozjel. Vydali jsme se za ním.

My jsme se dobře bavili, pro naše uvězněné přátele to ovšem legrace nebyla. Československé orgány tentokrát hod-

laly svou "akci" zvládnout relativně na úrovni. Letos v červnu byly totiž tvrdě kritizovány v západním tisku a na následné helsinské konferenci ve Vídni za to, že rozehly mírový seminář, pořádaný v Praze, a vyhostily všechny jeho účastníky ze zahraničí. Teď tedy úřady cizince v Praze nechaly, ale zavřely všechny Čechy - původně na 48 hodin a pak v některých případech okamžitě poté na část dalšího osmačtyřicetihodinového období /čímž dokázaly, že zákonná práva pro ně neznamena-jí vůbec nic/. My jsme zatím mohli chodit kde se nám zlíbi-lo. Měli jsme to, čemu Němci říkají Narrenfreiheit, šaškovskou svobodu. Všechny dveře nám byly otevřeny a policie nás zdvořile uváděla do prázdných bytů. Mohli jsme dokonce při-vádět do neštěstí nevinné, neboť kdybychom byli z hlouposti navštívili někoho, o kom policie ještě nemá záznam, určitě by pocítil ony "příslušné důsledky", jimiž anonymové vyhro-žovali nám.

V praxi však plán omezit škody na minimum československým státním orgánům nevyšel: zásluhou Havlova coup de théâtre; zásluhou černé komedie inscenované "poručicí Novotnou"; zásluhou našich dramatických protestů urbi et orbi; a záslu-hou toho, že západoněmecké televizi se podařilo natočit Havlovo zatčení oknem restaurace a dostat film z Českoslo-venska. Téhož dne byl vysílán v televizním zpravodajství několika západních zemí. Lidé na Slovensku ho viděli v ta-kouské televizi. Na vídeňské následné helsinské konferenci stáli delegáti západních zemí ve frontě, aby odsoudili akci československých úřadů.

Pro současný pražský režim to byla skutečně prvotřídní "reklama".

3. Komentář

V pondělí, 14. listopadu, se na druhé stránce Rudého práva objevil tento komentář, podepsaný "Václavem Doležalem":

Pokus o provokaci

Čtrnáct dní po provokačním vystoupení antisocialistických sil se tatáž skupina lidí pokusila i jinou formou provokace. Využila k tomu spolupráce organizací pro psychologickou válku států Severoatlantického paktu. Aktivně se spolupodílely i západní vysílačky. Oč šlo? V uplynulých víkendových dnech

tzv. Charta 77 chtěla uspořádat v Praze "symposium" s názvem ČESKOSLOVENSKO 88. K účasti na této akci mělo přijet podle zahraničního tisku pod pláštěm turismu na dvacet lidí zastupujících různé oficiální i neoficiální západní struktury, z nichž mnohé vystupují z ostře protičeskoslovenských pozic.

Zájem těchto "také-turistů" však nesměřoval k prohlídce kulturních hodnot našeho hlavního města, ale k podněcování tzv. disidentů k ještě větší protisocialistické aktivitě. Jejich záměr se jim nepodařilo uskutečnit. Předem připravených materiálů chtěli využít k diskreditaci našeho společenského zřízení a k očernění naší vlasti v zemích našich sousedů. Podle zahraničního tisku má být v těchto materiálech, často glorifikujících politické struktury před rokem 1938, vyličen náš předchozí dějinný vývoj ze subjektivistických pozic a někdy i rozporuplně. Řada organizátorů provokace byla zadržena.

Podobná akce se stejnými politickými záměry byla uspořádána emigrantskými a dalšími centrály v neděli ve Vídni. Záměr obou uvedených provokací má jediný cíl: zpochybňovat nejen úsilí naší strany a společnosti o přestavbu, ale i zkomplikovat jednání vídeňské schůzky a v rozporu se závěrečným aktem konference o evropské bezpečnosti a spolupráci vměšovat se do vnitřních věcí ČSSR a narušovat československou svrchovanost.

Obávám se, že můj překlad zdaleka nevystihuje plnou sémantickou absurditu originálu.

Když jsem četl tento komentář, vzpomněl jsem si na verše, které před dvaceti lety po sovětském vpádu do Československa napsal W.H. Auden:

Obr lidožrout, ten se vyzná
tohle mu musí každý přiznat.
Jedna věc mu však dělá starost:
mluvit tak, jak mu zobák narost.

Po zemi, kterou podupal
a kteříže vše, co měla, vzal,
lidožrout chodí, ruce v bok,
a z úst mu plyne žvástů tok.

OVšem obr, kterého měl na mysli Auden, byl Sovětský svaz, a ten se mění. Začíná se učit mluvit, a jeho pražští trpaslíci se s tím nemohou vyrovnat. Jsou zmatení, ztracení. Z jejich úst stále ještě plyně žvástů tok, ale nemá ani sílu důsledné absurdity. Materiály našeho symposia prý měly glorifikovat "politické struktury před rokem 1938", žvaní trpaslíci, kteří si ani netroufají podepsat se pravými jmény. A přitom teď sami začali vzdávat hold velkému architektovi oněch "struktur" T.G. Masarykovi - ve snaze opatřit si

alespoň dodatečně vlasteneckou legitimitu. A lidé na ulicích se jim smějí.

Požádal jsem recepční v hotelu, aby mi opatřila dnešní číslo Rudého práva. "Prokristapána!" řekla, "proč?" Vysvětlil jsem jí, že v něm má být údajně komentář o našem sympoziu. "Tak to tedy musím číst," vykřikla, ale když se dostala v druhé větě k "organizacím pro psychologickou válku států Severoatlantického paktu", už dál nemohla. Svíjela se smíchy.

4. Permanentní sympozium

V neděli většina západních účastníků odjela do Vídně na "paralelní" sympozium, organizované předními českými a slovenskými intelektuály v exilu, a na tiskovou konferenci, uspořádanou Mezinárodní helsinskou federací, která měla ve světě širokou odezvu. V pondělí byli všichni naši hostitelé propuštěni z vězení. Někteří z nich museli jít spoustu kilometrů domů pěšky, protože byli propuštěni časně ráno, kdy ještě nic nejezdilo.

Sdělovali si navzájem své nejnovější vězeňské zkušenosti. Jak měli bchaři vztek, že jim Státní bezpečnost kazí zaběhnutý pořádek v kriminále, jak formálně a ledabyle probíhaly výslechy.

Václav Havel měl v jednu chvíli co dělat s naší šaramantní dámou s kameliemi "poručicí Novotnou", kterou jak se ukázalo - už nějakou dobu zná. Vešla do místnosti a oznámila mu: "Přišla jsem vás vyslechnout." P_odotkl jsem, že by po osvobození měla jít k divadlu - vzhledem k jejímu exteriéru a osvědčenému smyslu pro divadlo absurdity. Havel na to odpověděl, že pro ni možná v některé své příští hře napíše roli.

Všichni naši čestí přátelé byli ovšem po několika dnech, strávených ve vězení, unaveni. Ale vzpružily je zprávy o mezinárodní podpoře, které se jim dostalo. Vyprávění o smutčném obřadu u hrobu profesora Patočky, je dojalo, protesty, o nichž se dovídali z vysílání západních rozhlasových stanic, je povzbudily a způsob, jakým jsme interpretovali Havlova slova při zahájení sympozia, je potěšil. Pochopi-

li jsme je jako výzvu, abychom ve schůzce pokud možno pokračovali. Myslím, že to byl Pierre Hassner, kdo jako první poznamenal, že když Havel symposium formálně zahájil, nemůže skončit do té doby, dokud je formálně neprohláší za ukončené.

Jednání tedy pokračuje. Stalo se z něho permanentní symposium. Když jsem odjížděl, žádal Havel, aby ti, kdo napíšou k daným tématům něco relevantního, označovali své práce jako "příspěvek k permanentnímu sympoziu ČESKOSLOVENSKO 88." Samozřejmě do té doby, dokud se všichni nebudeme moci setkat opět v Praze a symposium uzavřít.

5. ČESKOSLOVENSKO 88

Co nám tato tragikomedie říká o subjektu naší nezdařené diskuse, o ČESKOSLOVENSKU 88? Očividně především to, že současný režim v Československu dosud couvá tam, kde Maďarsko, Polsko a v první řadě ovšem Sovětský svaz postupují kupředu - i když ne stejným krokem. Že po odstranění Lubomíra Štrougala z funkce předsedy vlády letos v říjnu současná vláda vypadá dokonce ještě reakčněji než dříve. Jeden český historik mi mezi policejními výslechy řekl, že vidí hořkou ironii v tom, že v roce 1988, v éře Gorbačova, se v Československu nakonec ustavila vláda, v jakou doufal Brežněv po invazi před dvaceti lety. Je to však brežněvovská vláda bez Brežněva, režim, jehož čas minul.

Epizoda se sympoziem rovněž napovídá, že režim, který Československu posledních dvaceti let vnucuje groteskní abnormalitu "normalizace", musí teď být vážně zneklidněný, zmatený a rozkolísaný. Neklid pochází z Východu, neboť jestliže se Gorbačov chová jako Dubček a Polsko a Maďarsko skoro jako svobodné země, pak čím má proboha československý režim zdůvodnit svou pokračující nehybnost? Odkazem na velký socialistický model Německé demokratické republiky? Nebo snad Bulharska? Bylo zajímavé, že jak polský, tak maďarský tisk přinesl zprávu o projevu Alexandra Dubčeka v Bologni 13. listopadu, v němž znova zdůrazňoval trvajících význam Pražského jara. Proslýchá se, že přinejmenším Gorbačovovi nejbližší poradci jen ztěží potlačují touhu přehodnotit Pražské jaro tak, jak žádá Dubček. Gorbačovův blízký

politický spojenc Alexander Jakovlev přijel do Prahy den po našem sympoziu a Rudé právo otisklo jeho fotografii na první stránce. Mezi usmívajícím se Jakešem, Vasilem Bařakem a jejich ideologickým dozorcem Janem Fojtikem se tváří dost zamyřleně. Fotografie by mohla mít podtitulek: "Que diable allait-il faire dans cette galère?"

Neklid režimu pochází také - za druhé - zdola: z nového rozkvětu nezávislých iniciativ a občanské odvahy v Československu. Ten je ovšem částečně inspirován příkladem Gorbačova, vlivem událostí v sousedním Maďarsku a Polsku, a novou détente mezi Východem a Západem. Je však rovněž výsledkem vnitřních procesů politického a ekonomického rozkladu na jedné straně, a intelektuální a společenské emancipace na straně druhé. Politické vedení země je dnes brežněvovskou biologickou vykopávkou, na niž tlačí nová generace, která má plné zuby kompromisů a vytáček svých rodičů. Slyšel jsem o jedné dívce, která se zúčastnila velké spontánní demonstrace na Václavském náměstí letošního 28. října. 21. srpna 1968 na tomtéž náměstí zažila sovětské tanky - jako třínedělní nemluvně v kočárku.

Československé vedení dnes stojí tváří v tvář opozici a nesouhlasu nejenom ze strany již dlouho dobře známé Charty 77, nejenom ze strany intelektuálního samizdatu, ale také ze strany tisíců mladých lidí, kteří nacházejí odvahu promluvit, a ze strany neméně než šesti set tisíc lidí, kteří podepsali petici za náboženskou svobodu, kterou na začátku tohoto roku sepsal jeden prostý moravský rolník. V den dvacátého výročí sovětské invaze demonstrovaly v centru Prahy tisíce mladých lidí a snažovaly "Dubček!" a "Svobodu!"

Poté, v polovině října, byl režim náhle konfrontován s novou vážnou, vysloveně politickou výzvou: s manifestem za občanské svobody, nazvaným "Demokracií pro všechny". Ažko-li mnozí z prvních signatářů jsou chartisté, dokument se podstatně liší od původního programu Charty 77. V tom, že se snaží vyjádřit konkrétní program politické změny systému. Jde mnohem dále, než "socialismus s lidskou tváří",

na nějž ve svém bolognském projevu nostalgicky vzpomínal Dubček. Ten se jako na své intelektuální předky odvolával na Machiavelliho a Gramsciho. Patrony tohoto manifestu jsou však spíše Montesquieu a Keynes. Je to poněkud rozvláčný dokument, jak se dá ostatně očekávat, když jeho autorem je koalice nezávislých jedinců a skupin s velice rozdílnými politickými názory. Základní společné stanovisko je však naprosto jasné: liberální demokracie, vláda zákona, smíšená ekonomika.

Pak - ve snaze opět získat aspoň trochu vlastenecké kredibility - pražský režim zčistajasna prohlásil, že sedmdesáté výročí založení československého státu 28. října 1918 je povoleno slavit jako státní svátek. /Opatrní vedoucí obchodů se pojistili tím, že do výkladních skříní umístili heslo "Ať žije říjen!" - což se dalo vztahovat buď na ruskou revoluci 1917, nebo na počátek československé samostatnosti 1918. Jenom několik málo jich riskovalo vystavit obrázek Masaryka/. Pak režim pozavíral doslova všechny nejvýznamnější představitele opozice, aby zajistil, že nedojde k žádným skutečně vlasteneckým projevům. Přesto k nim však došlo. K obrovské spontánní manifestaci převážně mladých lidí, kteří opět skandovali "Svobodu!" a které v úzkých pražských uličkách pronásledovalo poněkud málo výkonné vodní dělo.

Nový ministr vnitra František Kincel je profesionální policista, a taktika policie se zostříla. Zátahy na opozici, k nimž došlo v souvislosti s 28. říjnem a znovu v souvislosti s naším sympoziem, byly nejhorší za mnoho let. V době, kdytoto píšu, je v Československu vyslýchána dlouhá řada lidí na manifest "Demokracii pro všechny". Režim se očiividně pokouší zastráhit lidi, aby se k němu nepřipojovali. A co ještě horšího, iniciátor petice za náboženskou svobodu Augustin Navrátil byl uvězněn na psychiatrické klinice s diagnózou "paranoia querulans" - v době, kdy jak se zdá i v Sovětském svazu upouštějí od zneužívání psychiatrie k politickým účelům.

Současně však režim dělá polovičatá gesta ve prospěch směru reformy a uvolnění. V oficiálním tisku se objevují pozoruhodně otevřené zprávy o ekonomické stagnaci v zemi. Slovenský ministr kultury otiskl v Rudém právu článek, v němž prohlásil, že existence dvou kultur je nezdravým jevem a že je třeba se vážně zamyslet nad tím, jaké důvody vedly ke vzniku Charty 77. Oficiální divadla mají o něco víc prostoru. Tváří v tvář vzniku nezávislé helsinské skupiny a v očekávání, že v Den lidských práv 10. prosince by mohlo dojít k dalším demonstracím, režim ohlásil, že k témuž datu zahájí svou činnost oficiální výbor pro lidská práva.

Jak nás tomu učil už před dávnými lety Tocqueville, jsou takovéto nedůslednosti, takovéto váhání mezi zvyšováním represe a nedotaženými reformami charakteristickým rysem ancien régime v posledním tažení. Jak dlouho toto soumračné období potrvá a jak dojde k přechodu - zda rychle či pomalu, pokojně či bouřlivě - se dá ovšem těžko říci. V Československu se proslychá, že mladší funkcionáři typu pražského stranického tajemníka Miroslava Štěpána budou brzo povýšeni do významnějších funkcí. I oni se podíleli, i když v menším měřítku, na špinavostech "normalizace". Podle všech náznaků se Štěpánova politická generace skládá hlavně z oportunistů, kariéristů a cyniků. To ji však nutně nevylučuje za hry. Károly Grosz a jeho současníci v Maďarsku mohou sotva sloužit za příklad nejčistších idealistů na světě. Přesto však podnikají - se všemi výhradami, které jsou namísto - skutečně pozoruhodné pokusy o politickou a ekonomickou reformu - z úcty. Člověk, který jednomu připadá jako cynik, může druhému připadat jako realista. Navíc není vůbec jisté, že Československo by právě v tomto okamžiku ze všeho nejvíce potřebovalo dalšího slušného skromného idealistu jako byl Alexandr Dubček.

Kromě toho je docela klidně možné, že až dojde ke změně, bude na tom Československo třeba líp než Polsko nebo Maďarsko. Zásluhou své kdysi mocné ekonomiky, i když je teď ve vážném úpadku, je dosud v méně katastrofálním stavu, a relativně prosté ochromujícího břemene valutového dluhu. To je však meč o dvou ostřích. Neboť jestlipak by se režimy v Pol-

sku a Maďarsku cítily nuceny přistoupit k tak radikálním reformám bez hluboké ekonomické krize a bez závislosti na Západu, která z ní vyplývá? Zde je zakopaný pes východoevropského dilematu. Můžete mít ekonomickou krizi a politickou reformu /Polsko, Maďarsko/. Můžete mít žádnou ekonomickou krizi a žádnou politickou reformu /NDR, Československo/. Můžete mít dokonce ekonomickou krizi a žádnou reformu /Rumunsko/. Můžete ale mít politickou reformu bez ekonomické krize? Možná bude Československo první zemí, která to dokáže, jak optimisticky soudí Milan Šimečka ve svém příspěvku, který připravil pro naše sympozium. Možná.

6. Svět

Jak to všechno dopadne, to bude záviset hlavně na vnitřním vývoji v Československu, v Sovětském svazu a ve zbytku východní Evropy - v tomto pořadí. Bude to však záviset i na nás. "Svět vás vidí" shanďoval dav na policajty v průběhu demonstrace 28. října. O Pravdu vidí?

V roce 1988, v roce všech těch výročí, které byly námětem našeho sympozia - 1918, kdy Británie, Francie a Spojené státy daly Masarykovi mezinárodní licenci k vytvoření nezávislého československého státu, 1938, kdy Británie a Francie tento nezávislý stát nechaly na holičkách, 1948, kdy došlo ke komunistickému puči, a 1968, kdy došlo k sovětské invazi - v tomto "osmičkovém" roce osud této malé země ve středu Evropy nadále zásadně závisí na postojích Západu i Východu.

Současná linie, kterou se Jakešovo vedení pokouší prodat Západu, zní přibližně takto: "My skutečně chceme prosadit naši vlastní představu perestrojky /"přestavbu"/. Především ekonomickou přestavbu. K tomu však potřebujeme mít pořádek a stabilitu v zemi. Ordnung muss sein - pořádek musí být. Proto nám musíte poskytnout úvěry a technologii, a zároveň pochopit, proč musíme zavírat nebezpečné kriminální živly... jako je například nejslavnější dramatik země Václav Havel. Dost prostoduchá linie, můžete si říct. Existují však náznaky toho, že některé západní vlády jsou

víceméně ochotny ji spolknout. To se týká Rakouska a do jisté míry i Západního Německa, což jsou dvě země, které mají zvláštní zájem na stabilním ovzduší pro obnovení svých vlastních mezinárodních vztahů - u Rakouska s Maďarskem a u západního Německa s NDR -, a rovněž dějinné tradice / a dokonce filosofii / prosazování ekonomických vazeb bez ohledu na politické okolnosti.

/Převzato z The New York Review z 22.prosince 1988/

Redakční poznámky

Protože bylo symposium ČESKOSLOVENSKO 88 zmařeno, přeneseno do Vídně a prohlášeno permanentním, sborník obsahuje:

1/ příspěvky připravené k 10. listopadu 1988, 2/ příspěvky zaslané přípravnému výboru nebo redakci sborníku po zmaření symposia a 3/ příspěvky přednesené ve Vídni.

Uzávěrka sborníku byla 31. ledna 1989. Příspěvky, které budou ev. předneseny v roce 1989, budou vydány v druhém díle sborníku. Zde také bude zveřejněna případná diskuse.

Sborník zahrnuje i dokumenty a ohlasy vztahující se k dramatickému průběhu symposia, neboť ten je neodlučitelně spjat s jeho zvláštním významem.

Podle okruhu jejich zájmu redakce sborníku rozdělila příspěvky do čtyř oddílů: I.-příspěvky obecně historické a historické; II.- příspěvky literárně historické, kulturní a filosofické; III.- příspěvky aktuálně politické, ekonomické a výhledové; IV.- dokumenty a ohlas symposia.

Pan Timothy Garton Ash souhlasil, že bude ve sborníku uveřejněn jeho článek o sympoziu namísto jeho referátu, který vyjde česky jinde a který přesahuje svým rozsahem možnosti sborníku.

Pan Paul Scheffer z Amsterdamu chtěl za podklad svého vystoupení na sympoziu použít kapitolu ze své vydané knihy "The future of democratic socialism in Europe"; tu také pro přílišnou rozsáhlost nezařazujeme.

Někteří autoři z Československa volili pseudonym.

Překlady zahraničních účastníků symposia byly pořízeny péčí čs. dokumentačního střediska a pražské redakce sborníku.

Na uspořádání sborníku spolupracovali v Praze Eva Kantárková a v Scheinfeldu Vilém Prečan.

<u>Obsah</u>	str.
Úvodem	1
I.	
Blanka Čiřařovská Vznik Československa a Rusko	4
Miloř Hájek Dělnické internacionály a vznik Československé republiky	11
S.V. Junius Česká obec sokolská a vznik Československé republiky	16
Václav Vrabec Demokracie a socialismus	21
Yeshayahu A. Jelinek Čeři, Slováci a Židia: sedemdesiat rokov spolu- žitia konfrontácií	28
Radko Břach Edvard Beneř - ministr zahraničí	32
Milan Hůbl "Bílá místa" okolo Mnichova 1938	54
Josef Zvěřina Několik pohledů na náboženský život v českých zemích v letech 1918-1988	59
Miroslav Kusý Slováci a Československá štátnost	63
Eudolf Zúkal Československá emigrace pohledem ekonoma	69
Josef Kalvoda Pražské jaro 1968	76
Luboř Kohout Ke stavu a problémům historického bádání a poznání o roce 1968 v Československu	86
Zdeněk Jičínský Ideologie KSČ a demokratické tradice	94
Jaroslav Kohout Masarykovo Československo v odstupu 70 let. Idea a realita	105
Milan Machovec Výklad k punktacím prohlášení Masarykovy společ- nosti k sedmdesátému výročí vzniku Československé republiky	112

Jan Křen Rehabilitace 28.října, jaká je a jaká by měla být	120
J. sef Domaňský Poznámky k dějinné podmíněnosti a přínosu české otázký 20.století	125
František Šamalík Dějinné zdroje československé humanitní demo- kracie	130
Jaroslav Mezník Odpovědnost k dějinám, odpovědnost před dějinami	137
II.	
Josef Čisařovský Několik poznámek k naší soudobé kulturní krizi	142
Milan Jungmann Nad sektářskou koncepcí české kultury	150
František Kautman Tragika českého nacionalismu. Viktor Dyk	155
Eva Kantůrková Češství v "Pamětech" Václava Černého	172
Brazim Kohák 28.říjen - filosoficky vzato	182
Vojtěch Mencl Česká zkušenost - jak přežít a nezakrnět	191
Jacques Rupnik Intelektuálové a moc v Československu	200
Martin Palouš Patočka versus Benda aneb paralelní polis po dvánácti letech	215
Václav Benda Duchovní obnova národa - východisko z krize?	230
Radim Palouš Československo a zlom věků	247
Ladislav Hejdlánek Poselství minulosti a příslib věcí přicháze- jících	256

	str.
Bohumír Janát Duchovní prameny našich novodobých dějin	267
Pavel Tigrid Svoboda jako čin	274
III.	
Čestmír Císař Československo v evropském dění 1988	280
Erika Kadlecová Nad výročími o náboženské svobodě	288
Vilém Prečan Poznámka o vztahu Čechů a Slováků	294
Adam Kovář K některým záporům i kladům naší ekonomiky	297
Włodzimierz Brus Země východní Evropy od "Brežněvovy doktríny" k novému Gorbačovovu kursu	305
Jiří Dienstbier Potřeba zahraniční politiky	313
Jaroslav Šabata Československo v perspektivě demokratické a spojené Evropy	319
Helmut Lippelt, Elisabeth Weber K návrhu "Evropského shromáždění za mír a de- mokratici"	326
Jiří Pelikán Problémy přechodu od totality k demokracii	338
Jaroslav Opat Se skloněnou šíjí?	347
Milan Šimečka Československo 1988 - šance do konce století	355

IV.

Zvací dopis přípravného výboru účastníkům symposia z května 1988	362
Upřesněný zvací dopis ze září 1988	364
Dokument Charty 77 č.45/88 o pořádání symposia	365
Prohlášení přípravného výboru ke konání symposia	366
Dopis pana Geralda Naglera, ředitele IHFHR před- sedovi vlády L.Štrougalovi	367
Dopis L.Šilhánové a J. Urbana předsedovi vlády L.Štrougalovi	369
Text výstrahy StB proti konání symposia	371
Dopis předsedy přípravného výboru symposia V.Havla předsedovi vlády L.Štrougalovi	372
Zkaz konání symposia ONV v Praze 1	374
Text výstrahy zahraničním účastníkům symposia	376
Zpráva o zahraničních účastnících symposia	377
Protestní dopis zahraničních účastníků symposia Miloši Jakešovi	379
Odvolání předsedy přípravného výboru symposia V.Havla proti zákazu symposia	380
Sdělení VONS o represích proti sympoziu	382
Dokument Charty 77 o zásahu proti sympoziu	384
Zpráva Českého slova o paralelním sympoziu ve Vídni	388
Gen.tajemník M.Jakeš na zasedání ÚV KSČ o sympoziu	389
Pierre Hassner Otevření vůči uzavřenému Československu	390
Timothy Garton Ash Jak se v Praze vyznamenali...	395
Redakční poznámky	408